

С

СИМБІОЗ (від грец. symbiosis “спільне життя”) – близьке співтовариство між різними спільнотами (соціальними групами, інститутами, організаціями та ін.), які можуть набувати різних форм залежно від природи відносин між ними і від того, корисні ці відносини або шкідливі, але які врешті-решт стають вигідними для обох партнерів, а інколи й необхідними.

Відомі три форми **С.** – *мутуалізм, комменсалізм і паразитизм.*

Мутуалізм – це відносини, які корисні для обох сторін; *комменсалізм* – це відносини, які корисні для однієї сторони й байдужі для другої; *паразитизм* – це коли відносини шкідливі для однієї сторони і корисні для іншої.

Природі відомі численні приклади симбіотичних відносин, від яких виграють обидва партнери. У земній біосфері загальна користь відносин має велике значення для розуміння еволюції, яка може принести швидку і значну вигоду. На початку ця допомога використовується односторонньо у формі *паразитизму*, але потім завдяки взаємному пристосуванню ці відносини можуть стати взаємно корисними і навіть необхідними. У природі спостерігаються всі перехідні ступені між радикальним паразитизмом і фактичним злиттям організмів.

З огляду на суспільні відносини, **С.** – це простір діяльного єднання зі здоровими силами суспільства, оздоровлення та перетворення. Ідея **С.** виникла у зв’язку з пошуком гармонійних і в той же час динамічних способів залучення сукупного потенціалу для знаходження найбільш ефективних рішень реалізації вже як існуючих проектів (пропозицій), так і потенційних. Задум такий, що реалізація одного проекту автоматично допомагає реалізації інших, що входять до нього.

С. – це спільний взаємодоповнюючий і взаємозбагачуючий розвиток віртуальних і реаль-

них проектів різного плану: творчих, культурних, ділових, природоохоронних, соціальних та ін., при цьому кожен з них зберігає самоцінність і своєрідність, своє обличчя. Такий вільний і в той же час об’єднавчо-комплексний підхід до співпраці на основі усвідомленої й активної причетності до метаглобального процесу, адекватного новій парадигмі сталого розвитку держави.

С. – це і особлива стратегія адаптації проектів до навколишнього середовища, що досягається шляхом їхнього єднання, тому **С.** повинен розвиватися і поширюватися, в нього повинні поступово вливатися нові діяльні сили суспільства зі своїми проектами і пропозиціями.

Грамотне, взаємовигідне співробітництво регіонів і центру це лише загальний огляд тих цілей, яким покликане служити державне управління. Оперативні та стратегічні, кінцеві та проміжні, загальні та приватні цілі повинні являти собою **С.** та *синтез*, тобто повну цілісність, а дану цілісність потрібно з’єднати з адекватними засобами, методами та формами їх реалізації, тому що в протилежному випадку навіть правильно поставлені цілі в процесі їх реалізації будуть спотворені.

Сучасний стан державного управління є своєрідним поєднанням **С.** нового і старого. Реформування державного управління включає визначення ролі, завдань, функцій, структури органів державного управління, розподілу повноважень між виконавчою владою та органами місцевого самоврядування, розвиток системи державної служби, вироблення соціальних і гуманітарних аспектів управління, створення відповідної законодавчої та нормативно-правової бази, формування механізмів піднесення економіки, добробуту населення, забезпечення національної безпеки, оздоровлення відносин між органами влади та населенням, інститутами громадянського суспільства, тому вміле поєднан-

ня урядової та громадської діяльності становить ідеал такого С.

Літ.: Дідович С. В. Формування та функціонування симбіозу *Mesorhizobium ciceri* – *Cicer arietinum* в агроценозах південного Степу України : дис. ... канд. с.-г. наук : 03.00.07 / Дідович С. В. ; Південна дослідна станція Ін-ту с.-г. мікробіології УААН. – Сімферополь, 2007. – 232 с. : іл., табл. – Бібліогр.: с. 143–170; *Биологический энциклопедический словарь*. – М. : Сов. энцикл., 1986. – 831 с.; *Яблоков А. В. Эволюционное учение* / А. В. Яблоков, А. Г. Юсуфов. – М. : Высш. шк., 2004. – 310 с.; *Белявский Н. Н. Полицейское право (Административное право)* / Н. Н. Белявский. – Изд. 2-е. – Юрьев : [б. и.], 1910. – 372 с.

Кринична І.П.

СИМВОЛИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (від грец. σμβολον – знак, сигнал, прикмета, ознака) – предмети, явища, істоти, процеси й відносини, абстрактні поняття, що набувають властивостей знаків, є елементами комунікацій і за певних соціокультурних умов забезпечують осмислення легітимності й структурованості системи державного управління та як засіб соціального управління впливають на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку й діяльність соціальних груп і окремих осіб.

С.д.у. є органічним поєднанням державних символів (Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн), символів державної влади (булава, штандарт Президента, будинок державної адміністрації, посада в системі державної служби, ієрархія органів державного управління та ін.) та символів власне державно-управлінського процесу (визначити пріоритети, провести нараду, підписати указ, особисто проконтролювати виконання рішення, вручити державну нагороду тощо). З погляду державного управління символ варто розглядати як полісемантичний і поліфункціональний знак, що є елементом комунікацій і носієм певної ідеї та за відповідних соціокультурних умов може справляти певний вплив на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина, виступаючи засобом соціального управління. Застосування символу в державному управлінні доцільно розглядати з позицій трьох аспектів: гносеологічного, онтологічного й аксіологічного. Гносеологічний аспект полягає у застосуванні символу як засобу пізнання дійсності, що можна подати як проникнення об'єкта

чи суб'єкта державно-управлінської діяльності до символічних систем один одного або ж символічних систем навколишнього середовища та адекватне інтерпретування їх ключового значення. Онтологічний аспект зумовлює звернення до символу як засобу конструювання реальності, зокрема у формі відповідних символічних систем. Аксіологічний аспект передбачає застосування символу у разі коригування ціннісних орієнтацій як об'єкта, так і суб'єкта державно-управлінської діяльності, що самі по собі співвідносні з певними символічними системами.

Через **С.д.у.** відбувається динамічне відтворення процесів реалізації державної влади у відповідних соціокультурних контекстах. **С.д.у.** вказують на процес, його суб'єкти, об'єкти, чинники та результати. **С.д.у.** співвідносяться з головними стадіями державно-управлінського процесу, що дає змогу виокремити групи символів, які є носіями таких ідей (сміслів): ідентифікації стану речей як такого, що потребує (або не потребує) впливу держави; сакралізації змін, що відбулися, відбуваються чи мають відбутися внаслідок державно-управлінського впливу – символи мети та результату; легітиматії та ідентифікації впливу, спрямованого на збереження чи зміну певного стану об'єкта управління – символи власне процесу управління; означення державного контролю за станом і змінами об'єкта управління; презентації результатів оцінювання змін, що сталися з об'єктом державного управління внаслідок застосованого державно-управлінського впливу.

С.д.у. становлять систему, основними функціями якої є: комунікативна (як складової комунікативних мереж, до яких залучене державне управління); соціокультурна (забезпечення семіотичної інституалізації суспільного порядку); політична (легітиматія системи державного управління); власне управлінська (як комплекс засобів державного управління).

Система **С.д.у.**, як і будь-яка інша система, переживає низку трансформацій: від створення системи до її ліквідації (консервації). При цьому специфіка проходження цих етапів для даної системи полягає в тому, що вона одночасно є підсистемою в соціокультурній системі суспільства та системі державного управління. Таким чином, елементи системи **С.д.у.**, що одночасно входять до

двох систем вищого порядку – державного управління та соціокультурної – створюють ефективний амортизаційний механізм, який забезпечує певну поступовість суспільних перетворень, накопичення, збереження та відтворення в нових умовах попереднього соціального та культурного досвіду.

Дослідження символу як феномену культури та засобу соціального управління має тривалу історію. Лише протягом ХХ ст. символ був предметом досліджень таких учених, як Ж.Бодрійяр (розкрив механізми символічних обмінів у сучасному суспільстві), П.Бурдьє (розробляв тему символічної влади й політики), Ю.Лотман (показав роль символу в системі культури), П.Флоренський (розкрив вплив символів на духовну сферу людини), Г.Щедровицький (розробив методологію досліджень знакових систем) та багатьох інших. Останнім часом символ як важливий елемент суспільних відносин перебуває у полі зору і низки сучасних українських дослідників: Л.Богатої, В.Бугрова, В.Бурлачука, Н.Дашенкової, Г.Карпенко, Н.Костенко, П.Кретьова, Е.Мамонтової, В.Полянської, Г.Почепцова та ін. Ними, зокрема, досліджувалися роль символів у функціонуванні соціального організму та конструюванні реальності, у побудові картини соціального світу, функції символу, символічна політика як система політичних технологій легітимації влади, символічний ресурс державного управління, символи в масовій комунікації, у політичній рекламі тощо.

Літ.: *Бакланов П. А.* Професіональні символи государственной службы (социологический анализ) : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08 “Социология управления” / Бакланов Павел Анатольевич ; Рос. акад. гос. службы. – М. : [б. и.], 2007; *Бурлачук В. Ф.* Символ и власть. Роль символических структур в построении картины социального мира / В. Ф. Бурлачук. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2002; *Дрешпак В. М.* Знаки та символи в державному управлінні : монографія / В. М. Дрешпак. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010; *Серьогін С. М.* Система державної служби та її символи / С. М. Серьогін, В. М. Дрешпак // Вісн. держ. служби України. – 2008. – № 3.

Дрешпак В.М.

СИМВОЛІКА ДЕРЖАВНА УКРАЇНИ – офіційно закріплені законодавством України відзнаки держави у формі знаків, символів, кольорів, звукового вираження, що втілюють самобутність українського народу, ідеї

політичного, історичного, етнонаціонального характеру, виражають національний менталітет та символізують державність і суверенітет, верховенство та незалежність влади. **С.д.У.** через своє умовне зображення передає сутність держави, дає уявлення про соціальні цінності державного ладу, є втіленням боротьби за самовизначення, є історичним надбанням народу, часткою його культури; покликана слугувати основою формування громадянських рис особистості, патріотизму, національної свідомості, активної життєвої позиції.

С.д.У. уособлюється символічно із самою державою, з її політико-правовою належністю або власністю; має загальнообов’язкове значення державних законів, оскільки виражає або захищає державно-правові потреби та інтереси, має спеціальний державно-правовий режим.

У суспільних відносинах усіх країн світу інститут державної символіки відіграє важливу історико-культурологічну, соціально-економічну, політичну, етнонаціональну роль; є базовим елементом у процесах державотворення, об’єднання й консолідації народу, патріотичного виховання громадян. Згідно зі ст. 20 Конституції України, державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

У ч. 1 ст 65 Конституції України зазначено: “Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України”. Публічна надруга над **С.д.У.** карається законом України (ст. 338, 339 Кримінального кодексу України).

Державний Прапор України. Державний прапор України як один з **С.д.У.** уособлює її суверенітет.

Синьо-жовте поєднання на українських прапорах відоме з XV ст., коли галицькі полки з такими стягами брали участь у Грюнвальдській битві 1410 р. Велика корогва Запорізької Січі була червона із зображенням на лицьовому боці білого архангела Михаїла, а на зворотному - білого грецького хреста, оточеного золотими небесними світилами. Першу спробу створити жовто-блакитний прапор з двох горизонтальних смуг приблизно такої форми, як тепер, здійснила Головна Руська Рада, яка почала боротьбу за відродження української нації. У червні 1848 р. на

міській ратуші Львова вперше було піднято жовто-блакитний прапор. 22 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила Закон “Про Державний прапор республіки”, затвердивши жовто-блакитний прапор символом Української Народної Республіки (УНР). 13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада проголосила державним прапором Західно-української Народної Республіки національний синьо-жовтий прапор. 20 березня 1920 р. він був затверджений і на Прикарпатській Русі, тобто Закарпатті, а з 1939 р. і на Карпатській Україні. Перший прапор УРСР (установлений у березні 1918 р.) був червоний із золотими ініціалами “УРСР” у горішньому червоному накутнику із золотим обрамуванням; згодом обрамування зникло, а аббревіатура періодично змінювалася у 1923 р. – на УССР, у 1927 р. – УСРР; у 1937 р. було створено прапор червоний із серпом і молотом та ініціалами “УРСР”. 21 листопада 1949 р. Президія Верховної Ради УРСР ухвалила горизонтальне розташованих смуг: верхньої – червоного кольору (2/3 ширини прапора), і нижньої – лазурного кольору із зображенням у верхній частині золотих серпа і молота і над ними – червоної п’ятикутної зірки, обрамленої золотою каймою. 4 вересня 1991 р. ВРУ постановила “у зв’язку з проголошенням Верховною Радою України Акта про незалежності України ... підняти над будинком Верховної Ради України історичний національний синьо-жовтий прапор, що символізує миролубну українську державу в образі чистого неба і хлібного лану”. Відповідно до постанови ВРУ від 28 січня 1992 р. № 2067-ХІІ, а також ст. 20 Конституції України Державний Прапор України “являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3”.

Серед багатьох спроб тлумачення символіки цих кольорів та порядку їх розташування утвердилася думка, що синій колір у верхній частині прапора – це колір чистого неба над Україною, а жовтий (золотавий) у нижній частині – це колір стиглої пшениці на українських ланах. Державний прапор як символ країни є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення; символізує єдність,

сконсолідує міста і краї в державу, а духовно й історично близькі етноси – в націю; символізує стабільність держави й урочистість тих чи інших всенародних подій, свят, ритуалів. Законодавством передбачено обов’язкове підняття Державного Прапора України: на будинках, де відбуваються сесії ВРУ, сесії обласних, районних, міських, районних у містах, селищних та міських рад (на весь період сесії); на будинках КМУ, Адміністрації Президента України, місцевих державних адміністрацій, виконавчих комітетів, міських, селищних та сільських рад; на будинках міністерств, державних комітетів і відомств, інших державних і громадських органів України, підприємств та організацій, а також на житлових будинках у дня державних свят (у День Соборності України (22 січня), День Перемоги (9 травня), День Конституції України (28 червня), День Державного Прапора України (23 серпня), День незалежності України (24 серпня), День Збройних Сил України (6 грудня)); під час проведення загальнодержавних заходів; на будинках і засобах пересування дипломатичних представництв та консульських установ України; на морських суднах, суднах внутрішнього плавання та інших засобах пересування, де як офіційні особи перебувають Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем’єр-міністр України, а також дипломатичні представники та консули України (за згодою зазначених осіб); як кормового прапора на суднах, зареєстрованих у порядку, установленому законодавством України; в інших передбачених законодавством випадках. На вшанування багатовікової історії українського державотворення, державної символіки незалежної України та з метою виховання поваги громадян до державних символів України Указом Президента України від 23 серпня 2004 р. №987/2004 встановлено День Державного Прапора України, який відзначається щорічно 23 серпня, і передбачає у цей день “проведення щороку о 9 годині офіційної церемонії підняття Державного Прапора України в містах Києві і Севастополі, обласних та районних центрах, інших населених пунктах України, за участю діячів науки та культури, представників міжнародних, громадських, релігійних організацій, політичних партій”, а також організацію різноманітних заходів (наукових конференцій, круглих столів, відкритих уроків і

лекцій у навчальних закладах), присвячених історії Державного Прапора України та інших державних символів України.

Гідність прапора захищається як у самій країні, так і за її межами. Зневага до прапора розглядається як посягання на честь нації та держави; публічний глул над Державним Прапором України, а також над офіційно встановленим прапором іноземної держави є злочином. Саме тому передбачаються санкції за порушення встановленого порядку поведінки з прапором.

Державний Герб України – це офіційний символічний знак держави, що в кольорових зображеннях виражає її історичні, національні, соціальні та інші традиції й особливості.

В Україні Державний герб має давню історію. Тризуб як геральдичний знак широко використовували у Київській Русі, зокрема на коштовних прикрасах, предметах побуту, на грошових знаках, зокрема монетах Володимира Великого. Як державний знак він символізує соборність (єдність) усіх українських земель. У грудні 1917 р. Українська Центральна рада прийняла тризуб як герб УНР; у березні 1919 р. було проголошено закон про герб і викладено опис герба з тризубом як головним його елементом. Залишався він і головним елементом герба гетьманської держави П.Скоропадського та Директорії. Уперше конституційно тризуб було оформлено як державний герб у травні 1920 р. Всеукраїнською Національною Радою, а вдруге – 1 жовтня 1920 р. спеціальною Урядовою Комісією з підготовки Конституції Української держави. У 1939 р. тризуб став державним гербом Карпатської України. З проголошенням незалежності України у 1991 р. її малим гербом став тризуб. Постановою ВРУ від 19 лютого 1992 р. № 2137-ХІІ “Про Державний Герб України” тризуб було затверджено як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України.

Згідно зі ст. 20 Конституції України передбачено затвердити великий Державний Герб України, який встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу ВРУ. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Згідно із законодавством зображення Державного Герба України вміщується на печатках органів державної влади і державного управління, грошових знаках та знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ з обов'язковим додержанням пропорцій зображення герба.

Державний Гімн України. Державний Гімн України як закріплена в законодавстві країни музично-поетична емблема держави, через систему (набір) музично-поетичних образів виражає певне коло ідей політичного характеру та символізує суверенну державу. Державний Гімн як урочистий музичний твір, розрахований на масове сприйняття та виконання. У піснях-гімнах сконцентрована жива історія народів, їх прагнення до волі, відображено шляхи визвольних прагнень, національно-політичні ідеали; вони відображають національну самобутність держави, є пам'ятниками культури.

Державний Гімн має неперевершене значення серед **С.д.У.**, покликаний втілювати суверенітет держави.

У 1862 р. українським етнографом, фольклористом і поетом П.Чубинським був написаний вірш “Ще не вмерла Україна”, якому в майбутньому судилося стати національним, а згодом і державним гімном українського народу. Патріотичний вірш отримавши широке поширення на Західній Україні. Невдовзі відомий композитор свого часу, священник М.Вербицький написав музику до нього, представивши спочатку цю пісню як солоспів і сам виконав її на сходинах гімназійної “Громади” в Перемишлі; пізніше він зробив з неї хорову композицію. Урочисте виконання хорового варіанта вперше відбулося 1 липня 1864 р. в Перемишлі на свято Св. Івана Хрестителя. А текст цієї пісні з ногами був надрукований у Львові в 1885 р. у збірнику пісень під назвою “Кобзар”.

Після Лютневої революції 1917 р. Гімн “Ще не вмерла Україна” став майже обов'язковим атрибутом усіх маніфестацій, під час яких висувалися українські національні вимоги. З виникненням УНР ця пісня виконувала функцію Державного Гімну. Після проголошення незалежності 15 січня 1992 р. музична редакція гімну “Ще не вмерла Україна” була затверджена як Державний Гімн України. У ст. 20 Конституції України записано: Державний Гімн України – національ-

ний гімн на музику М.Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. 6 березня 2003 р. ВРУ затвердила Закон “Про Державний Гімн України”, де виправлено перший рядок гімну (“Ще не вмерла України і слава, і воля”): “Державним Гімном України є національний гімн на музику М.Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П.Чубинського”. Законом також визначено, що “урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України”.

Державний Гімн України як *С.д.У.* виконують під час підняття Державного Прапора України, відкриття урочистих засідань, на початку офіційних зустрічей на найвищому рівні, прийнятті військової присяги, відкритті спортивних змагань тощо.

У 2005 р. НБУ було введено в обіг пам’ятну монету “Державний Гімн України” номіналом 10 гривень, присвячену державному символу і випущену на відзначення 140-ї річниці першого публічного виконання національного Гімну України на музику М.Вербицького та слова П.Чубинського.

Літ.: *Грушевський М.* На порозі нової України : ст. і джерельні матеріали / М. Грушевський ; Укр. іст. т-во. – Нью Йорк ; Львів ; К. ; Торонто ; Мюнхен, 1992; *Державний гімн України* : попул. іст. нарис / упоряд.: М. П. Линник та ін. – К. : Муз. Україна, 2006; *Українські символи*. – К. : Редакція часопису “Народознавство”, 1994; *Словник символів культури України*. – 2-ге вид., доп. і випр. – К. : Міленіум, 2002; *Сергійчук В. І.* Доля української суверенної символіки / В. І. Сергійчук. – К. : Знання, 1990; *Хорошевський А. Ю.* 100 знаменитих символів України / А. Ю. Хорошевський. – Х. : Фолио, 2007; *Державна символіка України*. – К. : Довіра, 2004. – 156 с.

Афонін Е.А., Чепуренко Я.О.

СИНЕРГЕТИКА В УПРАВЛІННІ. Синергетика – фундаментальна наука, міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завдання якого полягає у пізнанні принципів самоорганізації різних систем. Термін “синергетика” запроваджений німецьким ученим Г.Бакеном. Синергетика визначається і як наука щодо самоорганізації, яка вводить поняття “динамічного хаосу” (термін запровадив М.Фейгенбаум) та дисипативних (розпорошених) структур (термін запровадив І.При-

гожин) як певної надскладної упорядкованості. До сфери її вивчення належать не лише природні об’єкти, а й людське суспільство та наслідки його інтелектуальної діяльності. Синергетика вивчає явища, які виникають у результаті спільної дії багатьох різних чинників, у той час як кожен із них окремо до цього явища не приводить. Синергетика – це наука про складні відкриті системи. Провідна властивість цих систем полягає в самоорганізації, упорядкованості, організованості, інформації. На сьогодні синергетика є найбільш сучасною теорією еволюції надвеликих і надскладних систем.

Людина (як і все живе) є складною системою, яка безперервно обмінюється з оточуючим середовищем інформацією, енергією та матерією. Під час цього обміну вона вибірково сприймає імпульси, які надходять до неї, і накопичує в собі компоненти, потрібні їй у конкретний період. Таким чином, все живе має властивість будувати себе за “власним проектом”. Отже, кожний із нас стає таким, яким хоче бути, урахувавши те, що це “індивідуальне бажання” належить як до свідомої, так і до підсвідомої сфери, тобто якщо ми свідомо не формуємо себе, то це все одно відбувається, але несвідомо. У підсвідомій сфері панують стереотипи, програми суспільства, які впливають на людину зовні. Отже, людина стає такою, якою її роблять.

Ортодоксально-марксистські тлумачення історії людського суспільства акцентували увагу на її суспільному характері, зводили суспільність до генералізації (повторюваності певних моментів життєдіяльності в економічній, політичній, духовній сферах суспільства), яка на практиці призводила до уніфікації розуміння історії. Але в історичному процесі діють не тільки “класичні”, сталі закони, а й свого роду “логіка ситуацій”, для осягнення якої необхідне ґрунтовне осмислення взаємодії економічних, соціальних, політичних, духовних чинників, особливостей формування, функціонування і розпаду колективного несвідомого, ментальності, національно-культурної традиції. Радикальні зміни, які відбуваються в Україні та інших колишніх республіках СРСР, потребують нових методів дослідження їх історії. У сучасній суспільній філософії утверджуються уявлення про зростання ролі випадковості в розвитку суспільства, про особливості суспільної і людської життєдіяльності, які

ґрунтуються на визнанні індивідуалізації характеру будь-якої суспільної необхідності. Таку можливість надає синергетика. Центр дослідницьких зусиль у сфері С.у. прямує від розуміння її загальних засад до вивчення того, що цей напрям людської думки може дати в аналізі окремих сфер індивідуальної і суспільної життєдіяльності, передбачити можливі шляхи розвитку подій. Особливо важливою темою є дослідження політичної сфери суспільства. По-перше, це важливо для нормального функціонування держави, запобігання кризам і катастрофам. По-друге, політичній сфері кожного суспільства притаманно зіткнення необхідних і випадкових явищ. По-третє, суспільствам посттоталітарного типу властиві нестабільні процеси, в яких дивним чином поєднуються економічні, соціальні, політичні, моральні чинники. С.у. не дає абсолютно точних прогнозів. Вона вивчає розвиток нерівноважних систем, перехід їх до нового стану. Зокрема, деякі реформи у процесі своєю здійснення обертаються протилежним, починають розвиватись якимось інакше, підкоряючись своїм, самоорганізаційним основам. Реформи, які видаються логічними і обґрунтованими, не знаходять свого соціального носія. Водночас діяльність окремих груп населення не знаходить свого продовження, тому що в суспільстві відсутні відповідне політико-правове підґрунтя та необхідні соціальні інститути. Для об'єктивного аналізу сучасної ситуації в Україні слід відмовитись від застарілого розуміння співвідношення між економічною і політичною сферами суспільства. Головна біда “радянського марксизму” був явний пріоритет економічного (матеріального взагалі) чинника перед політичними, правовими, духовними, національно-психологічними чинниками. Розвиток економіки повністю детермінує всі інші сфери розвитку суспільства. Отже, негативні явища в економіці (тіньова сфера, криміналізація тощо) породжують відповідні явища в політиці. Розв'язання проблеми тіньової економіки – це, у першу чергу, вирішення проблем політичної влади. Факт існування тіньової економіки в державі – це не лише результат перехідних процесів, небажання чи невміння управляти складними динамічними процесами, які вона переживає в усіх сферах буття. С.у. дозволяє дослідити рівень синхронізації економічних і політично-правових реформ

та роль випадковості в розвитку суспільства. У політичній сфері незначні, за історичними масштабами, випадкові події (напр. загибель політичного лідера або його хвороба, поширення недостовірної інформації, амбітне протистояння політичних лідерів тощо) можуть призвести до загострень у суспільстві й унеможливити проведення економічних реформ. Подібні випадковості проте виявляють глибинні тенденції, закономірності, які перебувають “у підпіллі”, але в переломні моменти розвитку суспільства спливають на поверхню.

С.у. не претендує на абсолютне знання суспільства, але ставить завдання наукового пізнання політичної складової суспільного життя. Її предметом є не суспільство як врівноважена, стаціонарна система, а тенденції, які визначають розвиток, співвідношення необхідного і випадкового в його розвитку як системи. Завдяки новітнім методам дослідження стає зрозумілим сенс кризових, переломних моментів суспільного життя, які незрозумілі для “здорового глузду”. С.у. дає можливість доволі об'єктивно аналізувати суб'єктивне в політичній дійсності, усвідомити, що випадковість не другорядна, а навпаки, необхідна умова існування й розвитку політичного життя. На емпіричному рівні роль випадковості давно усвідомлювалась у різних культурах. Сприятливий випадок сприймався як та можливість, яку не можна упускати. Ще в Давньому Римі казали: “Якщо до тебе прийшла Фортуна, подбай за найбільш зручне місце для неї”. У класичній картині світу випадковість є проявом необхідності й знаходить своє відображення у класових, однотипних явищах і процесах. У цьому контексті випадковість стає закономірною і можна впевнено передбачати появу тієї чи іншої випадковості. Подібну картину бачимо в класичній фізиці. У політичній сфері такі явища ми спостерігаємо вивчаючи погляди виборців. Для політиків різні показники опитувань виборців давно стали звичними і надійними інструментами. Про ефективність вивчення випадкового в масових процесах свідчить та точність, з якою соціологи і аналітики передбачили результати останніх президентських виборів в Україні і США. Інший фундаментальний тип випадковості має одиничний, неповторний характер. Такі випадковості неможливо передбачити і вони стають предметом прискіпливого аналізу тільки

тоді, коли вони вже відбулись. В історії XIX–XX ст. можна побачити багато випадковостей, які визначили розвиток подій, але передбачити які було практично неможливо. Прикладом може бути хвороба Наполеона в битві при Ватерлоо, вбивство ерцгерцога Фердинанда в 1914 р. або президента Кенеді в 1963 р. Подібні події нагадують катастрофи, стихійне лихо, про які кажуть, що вони “вибухнули”. Цей тип випадковості створює умови для розвитку подій у непередбачуваному напрямі. Синергетичні методи дозволяють розглянути суспільство як багаторівневу систему. Не потрібно сподіватися, що таку систему можна реформувати тільки шляхом прийняття того чи іншого закону. Для дійсного реформування суспільства необхідно виявити залежність політичної сфери від розвитку економічної, духовної сфер суспільства, національної психології, ментальних структур.

У книзі колишнього віце-президента США А.Гора “Земля на чашах терезів” було висловлено думку про тупик, у який завела американське суспільство “ринково-споживацька цивілізація”, що зараз підвела всю планету Земля до загрозованої межі. Автор зазначає, що людство в 60-ті рр. XX ст. пройшло точку біфуркації (набуття нової якості у розвитку динамічних систем поряд з малими змінами їх параметрів). Воно вчасно не змінило імперативів розвитку. Загальні цілі й стабільне майбутнє були принесені в жертву поточним політичним дивідендам і забобонам епохи, яка минула. Фізики у свій час пояснювали, що всі проблеми можна поділити на технічні та наукові. Розв’язання технічних проблем можливе за існування необхідної кількості грошей. З науковими проблемами складніше. Їх вирішення може як існувати, так і не існувати. Так от, з проблемами енергетики, напевно, відбулась помилка. Їх вважали технічними, у той час як вони виявились науковими, адже суспільство змушене дорого платити за сучасне благополуччя, кожний день витрачаючи невідновлювані природні ресурси. Ми з легкістю порушуємо закони природи, за якими все живе керується почуттям голоду і небезпеки. Отже, енергетику чекають величезні зміни. Необхідно вирішити доволі складні проблеми покращення ресурсної бази у короткі терміни, адже людство з величезною швидкістю віддаляється від природної рівноваги в навколишньому сере-

довищі. Шлях технічної цивілізації, яким суспільство впевнено крокувало чотири останні століття, дійшов кінця, тобто із стереотипами масової свідомості йому просто не вижити. Неважко передбачити, що у XXI ст. від багатьох звичних речей світове співтовариство змушене буде відмовитись, зокрема як у сфері технологій, так і у сфері ідеології, моралі, засадничих уявлень про людину. Методи С.у. дадуть змогу суспільному управлінню використовувати звички фізиків – спочатку думати, а потім робити, тобто вони дозволяють моделювати процеси самоорганізації в суспільстві і появи в ньому якісно нових суспільних відносин.

Синергетика володіє значними експериментальним потенціалом щодо знаходження ірраціональних причинно-наслідкових зв’язків, нелінійних залежностей сталих закономірностей, які діють у певних умовах та проміжках часу. Одне з питань – чому певні особи не досягають самореалізації, зокрема у бізнесі, що свідчить про факт невідповідності їх прагнень з устремліннями організації. Багато управлінців міркували над цими питаннями, звертаючись до методології наукових системних підходів різних гуманітарних наук, зокрема філософії, для того щоб підвищити мотивацію – вектор і швидкість розвитку як співробітника, так і організації в цілому. Деякі з них, хто ознайомився з основами С.у., прагнуть застосувати її принципи і технології для виправлення ситуації, яку розглядали, виходячи з деяких припущень, які становили логіку моделі бізнесу, запозичену у синергетиці. Інформаційні зв’язки як між системами, так і між їх елементами мають голографічний характер, тобто інформація, яка змінилась в одному елементі системи, одночасно відображається в іншій і також змінюється. Тому можна стверджувати, що є призначення (доля) у великих відкритих суспільних системах і належних до них підсистем. Отже, великі системи надають малим інформацію організаційного характеру, тобто як їм краще і швидше вдосконалюватися, за що малі віддають більшим енергію, яка цю інформацію генерує і вдосконалює для відновлення все зростаючих запитів і потреб малих систем. Таким чином, у суспільстві відбувається енергетично-інформаційний обмін, який підтримує життя як у людині і суспільстві, так і в природі. Розвиток і еволюція життя,

суспільства, особи відбувається завдяки тому, що подекуди в закритих і значно частіше у відкритих системах в умовах хаотичної взаємодії виникає ефект когерентності (узгодженості) чи синергії, коли суспільна система переходить до системи більш високого рівня, нової більш складної і витривалої.

Літ.: Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен // Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М. : [б. и.], 1985; Василькова В. В. Волновые процессы в общественном развитии / В. В. Василькова, И. П. Яковлев, И. Н. Барыгин. – Новосибирск : [б. и.], 1992; Режабек Е. Я. Капитализм: проблема самоорганизации / Е. Я. Режабек. – Ростов н/Д : [б. и.], 1993; Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущего / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. – М. : Наука, 1997; Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. В. Курдюмов // Вопр. филос. – 1992. – № 12; Интуиция как самодостраивание // Вопр. философии. – 1994. – № 2.

Борисевич С.О.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ. Цілісна С.д.у. органічно поєднує у своєму складі: суб'єкт управління (керуючу систему); об'єкт управління (керовану систему); всю сукупність різноманітних зв'язків, які при цьому здійснюються (систему управлінських відносин щодо їх взаємодії).

Державне управління – це система, побудована для вирішення багатоцільових завдань, що відображає різні аспекти та характеристики об'єкта, які складно побачити з позиції одного спостерігача (суб'єкта управління). Для опису діяльності об'єкта управління необхідно використовувати кілька мов (законодавчої, виконавчої, судової влади) та взаємопов'язаний комплекс різних моделей управління, тому С.д.у. може бути ідентифікована як складна (рис. 1).

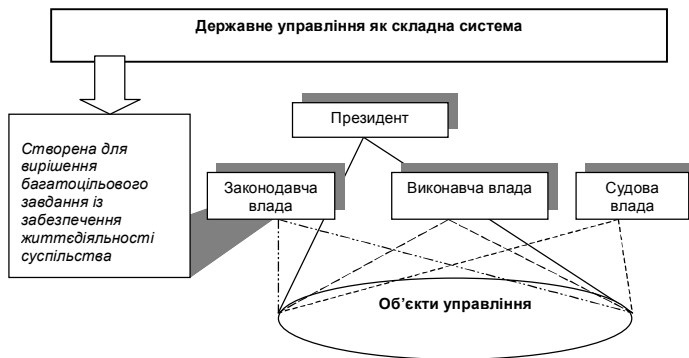

Рис. 1. Державне управління – складна різноаспектна система

Виявлення (створення) ієрархії підсистем у великій системі дозволяє додатково вивчити як властивості системи в цілому, так і її компонентів. Розмір великої системи може бути визначений за різними критеріями: кількість підсистем: (апріорних – теоретичних, за законом; апостеріорних – фактичних – на практиці); кількість рівнів ієрархічних підсистем, яка відповідає кількості “прирощувань” метамови, що описує властивості нового рівня за допомогою понятійного апарату попереднього рівня.

Державне управління як велика система складається з численних елементарних систем, що об'єднуються в підсистеми, створюють ієрархію (рис. 2).

Рис. 2. Система органів виконавчої влади

Складну велику систему важко прогнозувати за всієї різноманітності параметрів, тому вона не може бути віднесена до добре структурованих (організованих) систем. Державне управління є складною системою, що має всі ознаки неструктурованої самоорганізованої системи, характеризується такими ознаками: відсутність математичного опису, стохастичність поведінки, що викликано не тільки наявністю специфічних викривлень у системі, а й великою кількістю другорядних факторів; негативне ставлення до управління – сформоване уявлення людей про межі керованості та втручання у власні дії; нестационарність – нестандартність, рухливість характеристик системи, зміна її параметрів, еволюція системи в часі; невідтворюваність експериментів, що пов'язано з різною реакцією С.д.у. на ту ж саму ситуацію або управлінський вплив у різні моменти часу. Зважаючи на соціальну природу державного управління, йому притаманні властивості самоорганізованих систем.

Літ.: Атаманчук Г. В. Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М. : [б. и.], 2004. – 577 с.; Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. – К. : [б. в.], 1999. – 266 с.; Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцева, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г. С. Одінцової. – Х. : ХарПІ УАДУ, 2002. – 497 с.; Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львів. політехніка”, 2002. – 352 с.; Державне управління / за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с.; Одінцева Г. С. Теорія і історія державного управління : опорний конспект лекцій і метод. вказівки до проведення практик. занять / Г. С. Одінцева, Н. М. Мельтюхова. – Х. : ХФ УАДУ, 2001. – 136 с.; Райт Г. Державне управління / Г. Райт. – К. : Основи, 1994. – 191 с.; Теорія системного менеджмента : учебник / под общ. ред. П. В. Журавлева, Р. С. Седегова, В. Г. Янчевского. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2002. – 512 с.

Мельтюхова Н.М.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – складова системи національної безпеки – сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) і суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, орга-

ни державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили й засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру) щодо реалізації національних інтересів (передусім щодо виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці особи (громадянина), суспільству та державі).

Серед основних завдань, які покладаються на С.з.н.б.: розробка (уточнення) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо забезпечення національної безпеки; створення, підготовка та підтримка в готовності до застосування згідно із штатним призначенням та координація діяльності сил і засобів сектору безпеки, а також його кадрове, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, а також ліквідація їх наслідків; здійснення заходів спільно з міжнародними організаціями щодо забезпечення міжнародної та національної безпеки; комплексний моніторинг факторів, які справляють вплив на національну безпеку, в тому числі виявлення, прогнозування та оцінка загроз і можливостей у контексті реалізації національних інтересів; контроль за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, оцінка результативності дій та витрат на проведення вказаних заходів. Ці завдання головним чином акцентують увагу на заходах, спрямованих на захист національних інтересів, але орієнтація передусім на захист вказаних інтересів поступово формує політику національної безпеки, суть якої – очікування, виживання. Така політика є безперспективною, бо віддає ініціативу, а отже, й переваги стороні, яка розглядається як імовірне джерело загроз. Тому з огляду на те, що українські законодавці під захищеністю національних інтересів розуміють не тільки захист, а й забезпечення сталого розвитку суспільства, важливими є також наполегливі зусилля суб'єктів С.з.н.б., спрямовані на створення більш сприятливих умов для реалізації вказаних інтересів.

Принципи побудови та функціонування **С.з.н.б.** зумовлені принципами забезпечення національної безпеки, які визначені чинним законодавством. Серед них, зокрема: дотримання балансу життєво важливих інтересів людини, суспільної групи, суспільства та держави і забезпечення їх взаємної відповідальності за вирішення питань забезпечення національної безпеки; верховенство права та дотримання законності; забезпечення пріоритету договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів соціального, міжетнічного, міжконфесійного характеру на національному та міжнародному рівнях; поважання суверенітету інших держав та невторгання у їх внутрішні справи; забезпечення адекватності заходів щодо захисту національних інтересів існуючим загрозам; активне залучення інститутів громадянського суспільства та ЗМІ до процесу вироблення й реалізації політики національної безпеки; підтримка на належному рівні наукових досліджень у сфері забезпечення національної безпеки. Навіть у країнах розвинутої демократії, де значну роль при розробці та впровадженні державно-управлінських рішень у сфері безпеки відіграють інститути громадянського суспільства та ЗМІ, головним суб'єктом забезпечення національної безпеки в **С.з.н.б.** є органи державної влади. Це зумовлено тим, що саме органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, використовуючи наявні у їх розпорядженні ресурси, здійснюють юридично владний вплив на суспільні відносини, які виникають з приводу реалізації національних інтересів (передусім їх захисту). Ключове місце також належить і сектору безпеки, який є елементом **С.з.н.б.** й головним завданням якого є підготовка до застосування або загрози застосування сили для збройного захисту національних інтересів. Розробка законів, концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів щодо забезпечення національної безпеки, які в сукупності визначають основи та механізми реалізації політики в запозиченій сфері, зумовлює необхідність системного аналізу умов реалізації національних інтересів та розробку адекватних їм управлінських рішень, що є функцією суб'єктів забезпечення національної безпеки. Тому підготовка пропозицій стосовно політики національної безпеки є одним із ключових завдань **С.з.н.б.**

З огляду на це вказана система є не просто сукупністю взаємодіючих відповідних структур, а й певним процесом формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. З огляду на це вкрай важливим є те, хто бере участь в оцінках і прогнозах та яка інформація була взята до уваги. Це означає, що в структурі **С.з.н.б.** має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, а й формування правового поля даної політики. Цю функцію виконує система *державного управління національною безпекою*, яка є підсистемою **С.з.н.б.** Наприклад, міністерство оборони чи закордонних справ не рідко ініціюють як розробку, так і прийняття тих чи інших законодавчих актів, спрямованих на формування (вдосконалення) правового поля забезпечення національної безпеки.

Функції **С.з.н.б.** по захисту й функції щодо створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів (розвиток науки та освіти, просування на зовнішні ринки, добросусідські відносини тощо) тісно взаємопов'язані. Але в будь-якому випадку досягнення національних цілей, які спрямовані на виконання вказаних функцій, потребує наявності певного потенціалу **С.з.н.б.** (можливостей по застосуванню дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційних та інших інструментів державної влади). Це, у свою чергу, передбачає наявність у розпорядженні **С.з.н.б.** певних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських та ін.), раціональне використання яких дозволяє забезпечити деякий (максимально можливий) рівень захищеності національних інтересів на той чи інший момент часу.

Через наявність значної множини факторів, які справляють суперечливий вплив на бажаний потенціал (можливості) **С.з.н.б.**, проблема визначення його достатності для захисту національних інтересів поки що не розв'язана (навіть коли розглядається одна із сфер національної безпеки). Крім того, перерозподіл обмежених ресурсів з метою посилення одного з інститутів **С.з.н.б.**, які вже є у розпорядженні, може призвести до послаблення інших інститутів, а відтак і до зниження загального рівня захищеності національних інтересів.

Водночас існує інтервал раціонального співвідношення ресурсів, які суспільство може виділити для забезпечення своєї безпеки (передусім для створення та функціонування сектору безпеки) до сукупного потенціалу держави. За мирних умов для задоволення потреб безпеки потрібно виділяти щорічно не більше ніж 25% ВВП (більша частка може призвести до руйнування народно-господарського комплексу). За умов воєнного часу дане співвідношення не повинно перевищувати 40%, інакше також може відбутися різке зменшення загального потенціалу держави, що за умов затяжної війни неминуче призведе до поразки в ній.

Згідно з чинним законодавством України центральне місце в **С.з.н.б.** належить Президентові України, який як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво у цих сферах.

Літ.: *Закон України про основи національної безпеки* // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351 (зі змінами); *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Ч. 2: Методологічні основи державного управління національною безпекою. – К. : НАДУ, 2009; *Абдурахманов М. И.* Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; *Общая теория национальной безопасности : учебник* / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская, И. К. Макаренко и др. ; под общ. ред. А. А. Прохожева. – М. : Изд-во “РАГС”, 2002; *Міжнародна і національна безпека* : коротк. слов. термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Возженников А. В.* Национальная безопасность (теория, политика, стратегия) : монография / А. В. Возженников. – М. : НПО “Модуль”, 2000; *Основаы национальной безопасности* : монография / М. М. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов, В. С. Пирумов. – М. : Друза, 1998; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка,

В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Енциклопедия государственного управления в России* : в 2 т. – Т. 1 / под общ. ред. В. К. Егорова. – М. : Изд-во “РАГС”, 2008.

Ситник Г.П.

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНА (англ. *Information System*) – організаційно впорядкована сукупність елементів (людей, документів, даних, форм тощо) і *інформаційних технологій*, що реалізують інформаційні процеси, підтримуючи дії, управління та прийняття рішень.

С.і. є одним з видів соціотехнічної системи. Найдавнішими і найпоширенішими **С.і.** слід вважати бібліотеки, які, власне, стали називати **С.і.** для узагальнення лише за сучасної доби. У 1950-х рр. з’явилися **С.і.** з елементами автоматизації, що реалізовувалися на електромеханічних бухгалтерських рахункових машинах і були призначені для обробки рахунків і розрахунку зарплати. Використання таких **С.і.** давало змогу скорочувати витрати робочого часу на підготовку паперових документів.

Залежно від ступеня (рівня) автоматизації виділяють такі **С.і.**: 1) неавтоматизовані – всі операції з обробки інформації виконуються людиною; 2) автоматизовані – з частковою автоматизацією функцій управління або обробки даних; 3) автоматичні, комп’ютерні – усі функції управління й обробки даних здійснюються технічними засобами без участі людини.

Автоматизована система (АС, англ. *Automated System; AS*) – система, що складається з персоналу та комплексу засобів автоматизації його діяльності, яка реалізує *технологію інформаційну*. До основних компонентів автоматизованих систем відносять користувача та експлуатаційний персонал, а також комплекс засобів автоматизації: організаційне, методичне, технічне, математичне, програмне, інформаційне, лінгвістичне, правове та ергономічне забезпечення.

Автоматизована інформаційна система (АІС) – організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів.

Основними факторами, які впливають на впровадження **С.і.**, є потреби організації та користувачів, а також наявність відповідних засобів для їх формування. При цьому **С.і.**

може існувати і без застосування комп'ютерної техніки – це, власне, питання економічної доцільності. Але слід зазначити, що найсуттєвіше на розвиток С.і. вплинули саме досягнення в галузі комп'ютерної техніки та телекомунікаційних мереж, тому сучасне розуміння С.і. передбачає використання комп'ютера як основного технічного засобу обробки інформації.

Комп'ютерна система (КС) – система, створена на основі комп'ютерної технології, яка може використовуватися для забезпечення потреб управління, бізнесу, особистих чи інших потреб. Це може бути комп'ютерний, телекомунікаційний або програмний засіб (застосування) або поєднання цих компонентів. КС може бути складовою частиною С.і., при цьому їх може бути кілька. У деяких випадках обидва терміни використовуються як синоніми.

Інтегральна інформаційна система (ІС) – це один з видів АІС, заснованої на знаннях. ІС є комплексом програмних, лінгвістичних і логіко-математичних засобів для реалізації основного завдання: здійснення підтримки діяльності людини і пошуку інформації в режимі розширеного діалогу на природній мові. За допомогою ІС вирішуються, зокрема, такі завдання, як: інтерпретація даних, діагностика, моніторинг, проектування, планування, навчання, керування, підтримка прийняття рішень.

Оскільки С.і. створюються для задоволення інформаційних потреб у межах конкретної предметної області, то відповідно до сфер застосування існують конкретні типи систем. Наприклад, економічна С.і. призначена для виконання функцій управління на підприємстві, галузю економіки тощо.

Географічна інформаційна система, геоінформаційна система (ГІС, англ. Geographic Information System, GIS) – система геопросторової інформації, у якій фіксуються, зберігаються, аналізуються географічні дані з відповідним посиленням на їх місцезнаходження, і здійснюється керування такими даними. ГІС є високотехнологічним еквівалентом географічної карти, що дає змогу поєднати модельне зображення території (електронне відображення карт, схем, космо-, аерозображень земної поверхні) з інформацією табличного типу (різноманітні статистичні дані, списки, економічні показники тощо). Слід зазначити, що

ГІС є складовою багатьох С.і. і можуть бути використані для найрізноманітніших цілей, об'єднуючи численні джерела даних, якими можна маніпулювати й оновлювати в будь-який час.

Загалом усі С.і., засновані на знаннях, можна підрозділити на такі, що вирішують завдання аналізу, і на такі, що вирішують завдання синтезу. Основна відмінність завдань аналізу від завдань синтезу полягає в тому, що якщо у завданнях аналізу множина рішень може бути перерахована і включена в систему, то в завданнях синтезу множина рішень потенційно не обмежена і будується з рішень окремих компонент або проблем. Завданнями аналізу є: інтерпретація даних, діагностика, підтримка прийняття рішення; до завдань синтезу належать проектування, планування, управління. До комбінованих – завдання: навчання, моніторингу, прогнозування. Розвиток і впровадження С.і. почалися ще з 1950-х рр. Цей процес в СРСР і за кордоном відбувався в різних умовах і для виконання різних завдань, що, зокрема, і відобразилося в назвах С.і. При цьому сфера їх застосування активно розширювалася, зокрема як інструмент управління. Мова йде у тому числі про такі С.і.:

– автоматизовані системи управління (АСУ), відомі в зарубіжній літературі як системи (електронного) оброблення даних (англ. *Data Processing Systems, DPS*), а також системи обробки транзакцій (англ. *Transaction Processing Systems, TPS*), орієнтовані на поточні звіти про бізнес-об'єкт і супровід угод (облік продажів, бухгалтерський облік та облік витрат, управління активами, матеріалами, фінансові звіти);

– автоматизовані системи управління базами даних (АСУБД), відомі в зарубіжній літературі як системи інформаційного управління (менеджменту) (англ. *Management Information Systems, MIS*), призначені для забезпечення ефективного збирання даних про компанію, організації їх руху і ефективного доступу до них у великих комп'ютерних системах (фінансовий облік, облік людських ресурсів, нарахування заробітної плати, управління запасами).

– підтримки прийняття рішень (СППР, англ. *Decision Support Systems, DSS*), призначені для надання допомоги у прийнятті стратегічних і тактичних рішень з частково або погано структурованої проблеми (бізнес-

планування, інвестиції, купівля і продаж продуктів, надання послуг, фінансове управління); – інтегровані інформаційного управління (менеджменту) (англ. – *Integrated Management Information Systems, IMIS*), що мають кілька рівнів інтеграції: інформації, програм і даних. Як приклад – поширена система планування ресурсів підприємства (англ. *Enterprise Resource Planning, ERP*);

– інформування керівництва (англ. *Executive Information Systems, EIS*);

– експертні (англ. *Expert Systems, ES*), які генерують рішення на основі бази знань і механізмів штучного інтелекту;

– штучного інтелекту (англ. *Artificial Intelligence Systems, AIS*), в яких закладено можливість самонавчання, зокрема на основі т. зв. нейронних мереж, що складаються із штучних нейронів. Можуть підтримувати прийняття рішень у багатьох галузях: фінансові послуги, маркетинг, аналіз виробничого процесу тощо.

За ступенем централізації оброблення інформації виокремлюють централізовані **С.і.**, децентралізовані та колективного використання. За спрямованістю основних завдань, які вирішуються за допомогою **С.і.**, існують інформаційно-пошукові, інформаційно-довідкові, інформаційно-керівні, реалізації технологічних процесів, СППР та інтелектуальні **С.і.**

За належністю розрізняють **С.і.** державні, територіальні (регіональні), галузеві, об'єднані, підприємств або установ.

Питання захисту інформації в **С.і.** регулюються відповідними актами законодавства, а суб'єктами відносин, пов'язаних із цим, є: власники інформації; власники систем; користувачі. Зокрема, це означає, що право власності на **С.і.** не породжує права власності на інформацію, яка в ній обробляється. Порядок доступу до інформації, перелік користувачів та їх повноваження стосовно цієї інформації визначаються власником інформації.

Базовим елементом *інфраструктури технологічного електронного урядування* є **С.і.** “Електронний уряд”, центральною частиною якої є Єдиний веб-портал органів виконавчої влади, призначений для інтеграції веб-сайтів, електронних **С.і.** та ресурсів органів виконавчої влади і надання інформаційних та інших послуг з використанням Інтернету.

Літ.: Закон України про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах від 5 лип. 1994 р. № 80/94-ВР; *Про затвердження*

Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 берез. 2006 р. № 373 ”; *Про затвердження* Порядку взаємодії органів виконавчої влади з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та телекомунікаційних системах : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2002 р. № 1772; *Про заходи* щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2003 р. № 208.

Кукарін О.Б., Марчук О.В.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ (від грец. *systema* – ціле, що складене з частин; з'єднання) – множина елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках один з одним і створюють певну цілісність, єдність.

Кожна **С.у.** складається з двох взаємопов'язаних підсистем: управляючої підсистеми або суб'єкта управління (тобто того, хто управляє) та керованої підсистеми або об'єкта управління (того, ким управляють). Крім того, **С.у.** складається з кількох однорідних груп елементів (технічних, технологічних, організаційних, економічних та соціальних). Технічні елементи – збалансований комплекс окремих видів технічного обладнання спеціальних засобів.

Технологічні елементи – це елементи, що визначають розподіл політичної або духовної діяльності, матеріального виробництва на етапи, стадії, процеси. Зазвичай, такі елементи – це набір правил і норм, що визначають послідовність операцій у процесі певного виду діяльності та управління ними. Організаційні елементи – це елементи, які безпосередньо через розробку структури управління, відповідних інструкцій, положень та інших нормативних документів визначають раціональне використання технічних засобів, предметів праці, інформації, трудових та матеріальних ресурсів.

Економічні елементи – це сукупність господарських та фінансових процесів, операцій та зв'язків.

Соціальні елементи – сукупність соціальних відносин, що створюються в результаті спільної діяльності соціальних груп, а також їх носії, тобто – люди.

До управляючої підсистеми належать елементи, що забезпечують процес управління, тобто цілеспрямованого впливу на колекти-

ви людей, зайнятих у керованих системах (структура, функції, кадри, інформація, методи, техніка та технології). Ефективність управління, яка досягається розмежуванням або об'єднанням функцій, визначенням мети на тому чи іншому етапі розвитку, запобіганням дублювання функцій значною мірою залежить від усебічного вивчення специфіки суб'єктів управління.

Головною метою діяльності С.у. є не особиста діяльність, а організація та забезпечення належного стану об'єкта. Останній може розглядатись у двох аспектах: як організована підсистема управління; як об'єктивні явища, процеси матеріального світу, що підлягають впливу, перетворенню та використанню.

Зміни в об'єктах зумовлюють розвиток С.у. та оцінку ефективності її функціонування. Тому об'єкт управління володіє властивістю певною мірою впливати на управлінську діяльність за кінцевими результатами. Більше того, об'єкт управління визначає стан функціонування суб'єкта, впливаючи на його побудову, організацію діяльності, вибір цілей, використання комплексу засобів їх досягнення.

Літ.: *Игнатъева А. В.* Исследование систем управления : учеб. пособие для вузов / А. В. Игнатъева, М. М. Максимцов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 157 с.; *Нижник Н. Р.* Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.; *Попов В. М.* Системный анализ в управлении социально-экономическими и политическими процессами / В. М. Попов, Г. П. Солодков, В. М. Топилин. – Ростов н/Д, 2002. – 501 с.; *Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи* / кол. авт. ; наук. кер. В. В. Цветков. – К. : "Оріяни", 1998. – 364 с.; *Теория управления социалистическим производством* / под ред. О. В. Козловой. – М. : [б. и.], 1983; *Теория та історія державного управління* : навч. посіб. – К. : Видавн. дім "Професіонал", 2008. – 288 с.

Мельтюхова Н.М.

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ – встановлений в організації формальний порядок роботи з інформаційними ресурсами для полегшення доступу до знань і повторного їх використання за допомогою сучасних інформаційних технологій. Для цього знання класифікують і розподіляють за категоріями відповідно до наперед визначеної онтології, що зазнає розвитку, структурова-

них і напівструктурованих баз даних і баз знань. Основна мета С.у.з. – зробити знання доступними і повторно використовуваними на рівні всієї організації. Окрім того, для ефективної командної роботи в умовах надлишку циркулюючої в організації інформації, що надходить ззовні, виникає необхідність у такій інтелектуальній системі управління знаннями, в якій коректне формулювання питання (задавання критеріїв і системи обмежень на природній розмовній мові) дає змогу отримати миттєву, достовірну й актуальну відповідь.

Напрямок управління знаннями (С.у.з.) з'явився в результаті переосмислення ролі та місця інформаційного менеджменту в сучасному світі. З'ясувалося, що внутрішньої інформації в компаніях накопичено і зберігається стільки, що навігація в ній і пошук необхідних даних стає окремим завданням, яке перевершує за складністю традиційні методи отримання даних з архіву або ззовні.

С.у.з., на відміну від Information Management, віддає перевагу людям і процесам, а не теорії і технології побудови інформаційних систем заради самих інформаційних систем.

Успіх будь-якої компанії визначається не тільки її матеріальними і технічними можливостями. Дуже важливу роль відіграє здатність використовувати колективний інтелектуальний потенціал співробітників. С.у.з. дають змогу розглядати інтелектуальний капітал компанії у вигляді керованого ресурсу, гарантуючи, що важливі знання, створені де-небудь в організації, доступні там, де вони потрібні, і саме тоді, коли потрібні. Для своєчасного прийняття адекватних рішень у мінливих ринкових умовах важливо вміти користуватися величезним багажем знань, який має в наявності практично будь-яка сучасна компанія. Однак не у всіх компаніях запроваджена методика управління знаннями, без якої неможливе ефективне використання інформації, зосередженої в базах даних, сховищах документів, повідомленнях електронної пошти, звітах про продажі, даних про клієнтів, партнерів і конкурентів компанії.

Управління знаннями дає змогу ставити і вирішувати правильні завдання, замість правильного вирішення завдань самих по собі. Знання про бізнес, якими володіє компанія, подаються у вигляді бізнес-правил (далі – правила). Знання є основою інтелектуального капіталу і матеріалізовані в стратегічно-

му та процедурному керівництві; угодах із споживачами і постачальниками, маркетингових стратегіях; цінній політиці; пропозиціях продуктів та послуг; досвіді управління відносинами з клієнтами; нормативних документах, що регламентують бізнес.

Найуспішніші організації можна розглядати як інтелектуальні підприємства, що розвивають у себе базові здібності, засновані на знаннях. Управління знаннями пов'язане з генеруванням (як в окремих співробітників, так і в організації загалом), формалізацією, збереженням, розповсюдженням, координацією і контролем знань. Ефективне управління знаннями залежить від організаційної структури, інфраструктури і комунікацій, а отже, є похідним від культури організації. Накопичення знань у сучасному виробництві вже не вважається "витратою", а є невід'ємною його частиною. Інакше кажучи, навчання – нова форма виробничого процесу. На думку аналітичної компанії Gartner Group, компанії, які не перейшли до моделі управління, заснованої на знаннях, зазнаватимуть серйозних труднощів на ринку через різку втрату конкурентоспроможності (з імовірністю 70%).

Явне знання – це знання, зміст якого виражений чітко, може бути записаний і збережений. Неявне знання здебільшого не фіксується і ґрунтується на індивідуальному досвіді, що робить його важким для запису і зберігання. Обидві форми знання виникають спочатку як індивідуальне знання, але для суттєвого покращення діяльності організації вони мають бути перетворені в організаційне знання. Практично глобального поширення у світі з кінця 1970-х рр. набула форма подання знань у вигляді "продукційних правил" "якщо - то". Зворотний логічний висновок дає змогу на основі таких правил одержувати знання "знати, як", "знати, чому", "знати, що". Однак найважливіше – це те, що "продукційні знання" ідеально виконують функцію інформаційного забезпечення систем ситуаційного управління (далі ССУ). Через свої функціональні властивості ССУ, крім підтримки прийняття управлінських рішень, забезпечують перетворення індивідуальних знань в організаційні.

Ресурси знань розрізняють залежно від галузей індустрії і програм. Зазвичай до них належать: керівна інформація, листи, новини, інформація про замовників, відомості

про конкурентів і дані, що нагромадилися в процесі роботи. Для застосування С.у.з. використовують різноманітні технології: електронну пошту; бази і сховища даних; системи групової підтримки; браузері і системи пошуку; корпоративні мережі й Інтернет; експертні системи і системи баз знань; інтелектуальні системи.

У системах штучного інтелекту бази знань генерують для експертів і систем, заснованих на знаннях, в яких комп'ютери використовують правила виведення, щоб отримати відповіді на питання користувачів. Хоча придбання знань для отримання комп'ютерних висновків усе ще залишається важливим питанням, більшість сучасних розробок КМ забезпечують знання в зручній для сприйняття формі або поставляють програмне забезпечення для оброблення цих знань.

Літ.: *Крыштафович А. Н.* Управление знаниями – перспективное направление менеджмента / А. Н. Крыштафович // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 1; *Юринець В. С.* Інформаційні системи управління персоналом, діловодства і документообігу : навч. посіб. / В. С. Юринець, Р. В. Юринець. – Львів : Тріада Плюс, 2008. – 628 с.; *Max H.* Bazerman Judgment in Managerial Decision Making / H. Max. – New York : JOHN WILEY&SONS, INC., 2001; *Prusak L.* Where did knowledge management come from? / L. Prusak // IBM Systems Journal. – 2001. – Vol. 40. – N 4; *Megan Santosus.* The ABCs of Knowledge Management / Megan Santosus, Jon Surmacz. // www.CIO.com; <http://www.crn.ru>; <http://www.ou-link.ru/>; : <http://www.cfin.ru/itm>

Юринець Р.В.

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ – ПОРТАЛИ – інфраструктура, що дає змогу використовувати Інтернет не тільки як засіб комунікації, але й як один з основних інструментів здійснення трансакцій. Створення подібної інфраструктури ґрунтується на впровадженні таких Інтернет-програм, які дозволяють організації надавати своїм клієнтам і співробітникам актуальну інформацію, а часто й прямий доступ до інформаційних систем та інших програм, а також своєчасно обробляти відомості, що надходять від них (наприклад замовлення або пропозиції). Для цього нерідко застосовують порталні технології, що дають змогу здійснити інтегрування наявних програм у рамках єдиного способу доступу до них. Портал – це єдина точка входу в си-

стемі, за допомогою якої можна знаходити і вивільняти (identify and unlock) структуровану та неструктуровану інформацію з різних джерел з метою перетворення її на знання, необхідні для прийняття рішень, і надає доступ до різних сервісів на основі персоналізації користувачів за допомогою будь-якого пристрою, під'єданого до Інтернету. Класифікувати портали можна за різними ознаками, але найчастіше використовують класифікацію за призначенням. На сьогодні за цією ознакою розрізняють три основні типи порталів:

1. Загальнодоступні або горизонтальні портали (іноді їх називають мегапорталами), до яких належать Yahoo!, Lycos, Excite, Rambler. Ці портали призначені для найширшої аудиторії, про що свідчить зміст поданої ними інформації і структура послуг, хоча, зазвичай, вони мають загальне спрямування (наприклад новини про політичні події і культурне життя, електронна пошта, розсилання новин тощо). Сфера діяльності таких порталів переплітається зі сферою діяльності засобів масової інформації, тому останнім часом спостерігаються процеси злиття загальнодоступних порталів і засобів масової інформації в межах однієї компанії. Вони містять пошукові можливості, рядки новин, біржові відомості, прогнози погоди, тобто все, що необхідне для щоденного інформаційного забезпечення. Водночас вони надають користувачам послуги електронної пошти, сервіси для планування часу, ведення баз даних, адрес і дат, а також інші безкоштовні послуги. Тим самим вони збільшують кількість відвідувачів, що є життєво важливим для них, оскільки загальнодоступні портали існують за рахунок рекламної діяльності.

2. Вертикальні портали, які призначені для специфічних видів ринку та обслуговують аудиторію, що користується послугами цього ринку або працює на ньому. Прикладами таких порталів можуть бути програми B2C (Business-to-consumer), наприклад, туристичні агентства, які надають послуги з бронювання місць у готелях, замовлення і доставки квитків, доступу до карт і відомостей про автомобільні маршрути тощо, або портали типу B2B (Business-to-business), що дають змогу своїм клієнтам реалізовувати спільні бізнес-операції (наприклад вибирати постачальників і здійснювати закупівлю товарів, проводити аукціони тощо).

Кількість подібних порталів останнім часом швидко зростає, оскільки всі нові ринки товарів і послуг переміщуються в Інтернет.

3. Корпоративні портали, які призначені для співробітників, клієнтів і партнерів одного підприємства (іноді їх називають B2E-портали – Business-to-employees). Користувачі такого portalу отримують доступ до призначених їм сервісів і програм залежно від їхньої ролі і персонального профілю, і це найцікавіша категорія порталів у плані реалізації корпоративної інфраструктури й інтеграції програм. Призначенням корпоративного portalу є надання зовнішнім і внутрішнім користувачам можливості персоналізованого доступу до всіх корпоративних даних і програм (зокрема неструктуровані й різномірні дані), об'єднання ізольованих моделей бізнесу, інтеграція різних корпоративних програм (зокрема програм бізнес-партнерів), забезпечення повноцінного цілодобового доступу всіх користувачів (зокрема і мобільних) до ресурсів компанії незалежно від їх місця перебування.

У деяких публікаціях пропонують детальнішу класифікацію корпоративних порталів. Наприклад, їх поділяють: на портали, які подають результати аналізу даних (Business intelligence Portals), внутрішньо-корпоративні Інтранет-портали (Business area Portals), портали для організації групової роботи (Enterprise Collaborative Portals), портали, призначені для управління знаннями (Enterprise Knowledge Portals), т. зв. рольові портали (Role portals), які підтримують три бізнес-моделі – B2E, B2C і B2B. Деякі джерела зараховують до корпоративних порталів і сайти, засновані на засобах управління документами та інформаційним наповненням сайтів і призначені тільки для надання інформації різним групам відвідувачів. Крім цього, порталами іноді називають інші типи Web-програм, які використовують для надання своїм користувачам різних послуг через Інтернет, наприклад голосові портали, що дають право доступу до деяких послуг з телефонної лінії за допомогою голосових команд або команд, надісланих з клавіатури телефону, або т. зв. персональні портали, за допомогою яких можна здійснювати послуги персональних інформаційних менеджерів й електронної пошти.

Чільне місце на ринку корпоративних порталів займають SAP, IBM, Sun і Sybase, CA,

Oracle, Microsoft і PeopleSoft – продукти цих компаній відносять до найкращих пропозицій у галузі засобів управління порталами загального призначення.

Порталам, що використовуються як складові частини електронного бізнесу, притаманні: надійне середовище реалізації програм; забезпечення захисту збереженої інформації, використовуючи програмні (логічні) й фізичні способи забезпечення безпеки (встановлення автентичності, управління доступом, конфіденційність і цілісність даних тощо); потужні й гнучкі інструменти розроблення програм; широкі можливості у сфері інтегрування програм; відповідність вимогам до інформаційних систем масштабу підприємства; програмна підтримка інтегрування з іншими програмами та інформаційними системами партнерів; програми інтелектуального аналізу (так звані системи управління знаннями); підтримка мобільного (бездротового) доступу до даних.

Літ.: *Елманова Н.* Web-портали: назначение, преимущества, особенности и средства / Н. Елманова // Компьютер-Пресс, 2002. – № 6; *Черняк Л.* Порталы и жизненные циклы / Л. Черняк // Открытые системы. – 2002. – № 2; *Юринець В. С.* Інформаційні системи управління персоналом, діловодства і документообігу : навч. посіб. / В. С. Юринець, Р. В. Юринець. – Львів : Тріада Плюс, 2008. – 628 с. – Режим доступу : <http://www.interface.ru>; <http://okc.ru:8080>

Юринець Р.В.

СИТУАЦІЯ НАДЗВИЧАЙНА ЕКОЛОГІЧНА – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

У разі її виникнення законодавством України передбачається оголошення такої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Підставами для цього є:

- значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;
- виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заповдіння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;

- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;

- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;
- значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі.

Негативними змінами в навколишньому природному середовищі є втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Окрема місцевість України оголошується зоною **С.н.е.** Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ про оголошення окремої місцевості зоною **С.н.е.** затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України.

Кабінет Міністрів України вносить подання про оголошення окремої місцевості зоною **С.н.е.** на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, до відання якого віднесені питання екологічної безпеки, Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування або за власною ініціативою.

Оголошення окремої місцевості АР Крим зоною **С.н.е.** або окремих її місцевостей може ініціювати Верховна Рада АР Крим. В Указі Президента України про оголошення окремої місцевості зоною **С.н.е.** зазначаються, зокрема:

- обставини, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною **С.н.е.**;
- обґрунтування необхідності такого оголошення;
- межі території, на якій оголошується зона **С.н.е.**;
- заходи щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення життєдіяльності населення в зоні **С.н.е.**;

– основні заходи, що вживаються для подолання наслідків **С.н.е.**;

– обмеження на певні види діяльності в зоні **С.н.е.**;

– час, з якого окрема місцевість оголошується зоною **С.н.е.**, і строк, на який ця територія оголошується такою зоною.

На території такої зони тимчасово запроваджується особливий правовий режим – правовий режим зони **С.н.е.**

Запровадження відповідного правового режиму зони **С.н.е.** передбачає виділення державою і/або органами місцевого самоврядування додаткових фінансових та інших матеріальних ресурсів, достатніх для нормалізації екологічного стану та відшкодування завданих збитків, запровадження спеціального режиму поставок продукції для державних потреб, реалізацію державних цільових програм громадських робіт.

За наявності достатніх підстав у межах зони **С.н.е.** може бути введено правовий режим надзвичайного стану в порядку, встановленому Законом України “Про правовий режим надзвичайного стану”.

Рішенням про встановлення правового режиму зони **С.н.е.** з метою здійснення заходів для нормалізації екологічного стану можуть встановлюватися обмеження на здійснення певних видів діяльності шляхом встановлення тимчасової заборони на:

– будівництво та функціонування об’єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку;

– застосування в господарській та іншій діяльності особливо небезпечних речовин (хімічних, радіоактивних, токсичних, вибухових, окислювальних, горючих, біологічних агентів тощо), засобів захисту рослин, сукупність властивостей яких і/або особливості їх стану можуть погіршувати екологічну ситуацію в цій зоні;

– функціонування санаторно-курортних закладів;

– провадження будь-якої іншої діяльності, що становить підвищену екологічну небезпеку для людей, рослинного, тваринного світу та інших природних об’єктів.

Дія правового режиму зони **С.н.е.** може бути достроково припинена Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України в разі усунення обставин, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною **С.н.е.**, вжиття за-

ходів, які необхідно було здійснити для нормалізації екологічного стану на території зони **С.н.е.**

Припинення дії правового режиму зони **С.н.е.** на території АР Крим або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада АР Крим.

Подання Кабінету Міністрів України про дострокове припинення дії правового режиму зони **С.н.е.** готуються з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади.

З достроковим припиненням дії правового режиму зони **С.н.е.** така територія не вважається зоною **С.н.е.**

Літ.: Закон України про зону надзвичайної екологічної ситуації. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; Бегун В. В. Безпека життєдіяльності (забезпечення соціальної, техногенної та природної безпеки) : навч. посіб. / В. В. Бегун, І. М. Науменко. – К. : Фенікс, 2004; Данилишин Б. М. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки / Б. М. Данилишин, В. В. Ковтун, А. В. Степаненко. – К. : Лекс Дім, 2004; Зеркалов Д. В. Екологічна безпека: управління, моніторинг, контроль : посібник / Д. В. Зеркалов. – К. : КНТ, Дакор, Основа, 2007; Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні моделі / А. Б. Качинський. – К. : [б. в.], 2004; Хоружая Т. А. Оценка экологической опасности / Т. А. Хоружая. – М. : Книгасервис, 2002.

Клименко Н.Г.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (СБУ) – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Після проголошення незалежності перед Україною постало питання про ліквідацію радянської системи органів державної безпеки та створення нових інституцій, покликаних захистити її суверенітет, вирішувати інші завдання у сфері забезпечення національної безпеки.

Одним із перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України. Враховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Верховної Ради з питань реорганізації органів державної безпеки, 20 вересня 1991 р. парламент ухвалив постанову “Про створення Служби національної безпеки України” (СНБ України). Цією ж постановою було ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР.

На початковому етапі розвитку даного органу було призначено керівництво Служби та її основних структурних підрозділів. Протягом вересня 1991 – лютого 1992 р. було розроблено і затверджено штати підрозділів центрального апарату Служби, СНБ Кримської автономії, регіональних органів, органів військової контррозвідки та Інституту підготовки кадрів СНБ України. Тоді ж розпочалося комплектування їх особовим складом, який приймав присягу на вірність українському народу.

Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни. Швидкими темпами розв'язувалися організаційно-штатні завдання, створювалася нормативно-правова база для розгортання повноцінної оперативно-службової діяльності, здійснювалося комплектування спецслужби.

У 1991-1992 рр. у складі Служби були створені Головне управління розвідки, Головне управління контррозвідки, Управління “К” (боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю), низка інших основних та допоміжних підрозділів (інформаційно-аналітичний, слідчий, оперативно-технічний, урядового зв'язку, військово-медичний, мобілізаційний, оперативного документування, міжнародних зв'язків та роботи з особовим складом, громадських зв'язків тощо), Інститут підготовки кадрів СНБ України, а також управління СНБ України в областях та Служба національної безпеки в Криму.

У грудні 1991 р. відповідно до Указу Президента України розпочалося створення системи органів і підрозділів військової контррозвідки СНБ України. Завдяки цьому розв'язувалася проблема забезпечення державної безпеки у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України.

25 березня 1992 р. було прийнято Закон України “Про Службу безпеки України”. Подальша розбудова Служби відбувалась відповідно до цього документу.

Відповідно до чинного законодавства, на СБУ покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від

розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань СБУ також входять попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо становлять загрозу життєво важливим інтересам України.

Систему СБУ складають Центральне управління Служби, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби.

Для організації і проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, при СБУ функціонує Антитерористичний центр.

Керівництво діяльністю СБУ здійснює Голова Служби, який несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на неї. Голова СБУ призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України.

СБУ відповідно до своїх основних завдань зобов'язана: проводити інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України; здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном; виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби; проводити дізнання і слідство у цих справах; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених злочинів; здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідуваль-

но-підривної діяльності проти України; забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань; здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства; брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України "Про державну таємницю" та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України; здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки; у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб; сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України; сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій; надавати наявними силами і засобами (у тому числі технічними) допомогу органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю; брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил; проводити наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, упроваджувати їх результати в практику діяльності Служби; виконувати за доручен-

ням Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави; брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт. Використання СБУ в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, в СБУ забороняється. На період служби чи роботи за трудовим договором членство співробітників СБУ у таких об'єднаннях зупиняється.

СБУ взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань. Громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби на добровільних засадах.

Громадськість у визначеному законодавством порядку інформується про діяльність Служби через засоби масової інформації та в інших формах.

Літ.: Закон України про Службу безпеки України. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/

Смолянюк В. Ф.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ (лат. socialis – суспільний) – процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.

Життєвий шлях людини, відображення нею соціально-психологічної реальності є складною двосторонньою взаємодією людини та соціального середовища. Процес їх взаємовпливу сприяє розвитку і становленню індивіда. Активність індивіда зумовлена потребою людини належати до соціуму, сприймати, оцінювати й осмислювати його, ідентифікувати себе із своїм народом, конкретно соціальною групою. Вимоги групи до поведінки індивіда спонукають його до вироблення відповідної лінії поведінки. Соціально-психологічне розуміння С. особистості визначає погляд на неї як на специфічне утворення, продукт соціально-психологічного відображення соціального життя, соціальних відносин.

Соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування і взаємодії. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах. У процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. С. відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості. Людина долучається до групи, намагаючись стати її частиною, досягнути почуття “Ми” і почуття “Я” серед “Ми”, що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду. Формами реалізації процесу С. є соціальна адаптація та інтеріоризація.

Соціальна адаптація (лат. *adaptatio* – пристосувати) – вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якої відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін. Цей процес указує на пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства.

Інтеріоризація – процес формування внутрішньої людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє “Я”.

Двосторонній процес С. передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв’язків і активне їх відтворення. Тобто людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки.

Джерела сучасної концепції С. містяться у працях американського психолога А.Бандури, французького соціолога і юриста Г.Тарда, американського соціолога Т.Парсонса. Нині процес С. наука розглядає в широкому і вузькому розумінні цього поняття. С. у широкому розумінні – це визначення походження і формування родової природи людини (йдеться про філогенез – історичний про-

цес розвитку людства), у вузькому – процес включення людини в соціальне життя шляхом активного засвоєння нею норм, цінностей та ідеалів. Зважаючи на це С. можна розглядати як типовий та одиничний процеси. Типовий процес визначається соціальними умовами, залежить від класових, етнічних, культурних та інших відмінностей; пов’язаний із формуванням типових для певної спільноти стереотипів поведінки. С. як одиничний процес пов’язана з індивідуалізацією особистості, виробленням нею власної лінії поведінки, набуттям особистого життєвого досвіду, тобто із становленням індивідуальності.

Серед багатьох учених поширення думка, що С. тісно пов’язана з адаптацією – пристосуванням організмів до навколишнього середовища. Вони трактують С. як безперервну адаптацію живого організму до оточення, як його здатність пристосовуватися до реакцій людей. Згідно з іншою точкою зору адаптація є складовою С., її механізмом.

Існують певні взаємозв’язки соціалізації з вихованням – цілеспрямованим, свідомо здійснюваним впливом на особистість суспільства та його соціальних інститутів з метою організації та стимулювання активної діяльності особистості. Однак ці процеси не можуть бути ідентичними, адже С. відбувається як під впливом цілеспрямованих зусиль, так і в результаті безпосереднього впливу середовища, що включає у собі елементи стихійності, неорганізованості. Отже, С. є значно ширшим процесом, ніж виховання, який може бути як організованим, так і стихійним, не завжди усвідомлюваним.

Літ.: Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для вузов / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 376 с.; Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. – К. : Центр навч. л-ри, 2005; Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003; Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для вузов / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 376 с.

Макаренко Е.М.

СОЦІАЛІЗМ (від лат. *socialis* – суспільний) – соціально-політичні вчення і теорії, які розкривають ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в її різноманітних формах, відсутності експлуатації людини людиною, рівності соціальних структур і класів, справедливому розподілі

матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, дотримання прав і свобод усіма категоріями трудящих. Спокійно трудові верстви населення різних історичних епох і суспільно-економічних формацій прагнули до побудови суспільства, в основі якого мають бути покладені принципи рівності, братерства, справедливості, свободи, щастя трудової людини. Ще з часів утопічного соціалізму здійснювалися різноманітні пошуки побудови суспільного устрою, адекватного мріям і сподіванням трудящих мас. Реалізація цих планів, ідей, мрій почала здійснюватися з часів індустріальної епохи, виникнення на історичній арені робітничого класу, загострення форм класової боротьби між панівними і пригнобленими класами. С. – багатоаспектне поняття, яке в теорії і практиці має різноманітні судження, концепції, гіпотези. Найголовнішими серед них вважаються два підходи: марксистський і соціал-демократичний. Марксистські розглядають С. як першу фазу, ступінь справжнього, “дійсного комунізму”, де панує принцип організації життєдіяльності людей “від кожного – за здібностями, кожному – за працею”. На цьому етапі здійснюється революційний перехід від капіталістичного суспільства до соціалістичних форм реалізації марксистсько-ленінської теорії та її принципів щодо побудови нового суспільного устрою, де відбувається ліквідація приватної власності й існування експлуаторських класів, утверджується суспільна форма власності як домінуюча на засоби виробництва, зростає провідна роль робітничого класу в межах соціально-політичної єдності суспільства, утверджується єдина ідеологія – марксизм-ленінізм, керівною і спрямовуючою силою виступає Комуністична партія як найбільш передовий і свідомий авангард усіх класів і прошарків нового суспільства, здійснюються докорінні зміни у сфері духовно-культурного життя та всебічного і гармонійного розвитку особистості. Поступово проголошені принципи С. (суспільна власність, відсутність експлуатації, загальність праці, соціальні гарантії тощо) почали втрачати соціальну значимість, вони лише декларувалися, а в дійсності панував волонтаризм і свавілля, порушувалися демократичні засади, права і свободи громадян, панувало авторитарне управління, що, зрештою, призвело до компроматації соціалістичних ідеалів і С. із нау-

кової теорії перетворився в утопію, скомпрометував віковічні ідеали про побудову справедливого демократичного суспільства. Соціал-демократична точка зору на С., де усувається революційна заміна, ліквідація старих суспільних порядків, а переворот у житті суспільства здійснюється шляхом реформ, існуванням приватної власності, зростанням “середнього класу” тощо, також потребує більш зрілих форм реалізації для задоволення потреб різних груп населення. У сукупності це призвело не лише до краху різноманітних теорій перетворення суспільства на основі соціалістичних ідей, а й до кризи уявлень про С. у світовому масштабі. Одночасно С. здійснив низку рішучих кроків з утвердження гуманних ідей і цінностей, серед яких чільне місце посідають соціальні права трудящих на безоплатну освіту, медичне обслуговування, забезпеченість людей роботою і її оплатою, створення сприятливих умов для навчання і виховання підростаючих поколінь, подолання всіх проявів насилля і соціального відчуження, соціальної солідарності, здійснення гарантій для розвитку демократій тощо, що мають вагоме значення для поступової вибудови сучасного громадянського суспільства, де вищою цінністю має бути вільна творча людина праці.

Літ.: Бальцерович Л. Соціалізм. Капіталізм. Трансформація / Л. Бальцерович. – М. : Наука, 1999; Зиновьев А. Коммунизм как реальность. Кризис коммунизма / А. Зиновьев. – М. : [б. и.], 1994; Очерк теории социализма : учеб. пособие для вузов / Г. Л. Смирнов, Э. М. Андреев, Э. А. Баграмов и др. – М. : Политиздат, 1989; Шафаревич И. Социализм как явление мировой истории соч. : в 3 т. / И. Шафаревич. – Т. 1. – М. : [б. и.], 1994.

Надольний І. Ф.

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА як підсистема загальної системи національної безпеки являє собою комплекс заходів, спрямованих на недопущення умов, які б привели до суттєвого зниження рівня життя, добробуту людини, населення, суспільства в цілому. С.б. являє собою процес формування стану захищеності особистості, соціальних груп, соціуму загалом від загроз їх соціальним інтересам. С.б. – це стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності,

стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик.

С.б. – це стан і ступінь захищеності насамперед людини, особистості, а також суспільства та держави в таких важливих складових їх життєдіяльності, як добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, соціальний захист тощо від внутрішніх та зовнішніх загроз як необхідної умови функціонування та розвитку соціуму. Інакше кажучи, **С.б.** – це певний рівень захищеності соціальних інтересів людей, соціальних груп, суспільства та держави в соціальній сфері життєдіяльності, їх соціальних цінностей від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз. **С.б.** – це така характеристика умов життєдіяльності суспільства, що визначається стійкістю та стабільністю щодо впливу тих факторів, які створюють загрозу соціальній деформації та диспропорції в функціонуванні й розвитку людини, соціальної групи, соціального інституту або суспільства в цілому. Досягнення **С.б.**, процес її забезпечення відбувається шляхом реалізації політики держави, зокрема її соціальної політики, за допомогою механізмів та інструментів державного управління.

Досліджуючи **С.б.** в державно-управлінському аспекті, можна стверджувати, що така безпека є системою державно-правових гарантій, що забезпечують захист людини та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, формування таких умов життєдіяльності особистості, які б гарантували можливість самореалізації її соціального потенціалу в суспільстві, насамперед у соціальній сфері, всебічного сталого розвитку, здатність до постійного та стабільного самовідтворення соціального потенціалу та капіталу, соціального самовдосконалення.

Державна політика, спрямована на забезпечення **С.б.**, має за мету недопущення чи своєчасне подолання загроз у соціогуманітарній сфері життєдіяльності суспільства. Виходячи з виняткової важливості загроз **С.б.** національним інтересам у соціальній та гуманітарній сферах вони виділяються окремо в Законі України “Про основи національної безпеки України”: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики

щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва.

У загальному вигляді загрози **С.б.** (соціальні небезпеки), що існують в українському суспільстві та гальмують державне управління процесом забезпечення соціальної і національної безпеки, загалом можна класифікувати таким чином: загрози **С.б.** – небезпеки для соціальної сфери життєдіяльності українського суспільства, що детерміновані духовними, економічними, політичними та соціальними чинниками; загрози **С.б.** – небезпеки для духовного, економічного, політичного та соціального життя суспільства, детерміновані соціальною сферою; внутрішні загрози – небезпеки власне соціальної сфери.

Загрози та небезпеки **С.б.** потребують визначення та реалізації пріоритетів і напрямів державної соціальної політики щодо їх подолання. За змістом напрями мають відповідати пріоритетним соціальним інтересам.

До них пропонується віднести такі: *прискорене формування в Україні соціальної держави, яка має стати головним суб'єктом стабільного соціального розвитку суспільства, гарантом реалізації соціальних прав та свобод людини; створення умов для поглиблення суспільного поля реалізації соціального потенціалу людини, свободи вибору нею способів і форм освоєння та творення суспільного буття, соціальної самореалізації, збагачення змісту і напрямів альтернативної діяльності в процесі соціального, суспільного розвитку; підтримання в суспільстві соціальної злагоди як важливої умови стабільного соціального розвитку на основі насамперед формування сталих процесів соціальної структурованості, соціального миру та співробітництва, соціального партнерства як різних класів, соціальних груп, верств суспільства, так і суб'єктів соціального регулю-*

вання суспільних відносин; *утвердження в суспільстві соціальної справедливості як загальнолюдської суспільної цінності*, що являє собою захищені правом і усім суспільним устроєм можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших суспільних цінностей, їх розподіл та використання з урахуванням власного внеску в суспільство; *формування та розвиток соціально-ринкових відносин, соціально орієнтованого господарства*, за яких економічна свобода ринку спрямовувалася б на посилення соціальної безпеки людини і суспільства, соціальної захищеності особистості, її незалежності від держави; *розвиток соціально-класових відносин* шляхом формування різноманітних елементів сучасної соціально-класової структури суспільства і розвитку потужного середнього класу як чинника соціально-політичної та економічної стабільності суспільства на основі динамічних процесів соціальної мобільності; *розвиток соціально-трудоових відносин* і передусім ринку праці та зайнятості населення з метою підвищення ефективності використання трудового потенціалу, забезпечення продуктивної зайнятості, створення нових і ефективного використання наявних робочих місць; *розвиток сімейно-шлюбних відносин*, спрямованих на зміцнення соціальних, духовних, моральних, матеріальних підвалин сім'ї, ефективного виконання нею своїх функцій; *розвиток соціально-демографічних відносин* на основі здійснення активної демографічної політики, головними завданнями якої є забезпечення розвитку народонаселення, зниження смертності в усіх вікових групах населення, особливо населення працездатного віку, подолання негативної тенденції до зниження чисельності населення, підвищення тривалості життя, забезпечення розширеного відтворення населення; *регулювання міграційних процесів* з метою захисту національного ринку праці та інтересів громадян України, захист інтересів і прав українських працівників-мігрантів, збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави, упорядкування зовнішньої трудової міграції; *захист трудових прав громадян* насамперед на безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, законодавче врегулювання системи державного нагляду і контролю за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про працю; *реалізація*

соціальної політики в галузі охорони праці, основними завданнями якої є створення безпечних умов праці на виробництві, зокрема безпечних робочих місць, суттєве зниження рівня робочого травматизму та професійних захворювань, поліпшення стану гігієни праці та виробничого середовища; *розвиток соціально-діалогових, договірних відносин* між найманими працівниками та роботодавцями як чинника оптимізації соціально-трудоових відносин, удосконалення відносин соціального партнерства з метою утвердження в суспільстві соціальної злагоди, громадського миру і демократії; *створення умов для підвищення соціально-економічної активності населення, застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці*, які б сприяли посиленню спонукальних мотивів і стимулів активізації трудової діяльності, підвищенню заінтересованості працівників у кінцевих результатах, пошуку додаткових резервів підвищення продуктивності суспільної праці; *забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини на основі здійснення зваженої активної політики доходів*, зменшення їх диференціації, запобігання бідності, обмеження соціального розшарування населення за рівнем доходів, стимулювання, формування стабільного платоспроможного попиту населення; *упровадження гнучкої, динамічної системи оплати праці* на основі призупинення зниження вартості робочої сили і забезпечення її випереджального зростання, глибокої структурної реформи заробітної плати, формування її нової моделі, збільшення її частки в структурі суспільного доходу як головного джерела підвищення добробуту громадян, що ґрунтується на високій ціні працюючого населення; *формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту*, метою якої є забезпечення добробуту, прав і гарантій людини стосовно рівня і якості життя, соціального самопочуття особистості, яка передбачає кілька типів соціальних заходів, на основі розширення і поглиблення соціально-економічної бази, суспільного поля **С.б.**, людини; *розробка і впровадження в практику нової моделі соціального страхування* за всіма його видами, запровадження системи управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування, перетворення системи соціального страхування з компонента по-

даткової, розподільчої системи в надійний засіб мікро- і макроекономічного та соціального регулювання; *реформування системи пенсійного забезпечення* з метою закріплення в межах національної системи пенсійного забезпечення населення кількох самостійних систем на основі як обов'язкового, так і добровільного страхування, упровадження тривірневої системи пенсійного забезпечення; *реформування системи соціальної допомоги, посилення її адресності на основі: підвищення обґрунтованості соціальної допомоги щодо її адресної спрямованості; поглиблення адресної соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, насамперед непрацевдатних; заміни системи пільг окремих категорій населення на адресну цільову допомогу, поетапний перехід до монетизації соціальних пільг; реформування системи охорони здоров'я населення з метою: поєднання (збереження основних позицій) державної системи охорони здоров'я і створення ринку медичних послуг, упровадження страхової медицини.*

Літ.: *Гошовська В.* Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія / В. Гошовська. – К. : Видавн. дім “Корпорація”, 2004; *Льчук Л. І.* Соціальна безпека – безпека людини, суспільства і держави / Льчук Л. І. // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 5; *Новікова О. Ф.* Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997; *Про основи національної безпеки України* : Закон України : прийнятий 19 черв. 2003 р. № 964 // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39; *Соціальна безпека: пошук нової парадигми* : зб. наук. ст. / Центр перспектив. соц. дослідж. Мінва праці та соц. політики НАН України. – К., 2004. – Вип. 2; *Соціальна безпека: пошук нової парадигми* : зб. наук. ст. – К., 2003; *Соціальна політика та економічна безпека* / за заг. ред. Є. І. Крихітіна. – Донецьк : Каштан, 2004; *Чубук Р. В.* Соціальна безпека: проблеми та пріоритети / Р. В. Чубук // Проблеми розвитку соціологічної теорії. – К. : Ін-т соціології НАН України; *Соціологічна асоціація України*, 2005. – Вип. 4; *Хомра О. У.* Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії / О. У. Хомра, Т. Є. Русанова // Стратег. панорама. – 2004. – № 1; *Колков В.* Социальная безопасность / В. Колков. – М. : Интерпракс, 1998. – Ч. 1; *Соціальна безпека: теорія та українська практика* : монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін. ; за ред. І. Ф. Гнибіденка та ін. – К. : КНЕУ, 2006.

Скуратівський В. А.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

(англ. Social Responsibility) – міра відповідності дій соціальних суб'єктів (держави, соціальних груп, особистостей) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. **С.в.** як філософсько-соціологічна категорія характеризує міру відповідності поведінки суб'єктів суспільно-політичного життя вимогам суспільства, діючим соціальним (як моральним, так і правовим) нормам.

Відносини відповідальності охоплюють усі сфери суспільного життя, є невід'ємною складовою усіх видів суспільних відносин – духовних, економічних, політичних, соціальних. Вони полягають у залежності одних суб'єктів суспільних відносин від інших з можливістю застосування другими щодо перших у разі настання їх відповідальності певних санкцій як негативних щодо них наслідків. Без **С.в.** в її неформалізованих (морально-етичних) і формалізованих (юридичних) виявах суспільство не змогло б існувати, у суспільних відносинах запанували б анархія і свавілля.

С.в. відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин, є формою регуляції суспільної поведінки, засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, удосконалення соціального буття. **С.в.** складне поняття, державно-управлінська, філософська та правова категорія, що відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин. Вона пронизує всі сфери життя від особистої до сфер суспільного буття. **С.в.** зумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. Тому вчені у визначенні **С.в.** урахувують два чинники, які доповнюють один одного: об'єктивний, який має справу з розумом, і суб'єктивний, пов'язаний із почуттями.

С.в. є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, удосконалення суспільних відносин. Вона виникає одночасно із суспільством. Її формування пов'язане з розвитком людини як соціальної істоти, суспільних відносин, коли поведінка особи набуває суспільної значущості й тому починає регулюватися за допомогою соціальних норм. **С.в.** ще в конституції Пилипа Орлика

(1710) розумілася не стільки як відповідальність влади перед громадянами, скільки як відповідальність кожного, від підданого до правителя, перед державою.

С.в. розвивається як ознака владно-управлінських відносин саме в демократичних соціальних державах. Виникнення **С.в.** пов'язане із суспільними цінностями, що детермінують діяльність та поведінку всіх учасників соціальних дій. Основою **С.в.** є динамічна система цінностей, властивих індивідові, соціальній спільноті та суспільству загалом, інституціям та органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам. **С.в.** є одним із механізмів реалізації сучасних цінностей у соціальному управлінні на різних рівнях: базисному, цивілізаційному; загальнодержавному, суспільному; груповому, рольовому та персональному, ситуативному. На різних ціннісних рівнях **С.в.** несе різне соціальне навантаження й здійснює різні соціальні функції.

У сучасному трактуванні поняття **С.в.** розуміється багатьма науковцями як форма реалізації соціального контролю за поведінкою особистості, критерій співвідношення кінцевого результату і наміченої мети, політичних, юридичних, соціальних та інших відносин. **С.в.** як категорія, що описує змінний у часі та діяльнісному просторі феномен, може розглядатися в трьох смислових якостях: структура, функція, процес.

Механізм дії **С.в.** передбачає взаємодію її суб'єктів і об'єктів, контроль за мірою виконання суб'єктом своїх обов'язків перед об'єктом, а також установлення правоти чи провини в діяльності суб'єкта. В.М.Хомич трактує **С.в.** "як складне суспільне відношення, що полягає у свідомо-вольовому самообмеженні особою суб'єктивної свободи згідно з вимогами схваленої суспільством необхідності". Відносини між державою і людиною мають формуватися на основі взаємної **С.в.** Ці відносини будуються на взаємопов'язаних рівнях відповідальності "людина – суспільство – держава". Ідея соціальної держави переносить акцент наукових досліджень з **С.в.** людини перед суспільством і державою на **С.в.** держави перед суспільством і людиною. Історично суб'єкт і об'єкт можуть змінювати свої місця на протилежні. Залежно від конкретного суб'єкта розрізняють особисту (персональну) та колективну (суспільну) відповідальність. Ускладнення суспільного

життя, виникнення різних соціальних інститутів та ціннісно-нормативних систем захисту інтересів громадян, груп і суспільства привело до виникнення різних форм **С.в.**: юридичної, моральної, політичної, партійної, професійної, громадянської тощо. В основу класифікації **С.в.** покладена відповідна сфера соціальної діяльності. Сутність **С.в.** полягає вже в обов'язках індивіда виконувати відповідні політичні, моральні, юридичні вимоги, які ставить перед ним суспільство, держава, колектив. **С.в.** на особистісному рівні стикається з правом, правовим регулюванням лише в аспекті покладення на громадян певних обов'язків і наділення їх певними правами. А.Ф.Плахотний пропонує класифікувати **С.в.** за способами регулювання і забезпечення: правова і моральна. За часовим виміром відповідальність за минуле (вчине) діяння – ретроспективна сторона та відповідальність за майбутні дії – перспективна сторона. За видами соціальних ролей – політична, цивільна, партійна, виробнича, професійна, сімейна тощо.

Л.Грядунова пропонує структурувати **С.в.** таким чином: політична, цивільна, виробнича, правова, моральна.

Слушною є думка Г.Малкіної, що **С.в.** настає переважно за порушення соціальних норм. Соціальні норми фіксуються і виявляються як у вербальній (нормативні акти), так і невербальній (звичаї, традиції, символи тощо) формах. Соціальні норми класифікуються за різними підставами. Така класифікація може бути покладена в основу виокремлення та групування наступних видів **С.в.** За джерелами і способами утворення соціальні норми поділяються на моральні, правові, релігійні та корпоративні. Відповідно виокремлюються такі види **С.в.**: моральна – відповідальність перед суспільством за дотримання моральних норм; правова відповідальність – перед державою за дотримання правових норм; релігійна – перед Богом за дотримання релігійних норм; корпоративна – перед громадським об'єднанням за дотримання корпоративних норм. Залежно від сфери суспільних відносин та об'єктів, з приводу яких вони складаються, виокремлюються соціальна, політична та інші види відповідальності. За суб'єктом виокремлюється **С.в.** індивідів, соціальних та організаційних спільнот. За часом розрізняють

ретроспективна (за минуле), проспективна (за теперішнє) і перспективна (за майбутнє) **С.в.** Г.Йонас виділяє різні типи **С.в.**, які найбільшою мірою поширені в суспільстві: природна і штучна (договірна), горизонтальна і вертикальна, легальна і моральна тощо.

Методологічною основою вироблення поняття **С.в.** є аналіз співвідношення категорій соціальної свободи і необхідності.

До проблем теорії **С.в.** належать: організація процедури притягнення до відповідальності; визначення мети і принципів відповідальності; уточнення суб'єктного складу відносин; установлення підстав притягнення до відповідальності тощо. **С.в.** не знаходить широкого застосування в нормативно-правових і політичних документах українського суспільства, а це свідчить про недооцінку органами державного управління важливості **С.в.**

Проблема відповідальності передбачає з'ясування формальних умов, за яких суб'єкт **С.в.** може виконати певні вимоги, обов'язки та завдання, вільно здійснити вибір, усвідомлювати наслідки діяльності. Тому в різних теоріях проблема **С.в.** пов'язана з проблемою свободи. Міра **С.в.** зростає відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності у розв'язанні суспільних проблем.

Розв'язання проблем **С.в.** дасть змогу сформулювати цілісний механізм **С.в.** Чітке розмежування функцій, завдань, повноважень, компетенцій сприятиме оптимізації **С.в.** Розвиток механізмів **С.в.** сприятиме мотивації управлінців до змін ситуації у сферах державного управління та в соціальній.

Літ.: Грядунова Л. И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма / Л. И. Грядунова. – К. : Вища шк., 1979; Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001; Малкіна Г. М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Малкіна Г.М. – К. : [б. в.], 2011; Плахотный А. Проблема социальной ответственности / А. Плахотный. – Х. : Изд-во при Харьк. ун-та “Высш. школа”, 1981; Соціальна філософія: корот. енцикл. слов. – К. ; Х. : ВМП “Рубікон”, 1997; Хомич В. М. Социалистическая ответственность и право / В. М. Хомич // Право и демократия. – 1989. – № 2.

Скуратівський В.А., Лундюк О.А.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА – сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, професії, діяльності та ін. Люди перебувають у **С.г.** у стані постійної взаємозалежності. Члени однієї **С.г.** мають спільні норми і загальні цілі. Функції **С.г.** неоднакові. Індивіди беруть участь у багатьох групах. Усі групи чинять тиск на своїх членів, щоб змусити їх відповідати нормам групи. Розрізняють постійні, тимчасові і випадкові групи; вільні і обов'язкові групи; формальні й неформальні робочі групи. Соціальні групи характеризуються стійкістю та стабільністю, високим ступенем однорідності, згуртованості.

Найбільш поширене уявлення про те, що найменшою групою є група з двох осіб, так звана “діада”, або “пара”, з ним змагається точка зору, що визначає, що найменша кількість членів малої групи не дві, а три особи. Виходячи з цього в основі всіх різновидів малих груп лежать т. зв. “тріади”. **С.г.** володіють різним ступенем соціального контролю. Серед усіх соціальних груп особливе місце займають т. зв. статусні групи – класи, прошарки і касти. Ці великі групи, що виникли на основі соціальної нерівності, мають (за винятком каст) низький внутрішній соціальний контроль, який, однак, може підвищуватися в міру усвідомлення особистостями своєї належності до статусної групи, а також усвідомлення групових інтересів і включення в боротьбу за підвищення статусу своєї групи. Це відбувається тому, що зі зменшенням розміру групи збільшується число міжособистісних взаємодій. Кожен соціальний інститут відповідає інтересам конкретної соціальної групи і слугує задоволенню її потреб. Саме цим визначаються відносини між соціальними групами. Інтереси одних соціальних груп не завжди узгоджуються з інтересами інших.

Усі групи суспільства поділяють на гіпергрупи, супергрупи, декогрупи, великі, середні, метогрупи, малі й мікрогрупи (у вітчизняній психології всі соціальні групи поділяють на великі й малі). *Гіпергрупи* – це населення всієї планети, Європи, Азії, Південної Америки тощо як соціальні групи. *Супергрупи* – населення великих за чисельністю держав – Китаю, Індії, США, Росії та ін., а також великих міжнародних організацій, блоків (наприклад НАТО) тощо. *Декогрупи* – це соціальні групи, які відображають цілі суспільства (наприклад України,

Польщі, Франції тощо) або спільнот окремих республік у складі держави (Росія) чи штатів (США). *Великі групи* – це класи, соціальні прошарки, етнічні, професійні, вікові групи (нації, молодь, робітники та ін.), а також партії, суспільні рухи, спільноти великих організацій тощо. Великі соціальні групи мають свою неповторну соціальну психіку, яка регулює їхню життєдіяльність. До неї належать звичаї, обряди, традиції, специфічні форми і мова спілкування, контакти, потреби, інтереси, цінності та ін. *Метагрупи* – підприємства, невеликі громадські організації, військові частини тощо. *Середні групи* – порівняно великі громадські організації та навчальні заклади, територіальні спільноти (жителі одного міста, району, села, селища). Середні групи, у свою чергу, поділяють на ті, що виникли випадково, стихійно та існують незначний проміжок часу (натовп, аудиторія). Під *малими групами* розуміють порівняно стійкі, нечисленні за складом, пов'язані спільною метою об'єднання людей, у яких здійснюється безпосередній контакт між їхніми членами (шкільний клас, студентська навчальна група, військові підрозділи) та ін. Головною особливістю малої групи є: спільність соціальних норм, інтересів, звичаїв, форм поведінки; безпосередній або опосередкований контакт між членами групи, міжособистісна взаємодія і взаємовплив. Розрізняють також *формальні* (функціонує відповідно до заздалегідь установлених офіційних цілей, завдань, інструкцій, статутів) і *неформальні малі групи* (формується на основі особистих симпатій і антипатій, а поведінка встановлюється особливими неписаними правилами).

Інші типи групи включають у себе наступне: *“peer” групи* (група однолітків приблизно одного віку, соціального статусу та інтересів); *“клуб” групи* (зазвичай для вступу потрібно стати членом цієї групи. Такі клуби можуть створюватися для певних видів діяльності: спортивні клуби тощо); *релігійні спільноти* (поділяються на чотири підгрупи: церква, секта, деномінація віровчення і культ. Церква – релігійна організація, яка має тісні контакти з широкими прошарками суспільства і яка діє всередині нього. Секта – організація, що відкидає цінності іншого суспільства, тобто невелика група представників церкви відокремлюється і створює нову ре-

лігію. Деномінація – проміжна ланка між церквою та сектою. Культ – крайня форма секти; банди; натовп; загін.

Як своєрідна мікро модель громадської структури (**С.г.**) виступає сім'я, і одночасно з цим є досить стійка група людей, між якими відбувається безпосереднє особисте спілкування і взаємодія. Відносини між чоловіком і дружиною регулюються спеціально розробленою інститутом шлюбу системою норм і санкцій. Одні норми, права і обов'язки мають юридичний характер і регламентуються. Основами законодавства і кодексом про шлюб та сім'ю (наприклад матеріальні зобов'язання подружжя стосовно дітей, один одного, про володіння майном, а також норми, пов'язані з розірванням шлюбу). Регулювання інших норм шлюбу здійснюється завдяки моралі, звичаїв, традицій (напр. норми залицяння, дошлюбної поведінки, розподілу влади і обов'язків між чоловіком і дружиною, сімейне дозвілля тощо). Оскільки норми і традиції з часом змінюються, відзначається їх відмінність залежно від тієї чи іншої стадії життєвого циклу сім'ї. Як мала **С.г.** сім'я частіше за все розглядається в тих випадках, коли вивчаються відносини між індивідами, складовими сім'ї, або внутрішні зв'язки сім'ї.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Загальна психологія* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій, В. С. Донченко, М. В. Сидоров, М. М. Шарапов. – К. : ВЦ “Академія”, 2009; *Новикова С. С.* Соціологія: історія, основи, інституціоналізація в Росії / С. С. Новикова. – М. : Моск. психолого-соц. ін-т ; Воронеж : Изд-во НПО “МОДЭК”, 2000.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА (англ. Welfare State) – тип держави, яка проводить державну політику, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини і насамперед соціальних прав, досягнення високого рівня добробуту населення, забезпечення соціальної безпеки суспільства, задоволення соціальних потреб, створення умов для реалізації особистістю свого соціального потенціалу.

С.д. – форма оптимізації суспільного буття, яка реалізується через конституційне закріплення і гарантування соціально-економічних та соціальних прав і свобод людини і громадянина та відповідних обов'язків дер-

жави, метою якої є реалізація права людини на гідне життя, створення всебічних умов для самореалізації її сутнісних сил, забезпечення реалізації соціальних цінностей та насамперед соціальної справедливості, соціального прогресу суспільства. Основою є ідея, на якій базується С.д., – це принцип справедливості.

Існує значна кількість визначення С.д.: як форма оптимізації суспільного буття, метою якої є забезпечення людині права на гідне життя, створення умов для самореалізації соціального потенціалу людини, забезпечення соціальної безпеки, соціальних цінностей та соціальної справедливості, соціального прогресу суспільства; як організація, що прагне вплинути на розподіл економічних благ, дотримуючись принципів справедливості; як держава, яка повинна піклуватися про соціальну справедливість, соціальну захищеність та благополуччя громадян; як “особливий тип розвиненої держави, у якій забезпечується високий рівень соціальної захищеності всіх громадян за допомогою активної діяльності держави щодо регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, установлення в ньому соціальної справедливості та солідарності” (П.Гончаров); як “правова, демократична держава, яка здійснює сильну соціальну політику та розвиває вітчизняну соціальну ринкову економіку, спрямовану на стабільне забезпечення високого життєвого рівня та зайнятості населення, реальне забезпечення прав і свобод громадян, створення своєчасних та доступних усім громадянам систем освіти, охорони здоров’я, культури, соціального забезпечення та обслуговування, підтримки бідних та малозабезпечених прошарків населення” (М.Гриценко); як держава, яка свою відповідальність і силу впливу спрямовує на подолання суспільного зла і на нівелювання соціальних суперечностей (Брокгауз). Із визначень видно, що досягнення в суспільстві соціальної справедливості є домінуючим в існуванні С.д. Обов’язком С.д. є здійснення соціальної політики, яка має бути спрямована на розробку і здійснення системи реформ і заходів соціального захисту населення. Держава має сприяти створенню соціального порядку, турбуватися про всі верстви населення і особливо про соціально вразливі групи. Метою С.д. є забезпечення

кожному гідного людини існування. Шляхом досягнення поставленої мети є розподіл економічних благ.

Поняття С.д. відображає суть держави, тобто стійку загальну спрямованість діяльності, пов’язану із забезпеченням суспільних інтересів. Чинником формування соціального типу держави є прийняття державою соціальних зобов’язань, що заклало основи здійснення нею цілеспрямованої соціальної політики.

Основною метою такої держави є створення необхідних умов для забезпечення добробуту, соціальної захищеності особи на рівні чинних державних соціальних стандартів, для всебічного та гармонійного розвитку особистості, надання їй можливості самозабезпечення, задоволення потреб, гарантування соціальної та особистої безпеки кожного громадянина. С.д. створює умови для покращення соціального самопочуття громадян та стабільного існування суспільства в цілому. Феномен С.д. науковці аналізують на трьох рівнях: науковому (низка концепцій); нормативному (законодавчо закріплений конституційний принцип), емпіричному (практична діяльність органів державної влади з метою розв’язання соціальних проблем суспільства). С.д. визнають пріоритет прав людини, закріплюють їх на конституційному рівні та на рівні законодавства, гарантують обов’язковість їхнього забезпечення. Тому відповідно до відображення соціальної орієнтації держави конституції країн світу поділяють на три групи: 1) у яких держава прямо вказується соціальною; 2) які містять різні формулювання про цілі соціальної держави; 3) у яких є формула “держави добробуту”. Уперше формула С.д. з’явилась у ст. 20 післявоєнної Конституції ФРН 1949 р. Проте основні ідеї С.д., такі як соціальна захищеність, соціальна справедливість, закріплювалися у нормативних актах раніше (Веймарська конституція 1919 р., імперська конституція Німеччини 1871 р., Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., Декларація незалежності США 1776 р., Велика Хартія вільності 1215 р.). У науковий обіг поняття С.д. було введено Л. фон Штейном у 1850 р. (праця “Сучасне та минуле правової науково-державницької Німеччини”).

Існуючі на той час держави ліберального типу виявили неспроможність забезпечити соціальні права та добробут усіх громадян.

Тому виникла необхідність у розвитку концепції С.д. як альтернатива ліберальній державі.

С.д. характеризується певними ознаками. Єдиної позиції щодо визначення основних ознак С.д. немає. До них відносять: конституційні гарантії забезпечення основних прав особистості; формування та ефективне функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки; організація та здійснення державної влади на демократичних, правових засадах; активна реалізація основних напрямів соціальної політики; забезпечення в суспільстві соціального миру та злагоди завдяки ефективній реалізації політики соціального партнерства; досягнення в суспільстві соціальної справедливості. До ознак С.д. також відносять: надкласовість держави плюралістичне суспільство; соціальну справедливість як оптимальне співвідношення принципів індивідуальної свободи та рівності; гідний людини прожитковий мінімум, що забезпечується соціальною взаємодопомогою; соціальне забезпечення; покращення добробуту; наявність налагодженого, нескладного юридичного механізму практичної реалізації прав людини; забезпечення етичних засад у відносинах між людьми; політичний, ідеологічний і соціальний плюралізм. Становлення С.д. сприяло виникненню нового етапу розвитку відносин між державою і суспільством, державою й особою. Як соціальна, ця держава розглядає людину як вищу соціальну цінність, надає соціальну допомогу індивідам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, перерозподіляє економічні блага.

Виділяють такі принципи діяльності С.д.: людської гідності, соціальної справедливості, субсидіарності, соціального партнерства або солідарності, автономії суспільних відносин та процесів, соціальних зобов'язань, а також принцип державного втручання в економіку. Зазначені принципи відображають закономірності розвитку і функціонування С.д.

Умовами функціонування С.д. є наявність правової держави, громадянського суспільства, "середнього класу".

Співвідношення С.д. і соціальної політики держави можна визначити так: соціальна політика – це пріоритетний напрям діяльності соціальної держави, а С.д. – це суб'єкт здійснення соціальної політики. Лише цілеспрямована розробка та виважене здійснення соціальної політики ефективно функціону-

вання соціально орієнтованої ринкової економіки сприятиме досягненню в суспільстві соціальної справедливості, що є основою діяльності соціальної держави. Така держава сприятиме забезпеченню в суспільстві соціального миру та злагоди.

Літ.: Гончаров П. К. Социальное государство: сущность и принципы / П. К. Гончаров // Вестн. Рос. Ун-та дружбы народов. – Серия: Политология. – 2000. – № 2; Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальна характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Панкевич О. З. – Львів, 2003; Сіленко А. О. Соціальна держава: територія перемін / А. О. Сіленко. – Одеса : Укр. держ. акад. зв'язку ім. О. С. Попова, 2000; Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000; Скуратівський В. А. Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : Вид-во УАДУ, 2003; Социальное государство : крат. слов.-справ. / [редкол. : Н. Н. Гриценко, Г. А. Николаев, Ф. И. Шарков и др.]. – М. : АТиСО, 2002; Скуратівський В. А. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський та ін.] ; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1; Співак В. М. Соціальна правова держава як фактор розвитку демократичного суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук / Співак В. М. – К., 2001.

Скуратівський В. А., Ліндюк О. А.

СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – поділ суспільства на групи, що виникають унаслідок соціальної нерівності, неоднакового володіння матеріальними і духовними благами, відрізняються суспільним статусом і життєвими можливостями та займають різне соціальне становище. Багато дослідників вважають, що соціальне розшарування притаманне будь-якому суспільству. Навіть у первісних племенах виділялися групи відповідно до статі й віку, з притаманними їм привілеями та обов'язками. Тут же були впливовий і шановний вождь та його наближені, а також ті, що живуть "поза законом", знедолені. На наступних етапах розвитку соціальне розшарування ускладнювалося і ставало все більш очевидним. Розрізняють економічну, політичну і професійну диференціацію. Економічна диференціація виражається в неоднакових доходах, рівні життя, в існуванні багатих, бідних та середніх верств населення. Розподіл суспільства на керуючих і керованих

них, політичних лідерів і масу є проявом політичної диференціації. До професійної диференціації можна зарахувати виділення в суспільстві різних груп за родом їх діяльності, заняттям. При цьому деякі професії вважаються більш престижними порівняно з іншими. Таким чином, уточнюючи поняття С.д., можна сказати, що під ним мається на увазі не просто виділення будь-яких груп, а й певна нерівність між ними з точки зору їхнього суспільного становища, обсягу та характеру прав, привілеїв і обов'язків, престижу та впливу. Чи можна усунути цю нерівність? На це питання даються різні відповіді. Напр., марксистське вчення про суспільство виходить з необхідності й можливості усунення цієї нерівності як найбільш яскравого прояву соціальної несправедливості. Для вирішення цього завдання потрібно в першу чергу змінити систему економічних відносин, ліквідувати приватну власність на засоби виробництва. В інших теоріях соціальне розшарування також розцінюється як зло, проте воно непереборне. Люди повинні приймати таке становище як неминучість. Згідно з іншою точкою зору, нерівність розцінюється як позитивне явище. Воно змушує людей прагнути до вдосконалення суспільних відносин. Соціальна ж однорідність призведе суспільство до загибелі. При цьому багато дослідників зазначають, що в більшості розвинених країн відбувається зменшення соціальної поляризації, зростають середні верстви і скорочуються групи, пов'язані з крайніми соціальними полюсами. Як вважає німецький філософ і соціолог Георг Зіммель, С.д. – це процес, за допомогою якого інституційна діяльність стає більш спеціалізованою, поділяючись на дві або більше окремих інституційних діяльностей. Диференціація – це термін, запозичений з біології для опису спеціалізації функцій в суспільстві в процесі соціальної еволюції. Напр., відділення та спеціалізація економічної функції виробництва від сім'ї, що зберігає функції відтворення та соціалізації дітей. У моделі соціальної системи Толкотта Парсонса (1977) цей процес описаний з більш абстрактної точки зору: відділення держави від общинної спільноти. Він також відноситься до структурної диференціації у функціоналістських теоріях соціальної зміни. Еволюційні теорії соціальної зміни XIX ст., напр., Герберта

Спенсера вбачали в диференціації фундаментальний принцип соціального розвитку в біології і соціології, завдяки чому зростають розмір і складність суспільства у пристосуванні до навколишнього середовища. Процес супроводжувався функціональною потребою в зростаючій інтеграції та взаємозалежності у більш складних суспільствах. У творах Еміля Дюркгейма термін ідентичний суспільному поділу праці.

Літ.: *Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика* : монографія / А. М. Михненко (кер. авт. кол.), О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. В. Соснін. – К. : НАДУ, 2009; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. : за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010.

Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНА ЕРОЗІЯ – процес розхитування і розмивання устоїв суспільства: організаційних структур, соціальних відносин і зв'язків; норм поведінки, цінностей, форм життєдіяльності, що призводить до зростання моральних навантажень на людину, соціальних груп та супроводжується соціальним стресом. С.е. відбувається під впливом різних деформуючих чинників, таких, як: *низька ефективність стилю керівництва*, культивування деформованих стилів управління; *емоційне напруження*, яка спричиняє розвиток негативних особистісних процесів; *висока інтенсивність праці*; *хронічний дефіцит часу*; виникнення і *тривале існування конфліктних ситуацій* (напр. громадянські заворушення та війни, релігійні та міжетнічні конфлікти); постійні та невинуваті *новації, зміни, переміщення*; *політична нестабільність та напруженість*. Необхідність моральних вимірів політики у державі продиктована обставинами глобального порядку. Екологічні катастрофи, гострі міжнародні конфлікти, масовий голод у багатьох країнах, війни й кровопролиття наприкінці XX ст. потребують проведення нової глобальної політики, вироблення загальнолюдської етики, які ґрунтувалися б на визнанні прав людини на гідне життя і, відповідно, зростанні значення моральних цінностей. Невиконання обов'язків перед суспільством, нереалізованість угод, несвоєчасно виплачені зарплати, несплачені податки, проігноровані закони й суспільні інтереси – усе це є розбіжностями між ідеалом і

соціальною дійсністю. Усунути їх відносно означає відновити моральне здоров'я суспільства. На міжособистісні стосунки впливають три основних чинники: психологічні особливості, соціальна діяльність і суспільні відносини. Зазначені чинники і зв'язки між ними, що ґрунтуються на спілкуванні людей, є її органічною оболонкою, від якості якої залежить: психологічний комфорт (з проєкції на здоров'я членів колективу); поліпшення кількісних і якісних характеристик праці; задоволеність виробничою діяльністю.

Літ.: *Психологія управління* : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003; *Політологія*: курс лекцій : навч. посіб. – Тернопіль : Магнолія-плюс, 2004; *Москвичев С. Г.* Введение в психологию управления / С. Г. Москвичев. – К. ; Сан-Франциско : Light Press, 2005; *Управління суспільним розвитком* : словник-довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ – усвідомлення групою своїх уявлень, норм, інтересів і проблем. Досягнення групою соціальної ідентифікації означає, що ці уявлення поширені в групі і є досить однорідними в її межах. Крім того, про досягнення групою соціальної ідентифікації свідчить також сформованість у її свідомості протиставлення “нас” та “їх”, що є початковим етапом формування основ соціальної діяльності. Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, характеризуються значними змінами становища всіх соціальних груп, розпадом старих соціальних зв'язків та формуванням нових, що призводять до кардинальних змін у соціальному становищі груп та в соціальній структурі всього суспільства. Процеси трансформації докорінно змінили соціальну структуру українського суспільства, не залишивши недоторканою жодної великої соціальної спільноти. Це змушує всі групи переглядати своє соціальне становище. Проблема вивчення **С.і.** в контексті соціологічного аналізу не можна вирішити без вивчення соціальної стратифікації суспільства, дослідження існуючих соціально-статусних груп, особливостей їх становища в сучасній ситуації. Дослідження соціальної структури суспільства – це той необхідний фундамент, без якого будь-яке вивчення процесів **С.і.** виявляється таким, що не спирається на реальні суспільні процеси.

Сьогодні, у зв'язку з докорінними соціальними трансформаціями, питання ідентичності висувається на перший план.

Явища ідентифікації та ідентичності інтенсивно досліджувалися в межах західної наукової традиції, але практично завжди вони спрямовувалися на вивчення особистісної мотивації (З.Фройд, К.-Г.Юнг, Е.Еріксон, Дж.Марсія, А.Уотерман, М.Берзонський, А. ван Хуф та ін.), або взаємодію осіб у малих контактних групах (Г.Теджфел, Дж.Тернер, Дж.Г.Мід, Е.Гофман, Р.Дженкінс, А.Кохен, П.Оукс та ін.), або на комбінацію цих підходів (М.Брюер, Т.Тайлер). Це є наслідком того, що західна наукова традиція значною мірою виходить з ідей індивідуалізму.

Західні спеціалісти зосереджувалися насамперед на дослідженні своїх суспільств, але оскільки ситуація, у якій перебувають країни пострадянського простору, є унікальною, то нині з'являється все більше зарубіжних праць, присвячених особливостям **С.і.** та ідентичності в Україні.

Поняття **С.і.** досліджувалося найбільше психологами, тому практично всі розглянуті підходи аналізують характеристики ідентифікації особистості, а не групи. Отже, рух різних теорій **С.і.** в напрямі усунення протиставлення особистісної та **С.і.** поєднується з індивідуалізацією ідентифікації. Це дає підстави стверджувати, що поняття ідентифікації особистості характеризується органічною єдністю її особистісної та **С.і.**

Ідентифікація розглядається переважно як спосіб прийняття соціальних ролей при входженні в групу (З.Фройд, Л.Бандура, Т.Парсонс), як засіб інтерналізації об'єктивної реальності (П.Бергер, Т.Лукман), як механізм “влиття” “Я-концепції” в соціальне оточення, що проявляється в усвідомленні групової належності, формуванні соціальних настанов (Ч.Кулі, Дж.Г.Мід). Індивід ідентифікує себе з тими чи іншими соціальними позиціями на основі власних уявлень про їх структуру. Тобто йдеться про символічний аспект соціального простору. Ідентичності, присутні в уявленнях індивідів про соціальний простір, можна назвати номінальними, оскільки (в ідеалі) вони усвідомлюються настільки, що можуть бути виражені і виражаються в назвах – номінаціях.

Зазвичай можна говорити не стільки про усвідомлення, скільки про відчуття соціальної позиції, яку індивід посідає в соціальному просторі. З іншого боку, можна говорити про

ідентифікації реальні, тобто про позиції, які визначають різні практики індивідів (“практичний” аспект соціального простору) безвідносно до того, наскільки чітко вони усвідомлюються в уявленнях. Але це не означає, що такі види ідентифікації повністю збігаються; особливо це стосується трансформаційного суспільства.

Будь-яка людина в тій або іншій формі усвідомлює свій статус, своє місце в суспільстві, проте зовсім не обов’язково, що вона чітко відносить себе до певної соціальної категорії, тим більше до такої, яка входить до наукової теорії стратифікації, яка найчастіше відома лише обмеженому колу людей.

Ідентифікація з певною соціальною групою чи класом характеризується комплексом уявлень про соціальну реальність і їх місце в ній – уявлення, що регулюють їх життєву активність, і специфічних уявлень саме для даної страги, що в тій чи іншій мірі відрізняють її від решти верств суспільства. Можна стверджувати, що міра цієї специфічності, “особливості” соціальних уявлень людей, що аналітично відносять себе до тієї чи іншої соціальної групи, тобто чіткість або, навпаки, розмитість меж, що відрізняють їх за даною ознакою від решти суспільства, дасть підстави говорити про рівень реальної ідентифікації.

Літ.: *Гнатенко П. І.* Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – К. : Арт-Пресс, 1999; *Данилова Е.Н.* Проблема соціальної ідентифікації в постсоветской России / Е. Н. Данилова // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – 1997. – № 3; *Даудрих Н.И.* Социальная идентичность: методологический аспект / Н. И. Даудрих // Социология. – М. : Изд-во Инта фонда обществ. мнение, 2002; *Макеев С.А.* Социальная мобильность и идентичность в структурной перспективе / С. А. Макеев // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : Видавн. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 1999; *Павленко В. Н.* Трансформация социальной идентичности в посттоталитарном обществе / В. Н. Павленко, Н. Н. Корж // Психол. журн. – 1998. – № 1; *Макеев С. А.* Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996; *Старовойтова І. І.* Соціальна ідентифікація як основа формування соціальних спільнот / І. І. Старовойтова // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. ; відп. ред. В. В. Лях. – К. : Укр. центр духов. культури, 1999. – Вип. 4.

Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ – сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовані зміни організаційних структур, визначають людську поведінку і забезпечують контроль за нею; це – комплексний підхід до вивчення та зміни соціальної реальності, який ґрунтується на використанні інженерного підходу та наукомістких технологій. Більшість авторів розглядають інженерію як діяльність щодо застосування наукових знань з метою створення штучних технічних об’єктів та інших матеріальних цінностей. До такого розуміння діяльності інженера схильна повсякденна свідомість, яка уявляє інженера як людину, що працює з машинами та різними технічними засобами. Проте уявлення про природу інженерної діяльності змінювалися в міру того, як змінювалися суспільне виробництво, соціальна практика, а також під впливом розвитку науки та її зрощування з матеріальним виробництвом. Поступово до неї стали відносити застосування наукових знань не тільки до технічних засобів та об’єктів, а й до економічних, організаційних, соціальних та інших систем і процесів. Тому сьогодні можна дати таке визначення **С.і.**: це різновид професійно-практичної діяльності, завдяки якій соціально-наукове (зокрема соціологічне) знання трансформується безпосередньо в перетворювально-практичну діяльність.

На думку Карла Поппера, одного з теоретиків **С.і.**, термін “**С.і.**” вперше введений у 1922 р. Р.Паундом у його праці “Вступ у філософію права”. А в молодій радянській Росії названий вище термін вживав інженер і поет Олексій Гастєв ще в 1920–1921 рр.

У нашій вітчизняній літературі (у рамках колишнього СРСР) термін “**С.і.**” набув поширення на початку 70-х рр. ХХ ст. у працях з критики західної соціології та соціальної психології. Проте дійсно широке застосування цього терміна припадає на 80-ті рр. Слід зазначити, що у вітчизняній літературі частіше використовується термін “соціоінженерна діяльність”. У сучасній науковій літературі поняття **С.і.** вживається переважно для позначення особливої діяльності, орієнтованої на цілеспрямовану зміну та регулювання різних організаційних структур, соціальних інститутів, офіційних організацій, органів влади і т. ін. Напр., К.Поппер визначає **С.і.** як діяльність із проектування

нових соціальних інститутів, а також з управління вже існуючими соціальними інститутами шляхом поступових реформ. Ряд авторів розглядають С.і. як різновид управлінської діяльності, що здійснюється соціологами, соціальними психологами та іншими спеціалістами спільно з керівниками підприємств, організацій, управлінських структур. А деякі автори пропонують відмовитися від поняття “С.і.” у зв’язку з тим, що воно стало предметом ідеологічних спекуляцій (Ф.А. фон Хайєк, Н. Стефанов, К. Рихтаржик та ін.). На їх думку, поняття “С.і.” допускає і виправдовує можливість маніпулювання людською поведінкою. Щоб виключити ідеологічну інтерпретацію даного поняття, вони пропонують замінити його “соціальною технологією” або “соціотехнікою”. Проте, як справедливо зазначає Г.О. Антонюк, проста заміна термінів не вирішує проблему. “Соціальна інженерія – на його думку, – це не просто термін, пише він. – Це, по суті, узагальнена назва комплексу теорій, що пов’язані з перенесенням у соціальну сферу і використанням інженерних термінів, які застосовуються в технічній галузі”.

Конкретний зміст С.і. зумовлений значною мірою специфікою інженерної діяльності. Інженер, на відміну від інших спеціалістів, створює в процесі проектування нові об’єкти. Поняття “С.і.” – це узагальнена форма вираження інженерного підходу в соціальній сфері. С.і. виступає одним із засобів поєднання науки і практики. Вона є галуззю соціальної науки, орієнтованою на вирішення практичних завдань. С.і. є інструментом соціального управління. Водночас соціальний інженер не підмінює управління. С.і. являє собою діяльність, яка спрямована на організацію базової (економічної, управлінської, педагогічної та ін.) діяльності шляхом створення і використання спеціальних засобів, методів, технологій.

Умовно можна виділити чотири основних напрями соціоінженерної діяльності: соціоінженерні дослідження (інженерний аналіз соціальних систем), проектно-конструкторська, організаційно-технологічна і консультативно-управлінська діяльність.

Залежно від характеру об’єкта можна виділити кілька рівнів соціоінженерної діяльності: інституціональний (обслуговування соціальних інститутів), організаційний (рівень формальних організацій), груповий

і особистісний (регуляція соціальної поведінки особистості).

С.і. ґрунтується на застосуванні різноманітних методів: аналітичних методів, методів соціального моделювання, методів соціального експерименту, проективних методів, ігрових методів, інноваційних методів та ін. Методи С.і. дозволяють багато в чому подолати обмеження, що їх накладає на роботу соціолога винятково дослідницький підхід. С.і. як складова управлінської діяльності повинна керуватися низкою принципів. Перший і основний – принцип безпосередньої участі соціального інженера (а це найчастіше соціолог або соціальний психолог) у розв’язанні соціально-управлінських завдань. Соціальний інженер не може бути стороннім спостерігачем. Другим є принцип безперервності соціоінженерного забезпечення управлінських рішень на всіх стадіях – від початку і до кінця. Третім принципом є принцип технологізації управлінської діяльності, тобто поділі її на складові елементи.

Предметна галузь С.і. внутрішньо диференційована. Залежно від характеру об’єкта, на який вона спрямована, виділяють кілька рівнів: інституціональний (вивчення, проектування та обслуговування суспільних інститутів): організаційний або менеджеральний (наукове управління офіційними організаціями); груповий (вивчення і проектування групових відносин) і особистісний (регуляція соціальної поведінки індивіда).

Прийнято також виділяти кілька напрямів соціоінженерної діяльності: соціоінженерні дослідження (аналіз і діагностика можливостей соціальних систем), інженерне конструювання соціальних систем (їх проектування, програмування й планування), інженерне обслуговування соціальних систем (консультації з питань розроблених планів). Основні функції соціоінженерної діяльності: проектно-конструкторська, прогностична, консультативна, експертна, контролююча.

Літ.: *Маковецький А.М.* Соціальна інженерія як галузь соціології : навч. посіб. / А. М. Маковецький. – Чернівці : Рута, 2004; *Рущенко І. П.* Загальна соціологія : підручник / І. П. Рущенко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004; *Макро- і мікросоціальна інженерія: соціоінженерний практикум. Збірник практичних та тестових завдань* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Подшивалкіна, М. П. Лукашевич, С. І. Суїменко, Т. Г. Каменська ; Ін-т вищ. освіти АПН України ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Ін-т соц.

наук. – Одеса : Астропринт, 2001; *Поппер К.* Ницета историцизма / К. Поппер // *Вопр. філософії.* – 1992. – № 9; *Соціологія* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. В. Г. Городяненка. – К. : Видавн. Центр “Академія”, 2002.

Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ – міжгрупова або просторова рухливість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщань. Людина має можливість пересуватися в соціальному просторі подібно до фізичного руху більш звичному для нас геометричному просторі. У соціології рух суб’єктів у соціальному просторі називається **С.м.**

С.м. може бути двох типів: вертикальна і горизонтальна. Перший тип пов’язаний з переходом людини з однієї спільноти до іншої, якщо ці групи мають різний соціальний статус, тобто одна порівняно з іншою є “нижчою” або “вищою”.

Вертикальна мобільність може бути висхідною, коли людина здійснює рух по т. зв. соціальних щаблях “вгору”, підвищує свій статус, або низхідною (людина втрачає звичне соціальне становище і переходить до нижчої групи). “Кроки” у суспільному просторі робляться людьми не хаотично, а в певних напрямках, що збігаються з осями диференціації соціального простору.

У цивілізованому демократичному суспільстві, яке є плюралістичним у своїй основі й утворює десятки осей, людина має значно більше можливостей для руху, мобільності, зміни умов свого життя.

Можливість вибору, право бути господарем своєї долі є ознакою соціальної свободи, якою користується особистість у суспільстві. Навпаки, примітивне, традиційне суспільство, де існує вузька соціальна структура, обмежена кількість осей диференціації (частина яких є ще й закритими для широкого загалу спеціальними заборонами), звужує свободу, робить долю людини запрограмованою від народження до смерті.

Соціологи розрізняють індивідуальну й групову мобільність.

У першому випадку індивід змінює свою соціальну позицію (статус) шляхом виходу з певної соціальної групи й приєднання до іншої спільноти. Напр., отримавши диплом спеціаліста, учорашній студент стає представником певної професійної групи, його індивідуальний статус підвищується, звичайно, якщо не відбулося щось гірше, і за

молодою людиною, напр., надовго закріпився статус безробітного.

Індивідуальна мобільність має певну часову закономірність, яка графічно може сприйматися як випукла синусоїда: на початку життя, у молодості та в роки максимальної соціальної активності людина досягає найвищих статусів, типовою для цього періоду є висхідна мобільність; а разом із зниженням активності, відходом від справ, пенсією індивід децю втрачає у соціальному становищі.

Групова або структурна мобільність пов’язана зі змінами в самій архітектурі соціального простору, коли певні соціальні групи або просуваються “вгору”, або втрачають свій попередній ранг.

Тема **С.м.** є однією з найважливіших у дослідженнях соціологів, оскільки безпосередньо стосується гострих соціальних проблем і долі абсолютної більшості людей сучасного суспільства.

Ця проблема майже не існувала в традиційному, феодальному суспільстві, де люди проживали майже те ж саме життя, що й їх батьки.

Статус людей Середньовіччя був визначений, як правило, ще до їх народження. Сучасне суспільство є ареною боротьби людей за кращу долю у сенсі просування соціальними сходами “вгору”. Існує багато теорій, що пояснюють мобільність різних верств населення, акцентують увагу на умовах і факторах мобільності, наслідках тощо. Класичною вважається праця П. Сорокіна “Соціальна мобільність” (1927).

Для дослідження **С.м.** соціологи застосовують різноманітні емпіричні методи. У 60-ті рр. ХХ ст. американці П.Блау і О.Данкен дослідили рух їх співгромадян у суспільстві, використовуючи загальнонаціональну вибірку обсягом 20 тис. осіб. Дослідники розрізняли мобільність всередині покоління і т. зв. міжгенераційну мобільність (порівняння статусу батька і основного статусу сина). У ті роки США були на підйомі в економічному й соціальному контекстах. Опитування зафіксувало значну вертикальну мобільність, яку автори пояснювали тим, що вакансії службовців (“білих комірців”) зростають швидше порівняно з вакансіями робітників, що зайняті фізичною працею (“сині комірці”). Протягом 50–60-х рр. у США вертикальна мобільність, що перетинала лінію “сині комірці” / “білі комірці”, сягала 30%.

Американські соціологи вважають, що в сучасному суспільстві особливого значення набувають освіта й професіоналізм як фактори індивідуальної висхідної мобільності.

Літ.: *Рущенко І. П.* Загальна соціологія : підручник / І. П. Рущенко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 524 с.; *Соціологія* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. В. Г. Городяненка. – К. : Видавн. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.; *Подвижность* структуры. Современные процессы социальной мобильности / С. Макеев, С. Войтович, И. Прибыткова и др. ; НАН Украины ; Ин-т социологии. – К. : [б. и.], 1999. – 204 с.; *Социальное расслоение и социальная мобильность* / РАН ; Ин-т социологии / З. Т. Голенкова (отв. ред.). – М. : Наука, 1999. – 191 с.

Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ – особливий стан суспільної свідомості та поведінки, специфічна ситуація сприйняття та оцінки дійсності, емоційний стан групи чи суспільства в цілому, зумовлений тиском з боку природного або соціального середовища.

Основа **С.н.** складають нереалізовані потреби людей та соціальних груп, що викликають незадоволеність. Формами прояву **С.н.** можуть бути: страйки, саботаж, заколоти, масові демонстрації, мітинги тощо.

С.н. визначається як певний психічний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці. **С.н.** може мати мобілізаційний ефект, але це буде мобілізація не у формі піднесення, ентузіазму, зрештою ейфорії, а у формі агресії, спрямованої на руйнування справжніх чи уявних перешкод на шляху реалізації заблокованих потреб і цілей.

За М.Слюсаревським, структура **С.н.** включає: загальне невдоволення суб'єктів наявною в суспільстві ситуацією; їхнє невдоволення можливостями свого впливу на ситуацію; невдоволення діями тих персоніфікованих соціальних сил, які, за уявленнями суб'єктів, здатні впливати на ситуацію; ретроспективну оцінку минулого стану ситуації (чи тієї ситуації, яка їй передувала); прогнозу оцінку майбутнього стану ситуації (чи тієї ситуації, що має прийти їй на зміну).

С.н. визначається такими трьома чинниками: 1) долученням до процесу значної частини населення; 2) змінами в суспільній свідомості, що проявляються на індивідуальному рівні в емоційному стресі, світоглядній

невизначеності та поширенні девіантних форм поведінки; 3) збільшенням готовності до дій, які розглядаються як вимушена поведінка, що спрямована проти існуючого суспільного ладу для досягнення бажаного стану.

Стадії **С.н.** як процесу відрізняються за своїми просторо-часовими параметрами та формами вираження.

Перша, у межах якої відбувається приховане, таке що до певного часу не має зовнішніх ознак, незадоволення. Цій стадії притаманна неорганізована, переважно вербальна, форма вираження незадоволення, збільшення занепокоєння у зв'язку з порушенням звичного становища. На цій стадії суспільство чітко ще не розуміє причин, наслідків та масштабів змін, що відбуваються.

Друга – загострення напруженості. На цій стадії з'являється чітке розуміння негативності існуючого стану справ більшістю населення. Під впливом зазначених настроїв втрачається довіра до влади, знижується її авторитет, зникає відчуття безпеки, поширюються песимістичні оцінки майбутнього, виникає схильність до протестних дій в окремих регіонах, населених пунктах тощо.

Третя стадія **С.н.**, як правило, характеризується її зменшенням, поступовим зникненням рис, що притаманні цьому стану суспільного життя. Проте конфлікти, зароджені на попередніх стадіях, можуть продовжуватися, не викликаючи помітного суспільного резонансу.

Реформування українського суспільства стало причиною підвищеного інтересу дослідників до питання соціальної адаптації населення в умовах гострої кризи перехідного періоду. У зв'язку з цим актуалізувалася проблема напруженості в суспільстві, яка, з одного боку, постає показником його нестабільності та конфліктності, а з другого – є характеристикою процесу адаптації населення до нових умов соціально-економічного середовища. Особливої гостроти набуває **С.н.** у структурі людських ресурсів. Вона негативно позначається на економічному потенціалі держави, сприяє відчуженню особи від виробничої діяльності, негативно впливає на економічні інтереси товаровиробників, супрорводжується загостренням існуючих та появою нових трудових суперечок та конфліктів. Це ставить перед органами державної влади завдання вдосконалення політики зайнятості.

Для демократичного суспільства наявність певного рівня **С.н.** є станом нормальним, що обумовлено вільним поширенням у ньому ідей, часто альтернативних, можливістю рефлексії групових інтересів і боротьби груп на захист цих інтересів. Низький рівень **С.н.** свідчить про переважання задоволеності населення умовами середовища та його небажання щось змінювати. Це може призвести до втрати соціальною системою динамічності розвитку. Середній та близький до нього рівень **С.н.** забезпечує системі рухливість, здатність до еволюційних змін. Дуже висока **С.н.** може привести до глибинних змін у соціальній системі як конструктивного характеру, коли утворюються структури, що надають їй можливості ефективного функціонування на якісно новому рівні, так і деструктивного, коли система перестає функціонувати зовсім.

За таких умов дії державної влади мають спрямовуватися на сприяння дотриманню різними сторонами цивілізованих форм боротьби та політичної конкуренції, недопущення виникнення гострих конфліктів, які матимуть дестабілізуючі та руйнівні наслідки. Різні аспекти визначення та обчислення рівня соціальної напруженості досліджувалися О. Давидовою, В. Салмановим, П. Чорнобай, М. Слюсаревським, зарубіжними вченими Р. Мертоном, Р. Дарендорфом та ін.

Літ.: Головаха Є. Соціальна напруженість в українському суспільстві / Є. Головаха // Дух і літера. – 1997. – № 1–2. – С. 45–47; Міщенко М. Соціальна напруженість у суспільстві: проблеми виявлення та аналізу / М. Міщенко. – К.: НІСД, 1995; Небоженко В. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві / В. Небоженко. – К.: Абрис, 1994; Росс Л. Человек и ситуация: Уроки социальной психологии / Л. Росс, Р. Ниссбет. – М.: [б. и.], 2000; Слюсаревський М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – № 5 (8). – С. 24–34.

Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА НОРМА – зумовлене об'єктивними закономірностями суспільного розвитку правило поведінки (діяльності) людей, яке має загальний характер, виражає волю певної частини або всього суспільства і забезпечується різноманітними засобами соціального впливу. **С.н.** має загальний характер і є взірцем для поведінки людей у тій

чи іншій ситуації, еталоном суспільних відносин. **С.н.** впливає на волю і свідомість конкретної особи, формує її соціальну поведінку, чим регулює дії або бездіяльність учасників відносин, тобто є моделлю відповідної поведінки і несе інформацію про соціальні цінності, порядок ставлення до людей, природи, держави тощо. Функцією **С.н.** є те, що за їх допомогою стає можливим правильна орієнтація поведінки членів суспільства відносно інших. На основі власних цінностей та ціннісних орієнтацій суспільство, держава, нація чи різні соціальні групи розробляють систему **С.н.** поведінки особистості. В соціологічному трактуванні **С.н.** – це правила поведінки, очікування і стандарти, що регулюють взаємодію між людьми та вказують на дозволена і недозволена поведінку у певних ситуаціях. **С.н.** створюють соціокультурні засади та визначають межі діапазону припустимої поведінки діяльності людей, соціальних груп та організацій в конкретному суспільстві на певному історичному етапі його розвитку. **С.н.** є необхідною умовою для впорядкування життя суспільства, його ефективного функціонування, налагодження необхідної взаємодії його членів. Таким чином, **С.н.** відіграють регулятивну роль, визначають взірці, еталони поведінки особистості. Вони є також засобом узгодження інтересів різних індивідів, їхніх груп і суспільства. **С.н.** може також накладати певні обмеження на діяльність особистості. Одні соціальні норми спрямовані на обмеження певних дій особистості, інші – на створення можливості бажаних для суспільства дій особистості. Суспільство, використовуючи систему **С.н.**, може прагнути до детальної регламентації дій особистості, примушувати її уникати таких вчинків, які б суперечили його інтересам. Разом з тим воно може стимулювати такі самостійні ініціативи, дії індивіда, які б певним чином зміцнювали існуючу соціальну систему.

С.н. може або відповідати законам суспільного розвитку (у такому разі вона є "природною"), або відображати їх не досить адекватно, суперечити їм, будучи результатом викривленого відображення об'єктивних закономірностей. На думку Е. Дюркгейма, **С.н.** як особливі чинники суспільного розвитку ефективні лише тоді, коли вони спираються не на зовнішні примуси, а на моральний авторитет суспільства. **С.н.** складаються як

результат віддзеркалення в свідомості та вчинках людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Зміст і характер **С.н.** зумовлений економічними, матеріальними, правовими, моральними чинниками.

Основними видами **С.н.** є правові норми, норми моралі, звичаєві та корпоративні норми. Правові норми є загальнообов'язковими, формалізованими правилами поведінки, які встановлені або санкціоновані, а також охороняються державою. Правові норми відрізняються від інших **С.н.** тим, що встановлюються або санкціонуються державою; утворюють внутрішню узгоджену цілісність, єдність, тобто систему; існують лише як єдина система норм у суспільстві; формують правила поведінки у вигляді прав і обов'язків; мають цілком визначені форми зовнішнього вираження, точно визначені межі дії, обов'язку; забезпечуються, крім інших засобів, ще й державним примусом.

Норми моралі – сформовані в суспільстві правила поведінки, що виражають уявлення людей про загальнолюдські цінності. Дія цих норм забезпечується внутрішнім переконанням, суспільною думкою, заходами суспільного впливу. Моральні норми визначають правила поведінки людей, що є повторюваними та більш-менш однотипними. Норма моралі не властива детальна регламентація поведінки людей. Особливість цих норм полягає в тому, що основами їх формування та виконання є громадська думка, масові звички, традиції. Оскільки вимоги моральної норми виражаються лише в загальних формах, вони не є обов'язковою нормою суспільною поведінки. Звичаєві норми – це правила поведінки, які сформувались у суспільстві в результаті їх багаторазового повторення, є традицією суспільної поведінки. Моральні та звичаєві **С.н.**, на відміну від правових норм, виражають волю різних груп суспільства; можуть не бути внутрішньо узгодженими, не мати властивостей системи; існують у вигляді кількох самостійних систем нормативного регулювання; виражаються не лише через права і обов'язки, а й через загальні принципи суспільної поведінки; позбавлені формальної визначеності; не завжди мають точно визначені межі дії; забезпечуються лише соціокультурною традицією, суспільними переконаннями, громадським впливом та іншими позадержавними засобами. Корпоративні норми

(норми громадських організацій) – це правила поведінки, встановлені громадськими організаціями, закріплені в їх статутах (положеннях і т.ін.), діють у їх межах і ними ж охороняються від порушень за допомогою певних заходів суспільного впливу. Крім зазначених **С.н.**, розрізняють: релігійні, політичні, естетичні, організаційні норми та норми культури та ін. Кожен вид **С.н.** має свою специфіку впливу на взаємодію особистості та суспільства.

С.н. можуть по-різному усвідомлюватися і сприйматися представниками різних соціальних груп. Норми, що нав'язуються суспільством, державою, окремою соціальною групою, можуть відповідати або не відповідати інтересам, ціннісним орієнтаціям індивіда, наслідком чого є нехтування цими нормами.

Літ.: Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., сост., послесл. и прим. А. Б. Гофмана. – М. : Канон, 2006; Лукашевич Н. П. Социология : учеб. пособие / Н. П. Лукашевич, Н. В. Туленков. – 2-е изд., стереотип. / под общ. ред. Н. В. Туленкова. – К. : МАУП, 2002; *Социология* : енциклопедія / [сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко]. – Минск : Кн. Дом, 2003.

Супрун Н.А.

СОЦІАЛЬНА ОПІКА – різновид професійної діяльності, який утвердилася близько ста років тому в країнах Західної Європи. За цей час у практиці **С.о.** за кордоном сформувався достатня кількість теорій, моделей, технологій цієї діяльності. В нашій країні **С.о.**, як вид професійної діяльності, визнано на початку 90-х років ХХ ст., тому очевидно, що зараз теорія і практика **С.о.**, як професійної діяльності в Україні знаходиться на етапі становлення. Тому в спеціальній літературі не існує однозначного тлумачення терміну “**С.о.**”. У більшості наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених це поняття розглядається у трьох аспектах:

- як практична професійна діяльність із надання допомоги та підтримки людям, що опинилися у скрутній ситуації;
- як навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців із соціальної допомоги та підтримки населення;
- як галузь наукових знань, що ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, має свій категоріальний апарат, досліджує принципи і закономірності, моделі та методи соціальної опіки.

Аналіз понятійного масиву дефініції “С.о.”, поданого у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, свідчить про відсутність узагальненого розуміння. Так, відомий теоретик російської школи соціальної роботи О.І.Холостова розглядає С.о. як інструмент реалізації державної соціальної політики, як “особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування”.

Подібного підходу до розуміння С.о. дотримується відомий український вчений А.Й.Капська, яка вважає, що це “вплив професіоналів, громадськості та соціальних інститутів на суспільство шляхом формування і реалізації соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і сім’ї”. Інші науковці ототожнюють С.о. із наданням допомоги людині у кризових ситуаціях. Вони вважають, що це “професійна діяльність, пов’язана з використанням соціологічних, психологічних, педагогічних методів і прийомів для розв’язання індивідуальних та соціальних проблем”.

У більшості словників, виданих в Україні, це поняття трактується як “цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи, яка спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та матеріального рівня життя членів суспільства та надання допомоги різним категоріям людей”.

Один із основоположників української школи соціальної роботи І.І.Мигович наголошує, що визначення С.о. має базуватися на таких стрижневих поняттях, як “соціальне” та “соціалізація”. Тому через призму цих понять він стверджує, що це “професійна діяльність соціальних інститутів, державних і недержавних організацій, груп та окремих індивідів, пов’язана з наданням допомоги особам чи групам людей щодо соціалізації, якщо в них за відсутності належних умов у суспільстві або через наявність особистих вад процес соціалізації ускладнюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі (тобто спостерігається де-соціалізація)”.

На підставі аналізу запропонованих визначень можна зробити висновок про те, що на

сучасному етапі розвитку С.о. є три підходи до її трактування. У першому підході С.о. розглядається як інструмент реалізації державної соціальної політики. Для другого підходу характерний акцент допомоги населенню у кризових або важких ситуаціях. Третій підхід зводить сутність С.о. до надання соціальних послуг. Але спільним для всіх цих підходів є розуміння С.о. як виду практичної діяльності. Основними завданнями С.о. як виду суспільної діяльності є покращення соціального самопочуття людини, вдосконалення умов її життя, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація системи відносин у сім’ї, колективі, суспільстві в цілому.

Літ.: Лукашевич М. П. Соціалізація, виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. / М. П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 1998; Соціальна робота: соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Етносфера, 1994; Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К., 2000; Словарь по социальной педагогике / за ред. Л. В. Мардахаев. – М. : Академия, 2002; Словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е. И. Холостовой. – М. : Юрист, 2000.

Новікова А.О.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА – важлива складова внутрішньої політики держави, яка проводиться урядом через місцеві та регіональні органи влади та здійснюється державними та громадськими організаціями. Втілюється в життя через комплекс заходів, що охоплюють різноманітні напрями соціальної сфери суспільства з метою поліпшення рівня та якості життя, підвищення добробуту і надання соціального захисту різним верствам населення. Головною метою соціальної політики є створення умов для оптимального розвитку та функціонування соціальних відносин, освоєння соціальних цінностей і досягнення в суспільстві соціальної стабільності та злагоди. Суб’єктами С.п. є реалізатори програм та заходів, що спрямовані на соціальну сферу (державна, людина, соціальні інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, фонди, суб’єкти, зокрема соціального захисту (підприємці, роботодавці), і суб’єкти, які здійснюють діяльність у різноманітних формах як у ме-

жах інституціональних структур, так і на громадських засадах. Об'єктами **С.п.** є окремі особи, групи або спільноти, які потребують певної соціальної підтримки.

У широкому розумінні **С.п.** – це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил. Соціальна політика має такі рівні: загальнодержавний (урахування інтересів всього суспільства), регіональний (інтереси адміністративної одиниці), місцевий (інтереси міста, району, підприємства), локальний (допомога і підтримка громадян, які постраждали від стихійного лиха).

Важливе завдання **С.п.** спрямоване на поліпшення добробуту та стабільний розвиток не тільки суспільства, а й держави в цілому. Вирішення цього завдання полягає у розв'язанні таких проблем: а) недопущення масової бідності та зростання безробіття; б) матеріальна підтримка безробітних, а також тієї частини населення, яке перебуває у складній життєвій ситуації (малозабезпечені особи, пенсіонери, неповнолітні, ветерани війни, інваліди, сироти тощо); в) підтримання стабільного рівня доходів населення шляхом проведення індексації доходів та антиінфляційних заходів; г) розвиток галузей соціальної сфери (освіта, житлове господарство, охорона здоров'я, культура і мистецтво). Саме тому важливим і першочерговим завданням **С.п.** є адресна (тобто призначена для конкретних груп населення, передусім слабозахищених верств населення) соціальна підтримка і допомога з боку держави.

Серед основних функцій, що виконує держава, проводячи **С.п.**, такі: а) соціальне відтворення населення, змістом якого є створення умов для нормальної життєдіяльності людини, задоволення її потреб у таких сферах суспільного життя, як праця, споживання, сімейні відносини, охорона здоров'я, освіта тощо; б) регулятивна, яка полягає в намаганні держави стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних важелів, внаслідок чого люди стають здатними до самоорганізації та самозахисту; в) соціально-захисна, з якою пов'язані соціальні гарантії держави, забезпечення

соціальних прав громадян у разі зниження матеріального рівня життя, втрати роботи, працездатності, старіння, інших ситуацій, які супроводжують людину від народження до смерті; г) стабілізаційно-адаптивна, згідно з якою держава має дотримуватися принципу соціальної справедливості, враховувати у своїй політиці реакцію населення, громадську думку, підтримувати свій авторитет серед населення, впливати на формування ціннісної свідомості суспільства, узгоджувати інтереси, регулювати правовими засобами конфлікти в суспільстві, забезпечуючи його усталений розвиток.

Умовою для ефективної реалізації соціальної політики є: а) відмова від форм і методів управління, що породжують соціальне відчуження людини; б) пошук ефективних способів і форм та усунення невиправданих і малоефективних методів регулювання, що гальмують процес утвердження цінностей соціального буття; в) утвердження динамічності механізму регулятивної діяльності, спрямованої на збагачення соціального потенціалу суспільства. Формування соціальної політики, зокрема в країнах колишнього Радянського Союзу, відбувається з урахуванням укладених ними конвенцій Міжнародної організації праці, а також вимог, що висувуються світовими організаціями при наданні фінансової допомоги. У боротьбі за визначення майбутніх напрямів економічного та соціального розвитку пострадянських країн беруть участь Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Європейський Союз (ЄС), Міжнародна організація праці (МОП).

Але оскільки питання щодо моделей соціальної політики є дискусійним, то Комісія ЄС з розробки моделі соціальної політики виділяє дві головні моделі: “бісмарківську” (модель Бісмарка) та “беверіджську” (модель Беверіджа, започаткована у 1942 р. у Великій Британії). Водночас приклад розвинутих країн світу доводить, що за сучасних умов “суто” “бісмарківської” або “беверіджської” моделі **С.п.** немає. Виділяють такі моделі соціальної політики: марксизм; соціалізм; соціал-демократична; консервативна; ліберальна; фашизм; держава загального добробуту.

Літ.: *Гуманітарна та соціальна політика* / В. П. Єлагін, М. В. Кашуба, П. І. Шевчук, Т. О. Панфілова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Magistr”, 2004. – 176 с.; *Управління суспільним розвитком* : словник-до-

відник / за заг. ред. А. М. Михненко, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко, С. О. Борисевич, О. А. Бугрін, В. М. Князєв. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 210 с.; *Скуратівський В. А.* Основи соціальної політики : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.; *Гриненко А. М.* Соціальна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. М. Гриненко. – К. : КНЕУ, 2003. – 309 с.

Скуратівський В. А.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ (КОРПОРАЦІЇ) (англ. Social policy organization of corporation) – являє собою систему відносин роботодавців, адміністрації і найманих працівників з приводу збереження або зміни їхнього соціального стану, або інакше, – це діяльність із задоволення соціальних потреб, узгодження соціальних інтересів, надання соціальних послуг працівникам та членам їх сімей.

Склалася два протилежних підходи в розумінні корпоративної соціальної політики, що проводиться організацією (підприємством, фірмою, корпорацією й іншими господарюючими суб'єктами).

Прихильники одного з них визнають, що організація повинна орієнтуватись на виробничі й економічні цілі і її соціальна відповідальність полягає в одержанні максимального прибутку, забезпеченні високого рівня заробітної плати для працівників і дивідендів для акціонерів.

Прихильники другого підходу вважають, що організація може вирішувати як виробничі й економічні, так і соціальні завдання, що виникають у процесі її діяльності, тобто повинен бути визначений баланс у вирішенні виробничих, економічних і соціальних завдань, що існують в організації.

Обидва ці підходи мають право на існування. Роботодавець чи його адміністрація вирішують, який з них вибрати залежно від виробничих, економічних, фінансових і соціальних можливостей і ресурсів.

У період ринкових економічних трансформацій істотно змінилися погляди на соціальну політику організації. Якщо в радянський час організації вирішували не тільки виробничі й економічні завдання, але і соціальні, то в умовах формування ринкової економіки багато хто з них значно скоротив обсяг соціальної діяльності. Основна причина – нестача фінансових коштів для реалізації соціальної політики. З економічних і фінан-

сових причин одні організації відмовилися від об'єктів соціальної інфраструктури, передавши їх зі своїх балансів на баланс органів місцевого самоврядування. Інші приватизували об'єкти соціальної інфраструктури, перевели їх на комерційну основу. Треті прагнуть зберегти соціальну діяльність, об'єкти соціальної інфраструктури, але не в повному обсязі, а звільняючись від тих з них, що безпосередньо не пов'язані з відтворенням кадрового потенціалу.

Для подальшого розвитку соціальної політики в організації органи державної влади і місцевого самоврядування можуть створювати умови, у тому числі і за податковими пільгами, що дадуть можливість організації зберегти об'єкти соціальної інфраструктури, необхідні для відтворення і розвитку кадрового потенціалу. Разом з тим можна кооперувати кошти організацій і органів місцевого самоврядування, призначені для інвестування об'єктів соціальної інфраструктури.

Організація надає працівникам обов'язкові соціальні послуги, що впливають із законодавчих актів і особливостей виробництва. Трудовим законодавством України передбачене надання організаціями гарантій і компенсацій у сфері трудових відносин. Гарантії – це засоби, способи й умови, за допомогою яких забезпечується здійснення наданих працівникам прав у сфері соціально-трудова відносин. Компенсаціями є грошові виплати, встановлені для відшкодування працівникам витрат, пов'язаних з виконанням ними трудових та інших обов'язків. Відповідно до законодавства організації платять соціальні відрахування і страхові внески у державні позабюджетні соціальні страхові фонди. Законодавство зобов'язує роботодавця, адміністрацію організації забезпечувати безпечні умови праці, санітарно-гігієнічні умови для працівників.

Стратегія соціального розвитку організації включає всі обов'язкові соціальні послуги, які вона повинна представляти працівникам відповідно до законодавства. Разом з тим соціальна політика в організації не обмежується тільки обов'язковими соціальними послугами, оскільки конкуренція на ринку праці припускає наявність певного пакета додаткових соціальних послуг, що можуть залучити новий персонал на роботу в організацію, утримувати працюючих тут людей. Чим вища потреба у висококваліфікованих праців-

никах, тим більше потрібно додаткових соціальних послуг для залучення і закріплення працівників. Організації можуть забезпечувати своїх працівників безкоштовними або частково оплачуваними обідами, оплачувати путівки в санаторії і будинку відпочинку, абонементом для відвідування спортивних споруд, утримання дітей у дитячих установах, надавати інші соціальні послуги.

Основні напрями **С.п.о.**: діяльність по оплаті, нормуванню й охороні праці; соціальне партнерство; забезпечення зайнятості працівників; розвиток кадрового потенціалу і підготовка персоналу; участь у соціальному забезпеченні й соціальному страхуванні; розвиток об'єктів соціальної інфраструктури організації; соціальний захист персоналу; розробка і реалізація соціальних програм. При цьому зберігаються старі та створюються нові робочі місця, проводиться навчання і перенавчання працівників, здійснюється їхній соціальний захист від безробіття.

Вирішуючи соціальні проблеми зайнятості, організації прагнуть адаптуватися до постійно мінливих умов на ринку праці, використовують різні режими зайнятості, розвивають внутрішньофірмову мобільність. Використовується повна, вторинна, тимчасова і неповна зайнятість. Неefективні робочі місця ліквідуються. Організації надають вивільнюваним працівникам соціальну підтримку. В подальшому надається допомога із працевлаштуванням, професійною підготовкою, перепідготовкою і підвищенням кваліфікації, надається додаткова матеріальна допомога. Роботодавці й адміністрація підприємств повинні відповідати за працевлаштування вивільнюваних працівників, за надання їм соціальних гарантій.

С.п.о. – важливий елемент її виробничого й економічного потенціалу. Основне призначення соціальної політики полягає в тому, що вона сприяє забезпеченню економічного зростання, збільшенню продуктивності, підвищенню ефективності та якості праці; стимулює працівників до підвищення кваліфікації, сприяє вирішенню таких управлінських завдань, що сприяють закріпленню найбільш кваліфікованих працівників, забезпеченню їхньої ротації, лояльного ставлення до організації.

Соціальна політика є ефективною, якщо надані соціальні послуги відбивають специфіку діяльності організації, режим та охорону

праці, транспортну доступність місця роботи. Форми і види соціальних послуг доцільно диференціювати за категоріями персоналу. Необхідно надавати ті види соціальних послуг, що користуються попитом у персоналу. В багатьох організаціях існує низький рівень заробітної плати. Вони не можуть у даний час підняти її рівень, але можуть надавати соціальні послуги своїм працівникам. Це якоюсь мірою, частково, компенсує низьку зарплату. **С.п.о.** здійснюється ефективно, якщо в ній зацікавлений роботодавець, адміністрація і наймані працівники.

Уряд та профспілки України вважають за необхідне підвищувати соціальну відповідальність бізнесу і тому приділяють велику увагу проведенню соціальної політики на підприємствах. Про це свідчить досвід цілого ряду підприємств.

Літ.: *Аверин А. Н.* Социальная политика и подготовка управленческих кадров / А. Н. Аверин. – М. : Дашков и К, 2007; *Управління трудовим потенціалом* : навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб. – К. : КНЕУ, 2005; *Гриненко А. М.* Соціальна політика : навч. посіб. / А. М. Гриненко. – К. : Вид-во КНЕУ, 2004; *Захаров Н. Л.* Управление социальным развитием организации : учебник / Н. Л. Захаров, А. Л. Кузнецов. – М. : Изд-во “ИНФРА-М”, 2006; *Семигіна Т. В.* Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. – К. : Видавн. дім “Киево-Могилян. акад.”, 2005; *Социальная политика* : учебник / под общ. ред. Н. А. Волгина. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2006; *Социальная политика* : энциклопедия / под общ. ред. д.э.н., проф. Н. А. Волгина и д.ф.н., проф. Сулимовой. – М. : Изд-во “Альфа - Пресс”, 2006; *Шевчук П. І.* Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.

Гриненко А.М.

СОЦІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ – докорінний різкий якісний переверот у всій соціальній структурі суспільства; спосіб переходу від однієї форми соціально-політичного устрою до іншої. **С.р.** поділяються на антиімперіалістичні, антиколоніальні, національно-визвольні, буржуазні та буржуазно-демократичні, народні й народно-демократичні, соціалістичні та ін.

У сучасній науці досить спірним є питання про типи і форми соціальних революцій, і пов'язано це насамперед із застосуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних критеріїв у цьому питанні. На наш погляд, для типології революцій необхідно визначити особливості

суперечностей, що породжують дану соціальну революцію, особливості характеру і типу соціальних революцій у різних країнах, специфіку “дозрівання” об’єктивних умов та об’єктивного фактора, особливості розвитку соціальної революції як процесу, зовнішніх умов, що впливають на дану революцію. Необхідно також мати на увазі основні історичні типи соціальних революцій і перехідні форми соціальних революцій, які існують у межах одного й того самого типу революції і для яких характерне поєднання та переплетення різних типів революційних процесів. Такі революції можуть становити етап або стадію в процесі переходу від одного історичного типу революції до іншого. Їх прояв обумовлюється як об’єктивними, так і суб’єктивними причинами. Однією з головних об’єктивних передумов виникнення подібного феномену є розбіжність між основним протиріччям, що викликав цю революцію, та її рушійними силами. Інша причина – складність самого революційного процесу, оскільки для нього характерна неоднотипність. У той же час необхідно розрізняти характер і тип соціальних революцій. Характер революції (демократична, антифеодална, антимонархічна, антиімперіалістична, антимонополістична і т.д.) можна встановити до її початку, а тип революції з’ясовується після її перемоги. За марксистського підходу тип соціальної революції визначається тими економічними та соціальними суперечностями, які викликають перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої, більш прогресивної. Тобто тип революції детермінується саме об’єктивним характером, точніше, метою революції. Основним протиріччям визначається і відповідний класовий антагонізм, і спрямування революційних та контрреволюційних сил, і характер тієї формації, яка виростає зі старого суспільства та утвердженню якої сприяють революційні сили. З основного антагоністичного протиріччя колишньої соціально-економічної структури випливає також і необхідність усунення влади реакційного класу та завоювання влади революційним класом, тому що основним питанням соціальної революції є перехід державної влади з рук одного до рук іншого класу. Революції, кажучи словами Маркса, “постійно критикують себе ... повертаються до того, що здається вже виконаним, щоб ще раз почати це заново,

з нещадною ґрунтовністю висміюють половинчастість, слабкі сторони і непридатність своїх перших спроб”. Слід зазначити, що К.Маркс завжди розглядав свою філософію як інструкцію до успішної пролетарської революції, і його кар’єра розподілялася між науковими дослідженнями і соціалістичним лідерством. Схоже на те, що Маркс, десь близько 1850 р., фактично змінив свої погляди на революційну стратегію, хоч він цього явно ніколи не говорив. У “Комуністичному маніфесті” (1848) він категорично заперечував, що комуністи утворюють політичну партію; вони є, мовляв, “найпередовішим і найрішучішим загоном робітничого класу”. Цей вираз, мабуть, породив у В.І.Леніна характеристику своєї партії як “авангарду” пролетаріату. В період написання “Комуністичного маніфесту” Маркс, безумовно, вірив, що Німеччина стоїть на порозі буржуазної революції і що її викличе соціалістична революція у Франції. Відповідно він міг вірити, що еліта відданих революціонерів з чіткою програмою і яким розумінням історичної необхідності соціальної революції зможе успішно діяти як генеральний штаб для всіх радикальних пролетарських рухів, таких як, наприклад, ліві профспілки. Однак він невдовзі переконався, що ці дрібнобуржуазні радикальні організації були занадто сильні, аби дозволити маніпулювати ними в такий спосіб, і з провалом революційних спроб у 1848 р. він зробив висновок, що потрібен буде довгий підготовчий період, поки індустріалізація виробить у робітників належну дієву класову свідомість. Він усе ще вірив, що **С.р.** неминуха, але він також вірив, згідно зі своєю теорією, що революція не може бути “зроблена”, доки буржуазне суспільство не розвине всіх потенційних можливостей капіталістичної системи. Йдеться про подвійну стратегію: соціалістична партія має насправді добиватися буржуазних реформ, що зміцнюють робітничий клас, але її головною турботою має бути збереження своєї власної чистоти і свободи дій. Вона ніколи не повинна вплутуватися у спільну політичну відповідальність через співробітництво з партіями середнього класу. Це було піднесено марксистськими соціалістичними партіями до стратегічного стандарту: відмови обіймати міністерські посади в урядах, сформованих коаліціями з несоціалістичними партіями.

У марксистській концепції **С.р.** кількість типів соціальних революцій визначається відповідно кількістю суспільно-економічних формацій. А оскільки серед самих марксистів немає єдності з приводу даної кількості (вона коливається від чотирьох до шести), то й кількість історичних типів неоднакова. Одні суспільствознавці вважають, що можна виділити чотири типи соціальних революцій. Інші зводять їх до двох - буржуазної і пролетарської революцій.

Перехід від первісного суспільства до класово-антагоністичного деякі з дослідників називають **С.р.** Цей перехід, що відбувся стихійно і незалежно від волі людей, був усе ж таки певним результатом зіткнення і взаємопереплетення суперечливих суспільних сил. Тут у наявності докорінні зміни в економічній, політичній соціальній і духовній сферах суспільного життя.

З огляду на різноманіття форм зміни суспільно-економічної формації підкреслимо, що необхідно розрізняти три основних історичних типи соціальних революцій: 1) соціальні революції, в результаті яких у кінцевому рахунку відбувся перехід до феодалізму, 2) антифеодальні, або буржуазні соціальні революції і 3) соціалістичні революції. У теорії **С.р.** важливе значення надається не тільки основним історичним типам соціальних революцій, але, як уже зазначалося, перехідним формам соціальних революцій. При цьому варто розрізняти, по-перше, перехід до **С.р.** взагалі, по-друге, перехідні форми революції, по-третє, перехідні етапи, щаблі соціальної революції. Відтак, незважаючи на всю складність переходу, визначеність перехідної форми революції надає спрямованості переходу: від чого до чого відбувається перехід, які соціальні сили детермінують розвиток революції, а якщо їх кілька, то яка з них є визначальною, домінуючою. З позиції загальнофілософського підходу очевидно, що перехідний стан означає рух перехідного явища від одного якісного стану до іншого. Отже, перехідний стан - це такий стан, в якому взаємодіють елементи кількох якостей. У перехідних формах старе і нове немовби проникають і взаємодіють одне з одним, і домінуюча тенденція цього переплетіння стане очевидною не відразу, а в кінці перехідного процесу.

Науковий аналіз суспільних процесів показує, що під час переходу різноманітні рево-

люційні процеси взаємодіють. Марксистично вважають, що рушійні сили вищого типу соціальної революції є згуртованими й активними, тому що вони борються за докорінні інтереси переважної частини соціального організму, а встановлений ними тип суспільних відносин є більш прогресивним в аспекті суспільно-історичного розвитку. Досить цікавим видається підхід представників західної "соціології революції", у яких переважає саме соціологічний аспект у визначенні типології соціальної революції. При цьому вони не прагнуть до розмежування основних (самостійних) історичних типів революцій і перехідних (несамостійних) форм соціальних революцій, що властиве представникам марксистської платформи. Так, Ф.Грос виділяє чотири типи революції: 1) революція знизу, 2) революція зверху, 3) комбінований (з першого і другого) переворот, 4) палацовий переворот. Дж.Пітті, навпаки, вважає, що існують п'ять основних типів революції: 1) велика національна революція (тобто революція знизу); 2) державний переворот (тобто революція зверху); 3) палацовий переворот; 4) повстання (як бунт) та 5) революція політичної системи. Р.Тонтер і М.Мідлерскій дають, наприклад, чотири критерії класифікації революцій: 1) ступінь участі мас; 2) тривалість революційного процесу; 3) рівень насильства; 4) цілі повсталих. А звідси чотири типи революцій: 1) революція мас; 2) революційний переворот; 3) переворот-реформа; 4) палацова революція. Нарешті, М.Рідж виділяє 1) громадянську революцію (боротьба усередині країни); 2) національну революцію (звільнення від іноземного засилля); 3) передчасну революцію (незрілу), тобто масовий рух проти внутрішнього або зовнішнього ворога, що зазнала невдачі у спробі уразити його (незрілими революціями можуть бути і громадянська революція, і національна революція). Слабкість вищевказаних позицій, на наш погляд, полягає у відсутності науково-теоретичних і насамперед об'єктивних критеріїв типологізації, класифікації, притаманних соціологічному підходу.

Нова ситуація в сучасному світі висуває й нові підходи. Так, німецький дослідник К.Земан по-своєму відтворює діалектику марксистської теорії революції. На його думку, в найближчому майбутньому у високорозвинутих країнах капіталізму відсутня перспек-

тива соціалістичної революції, і тому не доводиться розраховувати на вирішення нею екологічних проблем, що стали частиною глобальних проблем. Отже, в нинішніх умовах “боротьба за екологічну революцію повинна отримати пріоритет перед боротьбою за соціалістичну революцію ... Класовий принцип ні в якому разі цьому не суперечить”. Кардинальні зміни в реальній дійсності наших днів і в суспільній та індивідуальній свідомості вимагають, безсумнівно, нового осмислення проблеми суспільної перебудови шляхом прогресу. Це осмислення, перш за все, пов’язане із з’ясуванням співвідношення еволюції і революції, реформи і революції. Як уже зазначалося, звичайно еволюцію розуміють у цілому як кількісні зміни, а революцію – як якісні зміни. При цьому реформа також отожднюється з кількісними змінами і відповідно протиставляється революції. Методологічну розробку цієї проблеми, на нашу думку, найбільш повно здійснив М.А.Селезньов. Він підкреслював, зокрема, що еволюція – це безперервний ряд наступних, одна за одною, якісних змін, у результаті яких змінюється природа не докорінних, несуттєвих для даної якості сторін. У своїй сукупності ці поступові зміни готують стрибок як докорінна, якісна зміна. Революція – це зміна у внутрішній структурі системи, що стає сполучною ланкою між двома еволюційними стадіями у розвитку системи. Реформа – це частина еволюції, її разовий момент, акт. На нашу думку, реформа – це особлива форма революційного процесу, якщо розуміти революцію як вирішення протиріччя перш за все між продуктивними силами (зміст) і виробничими відносинами (форма). В реформі можна бачити як руйнівний, так і творчий процес. Руйнівний характер реформ виявляється в тому, що з точки зору революційних сил, поступки у вигляді реформ, що проводяться правлячим класом, “підточують” позиції останнього. А це, як відомо, може підштовхнути правлячий клас до насильницьких дій, щоб зберегти своє панування в незмінному вигляді, а революційні сили – до відповідних дій. У результаті цього підготовка якісних змін у соціальному організмі консервується, а то й переривається. Творчий характер реформ виявляється в тому, що вони готують нові якісні зміни, які сприяють мирному переходу до нового якісного стану суспільства, мирній формі перебігу процесу – революції.

Недооцінюючи значення реформ у прогресивному перетворенні суспільства, ми применшуємо роль форми в розвитку змісту, що саме по собі не діалектично. Отже, революція і реформа є необхідними компонентами конкретно-історичного етапу розвитку людського суспільства, утворюючи суперечливу єдність. Але реформи як такі все-таки не змінюють фундамент старого суспільного ладу. Не викликає сумніву, що в революційних процесах сучасної історії незаперечно зростає значення творчих цілей на протиположний руйнівним. Реформи перетворюються з підпорядкованого і допоміжного моменту революції на своєрідну форму її вираження. Тим самим виникають можливості взаємопроникнення і, очевидно, взаємопереходу, взаємовпливу реформи і революції. З вищевикладеного випливає, що революційним відтепер необхідно вважати не те, що виходить за рамки реформи, а те, що дозволяє розширити ці рамки до рівня і вимог завдань кардинального перетворення існуючих суспільних відносин. Суть – не в протиставленні “руху” і “кінцевої мети”, а в такій їх ув’язці, щоб у результаті “руху” могла реалізуватися “кінцева мета”. “Революційний реформізм” відкидає як неспроможну альтернативу: революція або реформа. Якщо ми не віримо в еволюційні можливості вітчизняної цивілізації і знову схильні тільки до революцій та переворотів, то про реформи не може бути й мови. Таким чином, виходячи з аналізу світової історії та основних історичних типів соціальних революцій у цілому можна стверджувати, що соціальні революції є необхідними й закономірними, бо, зрештою, вони знаменували рух людства по шляху прогресивного суспільно-історичного розвитку. Але революційний процес, так само як і еволюційний процес, – це не одноразовий акт. У ході цього процесу відбувається уточнення та поглиблення завдань, поставлених суб’єктами на початку революції, матеріалізація ідей.

Літ.: *Управління суспільним розвитком* : словник-довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко, С. О. Борисевич, О. А. Бутрін та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Історія політичної думки* : пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010.

Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА – 1) система теоретичних знань та відповідна практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом підтримки найбільш соціально уразливих верств населення; 2) професійна діяльність, спрямована на допомогу, підтримку та надання соціальних послуг групам людей, які опинилися у скрутній ситуації, що збільшує або відновлює їх здатність до соціального функціонування; 3) навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців із соціальної допомоги та підтримки населення.

Потреба в комплексній **С.р.** особливо зростає в кризові періоди, коли погіршується доля мільйонів людей. Держава через **С.р.** бере на себе найважливіші функції із забезпечення прав людини в соціальній галузі. Суть цієї політики: запобігання подальшому погіршенню життя народу; ефективна зайнятість і обмеження надмірного зростання безробіття; створення необхідних передумов для поступового поліпшення матеріального становища, умов життя різних верств і груп людей.

Першочерговими заходами щодо формування стратегії **С.р.** є реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги; соціальна підтримка сім'ї, ветеранів війни та праці, жінок, дітей і молоді; соціальний захист громадян, які потерпіли від наслідків Чорнобильської катастрофи; забезпечення інвалідам рівних з іншими громадянами можливостей для участі в економічній, політичній і соціальних сферах життя суспільства, умов для реалізації потенційних можливостей інвалідів; соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ та членів їхніх сімей. **С.р.** має місце і під час забезпечення розвитку ринку праці й зайнятості, попередженні й скасуванні причин соціального ризику тощо. Існує кілька підходів до класифікації інституцій **С.р.** за різними критеріями: за рівнем діяльності та її масштабами; за організаційним рівнем діяльності соціальних інституцій **С.р.**; за відомчою підпорядкованістю соціальних служб та інституцій соціальних відомств.

Органи **С.р.** мають за мету здійснення політики держави, громадських структур, забезпечення людей потенційними життєвими благами, сприяння нормалізації соціально-психологічних відносин між ними, розвиток самостійності в управлінні. Фактично всі

організаційні структури суспільства в широкому розумінні займаються проблемами **С.р.** Однак у більш вузькому **С.р.** здійснюється спеціалізованими органами, закладами, відомствами, які безпосередньо причетні до умов праці, побуту, дозвілля, охорони здоров'я, безпеки і т. ін.

Останніми роками до системи органів **С.р.** активно долучаються громадські організації соціального спрямування, діяльність яких має вплив на усі сфери життя суспільства. Дедалі більшого значення набуває відродження розвитку благодійної діяльності різних організацій та установ, спеціалізованих громадських об'єднань і приватних осіб. **С.р.** як самостійна наука і навчальна дисципліна має складну інтегральну природу. Свій творчий потенціал **С.р.** реалізує через численні функції, основними з них можна вважати: 1) гносеологічну (теоретико-пізнавальну); 2) організаційно-виховну; 3) регулятивно-профілактичну; 4) інформаційно-комунікативну; 5) соціоінтеграційну.

За своєю сутністю **С.р.** покликана сприяти зміцненню стабільності й безпеки суспільства. Соціальні проблеми і деформації можуть завадити економічному відродженню, політичній стабільності країни. Становлення ефективної вітчизняної моделі соціальної роботи, у т.ч. підготовки кадрів для неї, базується на ідеології соціальної політики. Історично в Європі поширені такі 4 головні її доктрини: християнство, філантропія, фемінізм і соціалізм. На думку І.Миговича, в Україні на ґрунті ліберальної і патерналістської тенденцій буде утверджуватися змішана модель соціального розвитку. За цієї моделі працездатне населення буде самостійно розв'язувати свої проблеми, а держава опікуватиметься специфічними його групами. Відповідної еволюції зазнаватиме соціальна політика, законодавчий процес, **С.р.**

Серед провідних українських дослідників **С.р.**: А.Капська, Л.Коваль, І.Зверева, І.Мигович, Т.Семигіна, В.Скуратівський, О.Палій, А.Ягодка. Слід відзначити представників російської школи соціальної роботи, зокрема С.Тетерського, О.Холостову, М.Фірсова, Б.Шапіро. Різноманітним аспектам соціальної роботи присвячені дослідження американців Б.Дженсона, Ф.Дея, британських дослідників Б.Дікона, У.Лоренца.

Літ.: Горілий А. Історія соціальної роботи в Україні / А. Горілий. – Тернопіль : [б. в.], 2001;

Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / І. І. Мигович, М. П. Лукашевич. – К. : [б. в.], 2002; *Соціальна робота в Україні* : навч. посіб. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Barker R. L. The Social Work Dictionary* / R. L. Barker. – Washington, 1995; *The Blackwell Encyclopedia of Social Work* / Ed. By Davies M. – Oxford, 2000.

Меляков А. В.

СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ – 1) сукупність соціальних чинників, що впливають на поведінку, почуття і уявлення індивіда або групи в системі взаємодії в певний період часу; 2) стан демографічної, економічної, ресурсної, екологічної, громадсько-політичної, культурно-історичної та інших складових (соціальних об'єктів) соціальної сфери територіальної громади.

С.с. впливає на сукупність конкретних обставин у суспільно-політичному житті суспільства в певний період часу та розвитку і є невід'ємним складником суспільно-політичного процесу. Розрізняють нестандартні, невизначені, неоднозначні, напружені, критичні, некеровані, панічні, екстремальні та інші типи **С.с.**

С.с. середнього класу залежить від кількості та якості сукупності суспільних груп, що мають матеріальну чи інтелектуальну власність і за своїм життєвим рівнем займають проміжне становище щодо класів великих власників і найманих працівників, які не мають власності. У сучасному суспільстві до середнього класу належать частина селянства, дрібні промисловці й торговці, частина службовців, інтелігенції. Середній клас є соціальною силою, яка стабілізує соціально-економічну ситуацію в державі.

Регулювання **С.с.** та реформування соціальної сфери ніколи не відбувалося з міркувань гуманності чи добродійності. Майже завжди воно було зумовлено політичними причинами. Сферою економіки, яка за державної підтримки могла б істотно змінити соціально-економічну ситуацію в країні, є малий і середній бізнес. Тому одним з пріоритетних напрямів соціальної політики в транзитивній період має стати державна підтримка підприємництва. Соціальна функція малого і середнього бізнесу є глобальною. По-перше, підприємства малого і середнього бізнесу здатні "поглинати" незайняту робочу силу, а по-друге, підприємство формує соціальну базу для створення середнього класу – гаранта політичної стабільності. Нарешті, не

можна пропустити, що розвиток малого й середнього бізнесу – це оптимальний шлях до ринку, що закладає глобальні підвалини економічного зростання в країні, забезпечує політичну й соціальну стійкість системи.

Для того щоб держава стала ефективною соціальною організацією, у суспільстві має існувати система домовленостей різних соціальних верств, груп, сил щодо спільних соціальних цілей, здійснення окремих соціальних функцій. Кожен суб'єкт спільного соціального організму – суспільства – має беззастережно дотримуватись своїх прав та обов'язків і виконувати властиві йому соціальні функції. Цей процес спонукає різні соціальні структури до пристосування одна до одної і подолання відмінностей у поглядах. Взаємне пристосування – невід'ємний елемент ефективної діяльності соціальної організації.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Решетніченко А. В. Теорія управління соціальним розвитком: українсько-англійський глосарій* / А. В. Решетніченко, С. М. Серьогін ; пер. з англ. Л. В. Павленко та ін. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2005; *Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці* : навч. словник-довідник для студ. / уклад. : В. М. Піча, Н. М. Хома ; наук. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравела ; Львів : Новий Світ-2000, 2002; *Соціологія політики* : енцикл. слов. / авт.-упоряд. : В. А. Полторака, О. В. Толстоухов. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2009; *Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні* : навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. – К. : Либідь, 2008.

Михненко А. М., Щур Н. О.

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ (англ. – Social Justice, лат. Justitia – зв'язок із законом) – одна з фундаментальних цінностей суспільного життя, що ґрунтується на засадах єдності інтересів суспільства і особи, рівноваженості в соціальних відносинах прав і обов'язків людей. **С.с.** як суспільно-політична цінність суспільства є однією з головних умов соціального прогресу, реалізація якої супроводжується утвердженням рівності соціальних прав кожної особистості (рівність можливостей, рівне користування перевагами), скасуванням необґрунтованих привілеїв, відповідністю величини доходу людини витратам праці та капіталу, захис-

том соціально-економічних прав і свобод громадян, соціальним захистом непрацевдатних, малозабезпечених категорій населення. **С.с.** – поліструктурне поняття, яке виступає в суспільному житті: суспільно значущим ідеалом; принципом організації суспільних відносин; елементом психології у вигляді почуттів, вимог та сподівань. Багатогранність проявів **С.с.** зумовлює її внутрішню суперечливість. Суть її полягає у взаємодії всіх структурних елементів, у впливі на функціонування одне на одного в суспільстві та якості суспільних взаємовідносин в цілому. **С.с.** виражає складні діалектичні процеси розвитку суспільства в минулому і сучасному. Визначаючи поняття **С.с.**, виділяють три елементи: міру винагороди; міру вимог; правомірність оцінки.

С.с. характеризується: по-перше, як принципи співвідносності, розподілу, покарання, винагороди; по-друге, як поняття “норма”, “міра” (правова, соціальна, моральна); по-третє, як почуття та оцінка.

Об'єктами оцінки з точки зору **С.с.** є: 1) відносини суспільства й особи (дії класів, держави, суспільства щодо індивідів); 2) ставлення особи до суспільства, класу, нації, держави, сім'ї, а також до самої себе; 3) дії однієї особи щодо іншої. Поняття **С.с.** можна використати для оцінки різних суспільних явищ та факторів. В історії розвитку людської цивілізації поняття **С.с.** мало різне змістове навантаження (етичне, соціальне, політичне, юридичне) і використовувалося для закріплення ідеологічного, морального, юридичного ставлення людини до дійсності та слугувало ідеологічним чинником для визначення соціально-політичних пріоритетів розвитку суспільства та держави.

Найбільш поширеними принципами **С.с.** є: “всім порівну”; “кожному за працею”; “кожному по заслугі”; “кожному за потребами”; “кожному за рангом”; “кожному те, що передбачає закон”, тощо. Відповідно до цих принципів та їх комбінацій розрізняються і концепції **С.с.**: ліберальні, консервативні, неоліберальні, неоконсервативні, егалітарні, меритократичні, соціалістичні, комуністичні та ін. Платон, Аристотель, І.Кант, Дж.С.Мілль, К.Маркс та представники сучасності різних галузей знань досліджували співвідношення справедливості й держави. Платон називав справедливістю добродетельність, що означає справедливе ставлення до інших людей, а

також суму всіх чеснот взагалі, розглядав її як властивість держави, що базується на відносинах між класами. Держава справедлива, якщо вона здорова, сильна, єдина, стабільна. Від Аристотеля бере початок традиція розглядати **С.с.** як пріоритетну державо-будівничу цінність, основу для розбудови власної концепції “ідеальної держави”. Справедливість, на його думку, є “найбільш досконала” і “повна чеснота”. Справедливість він розглядав як загальне благо, завдяки якому люди погоджуються із законом і правом у державі, і поділяв на зрівнювальну (геометричну) та розподільну (арифметичну), які мають різне значення і використовуються в різних випадках. Завдання зрівнювальної справедливості полягає у віддачі рівним за рівне, вирівнюванні того, що є предметом обміну. Суть розподільної справедливості – у розподілі благ “кожному за заслуги” відповідно до тих чи інших якостей кожної людини. У І.Канта справедливість є центральною категорією. Це міра моральної гідності влади, що примушує, обов'язкова умова морального визнання її з боку підданих, повага і довіра до неї. Зміст **С.с.** у К. Маркса визначається виключно економічними, класовими, ідеологічними принципами. Вчення про **С.с.** наближене саме до такої держави, яка покликана здійснювати соціальну політику, перерозподіл матеріальних і духовних благ, але на користь одного класу за рахунок іншого і насильницьким шляхом. Найбільш поширеними за радянської епохи були соціологічна (матеріальна) та ідеологічна (нормативно-ціннісна) концепції соціалістичної **С.с.**. Соціологічна концепція відображала закономірності процесу суспільної взаємодії, виражені як обмінні й розподільчі зв'язки між людьми. Цей об'єктивний механізм відтворюється в ідеологічних, ціннісних структурах, що складаються з ідей, норм, принципів, соціальних інститутів, спрямованих на пошук потрібного масштабу, міри, правил у сфері загального обміну і розподілу. У соціологічному аспекті **С.с.** є масштабом, відображенням певними конкретно-історичними умовами існування і розвитку суспільства, мірою відповідності між діями і зусиллями людей і відповідної реакції на них з боку держави, суспільства, різних організацій, груп та окремих індивідів. Вона передбачає відповідність і співрозмірність внеску та отримання позитивних зусиль і винагороди.

Ряд науковців визначає С.с. як моральну цінність, ціннісно-нормативний орієнтир, морально обґрунтований критерій для співрозмірності взаємних вимог і вчинків людей. У їхніх концепціях важливе місце посідають суб'єктивні цінності, елементи суспільної та індивідуальної свідомості. Ці елементи формуються на основі усвідомлення й оцінки тих відносин розподілу та обміну, що вже існували, чи тих, що прогноуються, а також об'єктивних систем С.с..

Найбільш популярні концепції С.с. демократичного спрямування: ліберальна (егалітаристська концепція Дж.Ролза); консервативна (меритократична концепція Д.Бела та Р.Нозіка); лібертаристська Ф.Хайєка, що зорієнтована виключно на ринкові відносини. Поняття С.с. використовується при характеристиці соціальної держави. Існують різні оцінки ролі С.с. та її визначення. Для Дж.Ролза “справедливість – це перша достойність соціальних інститутів, так само як істинність, правдивість – достойність систем мислення”. Справедливе суспільство має відповідати двом критеріям: 1) принципу рівного права для всіх членів суспільства на основні свободи; 2) принципу диференціації, за яким відносна економічна рівність може існувати лише в тих межах, у яких вона сприятиме досягненню ще вищого абсолютного рівня життя для найменш спроможних членів суспільства. Усім людям потрібно забезпечити гарантовану мінімальну частку соціальних благ і дати можливість на встановленій справедливій основі брати участь у розподілі соціальних благ. В ідеалі справедливість для Ролза – це розподіл цінностей у суспільстві, спрямований на соціальний захист людини, особливо соціально незахищеної. Саме такий підхід до С.с. найбільш відповідає сучасній *соціальній державі*.

Р.Нозік головну увагу приділяє юридичним процесуальним проблемам, процедурній теорії справедливого розподілу і захищає теорію невтручання держави в розподільчі процеси. Ф.Хайєк стверджує, що спроби здійснити С.с. на практиці є несумісними із суспільством вільних людей. У буденній свідомості С.с. ототожнюється з рівністю, але справедливим може бути лише те суспільство, де є свобода індивіда. Лише ринковий розподіл у демократичному суспільстві, яке ґрунтується на приватній власності й суспільному договорі, здатний

забезпечити людині принцип рівних можливостей. Єдиним мірилом С.с. може бути конкуренція в умовах ринкової економіки.

Гуманістичну теорію справедливості, покликану забезпечити свободу в демократичному суспільстві, сформулював К. Поппер. Вона базується на трьох приписах: власне принципі егалітаризму, тобто приписі ліквідувати “природні” привілеї; загальному принципі індивідуалізму; принципі, згідно з яким завдання і мета держави – захистити права і свободи своїх громадян.

У період перебудови в наукових доктринах С.с. відбулися певні зміни: домінуючими стали питання диференціації заробітків і доходів як засобів стимулювання праці, її кількості та якості; підвищення заробітної плати як засобу подолання зрівнялівки та скорочення різниці в розмірах доходів.

Сутність С.с. історично розкривалася у взаємозв'язку людини з державою, і саме через цей зв'язок визначався її зміст. Як свідчить історичний досвід, дискусії про С.с. супроводжували суспільства в періоди нестабільності й завжди були покликані сприяти виходу із ціннісної кризи, коли старі ідеали і морально-правові цінності втрачали свій сенс, а нові ще не сформувалися.

Наразі С.с., поряд із традиційною функцією розподілу матеріальних благ, наповнюється новим ідеологічним та нормативно-ціннісним змістом, що тісно пов'язаний із свободою людини, правом, правами людини, порядком, стабільністю, соціальним престижем, питаннями освіти, захисту конституційних та соціально-економічних прав, почуттям власної гідності людини та ін. Такі зрушення означають розширення сфери дії критерію С.с. і пов'язані з демократичними перетвореннями, поглибленням реформ у суспільстві. Це впливає на збагачення змісту С.с. й розширення сфери її дії.

Завдання держави полягає в переорієнтації змісту С.с., зокрема на пріоритет прав людини, збереження її гідності шляхом задоволення не лише конституційних, а й соціально-економічних прав. Зміст С.с. доцільно безпосередньо узгоджувати з природним правом – забезпеченням основних прав людини. Це надає гуманістичного змісту С.с., відповідає сучасним цивілізаційним, загальнонародським цінностям, орієнтує на повагу до людини, її гідності.

Літ.: Колодий А. Ф. Социальная справедливость и равенство: проблемы теории и практики /

А. Ф. Колодий. – Львов : Світ, 1991; *Мальцев Г. В.* Буржуазний егалитаризм / Г. В. Мальцев. – М. : Мысль, 1984; *Нозік Р.* Розподільна справедливість / Р. Нозік // Сучасна політична філософія. – К. : Основи, 1998; *Рачков Л. А.* Правда-справедливість / Л. А. Рачков / Вест. Моск. ун-та. – 1996. – № 1. – (Сер. 7. “Філософія”); *Ролз Дж.* Теорія справедливості / Дж. Ролз. – К. : Основи, 2001; *Скуратівський В. А.* Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 2003. – 365 с.; *Скуратівський В. А.* Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол.: В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський та ін.] ; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1; *Справедливість* соціальна // Політолог. енцикл. слов. – К. : [б. в.], 2004; *Троян О. І.* Соціальна справедливість як моральна основа демократичної правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / О. І. Троян. – Х., 1995; *Хайек Ф.* Пагубная самонадеянность / Хайек Ф. – М. : [б. и.], 1992.

Скуратівський В. А., Ліндюк О. А.

СОЦІАЛЬНА СТАБІЛЬНІСТЬ – такий стан соціальної системи, який дає змогу їй ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігати свою структуру та основні якісні характеристики. **С.с.** дає змогу забезпечити поступальний розвиток економіки, зберігати політичну стабільність суспільства.

Досягнення **С.с.** передбачає утримання соціальних конфліктів на регульованому та контролюваному рівні для запобігання деструктивним процесам, що становлять загрозу економічному та політичному розвитку держави.

У сучасних соціальних дослідженнях термін “стабільність” вживається в різних значеннях, а саме, як: 1) здатність системи функціонувати та розвиватися; 2) незмінність стану суспільства; 3) як здатність системи зберігати якісну визначеність; 4) її здатність зберігати рівноважний динамічний стан; 5) здатність системи повертатися до стану рівноваги після незначних змін.

С.с. забезпечується соціальними інститутами – історично обумовленими формами організації спільної діяльності людей. Соціальні інститути регулюють відносини (економічні, політичні, правові) між великими і малими соціальними групами, формують співвідношення різних соціальних інтересів у межах даного суспільства. За допомогою соціального контролю соціальні інститути забез-

печують стабільність соціальної системи і можливість управління нею на основі прогнозування, зумовлюють структуру соціальної поведінки. Існують кількісні і якісні порушення **С.с.** Кількісні порушення долаються в межах даної системи за збереження її якості та сутності. Якісні порушення призводять до соціальної кризи, що зумовлює необхідність переходу системи до нового якісного стану. Зовнішніми проявами нестабільності соціальної системи можуть бути зниження темпів та динаміки її розвитку, поява процесів стагнації та явищ, виникнення соціальної напруженості.

С.с. покликана зберегти баланс соціальних та економічних інтересів різних груп населення. Забезпечується **С.с.** проведенням державною ефективною соціальною політикою, що базується на таких принципах: 1) визнання необхідності поступального розвитку суспільства як однієї з умов стабільного розвитку суспільства; 2) чітке визначення пріоритетів у галузі соціальної політики, які підтримуються на державному рівні; 3) узгодження стратегічних та оперативних цілей соціальної політики; 4) забезпечення керованості соціальними процесами на основі збереження єдиного соціального простору та загальнодержавних мінімальних гарантій у галузі соціального захисту населення; 5) забезпечення єдності соціальної політики на різних рівнях управління; 6) розподіл сфер відповідальності між різними рівнями керівництва соціальними процесами.

За нормальних умов соціальна система на основі дії механізмів саморегуляції здатна забезпечити свою стабільність, тобто для конкретного суспільства завжди існують параметри, у межах яких забезпечується належний рівень безпеки, достатній для збереження стабільності. Для досягнення належного рівня **С.с.** необхідно подолати найбільш помітні загрози в соціальній сфері: низький рівень життя населення, негативні показники приросту чисельності населення, безробіття тощо.

Літ.: *Гуц А. К.* Глобальна етносоціологія / А. К. Гуц. – Омск : [б. и.], 1997; *Кіндратець О.* Політичні зміни і політична стабільність / О. Кіндратець // Політ. менеджмент. – 2005. – № 2 (11); *Левада Ю. А.* Стабільність в нестабільності / Ю. А. Левада // Обществ. науки и современность. – 2003. – № 5; *Макарычев А. С.* Стабільність і нестабільність при демократії: методологіческие подходы и оценки / А. С. Макарычев // Полис. – 1998. – № 1.

Меляков А. В.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ (лат. *stratum* – шар) – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви (страти), які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо.

Теорію **С.с.** було створено на початку 40-х рр. ХХ ст. американськими соціологами Толкоттом Парсонсом, Робертом-Кінгом Мертоном, К.Девісом та іншими вченими, які вважали, що вертикальна класифікація людей та їх груп спричинена розподілом функцій у суспільстві. На їхню думку, **С.с.** забезпечує виокремлення соціальних верств за певними важливими для конкретного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром доходів, обсягом влади, освітою, престижем, національними та іншими рисами. Соціально-стратифікаційний підхід є одночасно методологією і теорією розгляду соціальної структури суспільства. Він сповідує такі основні принципи:

– обов'язковість дослідження всіх верств суспільства;

– застосування при їх порівнянні єдиного критерію;

– достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

С.с. означає як сам процес, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат. Вона засвідчує не просто різне становище в суспільстві індивідів, родин чи цілих країн, а саме їх нерівне становище. Вона є не лише методом виявлення верств конкретного суспільства, а й портретом цього суспільства. Простратифікувавши населення країни, можна виділити страти (верстви), з яких воно складається. Тому стратифікація – риса будь-якого суспільства. Англійський соціолог Е.Гідденс розрізняє чотири основних історичних типи стратифікованого суспільства: рабство, касти, стани і класи.

Закритий тип: існують жорсткі перепони між верствами (стратами), які обмежують переміщення.

Відкритий тип: можливі й бажані переміщення з одного класу в інші.

1. Рабство. Воно було граничною формою нерівності, за якої одні люди володіли іншими. Щоправда, і рабство було неоднорідним залежно від періоду чи культури: в одному випадку раб перебував поза законом (класична форма рабства), в іншому – йому відводилася роль слуги чи солдата.

2. Касти. У різних регіонах поділ на касти має різні форми. Особливо характерний він для Індії. Як правило, межі між кастами дуже різкі, що практично виключає будь-яку соціальну мобільність. Каста пов'язана з індуїзмом і з ученням про “переселення душі”. Сподівання на те, що в “наступному” житті його каста підвищиться, спонукає індивіда суворо дотримуватися певних суспільних норм.

3. Стани. Властиві вони європейському феодалізму. До найвищого стану належали аристократи і вельможі, до нижчого – духовництво, наділене значними привілеями, до третього стану – вільні селяни, чиновники недворянського походження, купці й ремісники. Межі між станами не були такими різкими, як за кастової системи, а соціальне переміщення було можливим, хоча й складним.

4. Класи. Цей тип стратифікованого суспільства є головним об'єктом соціології марксизму. Її основоположник К.Маркс вважав класову структуру суспільства основою розвитку і змін, а виникнення класів пояснював економічними чинниками – суспільним поділом праці, формуванням відносин приватної власності. В.Ленін застосовував багатofакторний аналіз класоутворюючих ознак: місце в системі суспільного виробництва, відношення до власності на засоби виробництва, роль у суспільній організації праці, розміри доходів та ін.

Сучасні дослідники (зокрема П'єр Бурдьє) при розгляді цього питання беруть до уваги не тільки економічний капітал, вимірюваний у категоріях власності і доходу, а й культурний (освіта, особливі знання, вміння, стилі життя), соціальний (соціальні зв'язки), символічний (авторитет, престиж, репутація).

Якщо за попередніх типів стратифікації достатньо було одного параметра, класове структурування передбачає застосування сукупності критеріїв. Класи не детерміновані віросповіданням або законом; належність до класу не є спадковою. Це – більш відкритий тип стратифікації, ніж інші, а класові межі не настільки суворі. Тому соціальне переміщення за класовою ознакою – звичайне явище, оскільки належність до класу пов'язана з професією, матеріальним рівнем, майновим цензом індивіда, його залученням-незалученням до ключових контролюючих позицій у суспільстві тощо.

Клас – угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних

ресурсів, які визначають їхні життєві шанси, соціальні претензії та соціальні можливості діяти спільно.

У західному індустріальному суспільстві розрізняють, як правило, три класи.

Вищий клас. До нього зараховують роботодавців, керівників, топ-менеджерів, усіх, хто володіє виробничими потужностями чи контролює їх, має високий майновий ценз (багатство).

Середній клас. Цей феномен сформувався в індустріальному суспільстві, розвинувся в постіндустріальному. Його ідентифікують за різними критеріями, в яких домінують такі сутнісні ознаки:

1. Сукупність соціальних груп, що займають проміжну позицію між верхами і низами суспільства, виконуючи внаслідок цього функцію соціального медіатора (посередника).

2. Порівняно високозабезпечена частина суспільства, що володіє власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфери діяльності. Висока якість життя, впевненість у майбутньому зумовлюють його зацікавленість у збереженні соціального порядку, внаслідок чого він є соціальним стабілізатором суспільства.

3. Елемент соціальної структури, що зосереджує у своїх рядах найбільш кваліфіковані, діяльні кадри суспільства. Його професійний склад охоплює наукових та інженерно-технічних працівників, управлінський, адміністративний персонал, що не обіймає високих посад, інтелектуалів, які працюють за наймом, працівників сфери обслуговування, дрібних власників, фермерів, робітників високої кваліфікації. Середні верстви сучасного західного суспільства становлять приблизно 80%. Завдяки переліченим якостям та високому соціальному престижеві середній клас виконує функцію агента технологічного і соціально-економічного прогресу.

4. Більшість населення високорозвинутих західних країн, що є основним носієм суспільних інтересів, національної культури, тобто властивих відповідним суспільствам цінностей, норм. Поширюючи зразки власної культури на вищі й нижчі верстви, середній клас виступає культурним інтегратором суспільства.

Нижчий клас. До нього належать низькокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації (т. зв. "сині комірці").

Однак за всієї значущості класова система – один з виявів **С.с.** При цьому класова і стра-

тифікаційна моделі соціальної структури не заперечують одна одну, а навпаки – сприяють побудові моделі соціальної структури. Розгляд соціальної структури в контексті стратифікації дає змогу описати механізми і способи формування конкретної ієрархії суспільства. Це особливо важливо при дослідженні перехідних періодів у розвитку суспільства, коли змінюються механізми соціальної диференціації.

Літ.: Рущенко І. П. Загальна соціологія : підручник / І. П. Рущенко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004; Соціологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. В. Г. Городяненка. – К. : Видавн. центр "Академія", 2002; Ранние формы социальной стратификации: генезис, историческая, динамика, потестарно-политические функции: Памяти Л. Е. Куббеля / Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; В. А. Попов (отв. ред.). – М. : Восточ. лит-ра, 1993; Социальная структура и стратификация в условиях формирования гражданского общества в России : в 2 кн. / РАН ; Ин-т социол. {Москва} ; З. Т. Голенкова (отв. ред.). – М. : [б. и.], 1995; Шкаратан О. И. Социальная стратификация России и Восточной Европы: сравнительный анализ / О. И. Шкаратан, В. И. Ильин ; Гос. ун-т. – Высш. шк. эконом. – М. : Издат. дом ГУ ВШЭ, 2006.

Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА (англ. Social Structure) – ієрархічно упорядкована сукупність взаємозалежних та взаємодіючих індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими взаємовідносинами. **С.с.** – специфічний постійно здійснюваний процес суспільної структуризації, в якій одна одну змінюють диференціація й інтеграція, статика і динаміка, стійкість і мінливість. **С.с.** є мережею досить стійких, упорядкованих зв'язків між елементами соціальної системи, характерних для певної спільноти норм, цінностей, інститутів, у рамках яких соціальні факти і колективні уявлення є зовнішніми, об'єктивованими, примусовими для всіх членів суспільства. За визначенням П.Штомпки, структура є прихованою мережею стійких і регулярних зв'язків між елементами в будь-якій царині реальності, яка істотно впливає на розвиток явищ, що в ній відбуваються. Сукупність ідей, переконань, поглядів, значущих у певному колективі, може впливати на зміну усталених у суспільстві норм, цінностей, інститутів.

С.с. є багатогранним, складним утворенням. На думку Л.Г. Іоніна, така структура передбачає наявність двох моментів: являє собою систему відносин, завдяки яким суспільство існує у вигляді певної цілісності, що не розпадається на частини; є певним порядком розміщення статусів і груп, який закріплює неоднакове відношення останніх до ресурсів, якими володіє система в цілому. Суспільство як складне соціальне утворення характеризується організованою цілісністю і багатозначними людськими відносинами і відображається в його **С.с.** **С.с.** віддзеркалює стан розвитку суспільства, змінюється відповідно до політичних, економічних і соціальних умов, а також відповідно до пов'язаних з ними цінностей. Поняття **С.с.** вживається в широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні **С.с.** – це складова суспільства як соціальної системи, в основу якої покладено процес функціонування та розвитку соціальних (суспільних) відносин, різні форми зв'язків між суспільними сферами. **С.с.** суспільства характеризується сталими взаємовідносинами елементів у соціальній системі, кожний з яких функціонує на рівні складної підсистеми зі своїми взаємозв'язками, взаємозалежностями. У вузькому розумінні **С.с.** є системою соціально-групових відносин у суспільстві, що розглядається з погляду соціального статусу і ролі соціальних груп у системі соціальної диференціації. Основний елемент **С.с.** – система соціальних спільнот, насамперед соціальних груп (класи, етноси, сім'я, тощо, тобто рівні **С.с.** суспільства), що реалізується в системі соціальних відносин (у вузькому розумінні). Кожний з елементів **С.с.** суспільства складається з різноманітних підсистем з певними внутрішніми властивостями. Елементами **С.с.** є люди (індивіди, особистості), які займають певні соціальні позиції (статуси) в системі соціальних відносин, виконуючи при цьому певні соціальні функції (ролі). Саме статусно-рольові ознаки **С.с.** суспільства і є основою, на якій відбувається об'єднання людей в соціальні спільноти (класи, групи). В цьому зв'язку **С.с.** суспільства часто визначають як сукупність статусів та ролей, а статус називають основним елементом **С.с.** **С.с.** включає соціально-класові, соціально-професійні, соціально-демографічні, етнонаціональні, сімейно-шлюбні, соціально-те-

риторіальні відносини. Кожний із зазначених структурних елементів **С.с.** суспільства складається з різноманітних підсистем зі своїми внутрішніми властивостями.

С.с. являє собою складне гетерогенне утворення, до складу якого входять елементи, що відіграють відмінні ролі щодо соціальних інновацій, зокрема соціальні спільноти та соціальні інститути є стабілізуючими, а суспільні відносини, суспільна діяльність та індивіди – динамізуючими чинниками. Складність **С.с.**, притаманні їй сталість та відносний динамізм зумовлюють дуальність її функцій у соціальній динаміці. **С.с.** передусім виступає як внутрішній устрій суспільства, що складається з упорядкованих часток, що взаємодіють між собою і розміщені певним чином, забезпечують сталість соціальної системи та можливість її відтворення (П.Штомпка, Г.Л.Іонін). Вона постає як щось надіндивідуальне, що спрямовує людську діяльність.

С.с. відображає: рівень стабільності суспільства; якісну характеристику суспільства як цілісної системи; динаміку, тип суспільства; суперечності в його розвитку. Динамізм **С.с.** зумовлений наявністю в ній сукупності взаємозалежних елементів, яким притаманна “відкритість-світу”, здатність до змін: зміни елементів спричиняють трансформацію структури в цілому.

Роль **С.с.** у функціонуванні соціуму та детермінанти її зміни досліджують західні (К.Леві-Строс, Е.Дюркгейм, М.Вебер, Е.Гідденс, Т.Парсонс, П.Ансар, П.Штомпка, Т.Монсон, П.Сорокін) та вітчизняні науковці (Л.Г. Іонін, М.В. Попович, С.О. Макеєв, Н.Чорниш).

Стабілізуючим елементом соціуму є культура, яка або отожднюється зі структурою (Е.Дюркгейм, Т.Парсонс, Е.Гідденс), або є ланкою, що поєднує структуру та особистість через соціальний статус (Р.Лінтом, Р.Мертон). Усталення результатів попереднього розвитку **С.с.** забезпечується суспільними інститутами та організаціями.

Донедавна домінувала думка, що **С.с.** є чимось інваріантним і незмінним, що визначає плин соціальних процесів, поведінку окремо взятого індивіда. Онтологічний і гносеологічний статуси такого уявлення ґрунтувалися на тому, що **С.с.** поставала, по-перше, утворенням, що існувало до і незалежно від індивідів і груп незважаючи на те, уявляли

її як ідеальну (К.Леві-Строс, Е.Гідденс) чи як матеріальну (марксизм, функціоналізм, П.Бурдьє) основи; по-друге, не просто як задана, а як така, що породжувала усілякі форми громадського життя, підтримувала їх, оформляла, поєднувала і погоджувала, тобто була принципом, який породжує і приписує різні види індивідуальної і колективної діяльності; по-третє, **С.с.** містила в собі той пояснювальний принцип, з якого все виводилося, і була тією фундаментальною незалежною змінною, що ніколи не втрачає свого статусу. Наявні компоненти **С.с.** більш статичні, в яких закріплено результати попереднього розвитку суспільства, і більш динамічні, що синтезують у собі минуле, сьогодення і майбутнє і які відтворюють наявну суспільну ситуацію та спрямовані на вдосконалення суспільного буття шляхом перетворень. До першої групи компонентів відносять спільноти, соціальні інститути. Спільнота має стійкі як внутрішні, так і зовнішні зв'язки (соціально-економічні, професійні, демографічні, національні тощо), постійно відтворювані приблизно в тій самій якості і кількості на певному етапі суспільного розвитку. Діяльність індивідів і спільнот людей підводить їх до необхідності створення таких соціальних інститутів, які фіксують і контролюють рівень розвитку існуючих суспільних відносин, відтворюють і зберігають загальноприйняті в суспільстві цінності і закріплюють духовно-практичну основу для стабільності й стійкості соціуму. До другої групи компонентів належать суспільні відносини, суспільна діяльність. У соціальні відносини особистості залучаються як носії і представники своєї спільноти.

Усі елементи **С.с.** суспільства є об'єктом державної, зокрема соціальної політики. Соціально-класові, соціально-трудова, етнонаціональні, соціально-демографічні, сімейно-шлюбні та інші види соціальних відносин, що становлять **С.с.** суспільства, основу соціальної сфери, детермінують самореалізацію людиною свого соціального потенціалу, стан її соціальної безпеки. Зазначене зумовлює необхідність цілеспрямованого регулювання суб'єктами державної, соціальної політики усіх елементів **С.с.**, створення умов для їх оптимального розвитку та функціонування. У рамках **С.с.** розрізняють три рівні структурної організації: мікро-, мезо- і макроструктуру.

Функції **С.с.** такі: розподільча – підтримка і розвиток форм суспільного поділу праці; стимулююча – формування і посилення стимулів до суспільно корисної діяльності; інтеграційна – забезпечення єдності інтересів різних груп; інноваційна – сприяння динамізму соціального розвитку.

С.с. зумовлює стратифікацію суспільства й статусну закріпленість соціальної нерівності.

До типів **С.с.** відносять: соціально-класову структуру, яка відображає складну картину соціальної нерівності між суспільними класами, працівниками фізичної і розумової праці, містом і селом, соціальними верствами всередині класів; стратифікаційну структуру; інституційну структуру.

Удосконалення державної політики, спрямованої на оптимізацію **С.с.** українського суспільства, передбачає подолання існуючої нерівномірності розшарування населення за рівнем доходів, звуження масштабів бідності та створення й закріплення позицій середнього класу на основі позитивних якісних змін у рівні життя. Така політика має здійснюватись шляхом: зменшення бідності на основі скорочення безробіття, підвищення розмірів соціальних виплат та допомоги у поєднанні із забезпеченням їх адресності та поліпшення житлових умов соціально уразливих верств населення; забезпечення передумов для входження до середнього класу осіб, які мають високий рівень освіти та кваліфікації, відповідний соціальний статус, але не належать до середнього класу за критерієм доходу та матеріального стану; збільшення чисельності підприємців, власників, фермерів, які, набувши власність та сформувавши відповідну психологію, входять до середнього класу в нових соціально-економічних умовах. Як утворення незавершене і здатне до трансформацій внаслідок своєї принципальної відкритості різноманітним змінам, **С.с.** є передумовою соціальних інновацій.

Літ.: Бурдьє П. Структури, habitus, практики // Современная социальная теория / Бурдьє, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск : [б. и.], 1995; Вебер М. Сословия и классы / М. Вебер // Личность. Культура. Общество. – 2007. – Вып. 4; Ручка А. О. Структура соціальна // Соціальна філософія : корот. енцикл. слов. / А. О. Ручка. – К.–Х. : Рубікон, 1997; Скурагівський В. А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження : навч. посіб. / В. А. Скурагівський, М. Ф. Шевченко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998; Скурагівський В. А.

Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 2003; *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський та ін.] ; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – ч. 1; *Структурні виміри сучасного суспільства* : курс лекцій / НАН України ; Ін-т соціології. Вищ. шк. соціології / С. Макеєв (ред.). – К., 2006; *Трощинський В. П.* Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситник та ін. – К. : НАДУ, 2008; *Штомпка П.* Понятие социальной структуры: попытка обобщения / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2001. – № 9. *Скуратівський В.А., Линдюк О.А.*

СОЦІАЛЬНА СФЕРА – система життєдіяльності суспільства, яка включає такі складові (підсистеми): систему відтворення, функціонування та розвитку (задоволення) соціальних інтересів людей, соціальних груп, їх соціальних цінностей (передусім соціальної справедливості), забезпечення їх соціальної безпеки (через політику доходів, систему оплати праці, соціальне страхування, соціальний захист, пенсійне забезпечення, соціальну допомогу тощо); соціальну структуру суспільства і передусім соціальні (соціально-класові, соціально-трудова, сімейно-шлюбні та інші) відносини; установи і підприємства соціальної інфраструктури, спрямовані на надання соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних, побутових тощо). Тривалий час соціогуманітарна сфера, процес виробництва соціальних та культурних послуг розглядалася як щось похідне від його головної складової – економіки, процесу матеріального виробництва. Більшість учених-економістів зосереджували увагу на розумінні **С.с.** як частини економіки, що безпосередньо пов'язана з кінцевими потребами людини, сім'ї, соціальної групи, суспільства в цілому, задоволенням соціальних потреб, споживанням благ та послуг, отриманням доходів тощо. Цим самим концентрувалася увага на важливому, але однобічному взаємозв'язку між матеріальним виробництвом, суспільством, державою та людиною. Американський вчений-економіст Дж.Стігліц розглядає **С.с.** як державний сектор економіки, в якому виробляються ті товари і послуги, які не в змозі забезпечити ринкова економіка або забезпечує з погляду соціальної безпеки неефективно. Але з часом вчені все

більше концентрують увагу на соціогуманітарних складових суспільного, насамперед матеріального виробництва. Так, представники молодшої школи (Л.Брентано, А.Вагнер, М.Вебер та ін.) ставили акцент на необхідності пов'язувати процес економічного розвитку суспільства, матеріального виробництва з соціогуманітарними чинниками. Соціогуманітарні складові суспільного прогресу, зокрема задоволення соціальних потреб, морально-етичні питання, вчені розглядають як пріоритетні завдання, вирішивши які можна розв'язати суперечності соціально-трудова відносин в індустріальному суспільстві.

Багато вчених-економістів сьогодні розглядають **С.с.** як елемент єдиної відтворювальної системи суспільства (інституційна, матеріально-виробнича, фінансова, соціальна підсистеми). Мається на увазі, що якою в економічній сфері, насамперед у сфері матеріального виробництва виробляються матеріальні цінності, витрачаються різноманітні види природного та людського потенціалу суспільства, то **С.с.** пов'язана зі споживанням матеріальних благ і відтворенням людського, соціального капіталу. Німецький вчений-економіст А.Мюллер-Армак, обґрунтовуючи зміст **С.с.**, розглядає її як таку, яка не просто виконує функцію споживання матеріальних та духовних благ, а й функцію простого та розширеного фізичного та духовного відтворення. Дослідник характеризує **С.с.** як навколишнє середовище в його антропологічному вимірі і наголошує на важливості його осмисленого облаштування з метою історичного і культурного призначення людини. На думку вчених, **С.с.** містить у собі всі складові, які слугують її відтворенню, функціонуванню й розвитку: суб'єкти **С.с.** – індивіди, спільноти та саме суспільство як соціальний організм; підсистеми **С.с.** – сфери освіти, родини, праці, побуту, соціальна інфраструктура тощо; соціальні інститути й організації, що здійснюють управління **С.с.**; соціальні зв'язки й відносини між суб'єктами, підсистемами та інститутами; потреби, цінності й норми, покладені в основу цих відносин; процеси в **С.с.**

Центральним елементом у структурі **С.с.** вчені вважають потреби індивіда та групи, тому ступінь задоволення потреб людей у благах, необхідних для їхньої активної життєдіяльності, вказує на реальний рівень роз-

витку **С.с.** у цілому. Функціонування **С.с.** здійснюється через діяльність конкретних установ соціальної інфраструктури. Соціальна інфраструктура – це стійка сукупність галузей і видів діяльності, що створюють умови для задоволення потреб людини. Установи та підприємства соціальної інфраструктури (медичні, освітні, побутові, дозвільні тощо) забезпечують взаємодію матеріально-речовинного середовища та соціальних суб'єктів з метою раціональної організації життєдіяльності людей.

Дослідники зазначають, що **С.с.** виступає сегментом соціального простору, де відбуваються всі процеси соціальної діяльності індивіда та соціуму. При цьому виділяють широке та вузьке розуміння **С.с.** У широкому розумінні поняття “**С.с.**” – це сфера прояву засад соціальності через взаємодію індивідів та спільнот, а також через функціонування соціальних інститутів. **С.с.** містить два основних компоненти – соціальні відносини та соціальну діяльність. Центральним елементом у структурі **С.с.** є потреби індивіда та групи. У вузькому розумінні “**С.с.**” – це особлива сфера взаємодії людей, де здійснюється їх відтворення та життєзабезпечення і задовольняються їхні потреби.

Деякі вчені (напр., Іванов), які, досліджуючи **С.с.** в широкому розумінні, розглядають її насамперед як систему соціальних відносин. Вони зазначають, що “змістом **С.с.** є соціальні відносини, під якими в найзагальнішому розумінні маються на увазі відносини між соціальними групами з приводу їх становища та ролі в суспільстві, способу та устрою життя”. У вузькому розумінні **С.с.** переважно розглядають як сферу життєдіяльності суспільства, спрямовану на забезпечення соціальної безпеки людини, її соціальний захист. Німецький дослідник К.Нерр розглядає **С.с.** як сферу інтересів держави, спрямовану на суспільну турботу і допомогу соціальним групам людей, які не можуть через певні причини брати участь у системі суспільного виробництва або можуть брати в ньому обмежену участь з причин, пов'язаних зі здоров'ям, віком, недостатніми можливостями працевлаштуватися. Ряд вчених ще більше звужує зміст та функції **С.с.**, зводячи її до такого напрямку соціального захисту, як соціальне забезпечення.

Сучасний зміст поняття “**С.с.**” розкривається не тільки через її розуміння як інфра-

структури, що забезпечує соціальні норми життєдіяльності населення шляхом надання органами публічної влади відповідних послуг, а й через цільову спрямованість на формування сприятливих соціальних відносин між індивідами і їх групами (колективами). Оптимальні процеси в розвитку **С.с.** пов'язані з активністю її інститутів й організацій, спрямованою на соціальний захист інтересів кожної людини й на забезпечення доступності для членів певного суспільства його основних ресурсів. Головною функцією **С.с.** при цьому виступає відтворення й всебічне життєзабезпечення особистості й соціальної спільноти. Соціальне відтворення при цьому розуміють як цілеспрямовану соціальну діяльність із забезпечення сприятливих умов існування та розвитку **С.с.** [Панченко].

Більшість учених розглядає **С.с.** як одну із основних сфер суспільства, яка охоплює інтереси класів, соціальних груп, верств, націй та народностей, відносини суспільства та особистості, умови праці та побуту, здоров'я та дозвілля [Андрущенко, Горлач]. На думку дослідників, **С.с.** суспільства розділена на чотири взаємопов'язані частини: по-перше, соціальна структура суспільства представлена певними соціальними спільнотами, верствами, групами, класами і т.ін., відносинами між ними; по-друге, соціальна інфраструктура – сукупність галузей народного господарства та видів суспільно корисної діяльності, спрямованих на надання послуг безпосередньо людині; по-третє, соціальні інтереси, потреби, очікування, мотиви та стимули, тобто все те, що забезпечує зв'язок індивіда чи групи з іншими, включеність особистості в суспільний процес; по-четверте, принципи та вимоги соціальної справедливості, умови і гарантії її здійснення.

Досліджуючи проблеми розвитку **С.с.**, надзвичайно важливо подолати поширену думку (насамперед учених-економістів) про те, що така сфера є похідною від економічної, її сутність слід пов'язувати виключно із соціальними витратами, а досягнення в **С.с.** оцінювати виключно економічними показниками. Насправді **С.с.** – це суспільний феномен, який відображає широке коло соціальних взаємозв'язків в суспільстві, впливаючи не тільки на соціальний, а й, насамперед, на економічний, а також політичний, духовний розвиток, детермінуючи тим самим всі основні сфери життєдіяльності соціуму. **С.с.** –

це така система забезпечення національних програм розвитку суспільства, яка покликана засобами та механізмами соціальної політики створювати умови для реалізації потенціалу людини, соціальної стабільності, соціального миру, високого рівня суспільної соціодинаміки, ефективного забезпечення соціальних потреб, і, насамперед, високого рівня соціальної безпеки.

Літ.: *Іванов М.* Приватизація державної власності / М. Іванов // Економіка України. – 2001 – № 4; *Куценко В. І.* Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього : монографія / В. І. Куценко, Б. М. Данилишин (наук. ред.). – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008; *Осадчая Г. И.* Социология социальной сферы / Г. И. Осадчая. – М. : Союз, 1999; *Панченко М. М.* Удосконалення механізмів державного управління соціальною сферою на регіональному рівні: організаційний аспект : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. – Одеса, 2009; *Скуратівський В. А.* Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 2003; *Скуратівський В.* Соціальна сфера і соціальна політика в умовах утвердження базових засад сталого людського розвитку / В. Скуратівський // Вісн. УАДУ. – 2002. – № 4; *Скуратівський В. А.* Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський та ін.] ; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1; *Социология.* Наука об обществе : учеб. пособие / под общ. ред. В. П. Андрущенко и Н. И. Горлача. – Х. : [б. и.], 1996; *Стиглиц Дж.* Экономика государственного сектора / Дж. Стиглиц. – М. : Инфра-М, 1997; *Kornai J.* The Hungarian Reform Process: Vision, Hopes and Reality / J. Kornai // Journal of Economic Literatures. – 1986. – Vol. XXIV (Decem).

Скуратівський В. А.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства через систему нагородження та розподілу коштів *соціального захисту*, призначених на *соціальну допомогу*, виплати по *соціальному страхуванню* та інші соціальні виплати.

Уперше термін “С.з.” був використаний у законодавстві США в Законі про С.з. 1935 р. Пізніше Міжнародна організація праці прийняла цей термін для постійного використання, оцінивши його як “простий і доступний для розуміння всіма одного з всеохоплюючих виразів та найглибших сподівань людей усього світу”.

Слід розрізняти поняття “соціальний захист” та “С.з.”.

Поняття “соціальний захист” у нашій країні почало широко вживатися тільки на етапі переходу до ринку, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист населення завжди існував у суспільстві. Цей термін прийшов на заміну іншому термінові – С.з. За часів радянського соціалізму всі соціальні виплати здійснювалися виключно державою. Тому під С.з. розуміють переважно державне С.з., тобто таке, яке здійснюється державними органами.

Таким чином, соціальним захистом позначають увесь комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини, а С.з. виконує функцію нагородження та розподілу коштів соціального захисту.

Теоретико-методологічні та прикладні питання С.з. досліджують українські вчені й практики, зокрема Н.Кабаченко, К.Міщенко, Е.Лібанова, О.Макарова, Т.Семигіна, Л.Скоропад, Л.Сідельник та ін.

Літ.: *Державна політика в соціогумантарній сфері* : підруч. / авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К.Ситник та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. – К. : НАДУ, 2010. – 284 с.; *Соціальний захист населення України* : монографія / авт. кол. : І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.; *Соціальні допомоги, пільги та послуги за законодавством України* : зб. нормат. актів / Т. М. Додіна (упоряд.), Г. І. Чанишева (упоряд.). – Х. : Одиссей, 2008. – 520 с. – (Серія “Закони України”); *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

Кравченко М. В.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ (англ. social contract) – комплекс заходів організаційно-правового характеру з розв’язання пріоритетних соціальних проблем силами громадських об’єднань (ГО) у співпраці з органами влади шляхом розробки і реалізації соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів через укладення соціальних контрактів на конкурсній основі.

У розвинених країнах С.з. є одним з численних механізмів взаємодії між ГО і вла-

дою як на місцевому, так і на державному рівні. Так, за оцінками фахівців, майже третина коштів, які обертаються в некомерційному секторі США, – це кошти, що надійшли від держави через систему соціальних контрактів. У Німеччині ця частка досягає 70, у Франції 80%. У ФРН після возз'єднання Німеччини значна частина соціальних установ колишньої НДР, що раніше перебувала у віданні державних управлінь, були передані благодійним організаціям разом з персоналом, обладнанням і своїми бюджетами.

Для України в пострадянському просторі досвід соціального партнерства США і Європи поки що не може бути використаний у повному обсязі, оскільки обсяг коштів, які ГО у вигляді фінансової допомоги отримують від держави, становить лише 10% від їх бюджетів. Тому впровадження С.з. є актуальним. В Україні впровадження С.з. розпочалося у м. Одесі в 1996 р., де міський Центр соціальної допомоги висунув і розробив ідею об'єднання зусиль і ресурсів державних служб, суб'єктів підприємницької діяльності та ГО у сфері соціальної допомоги через використання механізму С.з. У 1999 р. Одеським суспільним інститутом соціальних технологій разом із Асоціацією “КОВЧЕГ” за підтримки Фонду Ч.С.Мотта було розроблено соціально-економічне і нормативно-правове обґрунтування механізму С.з. та проект Положення з комплектом необхідних технологічних документів. 10 серпня 2000 р. Одеська міська рада за поданням постійної комісії з питань удосконалення структури управління містом своїм рішенням № 1440-XXIII ухвалила Положення про соціальне замовлення у місті Одесі. Цей день вважається днем народження С.з. в Україні.

У 2005 р. вперше в Україні Дніпропетровська обласна рада ухвалила механізм С.з. на обласному рівні. На початок 2011 р. С.з. та його різні модифікації були впроваджені майже в 30 містах, у тому числі у Харкові, Миколаєві, Чернівцях, Львові, Луцьку, Рівному, Кременчуці, Комсомольську Полтавської області, а також у Дніпропетровській та Донецькій областях. Триває впровадження С.з. механізму у Дніпропетровську, Запоріжжі, Луганську, Полтаві, Вінниці, в Одеській області.

Визначення пріоритетних соціальних проблем для розв'язання із використанням ме-

ханізму С.з. базується на *методиці соціальної діагностики*, яка забезпечує винесення на конкурсне розв'язання соціальних проблем, які: віднесені чинним законодавством до відання органів публічної влади відповідного рівня; визначені у нормативних актах як пріоритетні; на цей час не розв'язані або розв'язуються недостатньо ефективно; потенційно можуть бути розв'язані силами місцевих ГО або вже розв'язуються за їх участю.

Життєвий цикл функціонування механізму С.з. можна умовно розподілити на п'ять основних стадій. *На першій стадії* орган влади, який є відповідальним за стан соціальної сфери на певній території, організовує виявлення та аналіз соціальних проблем, визнає їх пріоритетність та формує завдання на їх розв'язання; крім того, за профілем цих проблем визначає серед своїх органів замовників С.з. та ухвалює програму їх розв'язання із використанням механізму С.з. Кошти на виконання цієї програми включаються до відповідного бюджету.

На другій стадії за розпорядженням керівника органу публічної влади проводиться конкурс серед ГО за номінаціями, якими є пріоритетні проблеми. Учасники конкурсу подають свої варіанти розв'язання цих проблем у вигляді соціальних проектів в конкурсну комісію, яка оцінює їх за певними критеріями і визначає переможців. Соціальні проекти оцінюються за трьома групами показників: *загальними показниками*: відповідність проекту умовам конкурсу, відповідність встановленим вимогам, наявність у ГО позитивного досвіду вирішення подібних соціальних проблем та новизна і оригінальність запропонованого проекту; *показниками економічної ефективності*: раціональність витрачання бюджетних ресурсів, залучення додаткових зовнішніх ресурсів, використання внутрішніх резервів соціальної групи; *показниками соціальної ефективності*: перспектива вирішення певної соціальної проблеми, поліпшення стану соціального об'єкта в цілому та створення механізмів його соціального саморозвитку. Підсумки конкурсу затверджуються розпорядженням керівника органу публічної влади, яке містить розподіл сум бюджетних коштів між переможцями у кожній номінації. *На третій стадії* між замовником і переможцем конкурсу – виконавцем С.з. укладається соціальний контракт, в якому уточнюється склад

заходів, що планується реалізувати в процесі виконання соціальних проектів з урахуванням реально виділених з бюджету сум. Замовник перераховує виконавцю через підрозділи Держказначейства першу частину коштів, передає їм у користування майно та об'єкти нерухомості, потрібні для виконання соціального контракту. *На четвертій стадії* виконавець під контролем замовника виконує завдання, передбачені умовами соціального контракту, залучаючи обумовлений обсяг додаткових ресурсів за рахунок власних можливостей та за допомогою спонсорів. Цей етап завершується оформленням акта здачі-приймання виконаних робіт, на підставі чого замовник здійснює остаточне фінансування виконавця. *На п'ятій (післяконтрактній) стадії* замовник і виконавець протягом терміну, обумовленого соціальним контрактом, здійснюють моніторинг стану соціального об'єкта, на вирішення проблем якого було спрямоване С.з. Дані моніторингу можуть бути підставою для формування нового завдання на розв'язання соціальної проблеми і початку нового життєвого циклу С.з.

За умовами соціального контракту, який укладається між замовником і переможцем конкурсу соціальних проектів, обсяг бюджетних ресурсів є лише частиною всього обсягу ресурсів, які використовуються для реалізації соціального проекту. Іншу частину ресурсів виконавець С.з. залучає з небюджетних джерел. Так, за даними дослідження 10-річного досвіду впровадження С.з. в Україні, проведеного Одеським суспільним інститутом соціальних технологій, обсяг ресурсів, додатково залучених виконавцями С.з. у соціальну сферу, перевищує бюджетні витрати у 3-5 разів.

Важливою особливістю С.з. є те, що споживачами передбачених ним соціальних послуг, як правило, є люди, які не пов'язані ні з виконавцем, ні з замовником ніякими зобов'язаннями. Це потребує включення у соціальний контракт спеціальних заходів контролю якості послуг, що надаються, і механізму захисту прав споживачів цих послуг. Тому система моніторингу та контролю С.з. має базуватися на потрійному союзі оцінювачів, де поряд з представниками влади як експерти мають виступати ГО та безпосередні споживачі соціальних послуг.

На цей час в Україні тривають дискусії щодо сутності механізму С.з. Одні фахівці вбача-

ють у ньому традиційну систему конкурсного надання *муніципальних грантів* для організацій третього сектору за рахунок місцевого або державного бюджетів. Інші зводять увесь комплекс процедур і заходів механізму С.з. до тривіального контракування соціальних послуг ГО місцевими органами влади. Дехто розглядає С.з. просто як конкурс проектів ГО (маються на увазі проекти молодіжних та дитячих ГО, які фінансуються за рахунок державного бюджету органами виконавчої влади).

Але насправді механізм С.з. поєднує в комплексі всі згадані вище форми владно-громадської співпраці як власні *модифікації (складові)*, оскільки С.з. одночасно є і формою фінансової підтримки ГО (відмінна риса гранту), і містить технологію надання соціальних послуг на контрактній основі (елемент соціального контракування послуг), і будується на конкурсній системі відбору виконавців (конкурс проектів ГО). Крім того, механізм С.з. містить низку таких ексклюзивних компонентів, як: *соціальна діагностика* пріоритетних проблем, що необхідно розв'язати; *цільова програма* з розв'язання цих проблем за допомогою механізму С.з.; *післяконтрактний моніторинг* стану соціального об'єкта; залучення виконавцями *додаткових ресурсів* з небюджетних джерел. Аналіз законодавства України свідчить про наявність в Україні нормативно-правових умов для впровадження С.з. Але для подальшого поширення і розвитку цієї соціальної технології необхідно прийняти Закон України "Про соціальне замовлення" та поправки до пов'язаних з ним законів, розробити *Типові (модельні) положення* про соціальне замовлення на рівні села, селища, міста, області та району, а також відповідні модельні статті для *статутів територіальних громад* і модель *Програми* щодо вирішення пріоритетних соціальних проблем території із використанням механізму С.з.

Подальше впровадження в практику роботи органів державної влади та місцевого самоврядування механізму С.з. сприятиме вивільненню держави від соціальної опіки шляхом часткового роздержавлення сфери соціальних послуг і дасть змогу більш адресно і якісно вирішувати основні проблеми у соціальній сфері, розширюючи участь громадян у управлінні.

Літ.: Закон України про здійснення державних закупівель. – Режим доступу : www.zakon.gov.ua

gada.gov.ua; *Большой экономический словарь* / под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Ин-т нов. экономики, 1998; *Брудный В.* Социальный заказ в Украине. Обоснование и внедрение / В. Брудный, И. Каминник, А. Крупник. – Одесса : [б. и.], 2001; *Гражданские инициативы и будущее России* / под общ. ред. М. И. Либоракиной и В. Н. Якимца. – М. : Шк. культур. политики, 1997; *Толмасова А.* Социальный заказ в российских регионах. Проблемы и перспективы / А. Толмасова. – М. : САФ Россия, 1998; *Универсальный бизнес-словарь* / Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райсберг, А. А. Ратковский. – М. : Инфра-М, 1997; *Хананашвили Н. Л.* Смутные времена социальной политики в России / Н. Л. Хананашвили, В. Н. Якимец; Фонд “НАН”. – М. : [б. и.], 1999; *Якимец В. Н.* Особенности развития социального партнерства в индустриальной регионе России (на примере Челябинской области) / В. Н. Якимец, Н. А. Гусева. – Челябинская область, г. Златоуст : [б. и.], 2000.

Крупник А. С.

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і надання послуг соціальними службами окремим особам чи групам населення для подолання або полегшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

С.о. здійснюється шляхом надання соціальних послуг:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах соціального обслуговування;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Відповідно до потреб осіб, які потребують **С.о.**, можуть надаватися такі види *соціальних послуг*:

- соціально-побутові – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;
- психологічні – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення

відносин із соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

– соціально-педагогічні – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

– соціально-медичні – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, трудова терапія;

– соціально-економічні – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

– юридичні – надання консультацій з питань чинного законодавства, захист прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

– з працевлаштування – пошук відповідної роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

– з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями – комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіти, зайнятості;

– інформаційні – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень

і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги). Теоретико-методологічні та прикладні питання соціального захисту громадян, які потребують сторонньої допомоги, досліджують українські вчені й практики, зокрема В. Дьяченко, Н. Кабаченко, К. Міщенко, Т. Семигіна, Л. Скоропад, Л. Сідельник та ін.

Літ.: *Закон* України про соціальні послуги // Відом. Верховн. Ради України. – 2003. – 7 листоп. – № 45; *Закон* України про внесення змін до Закону України “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; *Закон* України про внесення змін до Закону України “Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення”. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; *Закон* України про реабілітацію інвалідів // Відом. Верховн. Ради України. – 2006. – № 2. – С. 44; *Закон* України про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; *Концепція* реформування системи соціальних послуг, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 2007 р. № 178-р // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 28. – С. 69; *Соціальні допомоги, пільги та послуги за законодавством України* : зб. нормат. актів / Т. М. Додіна (упоряд.), Г. І. Чанишева (упоряд.). – Х. : Одісей, 2008. – 520 с. – (Серія “Закони України”); *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. : у 2 ч. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

Кравченко М.В.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО (англ. social partnership, де part – частка, party – компанія, partnership – співробітництво, товариство) – 1) система правових і організаційних норм, принципів, структур, процедур, які спрямовані на забезпечення взаємодії між найманими працівниками, роботодавцями, державними органами влади в регулюванні соціально-трудових відносин на національному, галузевому, регіональному рівні та на рівні підприємства (організації); 2) міжсекторна, в т. ч. і міжнародна взаємодія, спільна діяльність учасників на основі погодження інтересів і кооперації зусиль та ресурсів для реалізації взаємоприйнятних цілей і задоволення спільних соціальних інтересів; 3) заснована на договірних засадах взаємодія,

співпраця соціальних партнерів (учасників соціального партнерства) у діяльності, спрямованій на досягнення спільних цілей.

Становлення системи **С.п.** має відносно давню історію і бере початок з кінця ХІХ ст., коли у найбільш розвинутих країнах Західної Європи (Франції, Великобританії, Німеччині) у практиці діяльності профспілкових організацій почали використовуватись колективні договори. Концептуальні засади **С.п.** закладено в працях класиків економічної науки Дж.С.Мілля, Ж.Сея, Ф.Бастіа, Е.Бернштейна та інших, у теоретичних положеннях яких обґрунтована ідея необхідності співпраці між класами як засобу подолання конфліктності соціально-економічного розвитку суспільства. Наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. цей підхід набуває поширення в працях представників соціал-реформістського напрямку в концепціях “соціальної гармонії”, “асоціації між працею і капіталом”, “гармонії інтересів” та ін. Ідеї **С.п.** знайшли відображення також у документах католицької церкви, зокрема в посланні Папи Римського Лева ХІІІ католикам і католицьким церквам (енцикліка “Про капітал і робочу силу”, 1891 р.), в якому визначено необхідність гармонізації інтересів між урядом, бізнесом, робітниками і Церквою. За канонами католицької церкви енцикліка не підлягає обговоренню і є обов’язковою до виконання. Як зазначалось у документі, ідея про ворожість та конфліктність суспільних класів є ірраціональною та помилковою. “Класи однаковою мірою мають потребу один в одному: капіталісти не можуть існувати без робітників, а робітники не можуть існувати без капіталістів”. Умовою стійкого та зрівноваженого розвитку будь-якої держави повинно стати співіснування класів у злагоді та гармонії.

Іншим джерелом ідей **С.п.** вважається політика австрійського міністерства торгівлі, яке, починаючи з 1898 р. і до розпаду Австро-Угорщини, впроваджувало модель участі робітничого руху у функціонуванні держави та забезпеченні економічного розвитку. Концепція **С.п.** знайшла практичне втілення в структурі Міжнародної організації праці (МОП), створеної в 1919 р., як форуму для обговорення спільних питань між урядами, роботодавцями та працівниками. Діяльність МОП з моменту її створення базується на принципах “класового миру”.

У практиці суспільної взаємодії система принципів **С.п.** здобула поширення після Другої світової війни 1939–1945 рр. у ФРН, Австрії, Швеції, Бельгії, Франції, Великобританії та інших країнах. **С.п.** – важлива частина доктрини теорії “соціального ринкового господарства”, одним із засновників якої був канцлер ФРН Л.Ерхард. У книзі “Добробут для всіх” Л.Ерхард розглядав політику **С.п.** як важливу умову успішного економічного розвитку країни, виходячи з того, що приватні та групові інтереси найманих працівників, з одного боку, і роботодавців – з другого, необхідно узгоджувати для досягнення інтересу вищого порядку – “добробуту суспільства”. Л.Ерхард закликав працівників і роботодавців до “соціальної відповідальності”, рекомендуючи їм вирішувати свої конфлікти мирним шляхом. Подальший розвиток концепції **С.п.** пов’язаний із становленням теорії “індустріального суспільства”, висунутої в 50-ті рр. ХХ ст. (Р.Арон, Дж.Гелбрейт, Ф.Перру, Р.Дарендорф та ін.), в межах якої обгрунтовано ідею про докорінні зміни соціально-економічного становища робітників у сучасному ринковому господарстві, що сприяє нівелюванню класових суперечностей та конфліктів. Така зміна зумовлена посиленням економічної та соціальної ролі держави, зростанням впливу на розвиток суспільства бізнес-структур, які вимушені керуватися у своїй діяльності не лише економічною мотивацією, а й необхідністю надання робітникам певного комплексу соціальних гарантій. Підтвердженням розвитку системи **С.п.** є зростання частки робітників у власності та поширення їх участі в управлінні підприємством. У 1960-70 рр. **С.п.** стає офіційною доктриною урядів більшості європейських країн, слугує ідеологічним підґрунтям політики “класової співпраці”. Один із напрямів **С.п.** пов’язаний з розробкою проблем участі працівників в управлінні підприємством та економікою в цілому: у ФРН – це теорія і практика “співучасті”, розроблена профспілковим керівництвом, що стала офіційною програмою Об’єднання профспілок Німеччини; у Франції концепція “співучасті” висунута президентом Франції Ш. де Голлем і розвинена в 70-х рр. Ж.Шираком; у Великобританії, Швеції, Бельгії та інших країнах – це теорія “виробничої демократії” (Б.Робертс, Г.Спитальс, К.Петмен та ін); в Ірландії – тристоронні трирічні національні угоди.

Таким чином, у практиці соціально-економічних відносин зарубіжних країн **С.п.** набуло специфічних національних ознак. Розвиток теорії та практики **С.п.** в Україні відбувається під суттєвим впливом не лише європейського досвіду, а й практики розбудови даного інституту у радянський період та в період транзитивних перетворень у пост-соціалістичних країнах (у багатьох з яких розуміння “**С.п.**” більше відповідає змісту поняття “**соціальний діалог**”). Значний вплив на розвиток **С.п.** справила інституціоналізація системи органів державного управління у цій сфері, зокрема утворення 8 лютого 1993 р. Національної ради **С.п.** (ліквідована Указом Президента України “Про розвиток соціального діалогу в Україні” 29 грудня 2005 р.). Дослідженню **С.п.** присвячені праці О.Мірошніченка, Г.Осового, О.Стояна, А.Рибак, А.Андрющенко, І.М.Дубровського, В.І.Жукова, В.А.Скуратівського та ін. Мета **С.п.** полягає в прагненні *соціальних партнерів* досягти загального блага в суспільстві через підвищення продуктивності праці, розвиток науково-технічного прогресу, збільшення валового національного продукту, підвищення рівня життя. *Соціальні партнери*: 1) державні партнери (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування); 2) працівники (професійні спілки та їх об’єднання, інші організації найманих працівників); працівник – фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю; професійні спілки – здійснюють представництво та захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки; 3) роботодавці (їх організації та об’єднання); роботодавець – власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності або уповноважений ним орган чи фізична особа, яка використовує найману працю; організація роботодавців – організація, яка об’єднує роботодавців з метою представництва і захисту їх прав та інтересів; об’єднання організацій роботодавців – об’єднує організації роботодавців з метою представництва і захисту прав та інтересів організацій роботодавців та роботодавців.

С.п. забезпечує, насамперед, об'єднання і співпрацю учасників у рамках певної групи інтересів: роботодавців, працівників, держави. В ширшому контексті **С.п.** включає об'єднання і співпрацю держави, місцевої влади, роботодавців (представників роботодавців) і працівників (представників працівників), засновану на договірних засадах (Генеральна угода, регіональна угода, галузева угода, колективний договір, трудовий договір, контракт) та спрямовану на досягнення спільних цілей. Взаємопов'язаний і узгоджений механізм функціонування різних видів угод і колективних договорів, що забезпечують надійні гарантії дотримання прав людини у сфері праці та ефективне регулювання соціально-трудова відносин утворює систему **С.п.** Ключовими елементами системи **С.п.** є також: 1) наявна система участі найманих працівників у прибутках; 2) участь робітників в управлінні, що звичайно має дві форми. Перша полягає у наданні повноважень органам представництва працівників, друга – у включенні представників працівників до складу керівного органу. Як засіб демократичного врядування **С.п.** включає різні види співпраці – спільну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, комерційних організацій і недержавних некомерційних організацій, що використовується у здійсненні повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Прикладом **С.п.** в Україні слугує приватно-державне партнерство з реалізації соціальних програм, проектів та інші види співпраці соціальних партнерів.

Літ.: *On capital and labor*. Encyclical of Pope Leo XIII. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_en.html; *Конвенція МОП “Про тристоронні консультації”*. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c&find=1&org=395>; *Про національну раду соціального партнерства* : Указ Президента України від 8 лют. 1993 р. № 34/93 (втратив чинність). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=151%2F93>; *Про розвиток соціального діалогу в Україні* : Указ Президента України від 29 груд. 2005 р. № 1871. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1871%2F2005>; *Закон України про соціальний діалог в Україні*. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2862-17>; *Экономическая энциклопедия*. Политическая экономия : в 4 т. / гл. ред. А. М. Румянцев. – Т. 3. “Н”. – М. : Сов. энцикл., 1979; *Закон Украї-*

ни про державно-приватне партнерство. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

Петрос О.М., Супрун Н.А.

СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – регулювання, яке покликане слугувати соціальним цілям і переважно здійснюється у сферах: охорони здоров'я, захисту довкілля, захисту споживачів, інформатизації суспільства та розвитку культури. Необхідною умовою нормальної його життєдіяльності є порядок у суспільстві. Від рівня суспільного порядку залежить стан суспільної й особистої безпеки, проте суспільний порядок не виникає сам по собі, він є закономірним наслідком регулювання суспільних відносин. **С.р.** – це система засобів, спрямованих на впорядкування поведінки людей, їхніх соціальних спільностей з метою узгодження і стабілізації суспільних відносин.

Розрізняють два основних види **С.р.** – індивідуальне і нормативне. *Індивідуальне регулювання* – це упорядкування поведінки людей за допомогою разових рішень, що стосуються окремих випадків, конкретних осіб. *Нормативне регулювання* – упорядкування поведінки людей за допомогою загальних правил, тобто стандартів, зразків, моделей поведінки, що поширюються на всі аналогічні випадки. За допомогою загальних правил (соціальних норм) досягається єдиний порядок у суспільстві. Одним із специфічних напрямів **С.р.** є правове регулювання, яке виникає разом із соціальним розмежуванням суспільства та виникненням держави. Спрямовується на впорядкування найважливіших суспільних відносин і здійснюється за допомогою системи специфічних юридичних засобів. Правове регулювання здійснюється як за допомогою загальнообов'язкових правил поведінки – правових норм, так і за допомогою індивідуальних рішень правового характеру. Право з'являється як результат об'єктивних потреб суспільства, у якому виникають внутрішні суперечності, що не можуть долатись вже ним самим самостійно. Своім регулюючим впливом право забезпечує організованість, стабільність і порядок у суспільстві. За допомогою права в суспільстві розв'язуються соціальні конфлікти і суперечності. Право несе в суспільство інформацію про добро і справедливість, витісняє із суспільства шкідливі для нього відносини. Право слугує мірою суспільної й особистої свобо-

ди. Адже в суспільстві немає і бути не може безмежної свободи. Свобода без меж – це свавілля, уседозволеність. У межах права, правових норм люди, їхні об'єднання та організації можуть діяти вільно. Таким чином, в умовах соціально неоднорідного суспільства право виконує важливу і необхідну функцію узгодження різних інтересів людей, їхніх об'єднань, суспільства в цілому, надання суспільним відносинам ознак стабільності, упорядкованості за допомогою специфічних юридичних засобів.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ – суб'єктивний індикатор успішності процесу соціально-економічної адаптації населення до мінливої соціальної дійсності.

Цей показник характеризує мотиваційний субстрат соціального захисту, що віддзеркалює суб'єктивний стан людей, детермінований соціально-економічними факторами. **С.с.** відображає узагальнені емоційно-почуттєві реакції, оцінки, думки та настрої як населення країни в цілому, так і окремих його груп щодо різноманітних суспільних явищ, процесів та інститутів. Соціальне самопочуття дає можливість визначити найбільш болючі і уразливі точки у соціальній сфері, що становлять певну загрозу подальшому розвитку суспільства, виступають як бар'єри і гальмують його подальший поступ. Фіксація і аналіз таких точок напруження є необхідною умовою вжиття своєчасних заходів з боку влади і неурядових організацій щодо їх подолання.

Значення **С.с.** населення зростає в період активного розвитку соціальних процесів.

С.с. є основою для прогнозування соціальних змін, потреб суспільства та проектування соціальних технологій з оптимізації управління системою забезпечення соціальної безпеки людини та суспільства, а також суб'єктивним критерієм оцінки ефективності соціальної політики та державного управління з метою приведення їх у відповідність із реальними потребами населення.

Вивчати феномен **С.с.** вітчизняні науковці почали приблизно з 80-х рр. XIX ст., але ще й

досі немає однозначного академічного визначення цієї дефініції. У вітчизняній науці вирізняють кілька підходів до визначення **С.с.**:

1) через поняття задоволеності людини різними аспектами життя. Можна навіть помітити певну тенденцію до отождолення понять “соціального самопочуття” та “інтегрованої задоволеності життям. Прибічники даного підходу розглядають **С.с.** власне як відображення якості життя і для повноти його виміру намагаються врахувати різні сфери життєдіяльності;

2) як інтегрованої характеристики реалізації життєвої стратегії особистості, ставлення до дійсності;

3) як “синдрому свідомості”, що відображає ставлення до взаємозв'язку між рівнем запитів і ступенем задоволення життєзначущих потреб.

Таким чином, **С.с.** виступає як результат рефлексії людиною з приводу власного благополуччя чи неблагополуччя, пов'язаного з можливостями реалізації найбільш значущих і актуальних потреб, прагнень, сподівань тощо.

Широкий зміст поняття **С.с.** синтезує безліч якісних і кількісних показників, які в сукупності характеризують рівень індивідуально-суспільної рівноваги. Як узагальнена результативна характеристика адаптації людей до умов сучасного життя **С.с.** складається з трьох елементів: внутрішнього стану людини (здоров'я, настроїв, відчуття щастя, оптимізму); оцінки зовнішніх умов (сприйняття власного стану); становища в нових умовах. Індикаторами **С.с.** виступають: стан задоволеності рівнем та якістю життя, своїм соціальним статусом, рівень соціальної адаптованості до нових умов, стан здоров'я, характер чинників, що викликають турботу громадян. **С.с.** людини визначається мірою задоволення її соціальних потреб, які, у свою чергу, є похідними від наявної в суспільстві системи соціальних благ, їх виробництва й розподілу. Чим сильніше людина відчуває брак певних соціальних благ, тим гіршим є її **С.с.**

Ученими Інститут соціології НАН України (доктор соціологічних наук Н.В.Паніна і доктор філософських наук Є.І. Головаха) розроблено методику вимірювання Інтегрального індексу **С.с.** Для широкого використання підготовлені дві модифікації тесту: 44-пунктний варіант опитувальника, призначений для поглиблених досліджень **С.с.**, і

20-пунктний варіант, призначений для моніторингових, порівняльних і оперативних досліджень. Запропонована методика дає можливість вимірювати рівень **С.с.** населення в існуючих суспільних умовах і оцінювати ефективність соціальної політики з погляду її впливу на соціально-психологічну атмосферу і масові настрої.

Як інтегральний показник **С.с.** відображає рівень задоволеності матеріальним становищем у цілому і окремими елементами робочої ситуації та побуту, що детермінує соціальну зрілість та соціальну активність як окремих соціальних груп, індивідів, так і суспільства в цілому.

С.с. – це комплексна характеристика стану свідомості людей, що розкривається в різних соціальних ситуаціях, відображає ступінь їх соціальної свободи, можливості всебічного розвитку, реалізації здібностей і життєвих планів, які зумовлюються сукупністю наявних у суспільстві матеріальних, політичних, соціокультурних і духовних можливостей задоволення потреб людей і реалізації їхніх інтересів.

Проблеми, пов'язані з розвитком соціальної сфери життєдіяльності людини, завжди займають провідне місце у державній політиці та державному управлінні цивілізованих країн світу. Їх актуальність зросла в умовах фінансово-економічної кризи, яка розпочалась у світі у 2008 р. і не обминула українське суспільство. Вищенаведене зумовило проведення наукового дослідження “Соціальне самопочуття населення України: регіональні виміри” кафедрою соціальної і гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президенті України (завідувач кафедри – д.і.н., проф. В.П. Трошинський), в ході якого досліджено результативність соціогуманітарної політики в регіональному вимірі через соціальне самопочуття, психологічний і фізичний стан (здоров'я) людей на основі вивчення їхніх самооцінок доступу до благ сучасної цивілізації в головних сферах життєдіяльності.

Літ.: *Соціальне самопочуття населення України в контексті державної гуманітарної політики* : навч.-метод. посіб. / В. П. Трошинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситнік та ін. – К. : НАДУ, 2009. – 36 с.; *Головаха Е. И.* Измерение социального самочувствия : тест ИИСС / Е. И. Головаха, Н. В. Панина, А. П. Горбачик. – Режим доступа : <http://www.isras.ru/files/File/4M/10/Golovaha,%20Panina,%20Gorbachik.pdf>

Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – один з найважливіших типів управління, метою якого є упорядкування процесів суспільного розвитку, створення умов для задоволення потреб людини, суспільства, розвитку його основних підсистем відповідно до об'єктивних законів функціонування соціуму. **С.у.** можна визначити як свідому цілеспрямовану діяльність, яка має за мету упорядкування процесів суспільного буття, тобто **С.у.** – це процес, покликаний приводити той чи інший об'єкт, ту чи іншу складову соціального організму у відповідність з потребами, законами функціонування і розвитку власного потенціалу.

С.у. є одночасно об'єктивним та суб'єктивним явищем, виступаючи у вигляді управлінських відносин, діяльності з управління. **С.у.** як свідомий, суб'єктивний процес має відображати об'єктивні вимоги розвитку певного суспільного об'єкта. А тому діяльність суб'єкта **С.у.** визначається об'єктом управління, тобто духовними, економічними, політичними та соціальними відносинами. Крім того, і сам суб'єкт **С.у.** визначається цими відносинами. Звідси впливає головне завдання **С.у.**: досягнення відповідності суб'єктивної діяльності людей вимогам об'єктивних законів суспільного розвитку, забезпечення збалансованого та стабільного функціонування та розвитку соціуму.

У своєму розвитку теорія **С.у.** пройшла кілька етапів: перший – класичний, або раціоналістичний напрям (школа наукового менеджменту Ф.Тейлора; адміністративна школа управління А.Файоля; теорія “ідеальної бюрократії” М.Вебера); другий – соціально-психологічний, або гуманістичний напрям (школа людських відносин Е.Мейо; теорія “Х” і “У” Д.Мак-Грегора; теорія стилів управління К.Левіна; теорія потреб А.Маслоу та ін.); третій – системний, або синтетичний напрям (емпірична школа П.Друкера; школа соціальних систем Ч.Барнарда); нова школа управління, або школа кількісних методів Г.Саймона, тобто методів точних наук (кібернетики, математики), з широким використанням комп'ютерних технологій і програмного моделювання; теорія організаційної культури, а також численні системні та ситуаційні концепції управління. Цей напрям ознаменував собою остаточний перехід у розумінні проблем управління від суто інженерного підходу до соціологічного.

В основу **С.у.** покладено певний рівень організації суспільства та його управлінської діяльності. Організація є основною, сутнісною ознакою **С.у.** Організація розглядається як головна ознака **С.у.**, як структура, в якій відбуваються процеси управління, а також як одна з функцій управління, тобто що організація як сутність **С.у.** є його об'єктивною характеристикою. Це обумовлено тим, що **С.у.** як організуюча діяльність, відтворює будь-яке явище (об'єкт) як певну організаційну структуру.

Організація містить усі функції **С.у.**, вона притаманна всім його функціям, всім основним стадіям управлінського циклу. В такому контексті досліджує сутність організації В.Г.Афанасьєв, який пов'язує її з управлінським циклом, визначаючи організацію через її місце в управлінському процесі. Як вважає вчений, операції, дії суб'єкта **С.у.**, які відповідають стадіям управлінського циклу, що послідовно замінюють одна одну, являють собою функції управління, а сукупність цих функцій – зміст управлінського процесу. Цими функціями є: розробка та прийняття управлінського рішення; організація; регулювання; коригування; облік та контроль. Дослідник акцентує увагу на розумінні стадій управлінського циклу саме як функцій **С.у.** на відміну від їх розуміння як певних конкретних завдань, що виконуються конкретним соціальним суб'єктом. Жодна з функцій сама по собі або проста сума функцій не дають уявлення про **С.у.**: тільки в нерозривній єдності, діалектичному взаємозв'язку вони утворюють єдиний управлінський цикл”.

До найзагальніших властивостей **С.у.** відносять, по-перше, наявність людини як суб'єкта й об'єкта управління, як первинного елемента соціальної системи; по-друге, цілеспрямований свідомий вплив на різні спільноти людей, соціальні групи, організації, колективи тощо для координації та узгодження їхньої діяльності в процесі вирішення суспільних завдань з метою формування й відтворення відповідних умов, що сприяють розвитку людини як особистості; по-третє, забезпечення функціонування і розвитку будь-якої соціальної системи при збереженні її основних якісних параметрів (Лапуста).

С.у., має справу з проблемами та процесами, що безпосередньо пов'язані з потребами й інтересами людей, соціальних груп. Це

означає, що лише за умови, коли з'ясовано якісну характеристику соціального організму, виявлено закони його функціонування, насамперед суспільних відносин, які складаються між ним і середовищем, відкриваються перспективи для усвідомлення того, за рахунок яких сил конкретне суспільство, будь-яка соціальна організація забезпечують цілісність, життєздатність та саморозвиток, яку роль у цьому забезпеченні відіграють механізми **С.у.**

Виходячи з потреб суспільства **С.у.** визначає, по-перше, шляхи розвитку суспільства в заданому напрямі, тобто виробляє цілі, по-друге, здійснює теоретичне та практичне забезпечення способів досягнення очікуваного результату, організацію і координацію діяльності людей за допомогою відповідних дій. Для збереження своєї цілісності суспільство створює для цього необхідні механізми – державу з властивими їй атрибутами влади в суспільстві, регулюючу та регульовану систему. Регулююча підсистема – це суб'єкт **С.у.**, а регульована підсистема – об'єкт **С.у.** Тому **С.у.** набирає вигляду впливу суб'єкта на об'єкт заради досягнення поставленої мети. **С.у.** постає як специфічна соціальна діяльність, спрямована на розвиток соціальної системи в цілому, регулювання взаємодії всіх її компонентів. Об'єктом цієї діяльності виступає система суспільних відносин, її окремі підсистеми (Лукашевич, Туленков).

Здійснюючи **С.у.**, слід враховувати те, що неможливо зробити все суспільне буття виключно соціально регульованим. Поряд з свідомим **С.у.** в суспільстві діють чинники стихійного управління. Таким чином, особливістю управління є те, що в ньому існують (діють) два типи управлінського впливу на власний розвиток: стихійний, неупорядкований (об'єктивна саморегуляція) і свідомий, цілеспрямований, тобто **С.у.**

Отже, суспільство, зокрема процеси розвитку соціального організму, – це саморегульована система. Особливістю об'єктивного (стихійного) управління (саморегулювання) в суспільстві є те, що в цьому разі упорядковуючий вплив на суспільну (соціальну) систему є середнім результатом взаємодії різних (як конструктивних, так і деструктивних) сил, зокрема випадкових явищ, процесів. Класичним прикладом такої об'єктивної саморегуляції є ринок, процеси соціальної

мобільності, духовної самоорганізації тощо. Соціальна саморегуляція - це процес самоздійснення, самоорганізації суспільного буття, соціального розвитку, що ґрунтується на чинниках об'єктивної (спонтанної, самодовільної, непорядкованої) регуляції, **С.у.** та внутрішньої свідомої саморегуляції особистістю своїх сутнісних сил. Складовими елементами такої саморегуляції, що безпосередньо чи опосередковано впливають на суспільний розвиток, є: ринкові відносини, соціально-демографічні процеси (пов'язані з відтворенням населення); ринок праці (формується на основі попиту і пропозиції робочої сили, процеси соціально-трудоових відносин); самозайнятність населення; процеси соціальної мобільності; міграційні процеси; самореалізація соціального потенціалу людини.

Об'єктивна саморегуляція формує умови для розмаїття форм самоздійснення людини у процесі суспільного розвитку, сприяє повнішому розкриттю і самореалізації її соціального потенціалу, самовіддачі в трудовому процесі на основі життєздатних мотиваційних механізмів продукуючої праці і створення умов для розширення та поглиблення простору соціальної активності, утвердження нової, позитивної логіки соціальної динаміки особистості і суспільства. Але об'єктивна саморегуляція процесів розвитку суспільства містить як конструктивні, творчі, так і руйнівні, деструктивні моменти. Тому будь-яка абсолютизація ролі чинників об'єктивної саморегуляції суспільного розвитку неминуче пов'язана з недооцінкою свідомої цілеспрямованої діяльності в цій сфері і, насамперед, активної, зваженої управлінської діяльності, соціального, державного управління, зокрема державної політики. Значення свідомої управлінської діяльності, соціального, державного управління, економічної, соціальної, гуманітарної політики як чинників оптимізації процесів суспільного розвитку в сучасних умовах істотно зростає, оскільки вона має реконструювати, здійснити кардинальну реформу життєдіяльності суспільства. Таким чином, процеси соціального розвитку відбуваються на трьох головних рівнях: об'єктивної саморегуляції, яка базується на процесі функціонування і розвитку суспільних (духовних, економічних, політичних, соціальних) відносин; **С.у.**, в основу якого покладена свідомо, цілеспрямована

діяльність суб'єктів суспільного буття, його різноманітних підсистем; внутрішньої свідомої саморегуляції людиною свого соціального, духовного потенціалу, її сутнісних сил. У цьому контексті завдання **С.у.** полягає в тому, щоб: забезпечувати постійне звуження впливу стихійного управління, меж неупорядкованих регуляторів суспільного розвитку, заміну їх свідомою організацією; створювати умови для посилення чинників внутрішньої свідомої саморегуляції людиною свого потенціалу шляхом концептуалізації умов її самоздійснення індивідуально-особистісним буттям.

Літ.: *Атаманчук Г. В.* Управление - социальная ценность и эффективность / Г. В. Атаманчук. - М. : Академия, 1995; *Афанасьев В. Г.* Системность и общество / В. Г. Афанасьев. - М. : Политиздат, 1990; *Скуратівський В. А.* Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. - К. : УАДУ, 2003; *Слепенков И. М.* Теория социального управления : учеб. пособие для вузов / И. М. Слепенков, Ю. П. Аверин. - М. : [б. и.], 1990; *Словарь-справочник менеджера* / под ред. М. Г. Лапусты. - М. : ИНФРА, 1996; *Социальное управление* : словарь / под ред. В. И. Добренкова, И. М. Слепенкова. - М. : Изд-во МГУ, 1994; *Социология управления* / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков; Специальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посіб. - К. : МАУП 1999; *Туленков Н. В.* Социальная эффективность управления / Н. В. Туленков // Персонал. - 1998. - № 2, 3; *Щекин Г. В.* Теория социального управления : монография / Г. В. Щекин. - К. : МАУП, 1996.

Скуратівський В. А.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ (англ. social institution, від лат. institutum - встановлення, установа) - 1) історично обумовлена форма організації та регулювання суспільного життя; 2) головний компонент соціальної структури, механізм, що інтегрує і координує індивідуальні дії людей, упорядковуючий найбільш важливі відносини суспільного життя; 3) організована система зв'язків і процедур, яка об'єднує значимі суспільні цінності і забезпечує виконання життєво важливих для суспільства функцій; 4) стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, що регулюють взаємодію людей у певній сфері життєдіяльності і організують їх у систему ролей і статусів.

Основними структурними елементами системи **С.і.** є: мета та сфера його діяльності; функції, передбачені для досягнення мети;

нормативно обумовлені соціальні ролі та статуси в структурі інституту; засоби й настанови щодо досягнення мети та реалізації функцій, включаючи відповідні санкції.

Головне призначення **С.і.** у суспільстві полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення постійної (але необов'язково ефективної) структури людської взаємодії.

С.і. регулюють різні сфери людської взаємодії: економічну, політичну, соціальну та духовну. Відповідно до них вирізняють такі основні **С.і.**: – **С.і.** економічної сфери: інститут власності; інститут виробництва; інститут розподілу; інститут обміну; інститут споживання; інститут фінансів; господарські утворення та об'єднання різного типу; інститут підприємництва; – **С.і.** політичної сфери: інститут влади; інститут держави; інститут державного управління; інститут громадянства; інститут самоврядування; – **С.і.** духовної сфери: інститут освіти; інститут науки; інститут культури; інститут виховання; церква як соціальний інститут;

– **С.і.** соціальної сфери: інститут сім'ї; інститут соціальних відносин; інститут соціальної стратифікації; інститут соціальної безпеки; інститут соціальної політики.

Кожен **С.і.** має, крім специфічних, спільні з іншими інститутами ознаки:

- 1) установки і зразки поведінки;
- 2) утилітарні культурні риси;
- 3) символічні культурні ознаки;
- 4) кодекси поведінки (усні і письмові);
- 5) ідеологію.

У структурі **С.і.** розрізняють неформальні і формальні. Неформальні **С.і.** утворюють неофіційні, неправові обмеження: певні традиції, ustalені звичаї, неписані кодекси поведінки, господарську етику, культурну спадщину та ментальні стереотипи. Формальні **С.і.** – це офіційні, правові обмеження, які є результатом надання правових рамок інституційним нормам суспільства, тобто є їх юридичним закріпленням та відповідним організаційним втіленням.

Із сутності та природи **С.і.** випливає їх функціональне призначення:

- регулювання і соціального контролю;
- інтегративна функція;
- транслююча функція;
- залучення людей до діяльності, або комунікативна функція.

Регулятивна функція забезпечує регулювання взаємовідносин між членами суспільства

шляхом вироблення шаблонів поведінки, інтегративна – об'єднання прагнень, дій, відносин індивідів, що в цілому забезпечує соціальну стабільність суспільства. Зміст транслюючої функції соціального інституту – закріплення і відтворення суспільних відносин шляхом передачі із покоління в покоління соціального досвіду, цінностей норм та ролей конкретного соціального інституту. Комунікативна функція спрямована на забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми в процесі організації їх спільної життєдіяльності. Кожна з цих функцій знаходить конкретний вияв і своєрідність у різноманітних інститутах.

Якщо діяльність **С.і.** сприяє інтеграції людини у суспільні відносини, то її називають функціональною. Якщо **С.і.** не сприяє або навіть перешкоджає задоволенню потреб системи суспільства в цілому, то його діяльність може бути охарактеризована як дисфункційна.

Найпоширеніші дисфункції **С.і.**:

- невідповідність інституту конкретним потребам суспільства (нечіткість інституційної діяльності);
- розмитість, невизначеність функцій, виродження їх у символічні, неспрямовані на досягнення раціональних цілей;
- зниження авторитету соціального інституту в суспільстві;
- персоналізація діяльності інституту, яка означає, що він перестає діяти відповідно до об'єктивних потреб, змінює свої функції залежно від інтересів окремих людей, їх особистих рис.

Наростання дисфункцій великої кількості соціальних інститутів загрожує незворотною дезорганізацією і руйнуванням соціальної системи.

Підтриманню функціональності **С.і.** сприяє:

- наявність соціальних норм, приписів, які регулюють поведінку людей;
- інтеграція інституту в соціальну систему суспільства, що забезпечує йому підтримку самого суспільства;
- можливість здійснювати соціальний контроль за дотриманням норм поведінки;
- наявність матеріальних засобів та умов для підтримки діяльності інституту.

Кожен соціальний інститут має свою *систему цінностей та правил* (нормативних очікувань), які визначають мету його діяльності. Ця система гарантує схожу поведінку людей,

узгоджує і спрямовує в єдине русло їх певні наміри, встановлює способи задоволення їхніх потреб, розв'язує конфлікти, що виникають у повсякденному житті, забезпечує стан рівноваги і стабільності в межах тієї чи іншої соціальної спільноти і суспільства в цілому. Але сама по собі наявність цих соціокультурних елементів ще не забезпечує функціонування інституту. Для того щоб інститут працював, необхідно, щоб вони стали досягненням внутрішнього світу особистості, були інтерналізовані ними у процесі соціалізації, втілилися у форму соціальних ролей і статусів.

Надаючи сталості і визначеності діяльності соціальних груп, спільнот, **С.і.** інтегрують їх, надають їх взаємодії цілісного характеру. Це дає змогу розглядати соціальні інститути як різновид особливих соціетальних зв'язків, тобто таких, що забезпечують цілісність.

Найчастіше вживане значення терміна "**С.і.**" пов'язане з характеристикою упорядкування, формалізації і стандартизації суспільних зв'язків і відносин. А сам процес упорядкування, формалізації і стандартизації суспільних зв'язків і відносин отримав назву "інституціоналізація" (див. *Інституціоналізація*). Проблеми соціальних інститутів є предметом інституційної теорії (див. *Інституційна теорія*). До інституційного підходу в дослідженнях звертаються, як правило, тоді, коли виникає потреба дати відповіді на нагальні питання суспільного розвитку і фундаментальні проблеми щодо природи існування суспільства та визначення перспектив його реформування.

Літ.: Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000; *Войтович С. О.* Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність / С. О. Войтович. – К. : Ін-т соціології, 1998; *Макеев С. О.* Соціологія : навч. посіб. / С. О. Макеев, В. П. Черноволенко, В. Л. Осовський та ін. ; за ред. С. О. Макеева. – К. : "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 1999; *Трощинський В.* Соціальний розвиток : опорний конспект навч. дисц. / В. Трощинський, О. Петрос, І. Горгес. – К. : Вид-во НАДУ, 2008; *Гайдай Т.В.* Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія / Т. В. Гайдай. – К. : Видавн.-поліграф. центр "Київ. ун-т", 2008; *Осинов В.* Социологический энциклопедический словарь : на рус., англ., нем., франц. и чеш. яз. / ред. координатор акад. РАН Г. В. Осипов. – М. : Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998; *Фролов С. С.* Соци-

логия : учебник для высш. учеб. заведений / С. С. Фролов. – М. : Наука, 1994.

Петрос О.М.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ (англ. Social Capital) – одна із форм суспільного капіталу, результат соціальних відносин та рівня довіри, що спрямовується на соціокультурну підтримку економічного розвитку суспільства. Теорія **С.к.** ґрунтується на дослідженнях відносин між людьми або групами людей, що сприяють економічній діяльності, з погляду філософії, державного управління, економіки, соціології, психології тощо. Сутність **С.к.** вчені трактують неоднозначно. А.де Токвіль, Е.Дюркгейм, М.Вебер заклали підвалини сучасних теорій **С.к.** П.Бурдьє, Дж.Коулмен, Р.Патнем, Ф.Фукуяма ввели зазначену категорію в науковий обіг. **С.к.** виник як інституціональна форма функціонування та усупільнення праці. Вчені розглядають його як нематеріальний структурний елемент сукупного суспільного капіталу, який виконує функцію соціокультурної детермінації суспільних відносин. Категорією "**С.к.**" Л.Ханіфан описував "значущі обставини, що впливають на повсякденне життя кожного", розуміючи під такими обставинами солідарність і соціальні зв'язки між людьми, які утворюють соціальну групу. Дружні відносини між індивідами утворюють соціальну спільність, позитивно впливають на економічну діяльність. Дж.Коулмен розглядав **С.к.** як ресурс дії, потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, сформований у міжособистісних відносинах. Механізмами, які формують **С.к.**, на думку Дж.Коулмена, є взаємодія очікувань і груповий примус, привілейований доступ до інформації (як наслідок володіння цим капіталом) та соціальна організація, яка створює умови для джерел і дій. Р.Патнем, вказуючи на роль громадської залученості до розвитку єдності суспільства, зазначає, що "**С.к.** міститься в таких елементах суспільної організації, як соціальні мережі (людські взаємини, що базуються на співпраці), соціальні норми і довіра, що створюють умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди". **С.к.** характеризує рівень розвитку громадянської співпраці та здатності громадян до об'єднань.

Дослідники (Н.Лін, С.Боргатті, К.Джонс, М.Еверет) розглядають феномен **С.к.** на

мікро- і макрорівнях. На мікрорівні **С.к.** трактується як якісна характеристика індивідуального соціального актора, а також суспільства. Розуміння мікрорівня **С.к.** припускає, що індивід може робити інвестиції у власний **С.к.** Мікрорівневе трактування **С.к.** далі розвивали П.Бурдьє, В.Бейкер, П. Ді Маджіо, Р.Барт, А.Портес, Р.Леонарді, Б.Веллман, Х.Флеп та ін. П. Бурдьє визначав **С.к.** як “сукупність існуючих або потенційних ресурсів, які пов’язані з наявністю стійкої мережі певною мірою інституціоналізованих зв’язків та відносин взаємного знайомства та визнання”, тобто **С.к.** – це ресурси, об’єднані груповими зв’язками, які побудовані на довірі, та містяться в соціальних мережах. Це один із різновидів капіталу, що визначає статус людини в соціумі. Складовими елементами **С.к.**, за П.Бурдьє, є: соціальні мережі, норми і довіра. Обсяг **С.к.** визначається як функція розміру соціальної мережі актора і обсягу капіталу (економічного, культурного і символічного), що перебуває у власності членів особистої мережі цього актора. В.Бейкер пропонує визначення: “**С.к.** – це ресурси, які актори отримують із специфічних соціальних структур (соціальних мереж) і використовують виходячи із своїх інтересів”. Р.Барт визначає **С.к.** як “дружні контакти між колегами по службі і ширші контакти”, завдяки яким використовується фінансовий і людський капітал. На думку А.Портеса, “**С.к.** – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на основі свого членства в певній соціальній мережі або в більш широкій соціальній структурі”. Здатність до накопичення **С.к.** – це особливість мережі відносин, яку вибудовує індивід, а не індивідуальна характеристика особи. Х.Флеп визначає **С.к.** як функцію розміру мережі, сили відносин між актором, обсягу капіталу якого визначається актором та членами мережі, а також ресурсів, якими вони володіють. Н.Лін трактує **С.к.** як ресурси в межах соціальних мереж, і визначає обсяг **С.к.**, підсумовуючи цінні ресурси (багатство, влада, авторитет), що належать індивідам.

Р.Патнем, М.Палдем, М.Шифф, Ф.Фукуяма, Дж.Л.Ханіфан і Дж.Якобс розглядали **С.к.** на макрорівні, тобто на рівнях держави і регіону. Р.Патнем перемістив акцент з аналізу економічної функції **С.к.** на пояснення його природи як суспільного блага і виріз-

няв три його складові – моральні принципи і норми, соціальні цінності (довіру), соціальну інфраструктуру. **С.к.** створюється шляхом активної взаємодії між людьми. За М.Палдемом, **С.к.** – “соціальний клей, який дає змогу мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі довіри людей”. На думку М.Шиффа, **С.к.** – це набір елементів соціальної структури, які впливають на відносини між людьми і є базовими аргументами для реалізації функцій. Ф.Фукуяма визначає **С.к.** як норми (неформальні і низка формальних) та цінності, які роблять можливими узгоджені колективні дії у групах людей. Він виділяє механізми відтворення **С.к.**, такі як релігія, традиції, історичний звичай. Для вченого високий рівень **С.к.** – це неофіційна норма, що є необхідною умовою ринку та ліберальної демократії та створює сприятливі умови для взаємодії між людьми.

Фахівці Світового банку визначали **С.к.** як сукупність горизонтальних зв’язків між людьми, що, у свою чергу, містять у собі соціальні контакти та пов’язані з ними нормами, які впливають на суспільство, продуктивність та добробут. Вони систематизували підходи до дослідження сутності **С.к.** та залежно від факторів його формування виділяють такі: з погляду громади; мережевий; інституціональний; синергетичний. Концепції соціального прагматизму (Дж.Дьюї, В.Джеймса), громадянського суспільства (М.Локка), політичної структури і простору (Дж.Клеснера, Р.Інглхарта, Я.Теорелла) сприяли подальшому розвитку теорії **С.к.** Фахівці Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України виділяють такі підходи до визначення **С.к.**: соціоантропологічний (**С.к.** розглядається як природні прагнення людей до об’єднання (природні інстинкти)); соціологічний (**С.к.** трактується з погляду мотивації людської поведінки, розглядаючи його як норми, мережі та організації); культурологічний (увага приділяється формуванню та функціонуванню **С.к.** в різних соціокультурних системах); економіко-інституціональний (**С.к.** є результатом і ресурсом соціальних відносин і зв’язків); політологічний (соціальні інститути і норми сприяють формуванню людської поведінки).

Таким чином, **С.к.** трактується як різновид капіталу (П.Бурдьє), уміння індивіда долати труднощі (Г.Лоурі), сукупність ресурсів, отриманих індивідами із соціальних структур

(В.Бейкер, Н.Лін), норми і соціальні відносини, здатні породжувати дію (Р.Патнем, Ф.Фукуяма), потенціал соціальних мереж (А.Портес, М.Палдем, М.Шифф), поєднання формальних і неформальних соціальних систем, сукупність інститутів (Дж.Коммонс), продукт дії добровільних асоціацій індивідів та соціальних мереж (Дж.Коулмен) тощо.

С.к. сприяє залученню додаткових ресурсів відносин на основі взаємодовіри людей і виступає як соціальний об'єднувальний інструмент. Людина індивідуально не здатна нагромаджувати **С.к.**, це – особливість соціальної мережі взаємовідносин між людьми, результат участі людини в соціальній структурі, ресурс, який дає змогу людині задовольняти свої потреби шляхом долучення до соціальних зв'язків, забезпечувати ефективність розвитку суспільства. Основою його є довіра, що сприяє співпраці для взаємної вигоди. Природа і характер **С.к.** визначається Р.Патнемом як історично детермінований (сформований на основі історичних традицій та нагромаджений за певний проміжок часу), Ф.Фукуямою та Е.Остромом – як спонтанний, сформований стихійно. Метою і завданням накопичення та застосування **С.к.** є забезпечення соціологізації суспільних відносин. Він формується переважно засобами духовного виробництва та відіграє значну роль у функціонуванні суспільства, в економічному розвитку, забезпечує конкурентоспроможність.

Характерними ознаками **С.к.** є: суспільна, а не індивідуальна природа; **С.к.** є суспільним благом, оскільки виступає як елемент функціонування соціально організованої суспільної системи, є результатом організованої взаємодії. **С.к.** властивий структурі відносин економічного, фізичного та людського капіталу. Для володіння ним людині необхідний зв'язок з іншими людьми. **С.к.** динамічна величина і характеризується певною невизначеністю.

Вирізняють такі типи **С.к.**, як індивідуальний, що майже не залежить від цінностей, норм і довіри, притаманної суспільству, і колективний, коли умовою великого обсягу **С.к.** макрорівня виступають специфічні цінності, норми і довіра.

Основними функціями **С.к.** є: відтворення сукупної робочої сили, підвищення продуктивності праці, рівня довіри, збереження та вироблення формальних і неформальних соціальних норм.

С.к. досліджується на локальному, регіональному національному і глобальному рівнях. **С.к.** має формальну (характеризується рівнем довіри до офіційних державних інститутів і суспільних організацій) і неформальну (проявляється через залучення в дружні відносини, наявність контактів з родичами і знайомими) сторони. Він впливає на виробничу діяльність позитивно, коли в колективі панує довіра, що відображає характер, культуру соціальних відносин. Важливою умовою формування **С.к.** є подальший розвиток суспільних відносин на всіх рівнях взаємодії в державі. **С.к.** виступатиме передумовою економічного розвитку та ефективного соціального управління, сприятиме вирішенню соціальних завдань, підвищенню добробуту населення, справедливому розподілу ВВП, розширенню свободи вибору для людей.

Літ.: *Baker W. E.* Market Networks and Corporate Behavior / *Wayne E. Baker* // *The American Journal of Sociology*. – 1990. – Nov. – Vol. 96. – № 3; *Becker G. S.* Human Capital. – N.Y., 1964; *Borgatti S. P.* Network Measures of Social Capital / *S. Borgatti, C. Jones, M. Everett* // *Connections*. – 1998. – 21(2); *Бурдьє П.* Форми капітала / *П. Бурдьє* // *Екон. соціологія*, 2002. – Т. 3. – № 5 (ноябрь); *Coleman J. S.* Foundation of Social Theory / *James S. Coleman*. – Harvard: Harvard University Press, 1994; *Демків О.* Соціальний капітал: теоретическіе основания исследования и операциональные параметры / *О. Демків* // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – № 4; *Державна політика в соціогуманітарній сфері: підручник* / [авт. кол.: *В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.*]; за заг. ред. *В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського*. – К.: НАДУ, 2010; *Hanifan L. J.* The Community Center / *Lida J. Hanifan*. – Charleston: General Books LLC, BiblioBazaar LLC, 2009; *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital / *N. Lin* // *Connections*. – 1999. – 22(1); *Патнем Р.* Процвітаючі ком'юніти, соціальний капітал и общественная жизнь / *Роберт Д. Патнем*; пер. с англ. *С. Старикова* // *Миров. экономика и междунар. отношения*, 1995. – № 4; *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology / *Alejandro Portes* // *Annual Review of Sociology*. – 1998. – Aug. – Vol. 24, issue 1; *Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування: монографія* / *С. І. Бандур, Л. Г. Богуш, Т. А. Заяць та ін.* – К.: РВПС України НАН України, 2010; *Fukuyama F.* Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity / *Francis Fukuyama*. – New York: Free Press, Simon & Schuster Inc., 1996.

Скуратівський В.А., Ліндюк О.А.

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК – такі умови існування, за яких формуються, підтримуються й руйнуються різні зразки соціальної організації, що представлені сукупністю інститутів та засобів їх впливу на соціальне життя.

Поняття “**С.п.**” використовується для позначення встановлених зразків, постійних структур, процесів та змін притаманних соціуму, які відбиваються на поведінці та взаємодії індивідів і на функціонуванні соціальної системи в цілому.

С.п. – система, що включає в себе індивідів, взаємозв’язок між ними, звички, звичаї, що в сукупності сприяють виконанню роботи, необхідної для успішного функціонування цієї системи. Індивід або група може знати, що очікує від них суспільство, але це не завжди спонукає їх до дії. Тому немає такого суспільства, що могло б функціонувати без розробленої системи правил і норм, що пропонують виконання кожним індивідом вимог і обов’язків, необхідних для суспільства. Якщо подібні умови не дотримуються самими членами суспільства, то в ньому немає порядку. Упорядкованість суспільства ґрунтується на взаємозалежних ролях, відповідно до яких кожна особистість бере на себе визначені обов’язки стосовно інших і водночас вимагає від інших виконання ними своїх обов’язків, що кореспондуються з правами цієї особистості.

Розв’язання проблем соціального розвитку пов’язане насамперед з поняттям природи та реальним установленням нового соціального порядку, коли інновації і традиції збалансовані й не спричиняють у суспільстві негативних суперечностей.

У сучасній українській науці немає чіткого визначення поняття “**С.п.**”, яким він має бути в новій Україні, яких цінностей слід дотримуватися, які механізми використовувати для регулювання і контролю, щоб розбудувати “нормативні” суспільні відносини.

За Т.Парсонсом, **С.п.** – це не випадковість соціальної взаємодії індивідів, соціальна система, у якій індивіди визнають визначені стандарти, цінності, практичні способи поведінки та діють найбільш упорядковано. Це дає змогу підтримувати всередині соціальної системи “великий та складний баланс”, забезпечуючи соціальну рівновагу. З.Бауман вважає, що становлення порядку означає маніпуляцію можливими подіями. Кожен

порядок має свої цінності, які є його об’єктом. “Жоден опис порядку не може не мати цінності. Кожен порядок – це лише один із багатьох засобів зміни можливого, який має певну перевагу перед іншими”. Ж.Падьюло визначає **С.п.** як систему відносин, що встановлюються між індивідами і групами. **С.п.** завжди є феноменом, у якому переплетене те, що передбачається. Р.Парк вважав, що **С.п.** – це модель, необхідна для колективного життя в умовах конкуренції і конфлікту. М.Вебер визначав **С.п.** як спосіб розподілу почесних символів. М.Комаров ототожнює **С.п.** із соціальною інтеграцією. “Забезпечення і підтримка соціального порядку або, інакше кажучи, соціальної інтеграції суспільства є однією із сторін функціонування культури, яка за допомогою цінностей і символів об’єднує людей у соціальне ціле”. С.Фролов убачає в соціальному порядку систему, яка включає: індивідів, взаємозв’язок між ними, звички, звичаї, що діють непомітно і сприяють виконанню роботи, яка необхідна для успішного функціонування цієї системи. Ю.Волков та І.Мостовая визначають **С.п.** як взаємодію між особою і соціальною структурою: “Соціальні порядки як розмітка соціального простору, бар’єри і канали соціальних переміщень, правила дотримання і порушення соціальної диспозиції – встановлюють і підтримують самі люди”.

Літ.: Волков Ю. Г. Социология / Ю. Г. Волков, И. В. Мостовая. – М. : [б. и.], 1998; Кули Ч.-Х. Человеческая природа и социальный порядок / Ч.-Х. Кули. – М. : [б. и.], 2000; Полулях В. Теорії питання соціального порядку / В. Полулях // Персонал. – 2007. – № 1; Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз. – К. : [б. в.], 2001. *Соціологія* : підручник / В. Г. Городяненко, О. В. Гілюн, А. В. Демічева та ін. – К. : [б. в.], 2003;

Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК (англ. social development) – поняття, що характеризує якісні зміни соціальних об’єктів, появу нових форм соціальних відносин, існування різних соціальних систем, зумовлених перетворенням їх внутрішніх і зовнішніх зв’язків. **С.р.** акцентує увагу на якісних змінах соціальних систем. На відміну від поняття “соціальний прогрес” термін “**С.р.**” використовується для фіксації прогресу і регресу, відтворення і руйнації, саморозвитку і самознищення соціальних об’єктів і систем.

С.р. – складне і багатоаспектне суспільне явище, дослідженню якого присвячені праці представників функціоналістського підходу (О.Конта, В.Парето, Е.Дюркгейма, Т.Парсонса, М.Вебера) та конфліктологічної парадигми соціального розвитку (К.Маркса, Р.Дарендорфа, Л.Козера), а також сучасні теорії соціального розвитку (глобалізації, суспільства ризику, мережевого суспільства).

Поняття **С.р.** вживається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні **С.р.** відображає: 1) такий тип змін у суспільстві, що характеризується переходом усіх суспільних відносин до якісно нового стану; 2) всю сукупність економічних, соціальних, політичних і духовних процесів, наслідком яких є якісні перетворення в суспільстві; 3) соціальні зміни у всіх підсистемах суспільства як соціальної системи. **С.р.** суспільства зумовлюється всією сукупністю суспільних відносин, рівнем їх динамізму. Кожному конкретно-історичному типу суспільства відповідає певний рівень соціального розвитку, який визначається економічними, політичними, соціальними та духовними відносинами.

У системі суспільних відносин, які справляють значний вплив на **С.р.**, особливо важливе місце належить соціальній сфері суспільства, основою якої є соціальні відносини – статусні відносини між індивідами і соціальними групами, а також складові соціальної сфери, спрямовані на забезпечення соціальної безпеки – організація праці та зайнятості, система оплати праці, соціальний захист, соціальна допомога, пенсійне забезпечення тощо. У вузькому розумінні **С.р.** якраз характеризує зміни у системі соціально-групових (соціально-статусних, класових, трудових, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, демографічних) відносин та соціальної безпеки суспільства.

Ключовим поняттям у визначенні **С.р.** є соціальні зміни – зрушення у суспільному житті, зумовлені виникненням нових явищ, структур, характеристик у результаті взаємодії різних соціальних систем і підсистем. Соціальні зміни реалізуються в соціальних процесах – послідовній зміні станів соціальних систем і підсистем суспільства, рухові в часі низки соціальних подій чи явищ певної спрямованості: еволюційних або революційних, прогресивних або деструктивних, розвитку або деградації.

С.р. здійснюється в межах соціальної структури суспільства – упорядкованої сукупності індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних сталими взаємовідносинами. Основними елементами соціальної структури є люди, які обстоюють певні соціальні позиції (статуси) і виконують статусні функції (ролі) у системі соціальних відносин. **С.р.** як розвиток соціальних відносин нерозривно пов'язаний із соціальною мобільністю – процесом переміщення людини між ієрархічно і функціонально організованими елементами соціальної структури (класами, верствами, групами та категоріями населення, позиціями).

Рівень або зрілість розвитку соціальних відносин у суспільстві за конкретних умов місця і часу характеризують критерії **С.р.** З погляду накопиченого людством на певний час досвіду **С.р.** суспільство можна вважати соціально розвиненим, якщо, зокрема: в його соціальній структурі основним (за питомою вагою і продуктивним потенціалом) є середній клас; забезпечено надійний державний захист прав приватної власності, у т. ч. інтелектуальної, власності дрібних акціонерів, їх реальну участь у розподілі прибутків, а також розвиток малого і середнього бізнесу та підприємництва; стратифікаційна система суспільства передбачає доступ до соціальних благ усіх його членів, хоча й на диференційованих засадах; у суспільстві склалася розвинена система соціального захисту з чіткими механізмами перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки, незважаючи на їх статки, вік, стан здоров'я тощо; адекватно винагороджується праця усіх членів суспільства, у т. ч. досягнуто справедливого рівня оплати праці в бюджетній сфері; сформована та реалізується сучасна модель ринку праці, тісно пов'язана з ринком освітніх послуг через налагодження системи ефективної співпраці із замовниками підготовки фахівців, і зорієнтована на заохочення до створення нових робочих місць у приватному секторі економіки, самозайнятості населення, підвищення мобільності робочої сили тощо; соціальні інститути культури, освіти, науки працюють на благо усіх членів суспільства, зокрема через систему позичок, пільг, дотацій забезпечуються рівні можливості доступу до якісної освіти однаково талановитим вихідцям

з різних соціальних верств; у суспільстві утвердилися демократичні цінності, ідеї громадянського миру і злагоди, толерантності та поваги до прав меншин, досягнуто загальногромадянського консенсусу стосовно ключових національних завдань, наявна усвідомлена готовність протистояти зовнішнім загрозам і викликам.

С.р. є одним серед пріоритетних напрямів і ключових завдань державного управління, спрямованих на забезпечення таких змін (модернізації) усієї системи соціальних відносин, які б адекватно відповідали все новим і новим потребам людей та можливостям їх реалізації. “Декларація соціального прогресу і розвитку”, проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у грудні 1969 р., установлює такі цілі **С.р.**: забезпечення права на працю на всіх рівнях, права організувати професійні спілки та асоціації працівників і укладати колективні договори; сприяння повній продуктивній зайнятості, створення справедливих і сприятливих умов праці для всіх, включаючи санітарні умови та охорону праці, забезпечення без будь-якої дискримінації справедливої винагороди за працю, запровадження мінімального рівня заробітної плати, достатньо високого для забезпечення задовільного рівня життя; ліквідація голоду та недоїдання і гарантія права на належне харчування; ліквідація зубожіння; забезпечення неухильного підвищення рівня життя, а також справедливого і рівномірного розподілу доходів; досягнення найвищого рівня охорони здоров'я усього населення, по можливості безоплатно; викорінення неграмотності, забезпечення права на загальний доступ і на безоплатне обов'язкове навчання в початковій школі та на всіх рівнях; підвищення загального рівня освіти упродовж усього життя; забезпечення усіх, особливо осіб, які мають низький дохід та великі сім'ї, задовільними житловими умовами і комунальним обслуговуванням; створення та поліпшення системи соціального забезпечення і страхування для осіб, які через хворобу, непрацездатність або похилий вік тимчасово чи постійно не мають змоги заробляти на життя; охорона прав матері і дитини; захист прав та забезпечення добробуту літніх людей та інвалідів; забезпечення захисту людей, які мають фізичні або розумові вади; виховання молоді в дусі ідеалів справедливості й

миру, взаємної поваги та взаєморозуміння між народами; усунення умов, які породжують злочинність, правопорушення й особливо злочинність неповнолітніх.

Досягнення цілей **С.р.** забезпечують обґрунтовані наукою і перевірені практикою засоби і методи державного управління: планування соціального прогресу і розвитку як складова частина планування загального пропорційного розвитку; створення національних систем з розробки і втілення в життя соціальної політики і програм, сприяння з боку зацікавлених держав плановому регіональному розвитку; заохочення основних та прикладних соціальних досліджень, особливо порівняльних міжнародних досліджень, стосовно планування і виконання програм соціального розвитку; вжиття заходів щодо розширення участі широких мас в економічному, соціальному, культурному і політичному житті країн через посередництво національних урядових органів і неурядових організацій, кооперативів, сільських асоціацій, організацій робітників і роботодавців, жіночих і молодіжних організацій за допомогою таких методів, як національні й регіональні плани соціального й економічного прогресу та громадського розвитку з метою досягнення повної інтеграції національного суспільства, прискорення процесу соціальної мобільності та зміцнення демократичної системи; мобілізація громадської думки як на національному, так і на міжнародному рівні на підтримку принципів і цілей соціального прогресу і розвитку; прогресивне збільшення бюджетних та інших ресурсів, необхідних для фінансування соціальних аспектів розвитку; досягнення справедливого розподілу національного доходу шляхом використання, зокрема податкової системи і державних витрат як інструмента розподілу і перерозподілу доходу для сприяння соціальному прогресові вжиття заходів щодо відповідного контролю над використанням землі в інтересах суспільства; вжиття відповідних законодавчих, адміністративних та інших заходів з питань забезпечення усіх не лише політичними і громадянськими, а й у повному обсязі економічними, соціальними і культурними правами без жодної дискримінації; вжиття заходів щодо різкого збільшення і диверсифікації сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення достатніх і добре збалан-

сованих поставок продовольства, справедливого його розподілу серед усього населення та поліпшення норм харчування; вжиття заходів щодо впровадження за участю уряду програм будівництва дешевого житла як у сільських, так і в міських районах; надання безоплатних послуг у сфері охорони здоров'я всьому населенню і забезпечення загальної доступності до відповідних профілактичних та лікувальних закладів; розробка та втілення в життя законодавчих заходів й адміністративних положень з метою здійснення всебічних програм у сфері соціального забезпечення; підготовка національних кадрів і персоналу, у т. ч. адміністративного, управлінського, професійного і технічного, необхідного для реалізації планів і політики соціального розвитку.

Таким чином, держава і громадські організації мають у своєму розпорядженні достатньо засобів, методів та інструментів, за допомогою яких, відповідно до специфіки діяльності державних та недержавних інститутів, можна справляти регулюючий вплив на **С.р.** Разом з тим основним суб'єктом **С.р.**, активним учасником і бенефіціантом права на розвиток є людина. У Декларації про права на розвиток, прийнятій ООН 4 грудня 1986 р., за людиною визнана роль основного суб'єкта процесу **С.р.**, на людину покладається відповідальність за розвиток в індивідуальному і колективному плані, обов'язки перед суспільством як таким, що здатне забезпечити вільний і повний розвиток її особистості. За державою закріплювалися право і обов'язок визначати відповідну національну політику **С.р.**, спрямовану на постійне зростання добробуту всього населення і кожної окремої особи.

Літ.: *Социальная философия* : словарь / сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академ. Проект; Екатеринбург : Делов. Книга, 2006; *Дворецька Г. В.* Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999; *Макеев С. О.* Соціологія : навч. посіб. / С. О. Макеев, В. П. Чорноволенко, В. Л. Осовський та ін. ; за ред. С. О. Макеева. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999; *Декларация* социального прогресса и развития. Провозглашена резолюцией Генеральной Ассамблеи от 11 дек. 1969 г. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/declarat/socdev.htm>; *Декларация* про права на развитие. Принята ГА ООН в грудні 1986 р. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r41-128.pdf>; *Трошинський В.* Соціальний розвиток : опорний конс-

пект навч. дисц. / В. Трошинський, О. Петроє, І. Горгес. – К. : Вид-во НАДУ, 2008; *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, П. К. Ситник та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. – К. : Вид-во НАДУ, 2009. – Ч.1; *Концептуальні* засади державної політики в соціогуманітарній сфері на регіональному рівні: експертні матеріали : навч. посіб. / авт. кол. В. П. Трошинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситник та ін. ; за заг. ред. В. П. Трошинського, О. М. Петроє. – К. : НАДУ, 2008.

Трошинський В.П., Скуратівський В.А., Петроє О.М.

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ОСОБИСТОСТІ – її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання.

С.с.о. охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда в суспільстві: професію, кваліфікацію, освіту, характер виконуваної праці, посаду, матеріальне становище, наявність влади, партійну і профспілкову належність, ділові відносини, належність до демографічних або етнічних груп (національність, релігійність, вік, сімейне становище, родинні зв'язки). Усе це Р.Мертон називає “статусним набором”. Соціальні статуси поділяються на привласнені, або отримані незалежно від суб'єкта, найчастіше від народження (раса, стать, вік, національність) і досягнуті, або надбані власними зусиллями індивіда (сімейне становище, професійно-кваліфікаційний рівень тощо). Серед статусів вирізняють інтегральний та допоміжні. Іноді їх взаємодія може спричинити внутрішньоособистісні конфлікти.

Вертикальний вимір соціуму формують нерівні між собою групи. Це означає, що люди, які до них належать, користуються різним доступом до соціальних ресурсів. Вони мають різні обсяги матеріальних благ, користуються неоднаковими правами та обов'язками, їх місце в суспільстві по-різному оцінюється взагалі, вони не рівні з точки зору владних повноважень, нарешті, якась група може бути щодо нижчих панівною. Соціологи оперують спеціальним терміном для позначення щаблів “вертикальних сходів” – “соціальний статус”. Статус – це рангова характеристика соціальної позиції та відповідної соціальної групи (рангом називають порядок об'єкта, позиції у певному списку).

Соціальні статуси є інструментом для порівняння ваги соціальної позиції у соціальному просторі. Статуси можуть бути “високими” й “низькими”, “вищими” й “нижчими”.

Одночасно категорією “статус” соціологи користуються для того, аби визначити зміст соціальної позиції, її належність до тієї чи іншої вісі виміру, напр., у цьому значенні використовуються такі терміни, як “професійний статус”, “майновий статус”, “гендерний статус”, “класовий статус”. Отже, терміни “позиція” і “статус” можуть вживатися як синоніми.

Є категорія статусів, які за законами або традиціями успадковуються від батьків (характерно для феодальної епохи і станової системи), або автоматично приписуються людині при народженні (стать, громадянство, етнічність, у деяких випадках – віросповідання). Такі соціальні статуси будемо називати успадкованими або приписаними.

У сучасному суспільстві за найбільш важливі статуси треба боротися, докладати багато зусиль, талантів і здібностей, аби їх досягти, опанувати. До них належать і професійний статус, і службові статуси, і в більшості випадків – майнові статуси. Такі статуси називаються досягнутими. Чим більше суспільство дає можливість своїм членам конкурувати й у чесній боротьбі досягати лідерства в бізнесі, політиці, службі, тим воно є динамічнішим, отже, має внутрішній потенціал до поступу й досягнення цивілізаційних вершин.

Навпаки, закриті, корумповані, кланові суспільства, де діють феодальні закони й переважають успадковані та приписані статуси, втрачають здатність до розвитку, бо ці системи пригнічують енергію і таланти загалу. Але не варто й недооцінювати функції приписаних статусів. Американський соціолог Ральф Лінтон (1893-1953), досліджуючи функції статусів першого і другого роду, дійшов висновку, що приписані статуси відіграють роль стабілізаторів суспільного життя. Вони є більш ефективними із соціальної точки зору, оскільки задають членам суспільства від народження програму соціалізації, виховання. Дійсно, статус шляхтича міг успадковуватися, але це й накладало значні обсяги соціальних зобов’язань, бо королівська служба вимагала тривалої підготовки у дитинстві та отроцтві. Успадкувати землю, капітал, виробництво означало необхідність

певної спеціальної освіти, оволодіння навичками менеджмент тощо.

Оскільки соціальний простір є багатовимірним, то кожна соціальна позиція сполучається з різними соціальними групами, отже, індивід може мати кілька статусів. Напр., одночасно виступати і як “чоловік” (гендерний статус), і як “син” (сімейний статус), і як “майор” (службовий статус), і як “футбольний вболівальник” (неформальний статус) тощо. У цьому разі може виникнути проблема визначення основного статусу. Останній виконує важливу соціальну функцію, бо оточення часто сприймає індивіда відповідно до його суспільної ваги.

Для чоловіків переважно основними статусами є службові, професійні, бізнесові статуси; для жінки цю роль може відігравати й статус дружини або матері. Раніше суспільство відводило жінкам саме такі статуси, це було притаманно традиційному суспільству. У сучасних розвинутих країнах доволі потужним є рух за гендерну рівність, і більшість сучасних жінок роблять вибір на користь освіти, кар’єри подібно до чоловіків. Основний статус може бути як власним вибором людини, так і визначатися оточенням у контексті панівної культури.

Літ.: Левченко *И. П.* Индивидуальный социально-правовой статус личности / *И. П. Левченко, С. В. Облиенко* ; Московский ун-т МВД России. – М. : Книж. мир, 2005; Руценко *И. П.* Загальна соціологія : підручник / *И. П. Руценко*. – Х. : Видво Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2004; *Соціологія* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. *В. Г. Городяненка*. – К. : Видав. Центр “Академія”, 2002.

Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ (англ. Social Relation) – відносини між соціальними групами з приводу їх становища та ролі в суспільстві, способу та устрою життя. **С.в.** є змістом соціальної сфери. **С.в.** – це відносини між історично й об’єктивно сформованими спільнотами людей.

Поняття **С.в.** вживається у широкому і вузькому розуміннях. У широкому розумінні **С.в.** є синонімом поняття “суспільні відносини”, тобто такі, які протистоять природним відносинам. **С.в.** – це система соціальних зв’язків між людьми, у які вони вступають у процесі соціально-економічної, соціальної (у вузькому розумінні), політичної, духовної взаємодії. Характеризуються вони як відносини,

в основу яких покладено обмін цінностями, відносини соціальної залежності та влади, а також відносини між людьми щодо реалізації їх соціальних статусів. Зазначені елементи є важливими складовими соціальних зв'язків.

С.в. у широкому розумінні є об'єктом політики, соціального управління. Соціальна політика як складова політики в системі **С.в.** має відображати і створювати елементи такого виду **С.в.**, які пов'язані із соціальною сферою життя людей, соціальними потребами, способами і формами реалізації ними свого соціального потенціалу, створення умов для стабільного рівня соціальної безпеки.

У вузькому розумінні **С.в.** – це особливий тип суспільних відносин, що виникають між індивідами як членами спільнот, індивідами, які займають певні позиції та відіграють певні ролі в суспільстві. Під **С.в.** розуміють систему соціально-групових відносин, які входять у соціальну структуру суспільства.

С.в. є складовою соціальної структури суспільства та формами, у межах яких здійснюються різні види діяльності. У вузькому розумінні **С.в.** включають: соціально-класові, соціально-трудова, соціально-демографічні, етнонаціональні, сімейно-шлюбні, територіально-поселенські, тобто ці відносини виражають діяльність соціальних суб'єктів, зумовлену їх неоднаковим становищем у суспільстві та роллю в суспільному житті.

Від інших видів суспільних відносин **С.в.** відрізняються двома найважливішими особливостями. Першою з них є те, що вони виділяються на основі їх суб'єктів. Якщо духовні, економічні, політичні відносини виокремлюються на основі їх об'єктів, тобто того, з приводу чого вони складаються (такими є, відповідно, власність на засоби виробництва, виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ, політична влада і культурні цінності), то основою виокремлення **С.в.** є їх суб'єкти, тобто спільноти людей, між якими вони складаються. Друга особливість **С.в.** полягає в тому, що їх суб'єктами є не всі спільноти людей, а лише ті, що сформувалися об'єктивно в процесі історичного розвитку. Вчені виділяють п'ять основних груп таких спільнот: соціально-класові (суспільні класи, внутрішньокласові та міжкласові соціальні верстви і групи); соціально-етнічні (племена, народності, нації); соціально-демографічні (сім'я, чоловіки,

жінки, діти, молодь, особи середнього і старшого віку); соціально-професійні (робітники, селяни, підприємці, службовці, спеціалісти); соціально-територіальні (населення окремих адміністративно-територіальних одиниць – сіл, селищ, міст, районів, областей тощо). Такі спільноти сформувалися об'єктивно, їх ніхто спеціально не створював на відміну від об'єднань людей – політичних партій, економічних товариств тощо, утворення яких є результатом свідомої цілеспрямованої діяльності людей. Суб'єктом **С.в.** є також людина не як індивід – конкретна людина, а як представник соціальних спільнот, тобто як особа певної національності, статі, віку, професії тощо (Шляхтун). Науковці зазначають, що **С.в.** виступають способом вияву, трансформації і реалізації соціальності (спільності, близькості, відчуженості, толерантності, конфліктності, партнерства, розподілу функціональної залежності, обміну діями, діяльністю тощо) у суспільстві шляхом взаємодії індивідів між собою не “як чистих Я”, а як суспільно визначених, типізованих, функціональних істот, що займають певні позиції та відіграють певні ролі в суспільстві. Відносини та зв'язки між ними в цьому аспекті є наслідком не їх індивідуального, а суспільного буття. Такі **С.в.** об'єктивно задаються і реалізуються через статусні місця, що їх посідають індивіди, і не завжди передбачають пряму взаємодію між своїми носіями, їх суб'єктивне ставлення один до одного чи до предмета відносин. **С.в.** виступають як відносини індивідів, оскільки не існують поза індивідуальним буттям конкретних людей. У такому ракурсі вони є позастатусними, міжособистісними чи груповими стосунками і реалізуються через безпосередні контакти та вербально, а також через матеріальні і духовні посередники (Тарасенко).

Основним чинником виникнення і функціонування **С.в.** є соціальний статус кожного з індивідів, розподіл цих статусів у суспільстві, у межах яких і з позицій яких вступають у взаємодію між собою та суспільством. У такому розумінні **С.в.** є завжди статусними та унормованими відносинами, тобто закріплені правом, мораллю, традиціями, престижем тощо.

Структурованість суспільства породжує ієрархію **С.в.**, що є об'єктивною, зовнішньою щодо окремих індивідів і впливає на

можливі конкретні взаємостосунки між людьми. Так, за визначенням П.Штомпки, структура є прихованою мережею стійких і регулярних зв'язків між елементами в будь-якій царині реальності, яка істотно впливає на розвиток явищ.

С.в. охоплюють усі сфери суспільного життя та діяльності. Матеріально-економічні відносини включають: виробничі відносини – технологічні, відносини розподілу, обміну; соціально-політичні – політичні, правові, класові, національні, соціально-групові; духовно-культурні – моральні, релігійні, художньо-естетичні відносини.

Суб'єктами **С.в.** є індивіди та соціальні спільноти. Їхні інтереси та потреби покладені в основу таких відносин. Суб'єкти **С.в.**, як зазначають науковці, мають зовнішнє і внутрішнє, індивідуально-конкретне і суспільно-узагальнене буття, що урізноманітнює форми їх існування. Виокремлюють латентний та видимий характер **С.в.** У різний історичний період вони відрізняються за змістом та спрямованістю.

С.в. як обмін цінностями виникають із взаємовідносин, спрямованих на досягнення різного роду цінностей. Цінності в цьому аспекті є джерелом, необхідною умовою для різних видів соціальних взаємодій. Стабільність **С.в.** зумовлюється існуванням у суспільстві неперехідних цінностей, природно-історичним процесом їх обміну. На нерівному розподілу соціальних цінностей в суспільстві будується **С.в.**, насамперед економічні. А зміст **С.в.** залежить від того, як поєднується у взаємодіях людей потреба в цінностях та володіння ними. Соціальні цінності, процес їх задоволення людьми є регулятором **С.в.**, і в цьому аспекті вони є цінностями-регуляторами, цінностями-нормами. Важливе завдання активної соціальної політики з регулювання **С.в.** між людьми з приводу обміну цінностями полягає в стимулюванні, мотивації їх до знаходження, досягнення, як суспільно значимих соціальних цінностей – соціальної справедливості, добробуту, злагоди, а також індивідуальних цінностей кожного індивіда.

Характерною рисою багатьох видів **С.в.** є відносини соціальної залежності та влади. Відносини залежності виникають у процесі соціальної взаємодії індивідів, суспільної діяльності людей із задоволення своїх потреб. Вони можуть існувати як прямо, без-

посередньо, так і опосередковано, усвідомлюватись і не усвідомлюватись людьми. Саме процес задоволення потреб людини зумовлює залежність індивідів один від одного, що є основою виникнення і функціонування соціального буття. Відносини залежності проявляються у відносинах влади. Відносини влади – важлива складова **С.в.**, оскільки вони мають важливе значення в життєдіяльності людини. Кожна організована соціальна група чи сам процес – це значною мірою процес владних відносин, зокрема використання влади. Соціальна влада, суперництво через владу – важливий елемент соціального буття, загальна складова соціальних структур. В основі будь-якої соціальної влади виділяють три складові: сила, авторитет, вплив.

С.в. залежності та влади безпосередньо впливають на реалізацію людьми свого соціального потенціалу, соціальної безпеки. Зазначені **С.в.** залежності та влади проявляються в системі соціально-трудова відносин, зокрема відносин з приводу суспільного розподілу результатів праці, тобто благ, у процесі соціальної стратифікації. Є багато аспектів впливу **С.в.** залежності та влади на соціальну сферу життя суспільства, задоволення людиною своїх соціальних цінностей, самореалізації свого соціального потенціалу. Тому важливим завданням соціальної політики є регулювання **С.в.** залежності та влади, які безпосередньо чи опосередковано впливають на реалізацію людиною свого соціального потенціалу, її соціальної безпеки. **С.в.** сприяють упровадженню інноваційних процесів в організацію суспільного життя. Значний потенціал для суспільного розвитку містять у собі якісно нові **С.в.**, які є результатом кількісної зміни включених у них суб'єктно-об'єктних складових.

Літ.: Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер ; пер. з нім. О. Погорілого. – К. : Основи, 1998; Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1997; Скуратівський В. А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, М. Ф. Шевченко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998; Скуратівський В. А. Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 2003; Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський та ін.] ; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. –

К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1; *Соціологія* : короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998; *Шляхтун П. П.* Конституційне право України : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Освіта України, 2010; *Штомпка П.* Поняття соціальної структури: попытка обобщения / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2001. – № 9.

Скуратівський В.А., Линдюк О.А.

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ – процес виникнення нових явищ, структур, характеристик у різних соціальних системах і підсистемах під час їх взаємодії.

У соціальній сфері не існує незмінних об'єктів і суб'єктів. Тому явища суспільного життя слід розглядати не тільки в статичному стані, а насамперед у динаміці. Соціальна динаміка разом із соціальною статикою були основними напрямками соціологічного аналізу О.Конта. Ідеї динамізму соціальних процесів сповідував і Г.Спенсер, який сформулював ключові положення еволюціонізму як методологічного фундаменту соціології. Значну увагу аналізу динаміки суспільного розвитку приділяв К.Маркс, створивши теорію суспільної формації, у межах якої виокремив етапи послідовного розвитку суспільства. У середині ХХ ст. на зміну пануючим у західній соціології структурно-функціоналістським ідеям стабільності й непорушності існуючого порядку прийшли критичні ідеї (Г.Беккер, У.Мур, Н.Смелзер та ін.) про необхідність фундаментальних соціальних змін у суспільстві. Якщо у функціоналізмі соціальні зміни ототожнювалися з адаптацією, то його опонентами вони розглядалися як реформістська перебудова.

Поняття “соціальні зміни” у вітчизняній науці вживалось рідко. Звичнішим було поняття “соціальний розвиток”, яке характеризує лише певний вид соціальних змін, спрямований на вдосконалення. Поняття “соціальні зміни” і “соціальний прогрес” не тотожні. “Прогрес” виражає ціннісну характеристику, зміни в бажаному напрямі. Але багато соціальних змін не мають чіткого спрямування. Тому в сучасній науці віддають перевагу нейтральному поняттю “соціальні зміни”, яке не має в собі оцінювального компонента і охоплює широке коло різноманітних соціальних змін безвідносно до їх спрямованості. Це поняття фіксує факт зрушення, зміни в широкому розумінні. Соціальні зміни

відбуваються на рівні міжособистісних відносин, на рівні організацій та інститутів, малих і великих соціальних груп, на місцевому, соціетальному та глобальному рівнях. Суспільствознавство аналізує різні типи соціальних змін: еволюційні й революційні, короткострокові й довгострокові, організовані й стихійні, насильницькі й добровільні, усвідомлені й неусвідомлені, а також зміни на рівні індивіда, групи, організації, інституту, суспільства та ін. Серед багатьох теорій соціальних змін розрізняють три групи: соціокультурні, індустріально-технологічні та соціально-економічні.

Соціокультурні теорії на передній план висувають зміни в соціокультурній сфері – світогляді, релігії, системах цінностей, менталітеті соціальних груп, суспільств та епох. Такі зміни вважаються найбільш фундаментальними, що визначають усі інші зміни в суспільстві. Серед цієї групи теорій своєю ґрунтовністю виділяється теорія соціокультурної динаміки П.Сорокіна.

Індустріально-технологічні теорії інтерпретують соціальні зміни як похідні змін у технології матеріального виробництва. Індустріальну (промислову) технологію розглядають як фундамент, на якому відбуваються зміни, і як головне їх джерело. До цієї групи відносять теорії “стадії економічного зростання” (І.Ростоу), “єдиного індустріального суспільства” (Р.Арон), “постіндустріального суспільства” (Г.Белл, З.Бжезинський, А.Турен), “кінця ідеологічної ери” (Д.Белл, М.Ліпсет).

Найпоширенішою серед *соціально-економічних* теорій є марксизм. З його точки зору (К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін) вирішальним фактором соціальних змін є економічний розвиток, точніше – діалектика взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин.

Кожна з названих груп теорій має свої переваги, але жодна не може розглядатись як вичерпна.

Значні соціальні зміни відбуваються на основі важливих відкриттів і нововведень, тобто інновацій. Поняття “інновація” увійшло в науку ще в ХІХ ст. і вживалось при вивченні змін у культурі на протипагу поняттю “традиція”. Тепер нововведення розглядається як певна стадія процесу соціальної зміни. Інновація – комплексний процес створення, поширення та використання нового практичного засобу (нововведення) для задоволення людських потреб, а також

пов'язані з цим нововведенням зміни в соціальному середовищі. Інновація – не тільки відкриття, а і його впровадження. Саме воно спричинює суттєві зміни в суспільному житті. Не всі інновації однозначно сприймаються суспільством. Різним буває термін їх втілення в життя, яке відбувається шляхом дифузії – передачі інноваційних рис і зразків поведінки від однієї групи до іншої як усередині певного суспільства, так і за його межами.

Літ.: *Рущенко І. П.* Загальна соціологія : підручник / І. П. Рущенко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004 р.; *Соціологія* : підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. В. Г. Городяненка. – К. : Видавн. Центр “Академія”, 2002; *Управління суспільним розвитком*. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, С. О. Борисевич ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К. : Вид-во НАДУ, 2006.

Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Суб'єкти **С.п.** – державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи, заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, що не мають на меті отримання прибутку. Функції суб'єктів соціальних послуг – виконання завдань, що збігаються з основними функціями суспільства. Головним критерієм надання **С.п.** є адекватна оцінка допомоги та визначення рівня соціальних норм суспільства.

Сфера **С.п.** охоплює ринковий та неринковий сектори. До неринкового сектору відносять систему державного та некомерційного обслуговування населення на підставі принципу субсидіарної відповідальності та залучаються не тільки фінансові ресурси населення, але й благодійних організацій. **С.п.** можуть бути: *соціально-побутові* (спрямовані на підтримку життєдіяльності громадян у побуті); *соціально-медичні* (спрямовані на

підтримання та покращання здоров'я населення); *соціально-психологічні* (передбачають корекцію психологічного стану громадян для їх проживання і адаптації в суспільстві); *соціально-педагогічні* (спрямовуються на профілактику відхилень у поведінці та особистого розвитку клієнтів соціальних служб); *соціально-економічні*, спрямовані на підтримку і поліпшення життєвого рівня суспільства; *соціально-правові* (надання юридичної допомоги, захист законних прав та інтересів громадян); *нерегулярними* (напр. сезонний або у зв'язку з прийняттям рішень щодо надання будь-яких пільг (ветеранам, інвалідам, вкладникам); *інформаційні* (поширення просвітницької та життєво необхідної інформації); *надмірними* (напр. на послуги лікарів у зв'язку з епідемією, стихійним лихом); *негативний* (напр. відмова від надання роботи алкоголікам, жінкам з дітьми, колишнім ув'язненим, наркоманам) тощо.

Відповідно до Закону України “Про соціальні послуги” **С.п.** надаються: за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; в установах і закладах денного перебування; в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки (догляду). А при отриманні **С.п.** громадянин має право на: поважливе і гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги; вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування; інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання соціальних послуг; згоду на соціальні послуги; відмову від соціальних послуг; конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома суб'єкту, який надає соціальні послуги; захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку. Здійснюють **С.п.** соціальні працівники, волонтери, соціальні служби та інші фізичні особи, які мають відповідну освіту і схильні за особистими якостями до надання соціальних послуг.

Літ.: *Закон України про соціальні послуги* (із змінами і доповненнями). – Режим доступу : www.rada.gov.ua; *Управління суспільним розвитком: словник-довідник* / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ – права людини і громадянина у соціальній сфері, що полягають у набутті соціальних благ, володінні, користуванні й розпорядженні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у цій сфері. **С.п.л.** – один із загальних видів все-світньовизнаних прав людини, досить тонка й така, що важко піддається визначенню, категорія. Спостерігається активна експлуатація цієї категорії у політичних цілях, причому **С.п.л.** або досить жорстко “прив’язуються” до економічних прав, або підміняють собою певні економічні права, або навпаки, соціальними правами обмежується лише сфера соціального забезпечення, а під соціальним правом (у позитивному значенні) розуміється право соціального захисту. До **С.п.л.** належать права, реалізація яких пов’язана із задоволенням найважливіших соціальних потреб людини. Відповідно до Конституції України до **С.п.л.** належать права на працю (ст. 43); відпочинок (ст. 45); соціальний захист (ст. 46), які включають право людей ... “на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом”; житло (ст. 47); достатній життєвий рівень (ст. 48); охорону здоров’я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) та ін. Сукупність **С.п.л.** становить систему соціального права, за допомогою якого реалізується соціальна функція держави.

С.п.л. були закріплені у таких основних міжнародно-правових актах: Загальній декларації прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародних пактах ООН 1966 р., конвенціях Міжнародної організації праці, Європейській соціальній хартії (Рада Європи, Турин, 1961 р.), Європейській соціальній хартії (переглянутій) (Рада Європи, Страсбург, 1996 р.), Європейському кодексі соціального забезпечення (Рада Європи, 1964 р., переглянуто в 1990 р.), Хартії основних прав працівників (ЄС, 1989 р.), Хартії основних прав Європейського Союзу (ЄС, 2000 р.) тощо. Згідно з цими актами до основних соціальних прав належать: право на працю; на відпочинок; на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім’ї; на охорону здоров’я, медичну допомогу, медичне страхування; на соціальне забезпечення; на освіту; на житло; на охорону і допомогу сім’ї; на захист

материнства; на охорону і допомогу дітям та підліткам. Цей перелік значно доповнюється в інших міжнародних актах та в національних законодавствах. Так, у Загальній декларації прав людини закріплені такі соціальні права, як: право на соціальне забезпечення (ст. 22), працю і вільний вибір роботи (ст. 23), відпочинок і дозвілля (ст. 24). Відповідно до ст. 25 кожна людина має право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров’я і добробуту її самої та її сім’ї, право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку, втрати засобів для існування через незалежні від неї обставини. Йдеться, крім того, про права людини на освіту, на вільну участь у культурному житті суспільства, науковому прогресі (ст. 26-27). Гарантіями зазначених прав є право людини на соціальний і міжнародний правопорядок, за якого права і свободи, викладені в декларації, можуть бути повністю реалізовані. Все ж найбільш поширеним у науці є визначення соціальних прав як таких, що забезпечують людині гідний рівень життя і соціальну захищеність. Визнання прав людини, встановлення їх змісту та забезпечення гарантій – найвизначніше надбання ХХ ст.

Літ.: *Лепихов М. М.* Право и социальная защита населения (социальное право) / М. М. Лепихов. – М. : Былина, 2000; *Болотіна Н. Б.* Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні : монографія / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005; *Політологічний енциклопедичний словник /* упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СОЦІАЛЬНІ СИСТЕМИ – найвища форма самоорганізації людського суспільства, якій притаманна внутрішня структурна та функціональна цілісність, взаємозалежність усіх складових елементів і зв’язків між ними, їх певна ієрархія, визначена відносинами обміну, залежності й влади. Основними елементами **С.с.** є люди, які в процесі своєї життєдіяльності вступають у різноманітні зв’язки та взаємовідносини, формуючи суспільні явища й процеси, що конституюються у певні соціальні об’єкти й структури. Усі **С.с.** виникають унаслідок цілеспрямованої діяльності людини. В одних випадках **С.с.** свідомо формуються й коригуються суб’ек-

тами суспільного життя в руслі заданих цілей (напр. органи державної влади, політичні партії, галузі виробництва, соціальне забезпечення тощо); інші виникають і функціонують як загальний результат реалізації окремих цілей складовими елементами системи (напр. ринкові відносини, соціально-класова структура суспільства та ін.). В усіх випадках розвиток **С.с.** відбувається внаслідок взаємодії об'єктивної саморегуляції та свідомої цілеспрямованої управлінської діяльності. Співвідношення між цими двома складовими самоорганізації **С.с.** може бути дуже різним: від синхронної взаємодії до майже цілковитого домінування одного чинника над іншим. Визначення оптимального співвідношення управлінського впливу й об'єктивної саморегуляції соціальної системи – одне з найважливіших завдань суб'єктів управлінської діяльності: недостатнє (як і надмірне) втручання у функціонування останньої може мати згубні для неї наслідки. **С.с.** властива низка загальних закономірностей функціонування й розвитку: 1) цілеспрямованість та гнучкість, здатність змінювати в певних межах свою поведінку задля досягнення заданої мети; 2) емерджентність, набуття системою властивостей, не притаманих її окремим елементам чи їх механічній сукупності; 3) єдність структури та функцій, їх взаємозалежність; 4) відкритість, обмін системи та її елементів з середовищем оточення (закриті системи деградують і руйнуються); 5) адаптивність, здатність перебудовуватися відповідно до змін середовища оточення; 6) єдність централізації і децентралізації цілеспрямованого (управлінського) впливу на процеси саморегуляції системи; 7) можливість нелінійного розвитку, коли трансформація системи неадекватна спрямованому на неї (чи на її елементи) впливу.

С.с. зазвичай є складними і багаторівневими, де кожен елемент є підсистемою зі своїми специфічними характеристиками. Соціальне буття людини є глобальною системою, що складається з величезної кількості підсистем, які, взаємодіючи між собою, створюють неймовірно складну мережу суспільних відносин, соціальних явищ, процесів, об'єктів, що в динаміці наповнюють конкретним змістом ту чи іншу історичну епоху, визначаючи її характер та особливості.

Схематично структуру суспільства як найбільшої і найскладнішої соціальної системи

можна подати таким чином: 1) **суспільство** в цілому як соціальна система; 2) **людина** як основний елемент суспільства, що також є складною соціальною системою, у якій на індивідуальному рівні концентруються й відображаються всі суспільні відносини; 3) система соціальних зв'язків, які виникають між людиною і суспільством.

У свою чергу, система соціальних зв'язків, що опосередковує взаємодію людини і суспільства, складається із багатьох підсистем, базовими серед яких є такі.

1. Система соціальних контактів.
2. Система соціальних дій.
3. Система соціальної взаємодії, яка включає: а) систему соціальних відносин; б) систему соціальних спільностей; в) систему соціальних інститутів та організацій. Кожне з цих утворень має власні підсистеми. Так, система соціальних відносин, будучи сукупністю всіх соціальних зв'язків людей, які виникають на основі обміну цінностями та залежності й влади, поділяється на дві великі підсистеми: 1) соціальну структуру, яка відображає сталий розподіл соціальних статусів та ролей у суспільстві і 2) систему соціальної мобільності, яка відображає зміни у соціальній структурі, зумовлені зміною соціальних статусів і ролей індивідів чи соціальних груп. Система соціальних спільнот розпадається на територіальні, етнонаціональні, соціальні та ін. Система соціальних інститутів включає їх різновиди: економічні (інститути власності, фінансів, ринку праці тощо); політичні (інститут влади, громадянства, управління та ін.); соціальні (інститут сім'ї, соціального захисту тощо); духовні (інститут освіти, виховання та ін.)

Ефективне державне управління суспільним життям потребує ґрунтовного пізнання закономірностей функціонування **С.с.**, у яких відображається все багатство суспільної активності людей.

Літ.: Скуратівський В. А. Соціальні системи та соціологічні методи їх дослідження / В. А. Скуратівський, М. Ф. Шевченко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998; Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ "Атлант ЮЕМСІ", 2006. – 498 с.; Управління соціальним і гуманітарним розвитком : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.; 2010. – Ч. 2. – 244 с.

Ситник П.К.

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ

– напрями цілеспрямованого впливу на сферу суспільних відносин, що полягають у забезпеченні реалізації потреб розвитку суспільства і його підсистем; формуванні критеріїв і показників соціального розвитку об'єкта; розробці й застосуванні методів розв'язання проблем, що виникають; досягненні запланованих параметрів у розвитку соціальних відносин і процесів суспільства. З точки зору суспільного розвитку можна виділити наступні **С.ф.у.**:

– управління соціально-економічними процесами, що означає соціальний контроль за виконанням соціально-економічних програм, спрямування і мотивацію економічної діяльності людей, регулювання економічної поведінки людини, її ролі в системі економічних відносин;

– управління соціально-політичними процесами, яке полягає у відтворенні змісту політики і способах її впровадження в життя;

– управління процесами сфери духовного життя, що виявляється у формі освіти й виховання, визначенні засобів та методів активного залучення людей до суспільного життя. Перша функція проявляється в підтриманні на відповідному рівні реальних доходів населення, що вимагає забезпечення реалізації державних гарантій їх індексації відповідно до темпів інфляції, визначених законодавством. У зв'язку з тим, що в рамках обмежувальної грошової та фіскальної політики можливості такої індексації незначні, останнім часом набули поширення аргументи щодо підвищення реальних доходів за рахунок мінімізації темпів зростання споживчих цін. Однак не можна забувати, що активна антиінфляційна політика відіграє, як було зазначено вище, гальмуючу роль щодо економічного зростання. Отже, такий напрям підвищення реальних доходів населення видається для сучасних умов безперспективним. Об'єктивною основою для підвищення реальних доходів зайнятих у суспільно корисному процесі має слугувати підвищення продуктивності ресурсів і збільшення на цій основі обсягу виробництва споживчих товарів та послуг. Необхідним вважається дотримання принципу випереджаючого зростання продуктивності ресурсів (у тому числі праці) порівняно зі зростанням заробітної плати, оскільки за такого підходу збільшується конкурентоспроможність про-

дукції. Не менш важливим вважається створення сприятливого інвестиційного клімату в країні та її регіонах.

Пріоритетне місце в процесі реалізації та розвитку людського потенціалу країни посідає політика на ринку праці. У зв'язку з посиленням фіскальної політики та здійсненням заходів щодо зменшення рівня тінізації економіки відбувається поступове згорання кількості тіньових робочих місць, що загострює проблему збільшення легальної зайнятості. Політика держави в цьому напрямі повинна бути спрямована, перш за все, на розробку економічних механізмів заохочення роботодавців до створення нових робочих місць для молоді.

Друга функція має на меті забезпечити ефективність функціонування політичних інститутів, стабільність політичної системи шляхом законодавчо-визначеного і закріпленого розподілу функцій та повноважень між управлінськими органами.

Сфера даної функції – це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом участі у різного роду партіях, рухах, громадянських ініціативах, асоціаціях. Соціально-політична функція перебуває у тісній діалектичній єдності з соціально-економічною функцією. Взаємно визначаючи одна одну, ці функції приводять у рух соціальні сили суспільного розвитку, підвищують їх ефективність. Економіка зумовлює політичну діяльність. І все ж головна роль належить політиці, яка є найбільш активним засобом перетворення суспільства. Характеризуючи соціально-політичну функцію управління, слід розглянути дві її складові. Одна відображає зміст політики, яка виражається в її соціальних цілях, проведення їх у життя. Інша, не менш важлива, показує, у який спосіб політика втілюється в життя. При цьому ключовим питанням залишається питання про владу. Спосіб здійснення влади розкриває зміст соціально-політичної функції з точки зору механізмів її реалізації. Соціально-політична функція управління полягає в організації системи політичних відносин, взаємодії між владою і суспільством таким чином, щоб відтворювати гармонійний їх взаємозв'язок у транзитивних умовах.

Третя функція спрямована на впорядкування життєдіяльності суспільства. Соціальне управління використовує суб'єктивні чинни-

ки поведінки людини та її ставлення до діяльності. Ця сторона визначає зміст духовно-ідеологічної функції управління. Одним із потужних факторів, що спонукають людину до дії, є її свідомість, яка проявляється у вигляді ідеальних прагнень. Оволодіваючи мільйонами людей, цілі та прагнення людей перетворюються на матеріальну силу, потужний засіб перетворення реального життя.

Ядром громадської та індивідуальної свідомості виступає світогляд. Він визначає духовний світ особистості, соціальну, суспільно-політичну активність людини, характер мотивів і стимулів трудової діяльності, її моральне обличчя. Сукупність засобів, способів, форм і методів ідейно-політичної освіти та виховання, організації людей, їх активного включення в суспільне життя становить зміст духовно-ідеологічної функції соціального управління.

Літ.: Управління суспільним розвитком : словник-довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика* : монографія / А. М. Михненко (кер. авт. кол.), О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. В. Соснін. – К. : НАДУ, 2009. – 396 с.

Михненко А.М., Месюк М.П.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, а також їхні стійкі зв'язки, взаємодії і стосунки.

Соціальна система – суспільство і його складові, що виступають як системні цілісності. Соціальна система є складним організованим, упорядкованим цілим, яке складається з індивідів, соціальних спільнот та інститутів, що об'єднуються різноманітними зв'язками та відношеннями і мають соціальну природу. Основну роль у таких системах відіграють люди, які виступають суб'єктами соціальної діяльності. Соціальна система утворюється завдяки спільній меті, розумінню компонентами цієї системи своїх завдань та функцій. Значну роль у цій системі відіграють прямі та зворотні зв'язки, принцип ієрархії, соціокультурні стандарти, зразки поведінки тощо. Соціальна система характеризується високою здатністю до самоорганізації, активною діяльністю та адаптивністю. Природа соціальної системи зумовлена такими факторами, як тип цивілізації, рівень економічного, політичного, соціаль-

ного та духовно-культурного розвитку, прояв людської активності. Державне управління розглядає соціальну систему як базову основу управління, що забезпечує його принципи та теоретико-методологічний зміст.

Економічна система – взаємопов'язана сукупність організаційних форм та інституцій, в яких відбуваються господарські процеси, економічна діяльність людей; спосіб організації господарського життя суспільства з метою розв'язання його ключових проблем. Констатуючими (системоутворюючими) елементами економічних систем виступають інституції, форми організації господарського життя суспільства, серед яких звичайно виділяються права власності та механізми координації господарських процесів.

Системою називають комплекс взаємопов'язаних елементів разом із відношеннями (зв'язками) між цими елементами та між їх атрибутами, які спільно реалізують певні цілі. Таким чином, **С.-е.с.** являє собою сукупність зв'язків, відносин та вчинків, які виникають на основі спільної діяльності людей, на підставі закріплених норм, принципів, що історично склалися у спільноті з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту. **С.-е.с.** належать до класу кібернетичних, тобто керованих, систем.

С.-е.с. має ієрархічну (багатоступеневу) структуру, за якої кожний рівень управління має певну автономію і є безпосереднім об'єктом управління для вищого рівня (цех – підприємство). Ієрархія і кількість підсистем залежать від внутрішньої складності підприємства, а також від його цілей і завдань. Ієрархічний принцип побудови структури управління підприємством дозволяє певною мірою спростити систему, а також долати інформаційні бар'єри, що виникають в організації. **С.-е.с.** характеризується різними технічними, технологічними, організаційними та економічними потенціалами.

В **С.-е.с.** постійно виникають фактори невизначеності, які поділяють на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать: нові економічні умови постачання і реалізації продукції, новітні інноваційні досягнення наукових закладів; останні податкові новини та митні зміни тощо. Внутрішніми факторами є: реконструкція і реформування підприємств; упровадження нових форм організації та оплати праці; зміни в кількісному та якісному складі працівників;

виникнення труднощів у зв'язку з погіршенням морального клімату в колективі; технічні й технологічні помилки спеціалістів, ненадійність техніки та ін.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.; *Рульєв В. А. Менеджмент* : навч. посіб. / В. А. Рульєв, С. О. Гуткевич. – К. : Центр учбов. л-ри, 2011. – 312 с.

Михненко А.М., Нелезенко Н.П.

СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ МОДЕЛІ (англ. Welfare State Models) – умовно описувана схема елементів соціальної держави, яка дає змогу порівняти **С.д.м.** в країнах світу використовуючи характерні риси, покладені в основу такої моделі.

У світі існує багато **С.д.м.**, які класифікуються за різними ознаками: масштабами участі держави у розробленні та реалізації соціальних програм, джерелами фінансування та структурою соціальних витрат; структурою категорій населення, які підпадають під дію певної соціальної програми; формами соціального захисту; рівнем державних соціальних гарантій і платних послуг, характером управління соціальним розвитком тощо. Суттєві теоретико-методологічні розробки з проблем розвитку та функціонування **С.д.м.** здійснюються в межах філософських, економічних, юридичних, політичних, соціологічних наук, науки державного управління. Г.Віленський і Ч.Лебо у праці “Індустріальне суспільство та соціальна держава” (1958) запропонували одну з перших класифікаційних схем, виокремивши “інституціональну” і “залишкову” **С.д.м.** У **С.д.м.** “інституціонального” типу (консервативній, твердій-ринковій) об’єктом соціальної політики виступають практично всі верстви населення, перерозподіл матеріальних благ вважається функцією держави, держава відіграє вирішальну роль у вирівнюванні доходів населення. Такий тип чітко виражений у шведському варіанті соціальної політики. У “залишковій” (ліберальній, соціально-демократичній) **С.д.м.** держава покладає на себе лише ті функції, з якими не справляється ринок, перерозподіл благ здійснюється державою як надзвичайний захід, вибірково, спрямований на найбільшні верстви населення, тобто надання державної підтримки особі передбачено лише у випадках, коли

індивідуальні потреби не можуть бути задоволені іншими соціальними інститутами (сім’єю, громадою, фондами). Державна підтримка забезпечується короткостроково до того часу, коли людина або сім’я знову зможуть піклуватися про себе самостійно. Типовим представником такої моделі є США. Обидва типи **С.д.м.** подібні за складом компонентів. Відмінність між ними полягає у масштабах втручання держави в соціально-економічне життя суспільства, ролі і співвідношенні структурних елементів, пасивною чи активною позицією держави і саморегуляцією ринку в соціальній сфері. В “інституціональній” моделі державні заходи допомоги охоплюють широке коло людей і здійснюються за рахунок податків, заходи держави у “залишковій” моделі спрямовані вибірково, на найбільшні верстви населення, за наявності слабо вираженої прогресії податків. Р.Тітмусс у 1974 р. розробив класифікацію соціальних держав, доповнивши дві вищезазначені моделі проміжною – моделлю індустріальних досягнень.

Досить часто науковці виділяють “змішаний” варіант, який є проміжним між “інституціональним” і “залишковим”. Його ще називають “соціально-ринкове господарство”. Така **С.д.м.** використовується в Німеччині. Характерною особливістю є те, що поряд із визнанням саморегулюючої ролі ринку передбачено свідоме втручання держави в цей процес.

Г.Еспінг-Андерсен у праці “Три світи капіталізму добробуту” виходив не тільки з концептуального підходу до ролі держави в економіці, але й враховував ступінь і форми цього втручання, виділяючи такі **С.д.м.**:

– ліберальну (залишкову) – домінує вільний ринок, участь держави мінімізована (залишковий принцип фінансування малозабезпечених), держава забезпечує рівні соціальні шанси громадянам, заохочує приватні форми соціального страхування та стимулює трудову мотивацію;

– консервативну (корпоративну, солідарно-консервативну) – **С.д.м.** виходить із необхідності забезпечити рівновагу патерналістських заходів з адресними програмами підтримки малозабезпечених, система забезпечує соціальні гарантії, але ступінь перерозподілу доходів незначний, в її основу покладена ідея партнерства між державою та суспільними організаціями;

– соціал-демократичну (соціалістичну, солідарну) – перевага віддається соціальним завданням над вимогами ринку, переважає принцип універсалізму в наданні соціальних послуг, ступінь перерозподілу значний для забезпечення широких витрат на соціальні цілі, держава гарантує певний рівень доходів та соціальних послуг незалежно від особистого трудового внеску.

Поширеним є поділ основних **С.д.м.** на консервативну, ліберальну, соціально-демократичну та католицьку.

У класифікації Г.Терборна враховується не тільки обсяг соціальних зобов'язань держави, а й політика, що проводиться державою на ринку праці. Відповідно, науковці виділяють чотири типи **С.д.м.**: сильну інтервенціоністську державу добробуту – сильна соціальна політика, домінує ідея “повної зайнятості”; слабкі компенсаторні держави добробуту – значні соціальні зобов'язання при низькій прихильності до “повної зайнятості”; невеликі держави добробуту, орієнтовані на повну зайнятість; держави добробуту, орієнтовані на ринок – обмежені соціальні права при низькій прихильності до “повної зайнятості”.

Т.Тілтон та Н.Ферніс виокремлюють три різновиди **С.д.м.**:

– позитивну державу – соціальне забезпечення ґрунтується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів, визнається лише право на соціальну допомогу, розмір і характер якої встановлюється державою. Політика держави є засобом контролю, “амортизатором” соціальних конфліктів, а на соціальні потреби витрачається незначна частка державного бюджету. Діють численні соціальні програми. Прикладом такої держави є США, Австралія. Ця модель зіставлювана із класичною неоліберальною, “залишковою” **С.д.м.**;

– власне соціальну державу (держава соціальної безпеки) – створює умови для повної зайнятості, забезпечує усім громадянам гарантований мінімальний рівень життя (Великобританія, Франція, Греція);

– державу загального добробуту – гарантується рівність, кооперація і солідарність членів суспільства, забезпечується повна зайнятість, відсутня диференціація доходів населення (Швеція, Нідерланди).

Комісія ЄС з розробки уніфікованої моделі соціального захисту для європейських країн виділяє дві основні **С.д.м.**: “бісмарковську” та “бевериджську”. Особливістю моделі

Бісмарка є те, що вона передбачає жорстку систему взаємозв'язку між рівнем соціального захисту й успішністю професійної діяльності працівника. Тому соціальні права людини зумовлюються відрахуваннями, які виплачуються працівником упродовж активного життя. Соціальні виплати набувають форми відкладених платежів (страхових внесків), з яких формуються професійні страхові фонди та здійснюються соціальні виплати. Соціальний захист людини не залежить від держави, її фінансового, бюджетного забезпечення (винятком є тільки сім'ї із недостатніми можливостями активної трудової діяльності). В основу моделі Беверіджа покладено принцип національної солідарності, який ґрунтується на концепції розподільчої справедливості. Людина незалежно від її соціально-трудової активності має право на мінімальний соціальний захист в разі хвороби, старості або через іншу причину погіршення свого добробуту. Джерелом фінансування є державний бюджет, який формується з податків. Модель Беверіджа в системі соціального захисту реалізують скандинавські країни, Великобританія. Залежно від географічного положення західних країн модель Бісмарка називають європейською (континентальною), а модель Беверіджа – північною (нордичною).

Крім охарактеризованих вище **С.д.м.**, також виділяють:

– німецьку (континентальну) – діє в Німеччині, Австрії, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії, частково у Франції, Угорщині. Для неї характерні великі обсяги перерозподілу ВВП через бюджет (близько 50 %), у формуванні страхових фондів провідну роль відіграють роботодавці, прагнення до підтримки повної зайнятості;

– англосаксонську – застосовується у Великобританії, Ірландії, Канаді. Для неї характерні більш низький рівень перерозподілу ВВП (менш як 40%), пасивний характер політики зайнятості, у пропозиції соціальних послуг значну роль відіграють приватні і суспільні компанії;

– середземноморську – використовується в країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Італія). Соціальна політика спрямована на компенсацію витрат у доходах найбільш уразливих груп населення;

– скандинавську – характерна для Швеції, Данії, Норвегії і Фінляндії. Соціальна полі-

тика активна, всеосяжна, високий рівень перерозподілу національного доходу, фінансування соціальних витрат здійснюється в основному за рахунок бюджету.

Деякі вчені виділяють **С.д.м.**: соціального нігілізму та конфуціанську модель тощо.

Незважаючи на відмінності між **С.д.м.** та особливостями їх упровадження в кожній конкретній країні, такий тип держави має визначальні ознаки та основоположні принципи, які роблять її саме соціальною. Діючі **С.д.м.** є складними. Будучи лише моделями, вони повною мірою в жодній країні світу не були реалізовані. Слід здійснювати активний пошук кожній країні світу своєї моделі соціального розвитку, яка урахувала б національні особливості, традиції та реалії глобалізації світової і національних економік. Проте всі **С.д.м.** мають сприяти досягненню в суспільстві соціальної справедливості завдяки здійсненню цілеспрямованої та виваженої соціальної політики.

Літ.: Волков А. М. Швеция: социально-экономическая модель / А. М. Волков. – М. : Мысль, 1991; Гансли Т. Социальная политика и социальное обеспечение за рыночной экономики / Т. Гансли ; пер. з англ. О. Перепада. – К. : Основи, 1995; Гришин И. В. Типы социальной политики: концепции, практика / И. В. Гришин, И. В. Соболева // Общество и экономика. – Б. м. : [б. и.], 1997; Дікон Б. Глобальна соціальна політика / Б. Дікон, М. І. Холмс, П. Стабс. – К. : Основи, 1999; *Западноевропейские страны: особенности социально-экономических моделей* / под ред. В. П. Гутника. – М. : Наука, 2002; Скуратівський В. А. Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 2003; Скуратівський В. А. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський та ін.] ; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1; *Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник* / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського. – К. : НАДУ, 2010; Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000.

Скуратівський В.А., Линдюк О.А.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ – способи впливу на стан колективу, груп, індивідів за допомогою знань з психології, соціології, соціальної психології з метою підтримки в оптималь-

ному робочому режимі складних елементів та різномірних об'єктів систем державного управління за умов збереження здоров'я членів колективу та комфортного морально-психологічного клімату. В групу соціально-психологічних методів входять ряд методів, у тому числі: планування соціального розвитку колективу, використання різних форм колективного й індивідуального морального заохочення, збереження та розвитку традицій колективу, урахування індивідуально-психологічних особливостей членів колективу в управлінні. Для вивчення соціально-психологічних факторів, що впливають на ефективність праці, широко використовуються такі методи досліджень, як анкетування, інтерв'ювання, спеціальні тести, хронометраж, спостереження, опитування та ін. Застосування **С.-п.м.у.** демонструє пізнавально-діяльнісне відношення до світу. Головна мета застосування соціально-психологічних методів – формування в колективі позитивного морально-психологічного клімату, який активізує ініціативність кожного працівника, творчу цілеспрямованість, самодисципліну та реалізують мотиви соціальної поведінки людини.

Серед сучасних науковців, які досліджували соціально-психологічні методи та механізми управління: Д.І.Дзвінчук, В.С.Лозниця, Л.Е.Орбан-Лембрик, Ю.Г.Одегов, О.І.Турчинов, Г.В.Щокін, Г.Д.Горячев, С.Т.Гурьянов, А.Л.Журавльов, О.О.Зворикін, І.І.Ляхов, Є.В.Таранов та ін.

С.-п.м.у. являють собою єдність двох аспектів управлінського впливу на працівників – соціального і психологічного. Соціальний вплив проявляється через сукупність конкретних способів і прийомів, спрямованих на формування й розвиток виробничого колективу, трудову і творчу активність його працівників, формування духовних інтересів людей та їх світогляд. Соціальні методи управління ґрунтуються на врахуванні особливостей взаємодії людей, форм спілкування, культурних норм і цінностей. За їх допомогою здійснюється управління відносинами в колективах і між колективами. Забезпечують формування і розвиток трудових колективів шляхом управління свідомістю і поведінкою людей через потреби, інтереси, мотиви, ідеали, цілі, нахили тощо.

Психологічний вплив полягає в регулюванні взаємовідносин між членами виробничого

колективу з метою створення в ньому сприятливого психологічного клімату. Психологічний вплив базується на використанні різноманітних факторів: інформованості про результати праці, моральні спонукання до творчості, ініціативи, активності якісної праці, врахуванні психологічних особливостей працівників, забезпеченні перспективного соціального й професійного зростання, справедливості матеріального стимулювання, підборі працівників з урахуванням їх психологічних характеристик. Психологічні методи управління застосовують з метою гармонізації стосунків працівників фірми і формування такого психологічного клімату, який сприяв би активізації діяльності всього колективу. Їх поділяють на такі групи: методи формування і розвитку трудового колективу; методи гуманізації стосунків у трудовому колективі; методи психологічного спонукання (мотивації); методи професійного відбору і навчання. Психологічні методи управління покликані забезпечити формування первинних трудових колективів відповідно до індивідуальних здібностей, нахилів, інтересів працівників і дотримання їх психологічної сумісності та шляхи регулювання відносин між людьми, впливаючи на індивідуальну психологію окремих робітників. У процесі управління ці способи і прийоми впливу різним чином поєднуються, завдяки чому підвищується їх ефективність. **С.-п.м.у.** ґрунтуються на використанні моральних стимулів до праці, діють на особистість за допомогою психологічних прийомів з метою перетворення адміністративного завдання на свідомий обов'язок, внутрішню потребу людини. Залежно від специфіки управлінських цілей виокремлюють такі методи: підвищення соціально-виробничої активності; соціально-історичного успадкування; управління ролевою поведінкою; удосконалення комунікацій; соціального регулювання; пропаганди та агітації власного прикладу; формування певної організаційної культури.

Літ.: Кулініч І. О. Психологія управління : навч. посіб. / І. О. Кулініч. – К. : Знання, 2008. – 292 с.; Лозниця В. С. Психологія управління : навч. посіб. / В. С. Лозниця. – К. : ТОВ “УВПК “ЕксОб”, 2000. – 512 с.; Цимбалюк І. М. Психологія управління : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк. – К. : ВД “Професіонал”, 2008. – 624 с.; *Інформаційні матеріали сайту.* – Режим доступу : <http://www.readbookz.com/>; *Інформаційні матеріали сайту.* – Режим доступу : <http://www.library.oridu.odessa.ua/>;

Інформаційні матеріали сайту. – Режим доступу : <http://revolution.allbest.ru>

Соколовський С.І.

СОЦІОТЕРАПІЯ (англ. sociotherapy) – надання соціальної допомоги в ситуаціях різного роду соціально-системних ускладнень у випадку виникнення потреби покращити якість життєдіяльності як окремих осіб, так і соціальних груп та соціуму в цілому. Синонімом **С.** є соціотерапія громад і соціотерапія через громади – **С.**, що використовується безпосередньо членами громад без спеціальних (соціально-психіатричних) знань та навичок; передбачає вияви соціального альтруїзму, що дає можливість уникнути ізоляції й депривації комунікативних потреб особи. Як синонімічний термін використовується також соціумотерапія – терапія соціуму та його підсистем, унормування (упорядкування, корегування) патологічних процесів і станів соціальної системи та параметрів її ментального профілю. **С.** складається з окремих терапевтичних соціотехнологій – алгоритмів зовнішньої та/або (само)корекції, модифікації і трансформації соціальної системи та її сегментів, індивідуального або групового суб'єкта з метою надання йому (суб'єкту) зовнішньої соціальної допомоги (або інформації щодо можливості отримання самопомоги) в ситуаціях соціальних ускладнень, а також у випадку потреби покращити якість власної життєдіяльності.

Поняття **С.** в літературі досить багатозначне. Одні автори використовують його як синонім терапії середовищем, інші як синонім терапії середовища, треті розуміють під цим терапевтичну активність соціальних працівників та соціальних терапевтів, четверті – сукупність терапевтичних прийомів з галузі терапії зайнятості, працетерапії та реабілітації. Основою всіх концепцій **С.** є уявлення про те, що соціальне оточення в лікарні та вдома має найважливіше значення для перебігу психічних захворювань і що соціальні заходи можуть впливати позитивно й негативно на симптоматику хвороби.

Соціотерапевтичні концепції при цьому досить різноманітні: від простої вимоги людяності й дружнього терапевтичного середовища до комплексної системи терапевтичного співтворарства. Поширення **С.** у 70-ті рр. ХХ ст.

пов'язане з численними клінічними спостереженнями та експериментальними даними, які виявили негативну сторону тривалої госпіталізації, що включає в себе, тією чи іншою мірою, елементи депривації і призводить до явищ “госпіталізму”. Проведення С. передбачає реалізацію таких умов: створення “нормального”, дружнього й відкритого середовища; більш гнучка організація неминучого обмеження волі; структурування та організація дня, проведеного в психіатричному закладі (час зайнятості та дозвілля відрізняються одне від одного); надання можливості зустрічей у неформальних і терапевтичних групах; орієнтація пацієнтів на зовнішній світ; забезпечення контактів з родичами; надання регулярних відпусток і прогулянок. Пацієнт повинен бути мотивований по можливості на самообслуговування.

Крім того, виділяють специфічні заходи, засновані на концепції С.: працетерапія, терапія зайнятостю, реабілітація, домашні тренування та ін. С. сприяє посиленню інтересу до нормального, здорового, до всього, що не пов'язано з хворобою. У тій мірі, в якій пацієнт дізнається і перевірить свої реакції на невизначені, неформальні, загальні ситуації, що передбачають щоденні, буденні, банальні реакції, настільки успішною буде С. С., психотерапія та соматотерапія (тілесна терапія) не виключають, а доповнюють одна одну. При цьому С., як правило, є загальною основою лікування, яку важко виділити, в той час як психотерапія та соматотерапія специфічні у своїх методах і визначаються характером хвороби й теоретичними концепціями. Характер ставлення до психічно хворих у тому чи іншому суспільстві в певну епоху – це вже С. або щось їй протилежне. Але те й інше – це один і той самий аспект, один і той самий вимір.

С. – це фактично найдавніший і найбільш природний спосіб терапії. Коли він виходить із примату й центрації психічно хворого – це терапія в загальноприйнятому гуманістичному сенсі. А коли він виходить із примату й центрації суспільства, і тим більше держави, – це санація або, кажучи сучасною українською мовою, – “зачистка” суспільства від психічно хворих, а заодно з ними – бунтівників, дисидентів і навіть “білих ворон” – девіантів різного роду, за допомогою їх інтернування, ізоляції або клеймування (таврування, стигматизації), наприклад, по-

ставити когось на облік або взагалі знищити для “очищення” та “оздоровлення” корінної національності. Не варто забувати, як радикально змінюється поняття С. залежно від пріоритетів суспільства. Терапією середовищем (С., від франко-англ. *milieu*therapy) вважається система терапевтичних заходів, спрямована на максимальне розкриття наявних у хворих адаптивних можливостей за допомогою організації позитивної взаємодії з навколишнім середовищем. С. включає як демократичну систему взаємодії персоналу та хворих з участю останніх у терапевтичному процесі, так і організацію наближених до “звичайного” життя стилів існування. Сюди входять спільні розваги, зайнятість хворих за інтересами з активною ініціативою самих пацієнтів, комфортні та естетично позитивні умови побуту. Організаційні форми терапії середовищем є гнучкою системою “середовищ”, що дозволяють з урахуванням особистісного та психопатологічного складу хворих використовувати найбільш адекватні види терапії на кожному її етапі. Типи середовища індивідуальні й послідовні: врівноважуючий – у гострому періоді хвороби, надихаюче-підтримуючий – у періоді реабілітації, тренінговий – під час інтенсивної психотерапії з навчання нових навичок адаптації, піклувальний – при лікуванні хронічних хворих.

Творець системи соціальних впливів, методу роботи з хворими, який тепер називається С., Х.Сімон, обгрунтовуючи свою позицію, виходив з положення, що пристосування до середовища є основним принципом життя. Воно вимагає від кожного індивіда постійної мобілізації всіх сил і здібностей. Для того, щоб уникнути додаткової шкоди від несприятливого середовища психіатричного закладу, необхідно все оточення хворого організувати таким чином, щоб воно якомога більше наближалось до “нормального”. Загальна мета С. – максимізація адаптивних можливостей психічно хворого – підпорядкована спільній меті реабілітації – відновлення особистого та соціального статусу пацієнта.

Літ.: Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Изд-во МГУ, 1990; Бойко В. В. Социально-психологический климат коллектива и личность / В. В. Бойко, А. Г. Ковалев, В. Н. Панферов. – М. : Мысль, 1983; Бирюкова М. В. Соци-

альные технологии и проектирование : учеб. пособие для вузов / М. В. Бирюкова. – Х. : НУА, 2001; *Бурдые П.* Социология социального пространства : пер. с фр. / Пьер Бурдые ; общ. ред. и послесл. Н. А. Шматко. – М. : Ин-т эксперимент. социол. ; СПб. : Алетей, 2005; *Кабанов М. М.* Методы психологической диагностики / М. М. Кабанов. – Л. : Психолог. л-ра, 1985; *Романенко Ю. В.* Смыслопродуктивання в соціальних системах / Ю. В. Романенко – К. : Е та Е, 2005; *Романенко Ю. В.* Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти / Ю. В. Романенко. – К. : Вид-во ДУКТ, 2007; *Романенко Ю. В.* Сучасні психотехнології / Ю. В. Романенко. – К. : Вид-во ДУКТ, 2008.

Крячко В.І.

СТАБІЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНА – багатокомпонентне поняття, що відображає процес динамічного розвитку основних підсистем суспільства в межах їх ієрархічної взаємодії, в якому відбувається трансформація стійкості, єдності та цілісності суспільства. Як складний феномен суспільного буття, **С.с.** репрезентується основними рівнями суспільного розвитку, на основі яких визначаються її структура та підсистеми забезпечення в державному управлінні (свідомісна, політична, економічна, соціальна, культурна). В ідеалі **С.с.** поєднує стійкість та динамізм, формуючи стан порядку, що розвивається, замінюючи застарілі норми політичного, економічного та соціального розвитку на новітні, які формуються відповідно до сучасних потреб державотворення. Відповідно до умов самоорганізації системи **С.с.** завжди враховує структуру суспільства, складові елементи та характер взаємодії між ними, а також притаманні їм основні функції. Відтак **С.с.** являє собою стан взаємодії та взаємозв'язку всіх структурних елементів основних підсистем суспільства, який у процесі динамічного розвитку системи забезпечує їй умови для збереження цілісності й тривалого функціонування під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Відповідно, стабільність свідомісної підсистеми розглядається в контексті ціннісно-ідеологічних установок і може бути визначена як базова орієнтуюча та спрямовуюча складова **С.с.**, в якій визначаються соціально значущі пріоритети суспільного розвитку; стабільність політичної підсистеми являє собою управлінську складову **С.с.** і відповідно один з важливих механізмів забезпечення відтво-

рення усіх її складових, що реалізується на рівні державної влади; стабільність економічної підсистеми детермінована конкретним типом суспільних (виробничих) відносин і є складовою стабільності сталого розвитку; стабільність соціальної підсистеми являє собою структурно-орієнтуючу складову **С.с.**, яка формує загальні та індивідуальні пріоритети суспільного розвитку; стабільність культурної підсистеми визначається як ціннісно-орієнтуюча та ціннісно-формуюча складова **С.с.** на основі відтворення та об'єктивації процесу духовного виробництва.

Зважаючи на траєкторію розвитку та етапи життєвого циклу суспільства як системи, виділяється кілька типів **С.с.**: стабільність зростання (стабілізація), стабільність стану (гармонійна), критична стабільність (застій), транзитивна стабільність (самоорганізація), стабільність спаду (криза). Відповідно, процес забезпечення **С.с.** визначається як цілеспрямований та керований вплив на всі елементи суспільства як системи в сукупності зв'язків та взаємовідносин між ними з метою набуття системою інтегративного характеру на основі обмеження імовірності виникнення негативних детермінантів суспільного розвитку. Процес забезпечення **С.с.** має циклічний характер і проходить ряд етапів, кожен з яких має власну мету та ознаки – дестабілізація (ситуативна адаптація – хаотичність), нестабільність (самозбереження системи – дискретність), престабілізація (самоорганізація системи – поліваріантність), нерівноважність (системні трансформації – варіативність), транзитивна рівновага (стабілізаційна транзитивність – адаптивність), стабілізація підсистем (стабілізація – динамічність), стабільність (закріплення стабілізації – адекватність), постстабілізація (якісні зміни – поліморфність), постстабілізаційна інноваційність (інноваційне моделювання – інваріантність).

З точки зору державного управління **С.с.** відображає ступінь керованості стану цілісності системи. Одним з головних факторів забезпечення **С.с.** є формування стабільної системи державного управління. Завдання державного управління щодо регулювання процесів забезпечення **С.с.** мають два виміри: стратегічне бачення реального стану та перспектив розвитку суспільства і держави, що знаходить свій вияв у загальнодержавних програмних документах (стратегіях,

концепціях тощо), та конкретну деталізацію стратегічних завдань відповідних сфер суспільного розвитку, що відображається у планових документах. Відтак державне управління забезпеченням **С.с.** визначається як комплексне системне впровадження стабілізаційної політики держави на всіх етапах стабілізації суспільства, а також формування державної стратегії стабілізації з урахуванням всіх суспільних ресурсів за допомогою державно-управлінських механізмів (упорядкована система взаємоузгоджених та взаємообумовлених елементів усіх підсистем, скерованих управлінським впливом на забезпечення **С.с.**). Такі механізми повинні відображати процес цілеорієнтованої діяльності та впливати на стан соціальної самоорганізації системи. Механізми стають засобом стабілізації процесів суспільного розвитку, який, з одного боку, зберігає сталі ціннісні настанови та елементи стабільності, а з другого – надає можливість адаптивно сприймати інноваційні зміни, що виникають у процесі самоорганізації системи, її розвитку як цілого. Для забезпечення стабілізації суспільного розвитку оптимальним є транзитивний механізм формування та підтримки **С.с.**, застосування якого суб'єктами управління зумовлює впровадження механізму інноваційного регулювання, що розвивається на основі моделювання складних систем. Це спрямовано на забезпечення процесу виявлення, узагальнення та визначення ситуаційно значущих елементів імовірних змін майбутніх періодів. Транзитивний механізм набуває особливої ваги, враховуючи відносність стабільності системи, оскільки дозволяє забезпечувати її збереження, функціонування та розвиток, створювати умови для контролю змін. На відміну від класичного для управління контролю, реалізація контролю змін у даному випадку спрямована на здійснення виходу на новий етап, якісною характеристикою якого є інноваційність. Аналіз та оцінювання **С.с.** здійснюється на основі розробки прогнозних моделей нестійкого розвитку, що забезпечує адекватність державно-управлінських рішень реальній суспільній ситуації та відтворення на цій основі альтернативних шляхів вирішення проблем у межах стратегічних перспектив суспільного розвитку. Аналіз та оцінювання **С.с.** здійснюється за конкретними показниками: дієвість (наслідки виведення

підсистем суспільства зі стану нестабільності в стан суспільної стабільності), економічність (ресурсоємність та витратність підсистеми в загальному процесі забезпечення суспільної стабільності), ефективність (зміст та якісні зміни і характеристики суспільної стабільності), результативність (соціальні параметри досягнення суспільної стабільності) та вітальність (обумовленість вихідних умов забезпечення суспільної стабільності з урахуванням їх відповідності кінцевому результату). Показники за кожним з критеріїв групуються в системні, суспільні та управлінські. В межах зазначених груп виокремлюються за пріоритетністю первинні, вторинні та перехідні показники, що вказують на ступінь суспільної значущості того чи іншого показника. За даними показниками визначаються типи стану системи: динамічний (цілісність системи, інноваційність розвитку, адаптивність до змін); стабільний (цілісність системи, визначеність пріоритетів розвитку, протидія змінам); транзитивний (псевдоцілісність системи, невизначеність напряму розвитку, активність змін); сталий (замкненість системи, протидія розвитку та змінам), нестабільний (становлення системи, значний вплив середовища, змінність напрямів розвитку). Забезпечення динамічного стану стабільності системи визначається вибором певної моделі взаємовідносин між державою і суспільством, яка ґрунтується на стратегічних орієнтирах держави в аспекті забезпечення **С.с.** з урахуванням сучасної парадигми державного управління, її відповідності умовам суспільного розвитку на конкретному історичному етапі та стратегії забезпечення **С.с.** у перспективі. Оптимальною є модель, яка характеризується відносинами “сильна держава – сильне суспільство”, ґрунтується на мультисистемній, глобалізаційній, інтеграційній парадигмі державного управління. Їй притаманний динамічний рівень стабільності системи, що дозволяє в процесі забезпечення суспільної стабільності досягати стратегічних пріоритетів (формування нового світоустрою, демократична держава, соціально орієнтована економіка, незалежна зовнішня і внутрішня політика). Поняття **С.с.** є основним поняттям відповідної теорії **С.с.**, яка формується в межах теорії державного управління. Теорія **С.с.** являє собою сукупність наукових поглядів,

в яких розкриваються закономірності формування, розвитку та змін суспільної стабільності в її зв'язку з процесами розвитку суспільства, держави і особистості та визначається певна система ідей, понять, гіпотез, законів на основі вироблення конкретного алгоритму наукового прогнозування проблем та механізмів їх вирішення на рівні державної влади.

Літ.: Валентей С. Развитие общества в теории социальных альтернатив / С. Валентей, Л. Нестеров. – М. : Наука, 2003; Гуц А. Глобальная этносоциология / А. Гуц, Л. Паутова. – М. : Книжн. дом “ЛИБРОКОМ”, 2009; Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики / В. Парсонс ; пер з англ. О. Дем'янчук. – К. : Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006; Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седов, А. Д. Ковалев. – М. : Аспект Пресс, 1998; Руденко О. Теорія суспільної стабільності в державному управлінні : монографія / О. Руденко. – К. : НАКККІМ, 2010.
Руденко О.М.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК (англ. sustainable development) – усталена назва концепції і принципів, що були схвалені світовим співтовариством на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). У прийнятій у Ріо-де-Жанейро декларації закладено 27 принципів концепції політики сталого розвитку, які визначають умови досягнення **С.р.**, що, зокрема, передбачає: досягнення стійкого економічного зростання за умов справедливого забезпечення потреб нинішнього і наступних поколінь; збереження та відновлення навколишнього середовища; участь молоді і жінок у досягненні **С.р.**; ліквідацію або обмеження нежиттєздатних моделей виробництва і споживання; обов'язок держав мати ефективне законодавство і екологічні стандарти в галузі збереження навколишнього середовища. Крім того, запропоновано державам налагодити співробітництво за напрямками досягнення **С.р.** шляхом обміну науково-технічними знаннями та новітніми технологіями, а також створення відкритої економічної системи, яка має привести до економічного зростання і **С.р.** в усіх країнах.

Принципи **С.р.** включають право людини на здорове і плідне життя у гармонії з природою, економічний прогрес та його гуманістичний характер, екологічну спрямованість та далекоглядність. **С.р.** передбачає досяг-

нення збалансованого розвитку основних підсистем соціально-економічної системи (економічної, екологічної, виробничої, соціальної) з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь. Принципи **С.р.** орієнтують держави на впровадження ресурсо-, енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій, екологічного аудиту. Слід розуміти, що **С.р.** є не те що незмінним станом гармонії людини і довкілля, а скоріше процесом прогресивних змін, за якими масштаби експлуатації ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація технологічного розвитку та інституціональних змін мають бути узгоджені з наявними і майбутніми потребами, не створюючи загрози майбутнім поколінням у задоволенні своїх потреб.

У контексті наведених принципів **С.р.** більш релевантним був би переклад “*sustainable development*” як “життєзабезпечуючий розвиток” або “збалансований розвиток”. Разом з тим, враховуючи усталене вживання терміна “сталий розвиток” у законодавчих актах України (в Росії вживається термін “устойчивое развитие”), цей термін став елементом категоріально-понятійного апарату, тому далі доцільно додержуватися саме такого перекладу – **С.р.**

Принципи **С.р.** стали основою для розробки в подальшому програмних документів ООН, низки міжнародних організацій, а також окремих країн і політичних партій. Це свідчить про те, що Концепція **С.р.** стала панівною доктриною розвитку цивілізації. Серед цих документів слід відзначити, зокрема: доповідь ООН “Про розвиток людського потенціалу” (1994 р.); прийняту у вересні 2000 р. 189 країнами-членами ООН Декларацію Тисячоліття, у якій визначено глобальні Цілі Розвитку Тисячоліття до 2015 року і до якої приєдналася Україна; схвалену у 2010 р. лідерами країн-членів Євросоюзу нову стратегію розвитку Євросоюзу: Європа 2020: Стратегія інтелектуального, сталого і всеохопного зростання (Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth). У цих документах, а також у низці наукових праць принципи **С.р.** розкриваються за актуальними проблемами розвитку і надаються уточнені визначення **С.р.**, серед яких найбільшого поширення набуло таке досить ємне та універсальне формулювання **С.р.** **С.р.** визначається як

такий розвиток, коли за умов досягнутого стійкого економічного зростання забезпечуються справедливий розподіл його результатів для забезпечення нинішніх і майбутніх потреб людини, розвиток людського потенціалу та реалізація прав жінок, збереження та відновлення довкілля для нинішнього та наступних поколінь. За цією формулою **С.р.** передбачається таке зростання добробуту, яке відбувається через неспотворене та збалансоване нагромадження капіталів в умовах державної підтримки розвитку освіти, заходів, спрямованих на охорону суспільного здоров'я та захист природного капіталу. При цьому має бути забезпечений мінімально необхідний і дедалі вищий рівень людського капіталу для сприяння запровадженню інновацій як визначального фактора розвитку національної економіки.

Для виміру **С.р.** застосовується система індикаторів, що включають критерії та показники, за якими вимірюється рівень досягнень **С.р.** регіоном (країна, регіон країни, місто), а також континентом та всією світовою спільнотою, прогнозується майбутній стан регіону і розробляються завдання та орієнтовні показники **С.р.** Індикатори є основою для розробки політики (гуманітарної, екологічної, економічної, демографічної тощо) у сфері **С.р.** Так, сформована в контексті **С.р.** на глобальному рівні система Цілей Розвитку Тисячоліття містить вісім цілей, 21 завдання розвитку та 60 індикаторів для кількісної оцінки прогресу щодо їх досягнення. Цілі Розвитку Тисячоліття є орієнтирами досягнення країнами **С.р.** на довгострокову перспективу, узагальнені й кількісно вимірювані та плануються кожною країною.

У контексті концепції **С.р.** за підтримки ООН існує Програма Людського Розвитку (ПРООН), згідно з якою здійснюються моніторинг та підтримка розв'язання двох основних проблем – усунення бідності і сприяння сталому людському розвитку. ПРООН реалізується через відповідні представництва, які розташовані в усіх країнах світу-членах ООН. З 1990 р. ПРООН щорічно видає загальносвітові, а з 1995 р. – національні доповіді про розвиток людського потенціалу. У рамках реалізації ПРООН відслідковується прогрес розвитку людського потенціалу, який відповідно до принципів **С.р.** розглядається як головний чинник будь-якого про-

цесу розвитку, а для його вимірювання застосовується узагальнений показник виміру гідного рівня життя людини у країні – індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) як комплексний показник, який враховує не тільки економічний стан держави, а й рівень досягнень країни за трьома найважливішими напрямками людського розвитку: 1) забезпечення гідного рівня життя людини, що пов'язано з економічним станом держави і вимірюється показником ВВП, визначеним з урахуванням паритету купівельної спроможності долара США до національної валюти (ПКС) на душу населення, а також зайнятості населення; 2) досягнення довгого та здорового життя, що вимірюється показником очікуваної при народженні дитини тривалості життя, смертності при народженні дитини, забезпеченості чистою питною водою, що певною мірою визначається видатками держави на охорону суспільного здоров'я; 3) здобутих знань, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення, кількістю населення, яке навчається у навчальних закладах, охоплення населення вищою освітою, що визначається видатками держави на освіту. При розрахунках ІРЛП враховуються також такі параметри, як частка населення за межею бідності, рівень безробіття, гендерний фактор. За методикою ООН усі показники, індикатори за напрямками розвитку людського потенціалу з певними ваговими коефіцієнтами інтегруються для отримання числового значення ІРЛП, за яким складається світовий рейтинг країн. За розрахунками ІРЛП (теоретичне значення у межах від 0 до 1) для країн світу-членів ООН складається рейтинг країн (останній був складений у 2007 р.). Рейтингові місця країн світу за ІРЛП експертами ПРООН поділені на чотири групи: 1) до першої групи з вищим рівнем людського розвитку (Very High Human Development) зараховують країни, які посідають за ІРЛП з 1-го по 38-ме рейтингове місце, так, у цій групі 1-ше місце посідає Норвегія, США – 13-те місце, усі країни “ядра” Євросоюзу (ЄС-15), серед яких найвище місце – 5-те – посідає Ірландія, 12-те місце посідає Фінляндія, а найнижче – 34 місце – Португалія; 2) до другої групи з високим рівнем людського розвитку (High Human Development) віднесені країни, які посідають за ІРЛП з 39-го по 83-тє рейтингове місце, серед яких на 63-му рейтингово-

му місці перебуває Румунія (найнижче рейтингове місце серед країн Євросоюзу, ЄС-27), Білорусь посідає 68-ме місце, Росія – 71, Казахстан – 82; 3) до третьої групи із середнім рівнем людського розвитку (Medium Human Development) належать країни, які посідають за ІРЛП з 84-го по 158-ме рейтингове місце, серед яких на 85-му місці перебуває Україна; 4) до четвертої групи з низьким рівнем людського розвитку (Low Human Development) віднесені країни, які посідають за ІРЛП з 159-го по 182-ге рейтингове місце, серед яких на останніх 181-му та 182-му місцях перебувають відповідно Афганістан та Нігер.

Аналіз світових тенденцій досягнення **С.р.** свідчить, що вихід за стислий історичний період (20-25 років) на траєкторію **С.р.** таких країн, як Ірландія, Фінляндія, Південна Корея, зумовлений утвердженням в національній економіці цих країн *інноваційної моделі розвитку*. **С.р.** як альтернатива екстенсивному економічному зростанню є загальносвітовою проблемою, стан розв'язання якої визначає прогрес цивілізації. Але вирішувати цю загальнолюдську проблему має кожна держава. Звідси концепція **С.р.**, якій не існує альтернативи, має бути усвідомлена як суспільством, так і владними органами країни для формування на її основі державної політики. Стратегічною метою державної політики **С.р.** України є розвиток людського потенціалу, підвищення рівня та якості життя населення на основі науково-технічного прогресу, динамічного розвитку економіки на інноваційних засадах, утвердження високих соціальних стандартів і за умов збереження відтворювального потенціалу природного комплексу країни як частини біосфери Землі на користь нинішнього і майбутніх поколінь. Для оцінки стану формування економічних, соціальних та екологічних передумов для переходу України до **С.р.**, аналізу і обговорення проблемних питань та розроблення пропозицій щодо їх вирішення з урахуванням міжнародного досвіду з формування та реалізації політики **С.р.** створено постійний консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України – Національну раду сталого розвитку.

Літ.: Згуровский М. З. Основы устойчивого развития общества: курс лекций : в 2 ч. / М. З. Згуровский, Г. О. Стапоха. – К. : НТУУ “КПИ”, 2010. – Ч. 1. – 464 с.; Капица Л. М. Индикаторы мирового

развития / Л. М. Капица. – 2-е изд. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2008. – 352 с.; Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна – 2010. Національна доповідь / М-во економіки України. – Б. м. : [б. в.], 2010. – 107 с.; Доклад о развитии человека 2009 : пер. с англ. / ПРООН. – М. : Весь Мир, 2009. – 232 с.

Гусев В. О., Мужилко О. О.

СТАН ВОЄННИЙ – особливий правовий режим, що вводиться в державі або в окремих її місцевостях за чітко встановленою чинним законодавством процедурою за рішенням вищого керівництва держави за виняткових обставин (у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності тощо). Метою введення **С.в.** є створення належних умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності. Принциповою особливістю **С.в.** є значне розширення повноважень військового командування (військової влади) та покладання на громадян додаткових обов'язків і певних обмежень (щодо пересування, комендантської години, тривалості робочого дня, щодо можливої участі у страйках і маніфестаціях тощо). Введення **С.в.** передбачає здійснення комплексу заходів політичного, економічного, організаційного, інформаційного та іншого характеру. Зокрема, введення **С.в.** передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, органам місцевого самоврядування, іншим суб'єктам забезпечення національної безпеки повноважень, необхідних для нейтралізації (зниження рівня) воєнної загрози та забезпечення національної безпеки, тимчасове обмеження (із зазначенням строку дій) конституційних прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, переведення у найвищі ступені бойової готовності сил і засобів сектору безпеки (передусім збройних сил).

Період фактичного перебування держави у **С.в.** часто називають воєнним часом. Водночас початком воєнного часу може бути не тільки оголошення **С.в.**, а й початок воєнних дій. При цьому кінцем воєнного часу є день і час припинення воєнних дій, а у разі

їх продовження після оголошення про припинення вказаних дій – момент їх фактичного закінчення.

В Україні відповідно до чинного законодавства правовий режим **С.в.** визначається виключно законом. Згідно з Конституцією України введення **С.в.** оголошує ВРУ за поданням Президента України. Вона ж схвалює його рішення про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України. Конституцією України передбачено, що законодавчий орган має прийняти таке рішення впродовж двох днів з моменту звернення Президента України стосовно необхідності введення **С.в.** в Україні чи в окремих її місцевостях, а також про оголошення загальної або часткової мобілізації шляхом затвердження відповідних указів Президента України (подання Президента України про оголошення стану війни у разі збройної агресії проти України).

Координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах **С.в.** здійснює Рада національної безпеки і оборони України. Вона, зокрема, на своїх засіданнях розглядає питання щодо доцільності (необхідності) оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення **С.в.** в Україні або окремих її місцевостях, координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в цих умовах, координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з відбиття збройної агресії, організації захисту населення та забезпечення його життєдіяльності, охорони життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах **С.в.**

Літ.: Конституція України // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; Закон України про Раду національної безпеки і оборони України // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237; Міжнародна і національна безпека : короткий словник термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Абдурахманов М. И.* Геополитика, международная и национальная безопасность: словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999.

Ситник Г.П.

СТАНДАРТ СОЦІАЛЬНИЙ (від англ. standard – норма, зразок) – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. **С.с.** – рівень споживання тих чи інших благ, що склався в суспільстві і визнається прийнятним більшістю населення або представників певної суспільної групи. Певна частина членів суспільства за своїми умовами побуту може перебувати нижче визначеного таким чином рівня, але переважання уявлень про стандарти життя, які відповідають мінімальним вимогам культури, свідчить, що значна частина населення живе в умовах, близьких до суспільних стандартів. **С.с.** можуть використовуватися державою як інструмент управління соціальним розвитком, у разі відпрацювання соціально-економічної політики, розподілу ресурсів соціального сектору, реалізації соціальних програм, встановлення й забезпечення соціальних гарантій. У такому випадку **С.с.** набувають рис чітко фіксованих нормативів. При цьому вони можуть мати обов'язковий або рекомендований характер. Під час розробки соціальних стандартів враховуються два аспекти: стандартизація соціальних прав; розробка соціальних стандартів рівня життя.

Головна мета розробки **С.с.** – забезпечити стабільність у країні і мінімізацію соціального ризику, що в цілому дасть змогу знизити соціальну напруженість. Першу групу **С.с.** розроблено в 1961 р. у формі “Європейської соціальної хартії”, присвяченій *формуванню і захисту соціальних прав*. У 1996 р. Рада Європи підготувала нову редакцію Європейської соціальної хартії, яку схвалила Рада Міністрів 3 квітня 1996 р., а з 3 травня 1996 р. її відкрито для підпису Європейськими країнами. Сьогодні п'ятнадцять країн її ратифікували. Стандартизація соціальних прав передбачає право на працю, на професійну підготовку, справедливі умови праці, свободу профоб'єднань, укладення трудового договору, право працівників на інформацію та управління підприємствами тощо. Значна частина стандартизації соціальних прав відобразилася в чинних законах України. Друга група соціальних стандартів пов'язана зі *стандартизацією рівня життя в країні*. Ці стандарти характеризують мінімальні соціальні норми, які гарантують

гідний рівень життя. До **С.с.** життя належать такі: 1) тривалість життя – від 25 (мін.) до 85 (макс.) років; 2) грамотність населення – від 0 (мін.) до 100 (макс.) %; 3) середня тривалість навчання – 15 років; 4) реальний ВВП на душу населення (в купівельній спроможності до долара) – від 100 дол. США (мін.) до 40 тис. дол. США (макс.); 5) сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років) – 2,14 – 2,15; 6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старша за 65 років, у загальній чисельності населення) – 7%; 7) співвідношення 10% найбагатших до 10% найбідніших – 10 до 1; 8) частка населення, яке проживає за межею бідності, – 10 %; 9) співвідношення мінімальної середньої заробітної плати – 1 до 3; 10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 дол. США; 11) рівень безробіття (з урахуванням прихованого) – 8–10 %; 12) кількість правопорушень на 100 тис. осіб – до 5 тис.; 13) рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) – 50 до 50; 14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення – 284 од. Стандарти 1–4, як було показано, використовуються ООН для розрахунків індексу людського розвитку країни (рівень життя, освіта, довголіття), а стандарти 5–10 застосовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні. У 2000 р. відповідно до Закону України від 5 жовтня 2000 № 2017 “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” закладено правові засади формування та застосування державних **С.с.** і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій. Відповідно до ст. 27 Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” розроблено Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, який затверджено наказом Мінпраці від 17 червня 2002 р. № 293 відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 р. № 643, де визначено та систематизовано перелік державних **С.с.** і нормативів у всіх сферах їх застосування, а саме: у сфері доходів населення, соціального обслуговування, житлово-комунального обслуговування, транспортного обслуговування та зв’язку, охорони здоров’я, забезпечення навчальни-

ми закладами, обслуговування закладами культури, обслуговування закладами фізичної культури та спорту, побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування, соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей. Крім того, у Класифікаторі визначено центральні та місцеві органи виконавчої влади, які є відповідальними за розробку й виконання державних **С.с.** та нормативів, здійснення моніторингу у сфері їх застосування та фінансового забезпечення. У результаті всіх перетворень в Україні склалась і законодавчо закріпилась державна система соціальних стандартів та гарантій, до якої входять: прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, освіти, охорони здоров’я тощо; основні державні соціальні гарантії, які забезпечують конституційні права громадян на гідний життєвий рівень; інші державні соціальні гарантії, які встановлюються для надання соціальної підтримки населенню країни в цілому та окремим категоріям громадян. До основних державних соціальних гарантій належать: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, розміри державної соціальної допомоги, страхових та соціальних виплат тощо. Базовим державним **С.с.** є прожитковий мінімум, установлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров’я та освіти. Основні державні соціальні гарантії, що є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму. Інші державні соціальні гарантії являють собою гарантії щодо рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів, індексації грошових доходів населення, надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров’я, фізичної культури і спорту, забезпечення пільгових умов задоволення потреб

у товарах та послугах окремих категорій громадян, які потребують соціальної підтримки, і т. ін. Тому критерії **С.с.** такої сучасної системи соціального забезпечення, як одного з елементів соціальної політики повинні бути сформовані на підставі об'єктивних даних економічного, соціального, демографічного, а головне, правового та політичного характеру, щоб, з одного боку, вони реально відображали потреби індивіда в суспільстві, а з другого - давали уявлення про реальні способи їх забезпечення на даному етапі суспільного розвитку. Всі ці дані складають основу соціальних показників, які виконують багато різних функцій, і насамперед, використовуються для: визначення та вимірювання соціальних цілей; проведення аналізу перебігу суспільних процесів; інформування суспільства про перебіг соціальних процесів.

С.с. і нормативи можуть прийматися і діяти на різних рівнях: 1) державні **С.с.** і нормативи формується, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному КМУ за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, діють на всій території України і є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності; 2) регіональні **С.с.** і нормативи формується і затверджуються органом державної влади певного регіону України (27 регіонів – 24 області, АР Крим, м. Київ і м. Севастополь) і діють у межах даного регіону; 3) місцеві **С.с.** і нормативи формується органами місцевого самоврядування при розробці та реалізації місцевих соціально-економічних програм і можуть передбачати додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів; 4) **С.с.** і нормативи галузі соціальної сфери затверджуються відповідним міністерством чи відомством, діють у межах компетенції та сфери діяльності даної галузі; 5) **С.с.** і нормативи підприємства (установи) затверджуються керівними органами підприємства, діють тільки в його межах; 6) міждержавні **С.с.** і нормативи прийняті державами, що приєдналися до Угоди про проведення погодженої політики у сфері стандартизації і сертифікації; 7) міжнародні **С.с.** прийняті міжнародною організацією зі стандартизації.

Літ.: Закон України про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії // Відом. Верховної Ради України. – 2000; *Державний* кла-

сифікатор соціальних стандартів і нормативів : затв. Наказом Мінпраці від 17 черв. 2002 р. № 293 відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 трав. 2002 р. № 643. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>; *Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ “Вид-во “Консультант”, 2006; Єлагін В. П. Соціальна політика. Теоретико-методологічні та концептуальні підходи : підручник / В. П. Єлагін. – Х. : Магістр, 2010; Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / А. М. Гриненко. – К. : КНЕУ, 2003. Мухненко А.М., Щур Н.О.*

СТИЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – заснована на певних принципах система засобів, форм і методів взаємодії державних органів та посадових осіб, а також їх впливу на суспільні процеси. Відмінність **С.д.у.** від стилю роботи в інших сферах суспільства виявляється насамперед у такому: соціальна активність посадових осіб і відповідних органів пов'язана із застосуванням державно-владних повноважень або опорою на них; така активність чітко й досить повно нормативно регламентована і виявляється у встановлених формах і процедурах; своєю метою ця активність має формування й реалізацію керуючих впливів. **С.д.у.** повинен складатися з таких необхідних для нього елементів: цільових, функціональних та організаційних характеристик органів державної влади й місцевого самоврядування, що визначають їх місце і правовий статус в ієрархії системи державного управління; юридично закріплених форм, методів і процедур управлінської діяльності органів управління та їх посадових осіб; загальнокультурних, професійних та особистих якостей посадових осіб, за допомогою яких формуються соціально-психологічні механізми управління.

У сучасному управлінні йдеться про науковість **С.д.у.**, що передбачає: широке використання в державному апараті досягнень суспільних, природничих і технічних наук; послідовне дотримання в діяльності апарату встановлених наукою об'єктивних закономірностей суспільної життєдіяльності; сприяння з боку апарату розвитку науково-технічного прогресу й широкому впровадженню його досягнень у практику; співвідношення рівня діяльності апарату з обґрунтованими наукою положеннями, висновками й рекомендаціями.

Розрізняють загальний та індивідуальний С.д.у. Зокрема, загальний С.д.у. – це сукупність найбільш характерних та стійких методів вирішення типових завдань та проблем, які використовують органи державної влади у процесі реалізації функцій державного управління. Виділяють директивний (командно-адміністративний), демократичний, ліберальний, кампанійський та інші загальні С.д.у. Застосування того чи іншого стилю обумовлюється політичним режимом і є похідним від нього. Загальний С.д.у. є загально визнаним та чітко проявляється в основних своїх рисах повсюдно. У ньому відображаються офіційна стратегія суспільного розвитку, переважні способи розв'язання проблем суспільства, професійні та особистісні якості переважної більшості працівників державного апарату тощо. Таким чином, загальний стиль тісно пов'язаний з ідеологією державного управління, у якій концентровано виявляється ціннісна і змістовна орієнтованість державного впливу, його пріоритети. Наприклад, еволюція загального С.д.у. в країнах Західної Європи була пов'язана зі зміною ідеології стосунків між державою і людиною на користь пріоритетності інтересів останньої. Відображенням нової ідеології стала концепція маркетингової (сервісної) держави, згідно з якою не громадяни служать державі, а вона є організацією на службі в суспільства. Отже, держава не управляє громадянами, а надає їм послуги, тобто її різноманітні дії спрямовані на створення умов для реалізації громадянами своїх прав та свобод. Відповідно до цього новими рисами загального С.д.у. стали чутливість до конкретних потреб громадян у послугах, тобто орієнтація на їх виявлення і задоволення, забезпечення зручності надання послуг для громадян, мінімізація витрат часу та ресурсів.

Індивідуальний С.д.у. – це загальний С.д.у., сприйнятий відповідно до конкретних умов управлінської діяльності та рис персоналу певного державного органу і його апарату. Загальний та індивідуальний С.д.у. можуть відрізнятися, оскільки визначальний вплив на індивідуальний стиль діяльності як конкретних державних органів, так і їх апаратів справляють особистісні риси керівників, їх звичні способи поведінки і діяльності, сукупність форм і методів роботи тощо. Серед індивідуальних С.д.у. найчастіше виді-

ляють автократичний (авторитарний), демократичний і ліберальний стилі.

Автократичний С.д.у. характеризується тим, що керівник якомога більше централізує повноваження, структурує роботу підлеглих і майже не дає їм свободи в прийнятті рішень. Керівник визначає всі стратегії групи і ніяких повноважень підлеглим не делегується. Автократ щільно керує всією роботою в межах його компетенції і, щоб забезпечити виконання роботи, може чинити психологічний тиск, загрожувати. Керівник авторитарного типу схильний придушувати ініціативу. Практикується доведення рішення до виконавців через форму наказу, розпорядження. Коли автократ, крім негативного примушування, використовує винагороду, його називають прихильником автократа. У такому разі він виявляє активну турботу про настрій і благополуччя підлеглих, може навіть дозволити або заохочувати їх участь у плануванні завдань, але зберігає за собою фактичну владу приймати рішення. До переваг автократичного С.д.у. відносять: максимальну продуктивність роботи в багатьох випадках, тому що керівник може багато зробити для підвищення ефективності праці; стабільну і сильну владу керівника, що збільшує його можливості впливати на підлеглих для досягнення поставлених завдань; “залізну” дисципліну; чіткість і швидкість прийняття і виконання рішень; зменшення помилок у випадках, коли керівник більш досвідчений і краще професійно підготовлений, ніж підлеглі. Серед недоліків автократичного С.д.у. виділяють: придушення ініціативи і творчості; слабкі можливості професійного зростання, вдосконалення, а також виховання самостійності, лідерських якостей у підлеглих; можливі незадоволення характером і змістом праці, недружелюбність у групі; відсутність групового мислення; можлива агресивність поведінки по відношенню як до керівника, так і до інших членів групи; значна тривога, залежна і покірна поведінка.

При демократичному С.д.у. керівник перед прийняттям рішення радиться з підлеглими, здебільшого доводить рішення до виконавців у м'якій формі, уникає жорстких наказів, практикуючи пропозиції та поради, заохочує ініціативу підлеглих. Демократичний керівник віддає перевагу таким механізмам впливу, які апелюють до потреб більш висо-

кого рівня: потреби в належності до високої мети, автономія, самовираження тощо. Справжній демократ намагається не нав'язувати свою волю підлеглим, делегує їм певні повноваження і відповідальність, яка також розподіляється. Таким чином, підлеглі беруть активну участь в управлінні. До переваг демократичного **С.д.у.** можна віднести: значне підвищення ефективності виконання завдань у випадку, коли підлеглі є високопрофесійними, оскільки вони здатні найкращим чином організувати свою роботу; підтримка рішень підлеглими, які в такому разі виявляють велику самовіддачу при їх реалізації; стимулювання ініціативи і творчості; великі можливості професійного зростання, вдосконалення, виховання самостійності, лідерських якостей у підлеглих; високий ступінь задоволення характером і змістом праці; розвиток групового мислення. Серед недоліків демократичного **С.д.у.** виділяють: можливе затягування рішень; послаблення влади керівника; можливе погіршення дисципліни; можливе погіршення якості роботи і поява помилок через більш слабкий контроль керівника; значно менші можливості мобілізувати колектив на якісне виконання завдань, що не відповідають інтересам і бажанням підлеглих.

Ліберальний **С.д.у.** характеризується мінімальною участю керівника. Останній схильний знімати з себе відповідальність, віддавати ініціативу в руки підлеглих. Розпорядження він переважно формулює у вигляді прохання. Група має дуже велику свободу ухвалювати власні рішення. Підлеглі майже повністю самостійно визначають свої цілі і контролюють свою роботу. Ліберальний стиль межує з потуранням підлеглим, відходом від гострих питань, конфліктних ситуацій, утриманням від прийняття рішень. До переваг ліберального **С.д.у.** можна віднести: найбільш повний прояв творчого начала, ініціативи підлеглих; максимальні можливості для вдосконалення, виховання самостійності, лідерських якостей у підлеглих; найбільш повне задоволення характером і змістом праці; найбільш сприятливі можливості для формування згуртованих груп на основі дружби, спільності ідеалів, устремлень тощо; практично відсутність примусу, пригнічення особистості, моральний комфорт підлеглих; відсутність негативної мотивації, страху. Серед недоліків ліберального

С.д.у. виділяють: можливо низьку дисципліну; усунення керівника від прийняття рішення, зняття з себе відповідальності; можливу низьку якість виконання завдань внаслідок відсутності контролю з боку керівника; появу неформальних лідерів, що розколюють колектив та вносять безладдя в роботу; низький ступінь впливу керівника на підлеглих; дуже слабкі можливості, нерідко неможливість, мобілізувати колектив на якісне виконання завдань, що не відповідають інтересам і бажанням підлеглих; можливе формування атмосфери вседозволеності.

Результати спеціальних досліджень показують відсутність постійної залежності між стилем керівництва та ефективністю управлінської діяльності. У цьому зв'язку жоден індивідуальний **С.д.у.** не може вважатися кращим за інші у всіх випадках. Керівник повинен вміти вибирати і застосовувати різні стилі відповідно до конкретних ситуацій. Вибір найкращого стилю залежить від багатьох ситуаційних чинників, серед яких можна виділити, зокрема, особисті якості керівника, особисті якості підлеглих та колективу в цілому, характеристики управлінської ситуації, такі як складність завдання, час, інформація, мета тощо.

Літ.: Мескон М. Х. Основы менеджмента : пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 702 с.; *Державне управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.) та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.; *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.; *Мельник А. Ф.* Державне управління : підручник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009. – 582 с.; *Державне управління: основи теорії, історія і практика* : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.

Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТИЛЬ МИСЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – форма прояву стійкої сукупності засобів пізнання, що функціонує в конкретних суспільно-історичних умовах, зумовлена особливостями вихідних світоглядних, ментальних, ціннісних, нормативних, структурно-функціональних, методологічних наста-

нов і визначає єдність принципів та методів державного управління, що використовуються на практиці; конкретний, специфічний спосіб відображення об'єктивної дійсності, який відтворюється в процесі розгортання якісного переходу від індивідуального до суспільного, особливого і загального; спосіб відображення спеціальних та загальних зв'язків між суспільством, державою та особистістю, спрямованих на відтворення цілісної системи засобів теоретико-пізнавальної та предметно-практичної діяльності; конкретний спосіб упорядкування та застосування особистістю методів, процедур, форм пізнання соціальної дійсності; спосіб розуміння об'єктивної дійсності, що формується в процесі соціалізації, залучення людини до соціальної практики; складова методологічної свідомості.

С.м.с.д.-у.д. є важливим методологічним принципом пізнання об'єктивної дійсності та суспільної практики; компонентом методологічної свідомості, що визначається діалектикою історичного і логічного. В **С.м.с.д.-у.д.** реалізується взаємозв'язок ідеального та матеріального, відображається якісний перехід від ідеального до матеріального. **С.м.с.д.-у.д.** репрезентує соціокультурні аспекти формування особистості, підпорядковуючи її психофізіологічні особливості, забезпечуючи включеність у суспільне буття. Детермінантами **С.м.с.д.-у.д.** є соціокультурні умови розвитку особистостей; їх соціально-історичні типи, в яких містяться прогилежності внутрішнього світу людини і які вступають у суперечності із зовнішнім світом тощо; феномени духовно-матеріальної культури, їх національно-історичні особливості; рівень розвитку науково-технічної культури, її взаємозв'язок із соціумом; ситуативний характер соціальної взаємодії в аспекті динамічності або статичності суспільних відносин та їх розвитку; процеси соціокультурної трансформації особистості та суспільства.

Діяльнісний та світоглядний аспекти онтологічного, гносеологічного та методологічного рівнів мислення дозволяють по-різному характеризувати стиль мислення суб'єкта державно-управлінської діяльності: а) з точки зору закріплення в даному суспільстві традицій (соціокультурних, національних), суспільної практики за однією з найбільш загальних сфер соціального життя, в якому

здійснюється державно-управлінська діяльність; б) як спосіб мислення конкретного типу, що характеризується набором розумових засобів та структурною організацією категоріальної будови мислення; в) як специфічний індивідуальний спосіб відображення об'єктивної дійсності.

У межах діяльнісного підходу **С.м.с.д.-у.д.** може бути розглянутий: як показник особливостей етапу та спрямованості процесів розвитку індивідуальності особистості; як критерій процесів формування і реалізації фізичних, інтелектуальних та духовних здібностей суб'єктів державно-управлінської діяльності; як критерій розвиненості онто-, соціо- та гносеологічних складових індивідуального та суспільного потенціалу суб'єктів державно-управлінської діяльності, які формують зміст **С.м.с.д.-у.д.**

Розглянутий в аспекті розгортання процесу переходу від психофізіологічної природи індивіда до соціально-обумовленого його самовизначення, **С.м.с.д.-у.д.** являє собою форму зовнішнього прояву складної діалектики відносин між особистістю, суспільством та державою як формами самовизначення суб'єктів суспільного буття.

Загальною інваріантною ознакою **С.м.с.д.-у.д.** є принцип "відбору" та структурування наявної "категоріальної" будови мислення суб'єкта державно-управлінської діяльності, засобів, що використовуються в теоретико-пізнавальній діяльності та соціальній практиці, їх трансформацією.

Структуру зовнішньої сторони **С.м.с.д.-у.д.** визначають методи, форми і засоби, які суб'єкт державно-управлінської діяльності використовує в даний конкретний період часу. В структурі внутрішньої сторони **С.м.с.д.-у.д.** відображаються індивідуально-психологічні, соціокультурні, суспільно-політичні, ідеологічні, економічні, освітні, світоглядні, ментальні тощо особливості формування і розвитку особистості, які зумовлюють пріоритети використання нею в процесі життєдіяльності тих чи інших стійких форм, методів і засобів пізнання.

С.м.с.д.-у.д. є принципом конструювання мислення – його стратегії, логіки відповідних йому дій – на основі світогляду, а також на основі тих чи інших життєвих орієнтирів, які складають певний рівень сприйняття та усвідомлення суб'єктом державно-управлінської діяльності об'єктивної дійсності.

Як спосіб відображення історично сформованих суспільних норм, цінностей, ідеалів **С.м.с.д.-уд.** впливає на вибір практичної життєвої та світоглядної позиції. Як іманентна суб'єкта державно-управлінської діяльності конкретна, специфічна форма розгортання якісного переходу від індивідуального до суспільного, загального, яка утворює певний спосіб відображення спеціальних та загальних зв'язків між суспільством, державою та особистістю, спрямованих на відтворення цілісної системи засобів теоретико-пізнавальної та предметно-практичної діяльності, **С.м.с.д.-уд.** є важливим елементом системи відображення та репрезентації у свідомості особистості всієї сукупності явищ духовно-матеріальної культури, в якій вони надаються в синтезованому вигляді, створюючи основу для формування та перетворення світогляду з урахуванням особливостей менталітету, системи панівної в суспільстві ідеології та системи суспільних цінностей на суб'єктивному рівні.

С.м.с.д.-уд. характеризується функціональною спрямованістю та спеціалізацією конкретної практичної діяльності. **С.м.с.д.-уд.** виконує онтологічні, гносеологічні, світоглядні, ментальні, аксіологічні, освітні, регулятивні функції, функції "правил та норм свідомої діяльності". Специфічними функціями **С.м.с.д.-уд.** є комплексно-системна, раціонально-аналітична, упорядкування, вдосконалення, процесуальна, політична самоідентифікація, які спрямовані на забезпечення ефективності та результативності державно-управлінської діяльності, є підґрунтям для зміни основних методів, принципів та підходів державного управління. Функціональний зміст **С.м.с.д.-уд.** розкривається в загальних стилеутворюючих чинниках: форми суспільної свідомості, тип соціальних відносин, характер, вид та спрямованість практичної діяльності, тип соціального суб'єкта, об'єкт соціального пізнання, характер та зміст пізнання, зміст мислення. **С.м.с.д.-уд.** зумовлює здатність суб'єкта державно-управлінської діяльності визначати загальні пріоритети соціального розвитку суспільства, враховуючи індивідуальні очікування інших соціальних суб'єктів, розробляти та ефективно реалізовувати соціальну політику держави, визначати напрями розвитку суспільства, що детерміновані сукупністю соціальних відносин, особливостями соціальної структури суспільства, типом су-

спільства та культури, а також здатністю особистості у професійній діяльності та соціальній практиці адекватно та гнучко змінювати стиль свого мислення.

Поняття **С.м.с.д.-уд.** акумулюється в методології суспільних, гуманітарних наук, набуваючи актуальності поряд з моделями, принципами, методами, концептами та іншими складовими методології наукових досліджень, займаючи важливе місце в аналізі процесів державного управління соціальним розвитком суспільства. Поняття **С.м.с.д.-уд.** дає можливість більш чіткого розвитку концепцій державного управління з урахуванням сукупності соціальних відносин та необхідності розвитку цілісної особистості.

Літ.: Василевська Т. Етичні наслідки групового мислення державних службовців / Т. Василевська // Вісн. НАДУ. – 2005. – № 3; Лосев А. Проблема художественного стиля / А. Лосев. – К. : Киев. Акад. Евробизнеса, 1994; Мамардашвили М. Формы и содержание мышления / М. Мамардашвили. – М. : Полит. лит., 1968; Манхейм К. Консервативная мысль: Стиль мышления / К. Манхейм // Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М. : Полит. лит., 1994; Парахонский Б. Стиль мышления. Философские аспекты анализа стиля в сфере языка, культуры и познания / Б. Парахонский. – К. : Наук. думка, 1982; *Філософський словник* / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986.

Вітер Д.В.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА – концентроване відображення провідних соціальних інтересів на конкретному етапі історичного розвитку нації. Стратегічна мета є конкретизацією суспільного ідеалу та національної ідеї в руслі усвідомлених нагальних соціальних потреб сьогодення, є баченням визначальних пріоритетів національного поступу та шляхів, засобів, методів і механізмів їх реалізації.

Стратегічною метою розвитку сучасної України є побудова демократичного суспільства, що базується на приватній власності, легітимному підприємстві, вільній праці його членів, передових наукоємних технологіях виробництва й управління, гармонійному поєднанні ефективної високоцентралізованої влади й широкого місцевого самоврядування, пріоритеті духовних цінностей, забезпечуючи всім громадянам особисту свободу, правовий і соціальний захист, всебічний розвиток та можливість творчої самореалізації,

гарантуючи соціальну справедливість у споживанні матеріальних і духовних благ, у суспільному розподілі та організації праці, зумовлюючи гармонійне поєднання інтересів усіх соціальних верств населення, високий патріотичний дух нації та гідне місце її в сучасному світовому цивілізаційному процесі. Таке визначення стратегічної мети охоплює всі основні складові суспільного життя, відображає базові цінності й життєсмислові орієнтири людської діяльності в контексті кращих традицій європейського гуманізму. Держава у своїй управлінській діяльності, спрямованій на досягнення стратегічної мети суспільного розвитку, має керуватися загальнолюдським гуманістичним принципом: людина – понад усе, вона є самоціллю і самоцінністю, а тому ніким не може бути використана як засіб досягнення чийось власних інтересів.

Реалізація стратегічної мети державою передбачає послідовне розв'язання кількох фундаментальних завдань: а) розгортання стратегічної мети в конкретну політичну програму суспільних перетворень (систему економічних, політичних, соціальних, культурних та ін. заходів, реформ, трансформацій, які необхідно здійснити в країні). Така програма має відповідати об'єктивним закономірностям розвитку суспільства, ситуації, що склалася у певний час, наявним матеріальним й інтелектуальним ресурсам нації; б) пошук адекватних засобів реалізації поставлених цілей (політико-правових, матеріально-технічних, кадрових, організаційних тощо). Невідповідність засобів наміченим цілям призводить до деформації суспільного життя навіть за умови наукової обґрунтованості цілей, їх відповідності назрілим потребам суспільства. Стратегічна мета у таких випадках стає недосяжною, а політичні програми її реалізації – порожніми деклараціями або ж деструктивними діями з руйнівними для суспільства наслідками; в) визначення суб'єктів (соціальних сил), спроможних здійснити необхідні перетворення. Держава повинна знайти чітку відповідь на запитання: 1) хто, які суб'єкти суспільного життя зацікавлені в досягненні поставлених державою цілей?; 2) чи спроможні вони це зробити? В сучасному українському суспільстві основним засобом реалізації стратегічної мети розвитку вважаються реформи: політико-правові, економічні, со-

ціальні, адміністративні, управлінські, освітні та ін. Основними суб'єктами суспільних трансформацій має виступити середній клас у взаємодії з політико-управлінською, економічною, духовною елітою країни. У перспективі передбачається все більш повне залучення до реалізації стратегічної мети широких верств населення, конструктивна активізація більшості членів громадянського суспільства.

Літ.: Ситник П. К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – К.: НІСД, 2004. – 226 с.; Розова Т. В. Специфика становления гражданского общества в Украине: монография / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. – Одесса: Юрид. лит., 2003. – 336 с.; Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-економічного розвитку: монографія. – К.: НІСД, 2008. – 744 с.

Дербак А. П.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

– планування цілей розвитку держави, що передбачає пошук оптимального набору траєкторій її руху, зорієнтованих на досягнення певних довгострокових цілей в умовах реальних ресурсних обмежень. Таке планування є одним із найважливіших завдань державно-управлінської діяльності. Воно охоплює концептуалізацію політик, програм і проектів, нормативно-правове, організаційне і координаційно-планове проектування і передбачає досягнення їх балансу та забезпечення синхронного розвитку. **С.п.д.у.** фактично поєднує в собі кілька видів управлінської діяльності, а саме: визначення цілей державного управління, прогнозування, оцінку адекватності ресурсів, адаптацію до зовнішнього середовища та внутрішню координацію, які відображені в докладному комплексному плані, спрямованому на забезпечення досягнення поставлених цілей. Його характерною рисою є масштабне охоплення проблем.

Важливе значення має визначення місії державного управління як основи **С.п.д.у.** На вищому державному рівні така місія полягає у забезпеченні досягнення місії держави, тобто головної мети діяльності держави, що є причиною її існування. За основу формулювання такої місії можна взяти, наприклад, положення ст. 1 і 3 Конституції України. Зокрема, виходячи зі ст. 1 місія нашої держави полягає в побудові суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держа-

ви. На основі ст. 3 цю місію можна розуміти як найповніше забезпечення прав і свобод людини. Фактично, обидва наведені варіанти є різними способами формулювання однакової за змістом місії, якій мають підпорядковуватися будь-які цілі державного управління. Іншим підґрунтям для **С.п.д.у.** є засади внутрішньої і зовнішньої політики у різних суспільних сферах, які у нашій державі визначені Законом України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. Цей закон визначає засади політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки та оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також зовнішньої політики України. Місія та засади політики дають основу для розробки довгострокових цілей розвитку держави, з яких мають впливати системи цілей розвитку різних сфер суспільного життя. Згідно з європейською практикою, такі цілі визначаються у спеціальному стратегічному документі (стратегії, програмі, плані), затвердженому на вищому рівні на термін більше 5 років. Такий документ фактично являє собою державно-управлінське рішення щодо реалізації стратегії і політики відповідних суб’єктів державного управління. Він є науковим передбаченням стану держави як цілісного об’єкта управління в певний момент часу. Прикладами таких документів можуть слугувати національні плани розвитку низки країн Європи. Стратегія визначає курс на розподіл обмежених ресурсів для досягнення визначених цілей, а політика – загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, які полегшують досягнення цілей. Положення довгострокового стратегічного документа мають конкретизуватися у програмі діяльності уряду. Остання відіграє роль документа стратегічного планування на середньострокову перспективу, виходячи з якого потрібно розробляти галузеві стратегії, концепції та програми. Всі ці документи є основою для визначення короткострокових цілей та пріоритетів розвитку держави, а також формування державного бюджету на поточний рік. Наприклад, Законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціаль-

ного розвитку України” передбачено щорічне затвердження Верховною Радою України Державної програми економічного і соціального розвитку України на основі Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

Літ.: *Саати Т.* Аналитическое планирование. Организация систем : пер. с англ. / Т. Саати, К. Кернс. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.; *Стратегическое планирование* / под ред. Э. А. Уткина. – М. : Изд-во “ЭКМОС”, 1998. – 440 с.; *Виханский О. С.* Стратегическое управление : учебник / О. С. Виханский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарика, 1998. – 296 с.; *Методология державного управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко, Д. О. Безносенко, С. В. Бутівченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.; *Запровадження стратегічного планування в Україні* : зб. док. і матеріалів / уклад. В. В. Тертичка. – К. : Вид-во НАДУ ; ЦДАР, 2004. – 437 с.; *Фатхутдинов Р. А.* Стратегический менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Дело, 2008. – 448 с.

Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТРАТЕГІЧНИЙ ОБОРОННИЙ БЮЛЕТЕНЬ – концептуальний довгостроковий програмний документ з реформування та розвитку Збройних Сил України та інших складових Воєнної організації держави.

С.о.б. є публічним документом, який супроводжується відповідними додатками з інформацією обмеженого доступу. У цілому цей документ містить таку інформацію про збройні сили та інші військові формування держави:

- огляд національних нормативно-правових документів у воєнній сфері;
- оцінка прогнозу загроз та викликів у воєнній сфері на період до 2025 р.;
- основні завдання та амбіції уряду щодо оборони держави та пріоритетні напрями;
- основні міжнародні зобов’язання України щодо застосування військової сили, що є обмеженням у воєнній сфері;
- функції та завдання для збройних сил та інших військових формувань держави;
- перелік ситуацій, які використовуються під час планування сил, формування необхідних можливостей;
- можливості збройних сил та інших військових формувань, необхідні для досягнення амбіцій України до 2025 р.;
- можливості збройних сил та інших військових формувань держави, які можна використовувати для гарантування воєнної безпеки до 2025 р.;

- можливості, яких не вистачає збройним силам та іншим військовим формуванням держави для забезпечення амбіцій;
- перелік, типи та обсяг ресурсів, їх вартість, що необхідні для досягнення можливостей, яких не вистачає;
- можливості держави задовольнити потреби оборони і забезпечити підтримання поточних та досягнення перспективних можливостей;
- прогностичні показники видатків на оборонну сферу в Державному бюджеті України;
- заходи держави щодо інтеграції потреб оборони до стратегії соціально-економічного розвитку України (кадри; наука; ресурси; промисловість; виробництво; випробування; ринок озброєння; ресурси; технології; розвиток технологій в інтересах оборони);
- основні засади кадрової політики у сфері оборони;
- головні напрями розвитку воєнної науки, проведення наукових досліджень у сфері оборони та засади воєнно-технічної політики;
- основні заходи щодо вдосконалення оборонного планування, формування єдиної стратегії бюджетного планування у сфері оборони;
- напрями зміцнення зв'язків збройних сил та інших військових формувань держави з громадськістю;
- принципи забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей;
- напрями вдосконалення воєнно-політичного, військового та військово-технічного співробітництва.

С.о.б. є результатом проведення в державі оборонного огляду. Перший оборонний обряд було проведено в Україні у 2003-2004 рр. За його результатами Указом Президента України від 22 червня 2004 р. було затверджено **С.о.б.** України на період до 2015 р. Документ визначив основні положення політики України в оборонній сфері на довгострокову перспективу та став основою для середньострокового оборонного планування. На його підставі розроблено Державну програму розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 рр.

Це надало можливість набути досвіду системного та прозорого оборонного планування в державі за стандартами, прийнятими в провідних державах світу. За його результатами проведено низку реформ, що відкрили перспективу для більш системної трансформації Збройних Сил України (ЗСУ).

Водночас через об'єктивні обставини огляд мав і певні недоліки, які в подальшому негативно вплинули на реалізацію його результатів. Зокрема, це стосується визначення перспективи розвитку ЗСУ на базі надто амбітних прогностичних фінансових показників. Унаслідок цього не повною мірою вдалося переоснастити ЗСУ сучасними видами озброєння і військової техніки, виконати програму комплектування військовослужбовцями за контрактом, розв'язати соціальні проблем військовослужбовців, розробити реалістичну довгострокову стратегію розвитку всієї оборонної сфери та управління нею. Перший огляд, як і **С.о.б.**, обмежився тільки оглядом ЗСУ, що на той час стало теж значним досягненням.

Ініціаторами проведення другого оборонного огляду в першій половині 2008 р. виступили Міністерство оборони та Генеральний штаб. З цього часу розпочалося системне напрацювання відповідних нормативних актів та методологічних документів. Ініціатива оборонного відомства підтримана Кабінетом Міністрів, Радою національної безпеки і оборони та Президентом України. У травні 2008 р. було прийнято відповідне рішення РНБО України, яке 27 червня 2008 р. введено в дію Указом Президента України № 598. На його виконання КМУ розроблено відповідний план.

Основною метою проведення другого оборонного огляду є оцінка наявних можливостей держави щодо ефективного реагування на спектр сучасних викликів та загроз у воєнній сфері, визначення стратегії розвитку всього сектора безпеки і оборони на довгострокову перспективу, а також її гармонізація з наявними ресурсами держави. Огляд має визначити засади трансформації ЗСУ.

Досягнення цієї мети зумовлює такі ключові завдання в рамках огляду: аналіз безпекового середовища навколо України, викликів та загроз у воєнній сфері на довгострокову перспективу; визначення шляхів подальшого використання наявних можливостей; визначення необхідних можливостей для нейтралізації наявних і потенційних загроз та викликів; визначення обсягів фінансових ресурсів держави для забезпечення обороноздатності держави на довгострокову перспективу; збалансування потрібних можливостей з прогнозованими ресурсами на оборону держави й опрацювання реалістичного май-

бутнього обрису ЗСУ та інших військових формувань (ІВФ); інтегрування спроможностей усіх складових Сектора безпеки і оборони для максимально ефективного вирішення завдань оборони держави; створення обрису системи управління державою у кризових ситуаціях; визначення етапів і пріоритетів розвитку ЗСУ та ІВФ на довгострокову перспективу.

Результатом проведення став **С.о.б.**, який планується затвердити Указом Президента України після прийняття Воєнної доктрини України у першій половині 2011 р. Водночас Указом Президента України має бути введена в дію Державна комплексна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на 2011-2015 рр.

Літ.: Закон України про оборону України. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua; Закон України про основи національної безпеки України. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua; Закон України про організацію оборонного планування. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua; Про введення в дію рішення РНБО “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 р.” : Указ Президента України від 10.12. 2010 р. № 1119/2010. – Режим доступу : www.president.gov.ua; Богданович В. Ю. Основи державного управління забезпеченням обороноздатності України: теорія і практика : монографія / В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв, І. Ю. Свида. – Львів : ЛІСВ, 2008; Ситник Г. П. Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Вид-во “Кондор”, 2007.

Мандрагеля В.А.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ – системний засіб управління змінами для забезпечення розвитку організації, окремої сфери діяльності. Розробка **С.р.** здійснюється з використанням технологій стратегічного планування, що передбачає визначення місії діяльності, стратегічного бачення розвитку, аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, побудову ієрархічної системи цілей, розробку комплексу програмно-цілевих засобів (проектів, програм) досягнення стратегічних пріоритетів (плану дій), формування політик реалізації **С.р.** та системи індикаторів успішності її виконання. У публічному управлінні України своєрідний бум стратегічного планування, що розпочався наприкінці 90-х рр. минулого століття і продовжується нині, виявився у розробці численних стратегій со-

ціально-економічного розвитку міст, регіонів, окремих сфер діяльності, країни в цілому. На стадії підготовки до розробки **С.р.** видається розпорядчий документ щодо організації процесу її розробки, в якому, зокрема, визначаються керівник і основні відповідальні особи за виконання проекту, кількість і склад робочих груп, склад і повноваження Стратегічного комітету (тимчасовий консультативно-дорадчий орган, що організовує процес планування, генерує ключові стратегічні пропозиції, здійснює експертизу проектів стратегічних рішень і планових документів, представлених робочими групами, реалізує взаємодію з громадськістю, моніторинг реалізації **С.р.** тощо), необхідні ресурси для розробки **С.р.** (матеріальні, фінансові, інформаційні) та відповідальні за їх надання; термін подання підсумкового документу.

Розробка **С.р.** здійснюється за такими етапами: аналіз ситуації та формування концептуальної частини **С.р.**; формування системи цілей; формування комплексу програмно-цілевих засобів реалізації цілей.

На етапі аналізу ситуації вирішуються такі завдання: уточнення місії; аналіз середовища; виявлення стратегічних проблем; формування концепції (моделі) діяльності; формування стратегічного бачення. Особливості етапу: найбільший ступінь невизначеності; провідна роль аналітичної компоненти; найбільш значуща роль креативності; найбільш висока ціна помилок. Інструменти виконання робіт етапу: діагностичний аналіз за статистичними та управлінсько-адміністративними даними; аналіз результатів соціологічних досліджень (опитування, фокус-групи); SWOT-аналіз; бенчмаркінг. У процесі діагностики соціально-економічного та суспільно-політичного стану територіального утворення аналізуються: демографічні тенденції; ринок праці та зайнятість, якість робочої сили; стан, протиріччя й тенденції розвитку виробничо-господарського комплексу території, ефективність використання природних ресурсів території; тенденції економічного розвитку та підприємництва, конкурентне середовище; ступінь розвитку ринкової інфраструктури території; раціональність використання комунальної власності, земельних ресурсів; показники рівня та якості життя населення, нові та перспективні потреби; комфортність мешкання жителів, екологія, інженерна інфраструкту-

ра; стан і тенденції розвитку територіальної громади як спільноти; забезпеченість фінансовими ресурсами та ефективність їх використання.

За результатами діагностики ситуації виявляється комплекс проблем розвитку, серед яких слід обрати найбільш значущі (пріоритетні) з урахуванням реальних (передбачуваних) обмежень за ресурсами, часом, ступенем реалізованості. Інструментом може бути індивідуальне ранжирування проблем членами робочої групи і виявлення загальної суми рангів, або метод парних порівнянь (оцінка порівнюваної значущості всіх проблем). З урахуванням результатів аналізу особливостей території, її конкурентних переваг, гіпотез щодо динаміки виявлених проблем, аналізу існуючого стану й перспектив розвитку територіального промислово-виробничого комплексу, прогнозованих умов діяльності формується стратегічне бачення розвитку територіального утворення як опис його майбутньої моделі за основними системотвірними факторами на досить віддалену перспективу (15–20 років).

На етапі формування системи цілей здійснюється декомпозиція стратегічного бачення розвитку в ієрархічну структуру дерева цілей, де за рівнями визначаються генеральні цільові настанови, стратегічні та операційні (проблемно-орієнтовані) цілі. Для визначення проблемно-орієнтованих цілей здійснюються генерування та аналіз альтернатив досягнення стратегічних цілей і вибір опорних альтернатив за обраними критеріями.

На етапі формування комплексу програмно-цільових засобів реалізації цілей здійснюються: формування набору проектів реалізації проблемно-орієнтованих цілей; структуризація проектів і планування їх реалізації; визначення витрат на реалізацію проектів; визначення суспільної корисності (результатів) проектів; зіставлення загальних витрат на реалізацію портфеля проектів з фінансовими можливостями і формування остаточного варіанта портфеля проектів. Визначення суспільної корисності проектів бажано здійснювати на засадах людино-орієнтованого підходу (наприклад виходячи з очікуваних вигод мешканців території, що отримуються в результаті реалізації стратегічних пріоритетів).

Система індикаторів успішності реалізації **С.р.** має бути побудована з використанням

відомого в управлінні підходу трьох Е: результативність (efficiency), ефективність (effectiveness), економічність (economy). Важливою умовою повноцінної реалізації **С.р.** є моніторинг її виконання із залученням громадськості.

Літ.: Дробенко Г. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад : метод. посіб. / Г. О. Дробенко, Р. Л. Брусак, Ю. І. Свірський ; Центр муніцип. і регіон. розв. ; Міжнар. фонд "Відродження". – Л. : СПОЛОМ, 2001. – 118 с.; *Порядок організації робіт з розробки стратегії розвитку регіону* : препр. / С. А. Романюк, Н. М. Внукова, О. В. Коврига [та ін.]. – Х. : [б. в.], 2001. – 32 с.; Шаров Ю. П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти : монографія / Ю. П. Шаров. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 302 с.

Шаров Ю.П.

СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – орган влади, установа, підрозділ апарату управління чи посадова особа, які розробляють і ухвалюють державно-управлінські рішення щодо здійснення керуючого впливу на підпорядковані об'єкти управління або регулювання певних процесів та відносин у різних сферах суспільної життєдіяльності. Згідно з Конституцією України, єдиним джерелом влади у суспільстві виступає народ, який делегує свої повноваження колективним **С.д.у.** – органам влади. Усвідомлюючи соціальну відповідальність, вони мають право в межах своєї компетенції формувати державну політику, приймати рішення та здійснювати цілеспрямований вплив на об'єкти влади. Але при цьому слід враховувати мінливе домінування активної ролі суб'єктів та об'єктів державного управління. **С.д.у.** (керуюча складова) спільно з об'єктом державного управління (керованою складовою) і взаємозв'язками, які при цьому виникають, формують систему державного управління, яка характеризується складністю і великими розмірами.

С.д.у., у свою чергу, є також великою системою, яка має свої характеристики, розподіляється на підсистеми та елементи, наділена певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дозволяють їй втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання, тобто, це система, що управляє об'єктами управління. **С.д.у.** не можуть існувати без відповідних об'єктів управління і лише у сукупності вони утворюють систему державного управ-

ління. В залежності від цілей суб'єкт державного управління може розглядатися і як об'єкт для вищестоящої ланки в ієрархії управління.

Літ.: *Теорія та історія державного управління* : навч. посіб. / Г. С. Одінцова, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова та ін. – К. : Видавн. дім “Професіонал”, 2008. – 288 с.; *Малиновський В. Я.* Словник термінів і понять з державного управління / В. Я. Малиновський. – Вид. 2-ге, допов. і випр. – К. : Центр сприяння інститут. Розв. Держ. служби, 2005. – 254 с.; *Теорія та практика державного управління* / П. І. Надолішній, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова та ін. : матеріали для слухачів 1-го курсу заочно-дистанц. форми навч. магістер. підготовки, Харків, 2007-2008 навч. рік. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); *Державне управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безносенко та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.

*Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М.,
Миронова Н.С., Дідок Ю.В.*

СУБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ – джерело керуючого впливу; особа, група осіб, спеціально створена установа, організація, орган або система органів, які впливають на об'єкт з метою забезпечення його функціонування і руху до заданої мети. У керуючому впливі С.у. на об'єкт закладено сутність управлінської діяльності, смисл і зміст взаємодії її компонентів.

Унаслідок впливу С.у. об'єкт певною мірою змінюється, набуває нових якостей та організаційних особливостей. Головною визначальною ознакою змін є те, що вони відповідають потребам С.у.

С.у. прагне до змін в об'єкті, які відповідають цілям, завданням та уявленням про те, як має бути організований і як повинен функціонувати об'єкт. Тому керуючий вплив виступає як цілеспрямований та організуючий фактор. Такий вплив містить комплекс керуючих команд, які виробляються, формуються і видаються С.у. Об'єкт ці команди сприймає, аналізує і реалізує на практиці. Отже, керуючий вплив забезпечує підпорядкування та підвладність об'єкта С.у.

У соціальній сфері взаємодія суб'єктів і об'єктів управління відображає все розмаїття соціальних відносин суспільства. Ці зв'язки мають політико-державний, владно-організуючий характер і здійснюються на підставі соціальних, передусім правових,

норм, регламентуються встановленими організаційно-процесуальними формами.

В юридичній літературі під С.у. розуміють носія прав і обов'язків у тій чи іншій сфері правовідносин, здатного своїми діями реалізовувати надані права і виконувати покладені на нього обов'язки. Це означає, що С.у. повинен мати комплекс передумов, які б дозволяли надати йому певні суб'єктивні права і обов'язки. До таких передумов належать:

– наявність певної організаційно-правової форми, в якій здійснюється господарська або управлінська діяльність. Організаційно-правова форма передбачає, по-перше, певну структуру суб'єкта (органу управління), яка регулюється нормами права, статутним або штатно-посадовим розписом, і, по-друге, порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації, який переважно встановлюється за законодавством України;

– зовнішня відокремленість, яка характеризується наявністю системоутворюючих ознак, а саме: юридично відокремлене і закріплене майно, самостійний баланс, поточний та інші рахунки в банках, установчі документи (договір, статут, акт про створення суб'єкта, положення) та інші атрибути;

– здатність виражати і здійснювати волю у відносинах з державою або державну волю в процесі управління, можливість набувати від свого імені майнові й особисті немайнові права, вступати в зобов'язання і виступати в судових органах.

С.у. може розглядатися і як об'єкт для вищестоящої ланки в ієрархії управління. Так, наприклад, обласна державна адміністрація, що здійснює управлінські функції на території області, будучи С.у. на цій території, разом з тим є об'єктом управління Кабінету Міністрів.

С.у. здійснює управлінську і організаційну діяльність, приймає рішення і забезпечує досягнення поставлених цілей. Крім активності, С.у. характеризується також відповідальністю за результати керуючого впливу. Останнім часом у зв'язку з посиленням нелінійності всіх процесів, що відбуваються в суспільстві, коли малі локальні збурення можуть призводити до глобальних наслідків, відповідальність С.у. за результати діяльності стає не лише бажаною характеристикою, а суттєвою, невід'ємною, атрибутивною.

Кожному С.у. притаманні певні функції, які відображають загальносистемний поділ праці щодо їх виконання, унаслідок чого

функції характеризують основний зміст та напрями діяльності С.у.

С.у. є системно організованим, і йому властиві ознаки будь-якої соціальної системи. Для С.у. характерні загальні функції і цілі, єдність принципів їх утворення, побудови та діяльності, структурна єдність та інші ієрархічні зв'язки та відносини, прийняття чітко обумовлених управлінських рішень, узгодження їх між собою.

Відносини між С.у. і об'єктами можуть мати субординаційний та координаційний характер. Деякі автори виділяють "формальні" (офіційні) і "неофіційні", а також відносини "організації" та "дезорганізації". Крім того, державно-управлінські відносини можна класифікувати таким чином: галузеві (відносини в межах однієї галузі), територіальні (у межах одного регіону), міжгалузеві (між органами різних галузей), міжрегіональні (між органами різних регіонів), територіально-галузеві.

Узгодження (упорядкування) управлінських дій приводить до встановлення між ними вертикальних зв'язків – субординації, тобто підпорядкування одного інтересам іншого. Субординаційні відносини розрізняються за видами: пряме підпорядкування, непряме підпорядкування, подвійне підпорядкування, ієрархічне підпорядкування тощо. Всі ці види субординації мають свої особливості та певний обсяг у конкретних системах управління залежно від методів, які використовуються у відносинах С.у. з об'єктом.

Встановлення між С.у. та об'єктом горизонтальних зв'язків має назву координації, тобто поєднання двох і більше однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату. Координаційні відносини розрізняються за видами: узгодження, предметно-технологічна взаємодія, ієрархічна, або складна, взаємодія. Субординацію і координацію можна розглядати як двоєдине виявлення сутності управлінської діяльності, а також як її базові форми. У процесі цієї діяльності вони доповнюють одна одну, причому залежно від конкретної ситуації переважає та чи інша. Ці зв'язки мають діалектичний характер: об'єкт, яким управляють, не є пасивним учасником управлінських відносин. Він бере активну участь у формуванні характеру і напрямку управляючої дії, насамперед при опрацюванні, прийнятті та виконанні управлінських рішень.

Чим вищий ступінь відповідності С.у. об'єкту, тим ефективніше здійснюється управління.

Літ.: Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003; *Державне управління в Україні: організаційно-правові засади* : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко та ін. ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Колпаков В. К. Адміністративне право України* : підручник / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999; *Малиновський В. Я. Державне управління* : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Ред.-видавн. від. "Вежа" Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

Москаленко С.О.

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (англ. subjects of providing of national security) – учасники відповідних правовідносин, які мають суб'єктні права та виконують юридичні обов'язки із забезпечення національної безпеки. Для того щоб бути **С.з.н.б.**, певна організація або структура повинна володіти відповідною правосуб'єктністю. У державних і громадських організаціях правосуб'єктність знаходить вияв у компетенції їх органів, тобто в сукупності прав та обов'язків, що надаються їм для виконання функцій із забезпечення національної безпеки.

Аналіз нормативно-правових актів, які визначають правовий статус **С.з.н.б.**, дає змогу виокремити характерні ознаки **С.з.н.б.** Так, правосуб'єктні нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки, як правило, містять вказівку на те, що **С.з.н.б.**: формуються безпосередньо державою або населенням і здійснюють свої функції від імені держави; виконують чітко визначені, встановлені в законодавчому порядку функції, види і форми діяльності у сфері забезпечення національної безпеки; мають юридично закріплену організаційну структуру, територіальний масштаб діяльності, спеціальні повноваження, які визначають їх роль і місце в системі забезпечення національної безпеки, а також порядок їх взаємин з іншими **С.з.н.б.**, державними установами; наділені повноваженнями державно-владного характеру. Передбачається також, що до складу **С.з.н.б.** входять посадові особи, які безпосередньо виконують покладені на них керівні повноваження, визначається порядок їх призначення.

Отже, правосуб'єктним законодавством встановлено, що **С.з.н.б.** є частиною державного апарату, мають компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, утворюються в порядку, встановленому законами або іншими нормативно-правовими актами, застосовують визначені форми та методи діяльності, наділені правом виступати від імені держави й покликані в порядку законодавчої, судової, виконавчої і розпорядничої діяльності здійснювати повсякденне забезпечення національної безпеки України. Правоздатність і дієздатність **С.з.н.б.** виникає одночасно з їх утворенням і визначенням компетенції, а припиняється у зв'язку з ліквідацією чи скасуванням.

Слід відзначити, що правосуб'єктне законодавство у сфері забезпечення національної безпеки також може бути класифіковане на окремі підвиди. Так, досить чітко виокремлюються: 1) законодавство про правовий статус органів державної влади, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки; 2) законодавство, яке регулює правовий статус окремих складових воєнної організації держави; 3) законодавство про спецслужби; 4) законодавство про правоохоронні органи. У цьому контексті слід звернути увагу на положення ст. 4 Закону України "Про основи національної безпеки України", де визначаються **С.з.н.б.** До цих суб'єктів віднесені: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Таким чином, залежно від обсягу й характеру компетенції, закріплених у правосуб'єктному законодавстві, **С.з.н.б.** можуть бути поділені на: **суб'єкти загальної компетенції**, які здійснюють керівництво всіма чи більшістю напрямів забезпечення національної безпеки: **Президент України** – забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; є Верховним Голо-

внокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України.

Верховна Рада України – визначає основи та здійснює законодавче регулювання політики національної безпеки; створює правові засади функціонування системи національної безпеки; визначає рамки повноважень органів, які покликані забезпечити національну безпеку України; приймає концепцію національної безпеки України; встановлює бюджет країни, який виділяється на забезпечення національної безпеки (бюджет на утримання ЗСУ, оборонний бюджет); визначає порядок створення, чисельність та напрями діяльності органів спеціальної компетенції. **Кабінет Міністрів України** – керує діяльністю усіх підлеглих органів у частині забезпечення національної безпеки; визначає обсяги матеріально-технічних ресурсів для забезпечення потреб національної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування).

Міністерства та відомства держави – забезпечують реалізацію державної програми з національної безпеки в межах своєї компетенції.

Конституційний суд – визначає відповідність прийнятих державних рішень у сфері національної безпеки.

Органи судової влади – здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки.

Правоохоронні органи – виконують окремий спектр завдань, у тому числі забезпечення національної безпеки.

Прокуратура – здійснює нагляд за дотриманням законодавства у сфері національної безпеки і притягує до відповідальності порушників.

Міністерство внутрішніх справ – державний орган виконавчої влади, який захищає

життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Органи спеціальної компетенції займаються лише забезпеченням національної безпеки:

Рада національної безпеки і оборони України – консультативний орган Президента України, який здійснює координацію діяльності органів спеціальної компетенції у сфері забезпечення національної безпеки: розробляє основні напрями стратегій НБ; розробляє прогнози у сфері забезпечення національної безпеки; готує рекомендації Президенту України для прийняття рішень у сфері національної безпеки; координує діяльність органів держави у здійсненні заходів або виконання рішень РНБОУ; координує діяльність органів спеціальної компетенції із забезпечення національної безпеки; розробляє рекомендації щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; готує пропозиції щодо запровадження надзвичайного стану в країні або в окремих місцях; під час війни виконує функції Ради оборони.

Міністерство оборони і збройних сил України – на нього покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Служба безпеки України – на неї покладаються у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Міністерство надзвичайних ситуацій – забезпечує реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту, керівництво діяльністю єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій, поведження з радіоактивними відходами, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, рятувальної справи, техногенної і пожежної без-

пеки, створення та функціонування системи страхового фонду документації, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності.

Служба зовнішньої розвідки України – здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах.

Державна прикордонна служба – виконує завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Інші органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань, що стосуються реалізації політики забезпечення національної безпеки, віднесених законодавством до їх компетенції.

Суттєву роль у реалізації політики національної безпеки мають відігравати інститути громадянського суспільства, у тому числі шляхом здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність інститутів громадянського суспільства сприятиме зміцненню гарантій додержання законності, прав і свобод людини та громадянина, забезпеченню адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам та економічним можливостям держави.

Літ.: *Закон України про основи національної безпеки України.* – Режим доступу : www.rada.gov.ua; *Новицький Г. В.* Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки : навч. посіб. : у 3 ч. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов. – Ч. 2 : Методологічні основи державного управління національною безпекою. – К. : НАДУ, 2009.

Абрамов В.І.

СУВЕРЕНІТЕТ. Суверенітет державної влади існує фактично з часу виникнення держави, однак теоретичне обґрунтування **С.** з'явилося значно пізніше. Першим теоретиком **С.** в XVI ст. був французький прихильник сильної королівської влади Ж.Боден. Поява цієї теорії пов'язана з цілком конкретними історичними подіями – боротьбою королів проти зазіхань великих феодалів на самостійність у межах однієї держави (феодалі діяли за принципом “кожен барон суве-

рен у своїй баронії”) та спроб Папи Римського стати “над королями” і управляти ними. Саме тоді і склалося вчення про С. як С. внутрішній і зовнішній.

С. – 1) незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; 2) незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах (класичне визначення поняття); 3) незалежність держави у зовнішніх зносинах та верховенство у внутрішніх справах; верховенство, сукупність верховних прав, що належать державі або її главі; 4) виключне право здійснювати верховну владу у певній державі (рідше – на окремій території, над окремою групою осіб) незалежно від будь-кого (відповідно С. частково тлумачиться як “повна незалежність”); 5) незалежність держави, що полягає в її праві на власний розсуд розв’язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави.

С. є необхідною політичною та юридичною ознакою держави. У сучасних умовах С. найчастіше розглядається як верховенство влади держави всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави. Послання двох начал – верховенства і незалежності – означає як право держави на незалежність і свободу від посягань іззовні і зсередини, так і право управляти, панувати, владарювати, свободу приймати рішення, здійснювати функції верховної влади. Отже, розрізняють два аспекти поняття “С.” – внутрішній і зовнішній. Під внутрішнім аспектом С. розуміється можливість для держави розпоряджатися своєю територією і ресурсами, а також видавати закони й примушувати підданих до їх виконання. У внутрішньому житті країни С. передбачає верховенство уряду та державних структур, які ним формуються. Зовнішній аспект С. отожднюється з можливістю держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або укласти мир тощо. Важливою ознакою державного С. є визнання міжнародним співтовариством, іншими суб’єктами міждержавних відносин права даного уряду на юридично рівних засадах вступати у відносини з іншими урядами. Правовою основою С. є конституції, декларації, загальновизнані принципи міжнародного права, які фіксують суверенну рівність держав, їх територіальну цілісність, невтручання у внутрішні та зовнішні спра-

ви, право націй на самовизначення. Повага до С. – один з найголовніших принципів міжнародного права і міжнародних відносин, який закріплено у Статуті ООН, Гельсінських угодах та інших міжнародно-правових документах. С. проявляється у властивості державної влади самостійно визначати загальнообов’язкові для всіх членів суспільства правила поведінки, забезпечуючи єдиний правопорядок, права і обов’язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських організацій і органів.

Розрізняють три види С.: а) державний; б) народний; в) національний. Існує повний, формальний і частково обмежений С. Формальний С. юридично і політично проголошений, а фактично, внаслідок поширення на нього впливу інших держав, які диктують свою волю, не здійснюється. Частково обмежений С. може бути добровільним і примусовим. Вимушене обмеження може мати місце щодо переможених у війні держав з боку держави-переможниці. Добровільне обмеження С. може допускатися самою державою за взаємною згодою з іншими державами заради досягнення певних цілей. Поряд із С. держави існує С. *народу і нації*. Перший означає верховенство народу у вирішенні докорінних питань організації свого життя. Другий визначає повновладдя нації, її можливість і здатність визначати характер свого життя, здійснювати своє право на самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійної держави. Найчастіше С. розглядається відносно держав як основний принцип міжнародних правовідносин та суттєва ознака сучасної держави в міжнародному праві і визначається як “повнота влади”, незалежність держави від інших держав чи міжнародних об’єднань, що виявляється у праві вільно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи без стороннього втручання. Джерелом і носієм суверенних прав – сувереном – може бути абсолютний монарх чи диктатор (наприклад за абсолютизмом), а в демократичних країнах – народ (т. зв. народний С.). У тоталітарних державах С. права здійснює керівна партія. Васалітет, протекторат чи вхід однієї держави у тісні об’єднання з іншими призводять до обмеження С. чи його повної втрати.

Отже, державним С. є верховенство державної влади щодо будь-якої іншої влади всередині країни та її незалежність від будь-якої

іншої влади за її межами. З цього визначення випливає, що С. поділяється на внутрішній і зовнішній. У сучасних умовах внутрішній С. регулюється нормами конституційного права, а зовнішній, що стосується характеру відносин між різними країнами, – ще й нормами міжнародного права. У Конституції України закріплюється, що Україна є суверенною і незалежною державою, її С. поширюється на всю її територію, вона визнає чинні міжнародні договори і вважає їх частиною національного законодавства України, на території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Літ.: Конституція України. – К. : [б. в.], 1996; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. / редкол. : Л. В. Губерський та ін. – К. : Знання України, 2004; *Основи конституційного права України* : навч. посіб. / А. М. Михненко, А. О. Саражан, О. Л. Леонов та ін. – Донецьк ; ДДТУ, 1997; *Комментарій к Конституции Украины*. – 2-е изд., исправ. и доп. – К. : Парлам. изд-во, 2003.

Михненко А.М.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ (англ. Judicial control) – діяльність судів, яка базується на законі щодо перевірки правомірності актів та дій органів виконавчої влади, їх посадових осіб із застосуванням, якщо виникає необхідність, правових санкцій. **С.к.** полягає у захисті прав та свобод людини, перевірці законності дій органів виконавчої влади.

С.к. реалізується в Україні системою судів загальної та спеціальної юрисдикції. Конституцією України (ст. 55) закріплено право кожної людини і громадянина на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. **С.к.** у демократичній державі має позанаціональні рамки. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

С.к. в Україні має непрямий характер, оскільки контролюється законність не самих законів, а нормативно-правових актів, які базуються на законах, та законність дій служ-

бових осіб, які виконують ці закони. **С.к.** є специфічним видом контролю у сфері державного управління. Особливість цього контролю полягає в тому, що його здійснюють не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одноразово, під час розгляду справ (адміністративних, цивільних, кримінальних).

С.к. в управлінні можна класифікувати за двома основними напрямками: за видом суду, який здійснює контроль, і за формою втручання в діяльність підконтрольного органу. В останньому випадку виділяють пряму (безпосередню) та непряму (опосередковану) форми втручання.

В Україні **С.к.** здійснюють Конституційний Суд України, суди загальної компетенції та арбітражні суди.

Контроль з боку Конституційного Суду є особливим видом **С.к.**, який відокремлено від контролю з боку судів загальної компетенції та арбітражних судів. Таку відокремленість обумовлено особливим статусом Конституційного Суду та предметом його контролю. Конституційний Суд здійснює контроль, який виходить за межі контролю в державному управлінні. До його контрольних повноважень належать: обов'язок приймати рішення й давати висновки в справах про конституційність законів та інших актів Верховної Ради України, актів Президента України, правових актів Верховної Ради АРК; вирішення питань про відповідність Конституції України чинним міжнародним договором України тощо.

Як свідчить світова практика, кількість об'єктів **С.к.** поступово зростає, і для кожної держави перелік цих об'єктів індивідуальний. В Україні об'єктами **С.к.** є: закони, а саме такі їх різновиди: закони, прийняті референдумом, та звичайні закони; закони, які вносять зміни й доповнення до Конституції; регламенти та інші акти, які були прийняті законодавчим органом; інші нормативно-правові акти органів державної влади; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування; внутрішньодержавні договори; акти і дії об'єднань громадян; індивідуальні (правозастосовні) акти і правозастосовна практика компетентних державних органів та посадових осіб; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; дії посадових осіб;

проведення референдуму й виборів; створення й діяльність політичних партій та інших об'єднань громадян. Цей перелік об'єктів судового контролю не є вичерпним.

С.к. може бути класифікований на види за такими критеріями:

– за часом здійснення – попередній (превентивний, запобіжний) і наступний (репресивний). У разі попереднього контролю акт перевіряється до набрання ним чинності, наступний контроль поширюється на акти, що вже набрали чинності (юридично чинні);

– за правовими наслідками – консультативний і запроваджуючий (постановляючий). Рішення в порядку консультативного контролю не тільки має високий моральний авторитет, а і є юридично значущим. Воно зобов'язує взяти до уваги висновки Конституційного Суду або аналогічного йому органу тим органом, від якого залежить подальша доля проекту закону або закону, вже прийнятого парламентом;

– за обов'язковістю здійснення – обов'язковий і факультативний. Обов'язковий контроль здійснюється у наперед передбачених випадках, факультативний – лише з ініціативи уповноваженого органу або індивіда в разі виникнення сумнівів щодо конституційності закону; – за способом здійснення – абстрактний і конкретний. Абстрактний контроль передбачає перевірку конституційності закону поза зв'язком із якою-небудь справою. Конкретний контроль здійснюється тільки у зв'язку з конкретною справою і полягає у зв'язуванні того, чи підлягає застосуванню певний закон, конституційність якого оспорується. Такий вид контролю зазвичай застосовується щодо уповноважених індивідів, юридичних осіб. В інших випадках використовується абстрактний контроль;

– за способом перевірки конституційності чи законності акта – судовий контроль змісту акта (матеріальний), його форми та способу прийняття (формальний). Матеріальний контроль означає перевірку відповідності положенням Конституції України чи законам змісту акта. При формальному контролі перевіряється додержання вимог щодо порядку прийняття акта (чи належало це до компетенції органу, який його прийняв, чи додержано відповідні процедурні правила та чи оформлено акт належним чином).

Особливістю **С.к.** є те, що конституційність об'єктів контролю перевіряє Конституцій-

ний Суд України. Він наділений спеціальною юрисдикцією, яка здійснюється за допомогою самостійного виду судочинства – конституційного судового провадження. Конституційна судова юрисдикція і відповідне судочинство становлять конституційну юстицію, тобто конституційне правосуддя. Визнання органами конституційного правосуддя закону неконституційним означає зупинення дії цього закону, тобто, по суті, його скасування. Додаткове рішення парламенту з питання чинності неконституційного закону не потрібне.

Літ.: *Адміністративне право України* : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005; *Виконавча влада і адміністративне право* / за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Видавн. Дім "Ін Юре", 2002; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010.

Ковбасюк Ю.В., Бакуменко В.Д.

СУПЕРЕЧНОСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

– діалектична взаємодія співвідносних взаємозумовлених і взаємовиключних визначеностей суспільного буття, які опосередковують, взаємоперетворюються одна в одну. **С.с.р.** розглядаються філософією як джерело та рушійна сила господарської системи. Розкриття сутності суперечностей, встановлення їх ролі в суспільному розвитку найповніше охоплює ядро суспільного розвитку, об'єктивно характеризує суть речей, явищ, процесів. Про джерела розвитку людського суспільства розмірковували античні філософи, зокрема Платон і Аристотель, Б.Спіноза ("природа причина самої себе"), представники німецької класичної філософії – І.Кант, Л.Фейєрбах, які бачили їх у суперечностях. Значення суперечностей у розвитку суспільства досліджував видатний німецький філософ XIX ст. Гегель. Він вважав, що суперечність є принципом "усякого саморуху", внутрішнім джерелом дійсного розвитку. "Суперечність, – писав Гегель, – ось що насправді рухає світом...".

Сучасна соціальна філософія розглядає джерела суспільного розвитку крізь призму суперечностей трьох сфер життєдіяльності суспільства: 1) це світ природи, речей і явищ, які існують незалежно від свідомості людей, об'єктивно. Природа, як вважають деякі автори, є основою існування суспільства, з нею

постійно взаємодіє людина. Ш.Монтеск'є пов'язував політичну організацію суспільства з кліматом та ґрунтами. Л.Мечников пов'язував виникнення давніх цивілізацій із географічним положенням. Розвиток капіталізму відбувався в країнах з помірним кліматом. Сучасна екологічна криза – приклад суперечностей між виробничою діяльністю людини та природою; 2) це суб'єктивний світ існування людини, який реалізується через раціоналістичне європейське мислення, “технологічний детермінізм”, що виявляється у розвитку техніки та технології, на яку покладаються основні надії певної частини людей щодо покращення умов життя. Формами існування суб'єктивного світу є побудова постіндустріального, інформаційно-технічного суспільства, яке є прикладом розвитку суперечності між гуманними цілями людського існування і технологічно-інформаційними засобами; 3) це духовний світ людини як джерело саморозвитку суспільства. А.Тойнбі, П.Сорокін основними інструментами суспільного розвитку вважають морально-релігійне, духовне вдосконалення суспільства. Марксистська філософія основними інструментами суспільного розвитку вважає мобілізацію людей на боротьбу за справедливе суспільство на базі комуністичного ідеалу, але без Бога.

Характеристика **С.с.р.** як рушійної сили господарювання потребує розкриття їх провідної ланки. Константою у структурі рушійних сил кожної людини, будь-якої соціальної групи (стану, професійної групи, покоління), суспільства в цілому як соціальної системи; кожного соціального інституту, (держави та її органів, системи освіти тощо); соціальних спільнот людей (сім'ї, роду, племені, нації, народу), всього людства філософська наука вважає **інтерес**. Його зміст формується умовами життя людей та їхніх спільнот. Інтерес є реальним чинником соціальних рішень, що впливають із безпосередніх спонукань, мотивів, помислів, ідей індивідів, соціальних груп, спільнот, які беруть участь у процесі суспільного господарювання. К.Гельвецій розглядає інтерес як “всесильного чарівника”, який трансформує вигляд будь-якого предмета. П.Гольбах вважав інтерес єдиним мотивом людської діяльності. Кант і Гегель пов'язували інтерес з різноманітними формами людської діяльності. Можна виділити формулу, яка лежить в основі рушійних сил

суспільного розвитку: інтерес – стимул – мотив дії – сама дія.

Реалізація інтересів (індивідів, соціальних груп, спільнот людей тощо) відбувається через реальні суспільні відносини, зв'язки, організації. Провідною ланкою у структурі рушійних сил є матеріальні інтереси, які реалізуються через відносини власності, що набувають соціальних форм у процесі суспільної взаємодії людей, розкривають їх зміст, соціальну спрямованість та суперечливість.

С.с.р. мають різні форми функціонування: протилежності, різні темпи та цикли розвитку. Існують різні форми розв'язання суперечностей, які визначаються існуючою господарською системою. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку вони формуються ринковою господарською системою, суть якої розкривається у самоорганізаційних стихійних (спонтанних) механізмах. Основою **С.с.р.** є економічні суперечності. Відповідно до ринкового способу господарювання суперечності проходять у своєму розвитку такі етапи: тотожність, відмінність, суперечність, конфлікт і ступінь розв'язання суперечності, перехід у вищу форму свого руху. Характерною особливістю у послідовності даних етапів є обов'язковий конфлікт як етап, який свідчить, що суспільний розвиток в існуючій парадигмі неможливий, тому потрібна якісна зміна у взаємодії протилежних сторін. Суперечності перетворюються в антагонізми суспільного розвитку, що знаходять своє втілення в економічних кризах та соціальних революціях. Під час конфлікту суспільний розвиток призупиняється, здійснюється пошук нових параметрів співвідношення суперечливих сторін, суспільство втрачає величезні невідтворювані ресурси, гальмується суспільний прогрес.

На сучасному етапі самоорганізації глобальної ринкової економіки **С.с.р.** розв'язуються шляхом ігнорування, заперечення, знищення протилежної сторони, тому що основним механізмом ринкової економіки, який лежить в основі її рушійних сил, є конкуренція, котра не передбачає жодних компромісів та призводить до монополії, що заперечує конкуренцію. Так, наприклад, ефективність економік провідних держав світу забезпечується за рахунок знищення екології, придатної для проживання людини. Ніякі обмежувальні глобальні механізми сьогодні не забезпечують призупинення глобального

забруднення навколишнього середовища, наслідком якого є глобальне потепління.

В умовах ринкової системи господарювання вплив на **С.с.р.** здійснюється на основі механізмів саморегулювання, тобто спонтанно, стихійно, після господарських, економічних, політичних та інших подій. В умовах ринку ризики, які зумовлені **С.с.р.**, ідентифікуються суб'єктами господарювання самостійно, частково. У результаті **С.с.р.** не підпадають під суспільне управління та контроль, які здійснюються за наздоганяючим методом, ризики розвиваються спонтанно, утворюються кризи, проблеми, антагонізми. Отже, природа суспільних проблем та криз – стихійний розвиток суперечностей та ризиків, які діють поза свідомим макроекономічним управлінням.

Конфлікти, економічні, фінансові та інші кризи призводять до необхідності втручання держави (економічної, соціальної, політичної, юридичної, ідеологічної функцій) у їх розв'язання, включення свідомо організованого господарського механізму у процес управління господарським розвитком.

Взаємозалежність глобальних чинників суспільного розвитку зумовлює необхідність формування нової методологічної бази управління. Прогнозований суспільний розвиток на глобальному рівні зумовлює необхідність заперечення антагонізмів у процесі взаємодії суперечностей. Не можна скасувати жодну із сторін протилежностей без негативних наслідків для суспільного розвитку. **С.с.р.** стають прогнозованою та керованою рушійною силою суспільного розвитку тоді, коли вони ідентифікуються, конкретизуються ризики, які зумовлені **С.с.р.**, розробляються механізми зняття, управління та контролю за ризиками.

Суспільний розвиток у XXI ст. зумовлює необхідність оптимізації використання невідтворюваних ресурсів на базі врахування усіх без винятку чинників господарювання, формування досконалих механізмів управління. Управління господарським розвитком у будь-який момент часу одночасно має такі види: наздоганяюче, в режимі реального часу, превентивне. Наздоганяюче управління спрямовується на розв'язання проблем минулого. Управління в режимі реального часу передбачає розв'язання поточних проблем. Превентивне управління спрямовується на виявлення та ідентифікацію **С.с.р.**, конк-

ретизацію ризиків, розробку механізмів зняття ризиків, формування механізмів управління ними та контролю за їх здійсненням. У XXI ст. для забезпечення достатньої ефективності суспільного розвитку потрібно здійснити перехід від наздоганяючого до превентивного управління.

Перехід до превентивного управління передбачає необхідність ідентифікувати **С.с.р.**, що має здійснюватися на базі критеріїв суперечностей: економічних, соціальних, екологічних, політичних, законодавчо-нормативних, національних, етнічних, інформаційних, інноваційних, техніко-технологічних, матеріальних, духовно-моральних. Кожен із критеріїв відображає одну з якісних сторін суспільного розвитку. **С.с.р.** діють у середині якісних сторін та між ними. Існують **С.с.р.** між економічними та соціальними, між економічними та екологічними, між економічними та політичними сторонами суспільного розвитку.

Перехід до превентивного характеру управління господарським розвитком зумовлює необхідність аналізу та конкретизації ризиків, які зумовлені **С.с.р.** Кожен ризик потребує розробки адекватних механізмів їх зняття, управління та контролю.

Перехід до превентивного управління потребує конкретизації **С.с.р.** Існують наступні **С.с.р.**: суперечність між суспільним характером виробництва і приватною власністю на засоби виробництва; між реальним та фінансовим капіталом; між вартістю та споживчою вартістю товару; між економічними інтересами держави, громадянського суспільства, підприємства та особистості; між громадянським суспільством та владою; між багатством і бідністю; між обмеженими ресурсами та необмеженими потребами; між матеріальними і духовними потребами, інтересами; між економічним та соціальним; між економічним та екологічним; між загальним, особливим та одним; між змістом та формою і т. ін.

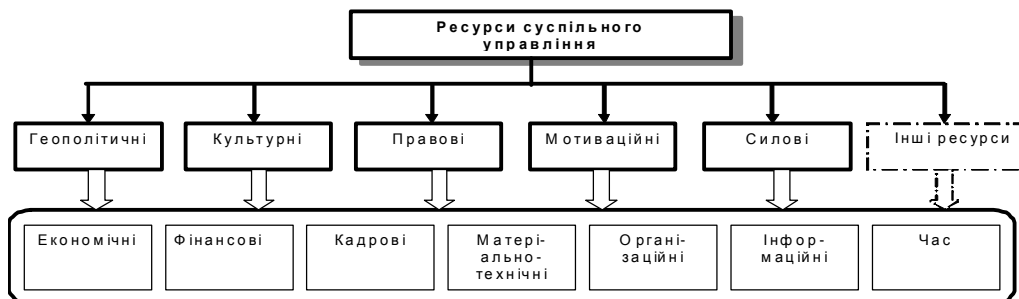
Антагоністичний спосіб розв'язання **С.с.р.** потребує заміни на превентивне управління ними, конкретизації ризиків господарського розвитку, які зумовлені функціонуванням суб'єктів та об'єктів суспільного виробництва, розробки механізмів зняття та управління ризиками. Антагонізми суспільного розвитку доцільно передбачати, а не ліквідувати шляхом соціальних революцій.

Літ.: Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2005; Иноземцев В. Л. Пределы “догоняющего” развития / В. Л. Иноземцев. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2000; Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. – М. : [б. и.], 1974.

Мартиненко В. Ф.

СУСПІЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – управління процесами формування і розвитку суспільства. Термін **С.у.** інтегрує управління всіма сферами суспільної діяльності (політичної, економічної, соціальної, гуманітарної, екологічної), державне управління (центральне, регіональне, місцеве), місцеве самоврядування, управління громадськими організаціями і рухами, політичними партіями, профспілками та ін.

Ефективність реалізації **С.у.** насамперед пов’язана з відповідними ресурсами – наявними матеріальними, духовними, енергетичними та іншими реальними можливостями, які суб’єкти **С.у.** використовують для забезпечення керованості інших учасників суспільних відносин з метою досягнення цілей розвитку (див. рисунок).

Ризики в **С.у.** – це ймовірність відхилення від заданих цілей у процесі **С.у.**, пов’язана з можливістю виникнення несприятливих геополітичних та внутрішніх ситуацій, людським фактором та ін. Найчастіше йдеться про такі типи ресурсів: економічні, фінансові, матеріально-технічні, кадрові, організаційні, інформаційні, час. Можна також розглядати інші типи ресурсів. Зокрема: геополітичні ресурси – це можливість географічного положення держави, регіону, території; культурні ресурси, до яких слід віднести духовні цінності, знання, вірування, управлінську культуру, освітній рівень; правові ресурси, що базуються на правосвідомості громадян краї-

ни і характеризуються якістю законів та підзаконних актів, їх виконанням, дотриманням режиму законності; мотиваційні ресурси, що характеризують здатність підвищення або пониження соціального статусу як суспільно значущої ролі людини відповідно до соціальної стратифікації; силові ресурси – це засоби і апарат силового впливу та ін.

Основними чинниками ризику в **С.у.** є: нестабільність законодавства, економічної та соціальної ситуації; невизначеність політичної ситуації; неповнота або неточність наданої інформації; невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників суспільних відносин; зміна влади; зміна зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної обстановки; технологічна відсталість; стихійні лиха тощо. Типові заходи щодо запобігання ризику такі: планування дій у позаштатних ситуаціях (методи перевірки стійкості системи, коригування параметрів проекту, формалізованого опису ймовірності ризику); наявність координаційного центру на випадок позаштатних ситуацій; механізми захисту інтересів учасників і запобігання непра-

вмірним або загрозливим діям з боку окремих учасників суспільних відносин та ін.

Літ.: Михненко А. М. Управління суспільним розвитком. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; Управління суспільним розвитком : словник-довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; Ковбасюк Ю.В., Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ ПОРЯДОК – стан стабільності, упорядкованості й безпеки в суспільстві, одна з його універсальних цінностей; стан мирного співіснування членів товариства, що характеризується

відсутністю ворожих дій, повстань, бунтів тощо, спроможних порушити повсякденне, нормальне громадське життя. **С.п.** – порядок, що реально склався у суспільстві в результаті здійснення соціальних норм, за якого поведінка учасників відносин є суспільно корисною.

Порядок у суспільстві, який відповідає вимогам усього комплексу соціальних норм. **С.п.** – реальний порядок суспільних відносин, що відповідають не тільки нормам права, а й іншим соціальним нормам, це система відносин, що склалася в суспільстві між людьми, правила поведінки і співжиття, встановлені чинним законодавством, звичаями і традиціями, а також моральними нормами. **С.п.** є сукупною системою суспільних відносин, яка складається в результаті реалізації соціальних норм: норм права, норм моралі, норм громадських організацій, норм неправових звичаїв, традицій і ритуалів. **С.п.** і громадська безпека є основними об'єктами охорони в діяльності органів внутрішніх справ. Як соціально-правові категорії, що охоплюють специфічну сферу суспільних відносин, вони характеризуються рядом особливостей, що визначають зміст діяльності органів внутрішніх справ з охорони (забезпечення) цих відносин.

По-перше, **С.п.** і безпека стосуються всіх громадян без винятку, причому з моменту народження і до кінця життя. По-друге, **С.п.** та громадська безпека, як правило, стосуються елементарних дій, вчинків і правил поведінки людей. Вони відбуваються відкрито, публічно і звичайно зрозумілі для оточуючих. По-третє, **С.п.** і безпека регулюються як нормами права, так й іншими соціальними і технічними нормами (моралі, звичаями, традиціями, навіть модою). По-четверте, у сфері **С.п.** і безпеки України постійно фіксується величезна кількість правопорушень. При цьому всі правопорушники, а це значна частина населення, так чи інакше знають примусового впливу з боку співробітників міліції. По-п'яте, у сфері **С.п.** і безпеки відбувається обіг об'єктів і предметів підвищеної небезпеки: придбання, зберігання, використання, перевезення цивільної і службової вогнепальної зброї, вибухових і сильнодіючих отруйних речовин, радіоактивних ізотопів та ін. Тому ліцензійно-дозвільна діяльність органів внутрішніх справ, що здійснюють державний нагляд та контроль

у цій галузі, дозволяє попереджувати і припиняти порушення встановлених правил і тим самим мінімізувати настання тяжких наслідків, пов'язаних, як правило, з порушенням відповідних норм, стандартів і вимог. По-шосте, з розглянутою сферою тісно пов'язані такі небезпечні антисоціальні явища, як наркоманія, пияцтво, проституція, бродяжництво, жебракування. Саме тому в ряді міст країни створюються спеціальні підрозділи, т. зв. міліція моралі. По-сьоме, проведення різних масових публічних заходів з великою концентрацією людей у тих чи інших приміщеннях або на обмеженій території нерідко створює загрозу для життя і здоров'я громадян, нормального функціонування організацій. До таких заходів можна зарахувати політичні (мітинги, походи, демонстрації), економічні (пікетування, голодування), культурно-видовищні (фестивалі, концерти, дні міст), спортивні (олімпіади, різні змагання), релігійні та інші масові заходи. Їх проведення вимагає величезної організаційної роботи органів внутрішніх справ, залучення для забезпечення порядку і безпеки значних сил та засобів міліції і внутрішніх військ.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Алексушин Г. В.* История правоохранительных органов / Г. В. Алексушин. – Самара : Изд-во АНО “ИА ВВС” и АНО “Ретроспектива”, 2005.

Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК. Під **С.р.** розуміють тип змін у суспільстві, що супроводжується переходом суспільних відносин до якісно нового стану. Він є наслідком взаємодії великої сукупності суспільних процесів, основу яких складає цілеспрямована діяльність людей та різноманітних організацій. Загальний механізм суспільного розвитку полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби постійно виникають як наслідок суспільної діяльності, а тому пов'язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, розширенням та поглибленням обсягу наукового знання, ускладненням форм і механізмів творчої діяльності людей.

Залежно від активності суб'єктів діяльності розрізняють дві основні форми суспільного розвитку – еволюційну та революційну.

Перша з них – це повільні, поступові зміни у соціальній системі або її елементах. Друга – це якісні зрушення в усіх суспільних структурах, що здійснюються шляхом докорінної перебудови суспільних відносин і соціальних інститутів. Важливу роль у забезпеченні стабільності суспільного розвитку відіграють суспільні реформи та стратегічне управління. Передбачувані зміни, нововведення та перетворення стимулюють розвиток. Саме тому поліпшення системи суспільного управління на основі демократизації суспільних відносин забезпечує найкращі результати в удосконаленні суспільства та прискоренні його розвитку.

Соціальні зміни є типом руху соціальних процесів та соціальних структур у суспільстві. Вони виявляються у виникненні, деформації та зникненні певних елементів соціальних систем, трансформації внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Чинники, що визначають такі зміни, – це об'єктивні передумови економічного, політичного, соціального характеру, а також особливі життєві обставини, що формують свідомість та поведінку індивідів і соціальних груп.

Зміни в окремих соціальних структурах становлять зміст їх функціонування, а зміни в соціальній системі у цілому визначають зміст її розвитку. Їх поділяють на якісні та кількісні. Якісні зміни означають тотальну трансформацію інституціональних структур, тобто радикальну зміну всієї організаційної структури суспільства. Якісні зміни є революційними, вони змінюють усталену нормативну модель соціальної організації й відбуваються у всьому соціально-культурному просторі суспільства. Кількісні зміни відбуваються спочатку в окремих соціальних структурах. Вони мають еволюційний характер і виникають як реакція на соціальну напруженість всередині даної інституціональної структури. Такі зміни є обов'язковою умовою якісних змін, зокрема соціальних реформ та революцій.

Співвідношення у змінах реформування й революції слід розглядати як співвідношення активних еволюційних процесів та революцій, що зумовлюється конкретно-історичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема своєрідністю, станом і співвідношенням різноманітних соціальних прошарків, страт суспільства, його різно-

масштабних соціальних груп у кожній країні і в міжнародному масштабі.

Для кожної держави як цілісної системи найбільш небезпечними є періоди переходу від однієї до іншої стадії розвитку, коли різні суспільні групи мають різну ціннісну орієнтацію, що зумовлює внутрішні конфлікти. Будь-який розвиток, як правило, супроводжується різноманітними трансформаціями та модернізаціями. Трансформація – це інтегроване поняття, що охоплює процедури введення, звільнення і поновлення. В управлінні суспільним розвитком трансформація проявляється як перехід до нових принципів управління й завжди супроводжується нестандартними змінами. Вона найчастіше починається за існуючої організаційної структури, а завершується досягненням якісно нового рівня управління.

Під “модернізацією”, яка в загальнотеоретичному сенсі базується на ідеї внутрішньої здатності суспільства до якісної еволюції, в науці розуміють:

- сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретного суспільства у напрямі його осучаснення і постійного вдосконалення;

- наближення соціальних і політичних систем та їхніх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості.

Модернізація спрямована на впровадження нових форм суспільного буття, перехід від традиційного суспільства до відкритого, від індустріального – до постіндустріального (інформаційного), від тоталітарного й авторитарного – до демократичного.

Вибір модернізаційного розвитку починається і здійснюється саме у сфері політики, з вияву політичної волі до змін. Дослідники зазначеної наукової орієнтації вважають, що процес модернізації включає насамперед удосконалення політичних структур і механізмів соціально-політичного розвитку. Пріоритетними проблемами цього напрямку вважаються: впорядкування геополітичного простору через утворення національних або федеративних держав, централізацію та децентралізацію влади; здатність держави до структурних змін в усіх сферах суспільного життя зі збереженням стабільності та внутрішньої консолідації суспільства; залучення широких мас населення до участі в політичному процесі і встановлення політичної

демократії; вдосконалення соціально-політичних механізмів та рушіїв модернізації – ролі і функцій держави, структури і взаємодії інститутів, діяльності соціальних суб'єктів оновлення (модернізаторської еліти, зацікавлених соціальних груп, політичних лідерів); політична соціалізація особи, спрямована на розширення її політичної участі, утвердження як неперехідної цінності людського виміру політики.

Сучасна теорія розглядає модернізаційний процес у тому чи іншому суспільстві як свідому установку держави на здійснення якісних перетворень не засобом калькування досвіду передових країн, а шляхом поєднання найбільш поширених політичних структур, інститутів, цінностей, які мають універсальний, всезагальний характер, з традиційною специфікою певних суспільств. Процес модернізації, на думку відомого західного політолога С.Блека, проходить кілька стадій: а) усвідомлення мети; б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; в) період трансформації; г) інтеграція суспільства на новій основі.

На практиці виділяються дві кардинально протилежні форми реалізації ідеї модернізації, які значною мірою залежать від типу політичних систем і політичної влади. В одному випадку обираються репресивні засоби, коли суспільство насильницьким шляхом заганяється в нову модернізовану реальність. У другому випадку колективними та індивідуальними зусиллями створюються можливості для вдосконалення суб'єктів і рушіїв модернізаційного процесу, забезпечуються умови і стимули прискореного розвитку суспільства, набуття якостей свободи, компетентності, творчості та відкритості.

Якщо стан розвитку суспільства характеризується високим рівнем інноваційності, зростанням показників освітнього рівня робочої сили (в тому числі кількості вищих навчальних закладів), наявністю технопарків, технополісів, техноінкубаторів, науково-дослідних, проектних та інших організацій, які займаються науковою діяльністю та впровадженням її результатів, то можна говорити про науково-технічний прогрес.

Суспільний розвиток часто гальмується й навіть на певний час переривається такими явищами, як криза та стагнація. Такі явища свідчать про виникнення суттєвих проблем

подальшого розвитку суспільства, необхідність пошуку нових його джерел, змін у процесах суспільної самоорганізації.

Криза як соціально-політичний феномен проявляється через тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи; значне поглиблення і загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості; перерив у функціонуванні будь-якої соціальної системи з позитивним чи негативним для неї наслідком. Соціальні системи переживають багато різних видів криз, у тому числі й політичних, які, у свою чергу, багатоманітні і включають, зокрема, кризи конкретної політики, влади в цілому, уряду, парламенту, кризи відносин між гілками влади, довіри тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігаються ознаки його глобальної кризи, що виявляються через вичерпання старих і несформованих нових джерел розвитку суспільства. Наслідком цього є кризи у всіх суспільних сферах та у гальмуванні й навіть припиненні еволюційних суспільних процесів. Це виявляється передусім у руйнуванні колишніх ціннісних орієнтацій та несформованості нових, що спричиняє системну дезорієнтацію суспільства. Водночас періоди піднесення і спаду відомі впродовж усієї історії суспільного розвитку, де спад, як правило, є необхідною передумовою наступного піднесення на новій джерельній базі.

Велику роль у попередженні негативних явищ у процесі суспільного розвитку відіграють прогнози, які можуть бути політичними, економічними, соціальними, технологічними тощо. Діяльність політиків постійно супроводжують політичні прогнози. В роботі урядів стало нормою здійснювати прогнози економічного і соціального розвитку країни, її регіонів, окремих територій, що, здебільшого, розробляється на довгострокову (більше п'яти років) та середньострокову (до п'яти років) перспективу та містить: аналіз соціально-економічного розвитку за попередній період і характеристику основних проблем економіки та соціальної сфери; опис стану використання природного, виробничого, трудового, наукового потенціалу, екологічної ситуації; прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів та послуг; можливі напрями вирішення проблем розвитку економіки і соціальної сфери; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку

і пропозиції щодо заходів для їх досягнення; основні показники соціально-економічного розвитку; висновки щодо тенденцій розвитку економіки та ін.

Будь-які прогнози суспільного розвитку мають базуватися на пізнанні його об'єктивних тенденцій. У цьому напрямі проводиться багато досліджень, наслідком яких стало виявлення низки світових тенденцій суспільного розвитку.

Першою такою тенденцією виступає глобалізація – явище і процес безпрецедентного посилення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світу, що проявляється в багатьох аспектах. Характерним проявом процесу глобалізації є світова інтеграція, що супроводжується утворенням нових наднаціональних економічних та політичних структур або підписанням нових інтеграційних угод у межах вже існуючих структур. Прикладами таких процесів можуть бути утворення Андського спільного ринку (1990), поетапне розширення Європейського Союзу, заснування таких утворень, як Організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (1993), НАФТА (1994), СНД (1992). Іншим важливим аспектом глобалізації, який ряд фахівців взагалі вважають ядром глобалізації, є процес всесвітнього розповсюдження інформаційних технологій, продуктів і систем. Ще одним проявом глобалізації є вражаюче зростаюча значущість міжнародного виміру в проведенні національної політики. Країни світу тепер повинні адаптувати планування та виконання своїх внутрішніх політик, багато в чому виходячи з міжнародних умов та вимог.

Другою тенденцією є збільшення кількості та різке підвищення ролі неурядових та міжурядових акторів на світовій арені – ТНК, міжнародних Організацій (МВФ, ОЕСР, ООН, Світовий банк тощо), рухів (насамперед правозахисні та екологічні рухи) та внутрішньодержавних регіональних утворень (різноманітних асоціацій, форумів, об'єднань і т. ін.).

Третьою тенденцією можна вважати процес децентралізації, що включає поступове подолання процесу централізації з притаманними йому вертикальною структурою і субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі. При цьому в управлінську практику втілюються два підходи:

– концентрація в єдиному центрі тільки найбільш суттєвих, основних функцій керів-

ництва і управління без надмірного обмеження сфери дії місцевого самоврядування; – створення системи управління, що дозволяє в будь-якій сфері суспільної діяльності максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якомога менше вдаватися до примусу.

Процеси децентралізації призвели до переосмислення ролі місцевого самоврядування, що втілювалося в середині 1980-х рр. у двох основних міжнародно-правових актах – “Європейській хартії місцевого самоврядування” та “Всесвітній декларації місцевого самоврядування”. Місцеве самоврядування визначається у цих документах як право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управління ними, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

Четверта тенденція полягає в гуманізації суспільства, тобто поступове повернення до цінностей гуманізму. Відбувається зміна суспільної свідомості в напрямі формування наступних характеристик:

- вміння досягати суспільної згоди, що виключає саму можливість негативного тлумачення тих чи інших культур, народів, традицій;
- подолання розриву елітарної і масової культури, вдосконалення творчого потенціалу і культури окремої особистості;
- відхід від ідеологічного диктату і догматизму, утвердження людяності, людянолюбства, свободи особистості, рівності, справедливості, терпимості до інакомислення;
- подолання технократизму, збалансування природничо-наукової, технічної і гуманітарної складових у системі освіти;
- поєднання професіоналізму і моральних критеріїв людського буття.

П'ятою тенденцією є демократизація суспільства, яка поєднує в собі класичні риси демократичного розвитку і особливості, що випливають з характеру плюралістичного постмодерного суспільства. Найбільш відповідним йому є розуміння демократії як “поліархії” (термін введений Р.Далем та Т.Ліндбломом, від грецького *polys* – багато і *arche* – влада, джерело, засада; дослівно багатовладність, багатозасадність). Сучасними вченими поліархія розглядається як політичний порядок, який характеризується розподілом та розосередженням влади між її різними центрами та носіями, що означає пе-

рехід від жорстких, ієрархічних до адаптивних, мережевих управлінських структур. Шоста тенденція – це інформатизація суспільства, що виявляється у стрімкому розвитку електронних комунікацій та інформаційних технологій, їх впровадженні у всі сфери суспільного життя, зокрема в суспільне управління. В сучасних умовах рівнем інформатизації перевіряється та оцінюється ступінь зрілості суспільства, розвиненості країни, а також готовності державної влади до адекватного сучасним потребам виконання свого призначення.

У розвинених країнах уже сформовано, а в інших країнах формується постіндустріальне інформаційне суспільство – якісно новий суспільний організм, в основі якого лежить раціональне використання інформації та інформаційних технологій, перетворення інформації, особливо знань, на найважливіший продукт і капітал. У сфері суспільного управління тенденція інформатизації виявляється, передусім, у створенні та розвитку системи електронного урядування.

Сьома тенденція може бути визначена як зростання швидкості змін у суспільстві. Це особливо яскраво помітно у таких сферах, як наука і технології, оскільки накопичення наукових знань та їх матеріалізація у вигляді технологій відбувається небачено швидкими темпами. Це, у свою чергу, впливає на інші сфери людської життєдіяльності, досить суттєво змінюючи їх за короткі проміжки часу. Найбільш вражаючим прикладом може бути тотальне впровадження комп'ютерних систем і технологій, що за короткий час суттєво змінило обличчя сучасного суспільства. Результатом такого зростання швидкості змін є, у свою чергу, зміна стилю життя людей, їх культури та мислення відповідно до необхідності постійно пристосовуватися до нових суспільних умов. Негативні ефекти цього процесу були описані А.Тюффлером, який назвав його “шоком майбутнього”. Нарешті, восьмою тенденцією можна вважати процес індивідуалізації, в центрі якого перебуває людина як основний об'єкт і суб'єкт модернізаційного процесу. У людей західних країн з високим матеріальним достатком поступово відбувається зміна орієнтації від опікування матеріальним добробутом і фізичною безпекою у бік піклування про якість життя. На зміну матеріальним цінностям поступово приходять постмате-

ріальні: орієнтація на цікаву, осмислену працю, духовно-моральне єднання; зосередження енергії на забезпечення соціального статусу і покращення якості життя; заміна релігійних та інших традиційних орієнтацій нерелігійними, пов'язаними зі свободою індивідуального самовираження; відкритість і готовність до сприйняття соціально-політичних і культурних змін; активізація пошуків сенсу життя на індивідуально-особистісному рівні; прагнення знайти свою нішу в лоні сучасної цивілізації.

Літ.: *Управління суспільним розвитком. Вступ до спеціальності* : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, С. О. Борисевич. – К. : Вид-во НАДУ, 2006.

Михненко А.М.

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ – категорія, що виражає спосіб сукупного взаємозалежного буття певних груп людей, сутність якого (цього способу) зводиться до наявності для них реальної можливості вступити з необхідністю в актуальний взаємозв'язок через діяльність і її продукти.

Серед специфічних властивостей **С.в.** слід назвати їх здатність до упредметнення і персоніфікації. Упредметнення свідчить про те, що люди взаємодіють між собою не через свою тілесну природу, а через світ предметів-посередників, створених працею і здатних презентувати відносини. Йдеться насамперед про весь речовий світ, вироблений людьми. Але упредметнення суспільних відносин не слід обмежувати тільки речовим світом, хоч він і є головним у житті людини. У процесі історичного розвитку, наявності розгалуженого суспільного життя і розподілу праці виникають й інші, не речові форми “втілення”, такі як соціальні норми, цінності, установки тощо. Щодо персоніфікації, або уособлення, то йдеться про те, що люди постають перед нами як соціально “помічені”, як певною мірою абстрактні носії, живі репрезентанти **С.в.** Незважаючи на те, що індивіди взаємодіють один з одним як особистості, вони мають і своє “інше Я” – постають як типізовані представники певних соціальних спільнот, як носії соціальних ролей. Конечними суб'єктами, сторонами **С.в.** часто є різні соціальні спільноти, які являють собою надіндивідуальну реальність (етнос, нація, клас, верства тощо). У суспільстві індивіди частіш за все

співвідносяться один з одним через належність до певної соціальної групи. Всі об'єктивні умови, в тому числі **С.в.**, тісно пов'язані з діяльністю людей. Це проявляється не тільки в тому, що люди повинні їсти, пити та одягатися, щоб бути активними, а і в тому, що об'єктивні умови визначають напрям та структуру діяльності. Головну роль тут відіграють **С.в.**, унаслідок чого вони посідають особливе місце серед інших об'єктивних умов та виконують функцію соціальних форм діяльності людей. **С.в.** – необхідний структурний компонент суспільства, форма взаємозв'язку між класами, соціальними групами, націями та народностями, іншими соціальними спільнотами, форма внутрішнього взаємозв'язку окремих суспільств, особистостей як представників цих соціальних спільнот. Визначення перспектив розвитку **С.в.** є необхідною передумовою досягнення нового якісного стану всіх сфер життєдіяльності суспільства, у тому числі й самої людини – головної цінності будь-якого цивілізованого суспільства.

Передбачення розвитку суспільних відносин, як і інших суспільних процесів та явищ, є доволі складним та важким дослідницьким завданням. По-перше, правильність визначення перспектив розвитку **С.в.** значною мірою залежить від чіткості розуміння їх змісту та структури (об'єкт передбачення). По-друге, складністю та багатомірністю форм прояву **С.в.** Потребує складності та багатомірності взаємозв'язків **С.в.** з іншими процесами та явищами суспільного життя. По-четверте, відсутністю дослідницького досвіду щодо розробки перспектив розвитку **С.в.** По-п'яте, недостатнім розвитком державної соціальної статистики, яка покликана узагальнювати та фіксувати перебіг розвитку суспільних відносин у відповідних показниках. По-шосте, обмеженістю конкретно-соціологічних даних про тенденції, суперечності, механізми функціонування та розвитку різноманітних форм соціальних відносин суспільства. По-сьоме, недооцінкою з боку працівників ролі соціальних відносин у перспективах розвитку суспільства в цілому, окремих трудових колективів та особистостей. По-восьме, певною недооцінкою важливості вивчення суспільних відносин щодо прогнозування загострення соціальних і національних конфліктів на території СНД. По-дев'яте, незацікавленістю державних структур адмініст-

ративно-командного стилю керівництва в розробці науково обґрунтованих неідеологізованих соціальних прогнозів за найрізноманітнішими напрямками суспільної життєдіяльності. По-десяте, нерішучістю самих учених суспільствознавців у розробленні соціальних проектів, прогнозів, рекомендацій тощо.

С.в. як одна з найважливіших підсистем функціонування і розвитку суспільства має свою специфічну будову, певний набір частин, компонентів та специфічну форму їх внутрішнього зв'язку.

Сторонами таких відносин можуть бути різного роду спільноти та конкретні особистості, якщо останні є представниками перших. Відповідно до сторін (носіїв) **С.в.** усе їх різноманіття в суспільстві можна умовно розділити на три структурних рівні: 1) між соціально-історичними спільнотами (класами, соціальними групами, націями); 2) між суспільними організаціями, установами й трудовими колективами; 3) між окремими індивідами.

Таким чином, компонентами, суб'єктами **С.в.** виступають усі суб'єкти суспільного життя, тобто історичні спільноти людей, які об'єктивно складаються (нації, народності, соціальні групи та верстви), свідомо створювані стійкі об'єднання (трудова колективи, партії, союзи, рухи тощо), а також окремі суспільні індивіди, соціальна природа яких в кінцевому результаті була детермінована належністю до історичних спільнот.

Передбачення розвитку **С.в.** з необхідністю включає розкриття майбутнього якісного стану всіх суб'єктів цих відносин. Для цілеспрямованого наукового обґрунтованого управління розвитком соціальних суб'єктів необхідно цілісно та диференційовано знати напрями, тенденції та перспективи їх розвитку. Ця особливість (ця вимога) надзвичайно важлива для ефективного управління розвитком суспільства в цілому, тому що вміння управляти означає вміння передбачати.

Літ.: Кривуля М. А. Диалектика общественных отношений и деятельности человека / М. А. Кривуля. – Х. : Вища шк., 1988; *Социальные отношения: проблемы и перспективы развития.* – К. : Наук. думка, 1993.

Макаренко Е.М.

СУСПІЛЬНІ ПРОБЛЕМИ – не задоволені потреби, які набули значущості для великих груп населення. Існують два підходи до виділення суспільних проблем: на основі чи-

сельності людей, яких вони зачіпають, або з урахуванням підтримки, відгуку на них, інтересу населення до них. Одне із завдань політичної системи (державної і міжнародної) полягає в тому, щоб виявляти **С.п.** і виробляти стратегію їх розв'язання. Наявність певної **С.п.** не призводить автоматично до її розв'язання, оскільки необхідний механізм, який дає змогу ставити проблеми перед суспільством. На основі з'ясування пріоритетності розв'язання **С.п.** визначаються цілі і пріоритети суспільного та державного управління, формування державної політики. **С.п.** – це явища, що не контролюються індивідом, але впливають на його повсякденне життя; до них належать, наприклад, економічні кризи, зміни уряду, війни, реформи тощо. **С.п.**, які стосуються інтересів усіх країн і народів, усього людства, називають глобальними. Глобальні **С.п.** – це проблеми, пов'язані з природними, природно-антропогенними, сучасно антропогенними (у тому числі економічними, соціальними) явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації і мають загальнопланетарний характер як за масштабами та значенням, так і за способами розв'язання, а тому потребують координації зусиль усього світового співробітництва. Усі глобальні **С.п.** поділяються на політичні, економічні, демографічні, соціальні та екологічні. Найнебезпечнішими для людства є політичні **С.п.**, що включають питання: а) війни і миру та гонки озброєнь в глобальному масштабі; б) економічного і політичного протистояння Сходу і Заходу; в) вирішення регіональних релігійних і військово-політичних. Екологічні **С.п.**: криють у собі загрозу: а) знищення природних ресурсів; б) забруднення довкілля, в) збіднення генофонду Землі. Дуже різноманітними в різних регіонах світу є демографічні **С.п.** Для країн третього світу характерний “демографічний вибух”, а в розвинених країнах спостерігається старіння і депопуляція населення. Для розв'язання численних соціальних **С.п.** (охорона здоров'я, освіта, наука і культура, соціальне забезпечення) необхідні значні кошти і підготовка кваліфікованих спеціалістів. Востаннє десятиріччя загострилися екологічні глобальні **С.п.**, що зумовлено обмеженістю енергетичних ресурсів, сировини, продовольства. Сировинна та енергетична проблеми мають багато спільного. Вони зумовлені передусім недостатньою кількістю розвіданих запасів корисних копалин і дуже нераціональ-

ним їх використанням. уже доводиться експлуатувати родовища, які розміщені в гірших гірничо-геологічних умовах, у районах з екстремальними природними умовами (Сибір, Канадська Арктика, пустелі Африки і Австралії), з нижчим вмістом корисних компонентів у рудах. Усе це призводить до подорожчання сировини та енергії, а значить, і всієї продукції згаданих галузей господарства. Тому основним шляхом урегулювання сировинно-енергетичної кризи є перехід до матеріало- і енергозберігаючих технологій, комплексного використання сировини, створення мало- і безвідходного виробництва. У сучасній науковій думці сформувався така класифікація глобальних **С.п.** за сферами дії:

1. Глобальні **С.п.** у сфері взаємодії природи і суспільства:

- надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо;
- аціональне природокористування і збереження навколишнього природного середовища;
- раціональне використання ресурсів Світового океану, мирне освоєння космічного простору;
- утилізація відходів життєдіяльності тощо.

2. Глобальні **С.п.** у сфері суспільних взаємовідносин:

- унеможливлення світової термоядерної війни і забезпечення стабільного миру;
- подолання економічної відсталості частини регіонів і країн світу;
- запобігання локальним, регіональним та міжнародним конфліктам;
- ліквідація наслідків світових та локальних криз;
- роззброєння і конверсія військового виробництва тощо.

3. Глобальні **С.п.** у сфері розвитку людини та забезпечення її майбутнього:

- пристосування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом НТР;
- подолання епідемій, тяжких захворювань серцево-судинних, онкологічних, СНІДу, наркоманії);
- втрата довіри до соціальних інститутів, нестабільність сім'ї та послаблення зв'язку поколінь;
- боротьба з міжнародною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом;
- проблеми демократизації та охорони прав людини тощо.

Головна передумова успішного вирішення глобальних проблем, розгляд їх у

взаємопов'язаній цілісності, тісному поєднанні економічних, політичних, соціальних, культурних, технологічних, екологічних, психологічних та інших процесів.

Передумови вирішення глобальних проблем: – прорив у суспільній свідомості, нові концептуальні підходи до розуміння перспектив розвитку людства;

– переосмислення суті економічної безпеки держав, які реалізують різні моделі демократичного суспільства.

Загалом причиною загострення глобальних **С.п.** є криза індустріальної цивілізації внаслідок:

– безсистемної, безконтрольної, безмежної утилізації ресурсів природи;

– низького рівня технологічної культури виробництва;

– максимізації, а не оптимізації темпів економічного зростання;

– домінування технократичного підходу, послаблення антропогенних засад;

– масштабного впливу людської діяльності на навколишнє середовище й необмеженого вторгнення людства у біосферу;

– швидкої урбанізації населення планети, зростання гігантських мегаполісів і агломерацій, що супроводжуються скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автоматизацією;

– поглиблення суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом. Глобальні **С.п.** характеризуються такими чинниками:

– мають загальний, універсальний характер, загальнопланетарний зміст і значення, принципово важливі для долі всього людства;

– безпосередньо стосуються життєвих інтересів усіх верств населення, усіх країн і народів планети, усіх або великої групи держав;

– мають взаємопов'язаний характер і суттєво впливають на всі сфери суспільного життя; – відображають поглиблення та ускладнення світогосподарських зв'язків;

– потребують залучення колосальних технологічних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, невідкладних і рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства;

– можуть бути успішно розв'язані за умови створення адекватної моделі стійкого розвитку людської цивілізації.

Літ.: Мочерний С. В. Економічна теорія : підручник / С. В. Мочерний, М. В. Довженко. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2004; Мочерний С. В.

Політична економія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : Знання-Прес, 2002; Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2004; Економічна теорія : курс лекцій (для студентів неекон. спец.). – Чернівці : [б. в.], 1999; Старостенко Г. Г. Політична економія : посіб. для дистанц. навчання та індивід. роботи / Г. Г. Старостенко. – К. : Ун-т “Україна”, 2004.

Михненко А.М., Козак В.І.

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ – товари і послуги, що надаються державою всім її громадянам на рівних засадах. **С.ф.с.** утворюються з метою збереження, відновлення та розвитку суспільних ресурсів. За цілями **С.ф.с.** утворюються для: 1) реалізації ефективної природно-ресурсної політики, збереження, відновлення та розвитку суспільних ресурсів; 2) спільного задоволення потреб громадян України шляхом фінансування видатків за напрямками, визначеними законом; 3) спільного задоволення потреб членів окремої територіальної громади шляхом фінансування видатків за напрямками, визначеними законом та суспільним договором; 4) соціального забезпечення (страхування) окремих категорій осіб, визначених законом. **С.ф.с.** є некомерційними самоврядними організаціями. **С.ф.с.** не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю. Кошти **С.ф.с.**, утворених на загальнодержавному рівні, не включаються до складу державного бюджету. Кошти **С.ф.с.**, утворених на територіальному рівні, не включаються до складу місцевого бюджету. **С.ф.с.** діють на підставі статутів, що затверджуються у порядку, визначеному законом, та утворюються і діють відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. **С.ф.с.** утворюються за рахунок: обов'язкових страхових внесків осіб; плати за користування та/або відчуження об'єктів права суспільної власності; коштів державного бюджету та/або місцевих бюджетів; добровільних внесків; інших джерел, передбачених законом. Умови та порядок формування і використання **С.ф.с.** встановлюються законом. Умови та порядок формування і використання територіальних **С.ф.с.**, що формуються за рахунок плати за використання (відчуження) об'єктів права комунальної власності, встановлюються законом

та суспільним договором. Управління **С.ф.с.** здійснюється на основі рівного представництва сторін управління фондами. Сторонами управління **С.ф.с.** є: 1) об'єднання роботодавців на загальнодержавному рівні, об'єднання профспілок на загальнодержавному рівні, Кабінет Міністрів України, а також, якщо це передбачено законом та статутом фонду, об'єднання громадських організацій на загальнодержавному рівні - якщо фонд утворюється на загальнодержавному рівні і формується за рахунок переважно обов'язкових страхових внесків осіб; 2) представники Верховної Ради України від опозиції, Президент України, Кабінет Міністрів України, а також, якщо це передбачено законом та статутом фонду, об'єднання громадських організацій на загальнодержавному рівні – якщо фонд утворений на загальнодержавному рівні і формується за рахунок переважно плати за користування та відчуження об'єктів права суспільної власності; 3) територіальна громада в особі об'єднань громадян, що діють у межах адміністративно-територіальної одиниці, представницький орган місцевого самоврядування, виконавчий орган місцевого самоврядування – якщо фонд утворений на територіальному рівні й формується за рахунок переважно плати за користування та відчуження об'єктів права комунальної власності. Об'єднання громадських організацій на загальнодержавному рівні, що входять до складу органів управління **С.ф.с.**, якщо це передбачено законом та статутами фондів, можуть мати статус громадських спостерігачів з правом встановлення обмежень, визначених законом, щодо виконання окремих рішень органів управління суспільними фондами споживання. **С.ф.с.**, якщо це передбачено законом та статутами фондів, можуть мати спільні інформаційно-технічні системи обліку об'єктів права суспільної власності, системи обліку наданих громадянам та використаних ними прав щодо отримання забезпечення за громадянським мінімумом, а також інші інформаційно-технічні системи, необхідні для виконання фондами повноважень, передбачених законом. **С.ф.с.**, якщо це передбачено законом та статутами фондів, можуть мати спільні (об'єднані) виконавчі, контролюючі та наглядові органи, необхідні для здійснення фондами повноважень, передбачених законом. Структура та склад органів управління **С.ф.с.**, а також умо-

ви і порядок представництва сторін управління та їх повноваження, в тому числі структура, склад, умови, порядок представництва та повноваження громадських спостерігачів, визначаються законом та статутами фондів.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Управління суспільним розвитком*. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, С. О. Борисевич. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Інновації в управлінні суспільним розвитком* : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко. – К. : НАДУ, 2009.

Михненко А.М.

СУСПІЛЬСТВО АТОМІЗОВАНЕ – суспільство приватного інтересу, в якому панує індивідуалізм. Потреба в свободі індивідуальної діяльності задля задоволення власних життєвих інтересів вимагає дедалі більшої автономії щодо інших членів соціуму та соціальних груп, які вони утворюють. Суспільство поділяється на окремих індивідів, які ведуть поміж собою боротьбу за вигідні для них види і форми діяльності, спроможні забезпечити максимально можливий доступ до життєвих благ. Спілкування між людьми все більшою мірою формалізується і зводиться до переважно прагматичних форм. Кожен індивід керується власними інтересами, вбачаючи у своїх ближніх, з одного боку, конкурентів, а з другого – засіб досягнення власних егоїстичних цілей. Цей парадоксальний зв'язок членів **С.а.** помітив і чітко відобразив ще наприкінці XVIII ст. основоположник класичної німецької філософії І.Кант. Він показав, що в епоху буржуазного індивідуалізму міжлюдські суспільні взаємини неминуче поєднують два взаємовиключні вектори: індивіди ненавидять одні одних і водночас не можуть існувати одні без одних. І.Кант назвав такий тип суспільних зв'язків “патологічною єдністю”, а історичний прогрес вбачав у переході **С.а.** в “аподиктичну цілісність” - єдність, що ґрунтується не на егоїстичних інтересах, а на загальних, на ставленні людей одних до одних не як до конкурентів і засобів задоволення власних потреб, а як до спільників, кожен з яких є однаковою самоцінністю.

Основним регулятором міжлюдських взаємин в **С.а.** виступає держава. Вона встанов-

лює правові норми взаємодії громадян у процесі їх суспільної активності, дбає про те, аби індивіди не завдавали збитків один одному, намагається втілювати в життя принцип соціальної справедливості. Г.Гегель назвав таку державу “зовнішньою”, маючи на увазі, що “правила гри” тут підтримуються зовнішнім щодо індивідуальних воель примусом. А свободу, яку гарантує своїм громадянам держава в С.а., Г.Гегель охарактеризував як “абстрактну”, оскільки вона не сприяє становленню внутрішньої цілісності суспільного організму. І.Фіхте (1762-1814) історичний період, за якого панує буржуазний індивідуалізм і ліберальна ідеологія, назвав “епохою порожньої свободи”, коли держава, надаючи своїм громадянам праву свободу, не сприяє жодним чином виконанню ними свого людського призначення: спрямувати свою діяльність на становлення цілого – “безперервно наростаючу досконалість Буття”, оскільки все існуюче може жити і повноцінно функціонувати лише в цілісному суспільному організмі. У міру розвитку товарного виробництва й панування ринкових відносин, коли суспільним ідеалом стає масове споживання матеріальних благ і культ чуттєвих насолод, неминуче поглиблюється відчуження людини від людини. Індивід перетворюється в “гвинтик” суспільного механізму, роль, місце й статус якого визначено панівними суспільними відносинами, що сприймаються ним як зовнішня ворожа сила. “Левіафан” (за виразом Т.Гоббса). Із творця світу речей людина перетворюється в їх пасивного споживача і сама прирівнюється до них, використовується суспільством як товар, який можна купити, використати чи продати. Члени С.а. все більшою мірою замикаються в собі, намагаючись максимально адаптуватися до соціального середовища, стають конформістами – пасивними пристосуванцями, що безапеляційно визнають нав’язані їм норми і стандарти життя. Це призводить до спустошення людської особистості, виникнення відчуття самотності й безцільності свого існування. Такі індивіди стають легкою здобиччю політичних демагогів й авантюристів. Ними легко маніпулювати й штовхати на антисоціальні дії. Бурхливий розвиток сучасних технологій сприяє подальшій атомізації суспільства. Завдяки Інтернету, телебаченню, впливу масової культури людина створює собі власний

віртуальний світ, занурюється в систему симулякрів, втрачаючи інтерес до живого конструктивного спілкування, творчої активності, визначеної громадянської позиції.

Єдиною ефективною протидією атомізації суспільства може бути послідовна політика держави, спрямована на формування в населення системи загальнолюдських та традиційних національних духовних цінностей, високорозвинутої національної самосвідомості, активної громадянської позиції. Держава повинна культивувати у своїх громадян відчуття причетності до загальної справи національного будівництва, прагнення реалізувати свій особистісний потенціал у творчій суспільно-корисній діяльності, встановити гуманні міжлюдські стосунки, розуміння того, що тільки консолідованими зусиллями усіх можна досягнути бажаних життєсміслових цілей кожного зокрема.

Літ.: Гегель Г. В. Ф. *Философия духа* / Г. Ф. Гегель *Энциклопедия философских наук.* – М. : Мысль, 1977. – Т. 3; Гегель Г. *Философия права* / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990; Гоббс Т. *Левіафан* / Т. Гоббс // *Избр. произв.* : в 2 т. – М. : Мысль, 1964. – Т. 2; Кант И. *Идея всеобщей истории* // Кант И. *Соч.* в 6 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6; Ортега-и-Гасет Х. *Бунт мас* / Х. Ортега-и-Гасет // *Вибрані твори.* – К. : Основи, 1994; Фіхте И. *Основные черты современной эпохи* / И. Фіхте // *Соч.* в 2 т. – СПб, МИФРИЛ, 1993. – Т. II; Ситник П. *Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії* / П. Ситник // *Стратегічна панорама.* – 2002. – № 4; *Державна політика в соціогуманітарній сфері* : підручник. – К. : НАДУ, 2010. *Дербак А.П.*

СУСПІЛЬСТВО ГРОМАДЯНСЬКЕ – система інститутів за межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; сукупність громадянських і соціальних інституцій та організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства на противагу і на доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи).

С.г. – історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних відносин. Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об’єднання, асоціації) та різні

об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), які охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

С.г. – сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання. У будь-якому разі на практиці формування **С.г.** не досягається індивідуально, лише спільноту. Таку спільноту можна розглядати як утворену на добровільних, волонтерських засадах і сукупних особистих зацікавленнях громадян формально від імені членів спільноти. **С.г.** не виникає всупереч державі, а взаємодіє з ним для досягнення загальних цілей. Структурними елементами **С.г.** є всілякі об'єднання громадян, політичні партії, масові рухи тощо. Роль **С.г.** як проміжної ланки в процесі взаємодії влади і громадян може приводити до його ідеалізації як головної умови вирішення мало не всіх насущних проблем.

В Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоч і дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове **С.г.**

Концепція **С.г.** передбачає, що центром є людина, її права, свободи та її інтереси, інститути **С.г.** і держави утворюються для забезпечення умов нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав. При цьому державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони, рівні для всіх людей умови і можливості, нормальне функціонування **С.г.**

Усі політичні, економічні, соціальні й культурні права людини мають знайти відображення у відповідних інститутах **С.г.**, таких як власність, свобода підприємництва, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації та ін. Держава та інститути **С.г.**, незважаючи на значну різницю між ними, мають одну мету – консолідувати суспільство. Але механізми консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, у них протилежні. Інститути **С.г.** об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси, а держава – як спеціальний інститут – примусом.

Політизація деяких інститутів **С.г.** (церква, ЗМІ) зумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їх нормального функціонуван-

ня. Тому деякі інститути активно вступають у політичний процес. В умовах розвинутого **С.г.** та правової держави кожен інститут виконує лише йому притаманні функції.

На відміну від західних демократичних держав, де взаємодія між державою та інститутами **С.г.** віддзеркалює баланс сил та груп інтересів, який склався в результаті еволюції демократії, у сучасній Україні характер взаємин держави й інститутів **С.г.** окреслюється тенденцією: зацікавленості держави діяльністю цих інститутів. Але така зацікавленість доволі низька, оскільки держава ще не відчуває реальної користі від діяльності цих інститутів, а інститути, у свою чергу, не докладають достатніх зусиль, аби змінити ставлення до себе. Відносини між ними частіше будуються на необхідності спонсорувати діяльність громадських інститутів. Хоча інститути уже могли б активніше лобювати інтереси окремих верств населення.

С.г. має низку ознак, які співвідносять його з державою. Серед них слід виділити такі основні:

- **С.г.** не включає державу, а розвивається самостійно;

- **С.г.** складається із суб'єктів – вільних і рівноправних громадян і об'єднань, що добровільно сформувалися й перебувають у відносинах конкуренції і солідарності;

- **С.г.** має певний пріоритет перед державою, проте заінтересоване в добробуті держави і сприяє її розвитку;

- **С.г.** справляє вплив на створення і функціонування державних органів у власних інтересах;

- **С.г.** має право вимагати від держави захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, не допускаючи її втручання в їх приватні інтереси;

- **С.г.** формує право, що формулюється державою в законах та інших нормативно-правових актах, гарантує і захищає її від порушень із боку будь-кого. Усі потреби **С.г.** реалізуються за допомогою волі держави, вираженої у формі правового акта;

- **С.г.** розвивається і взаємодіє з державою в межах права, яке виступає як рівний і справедливий масштаб свободи і справедливості, а не як спосіб нав'язування державної волі. На основі зазначених ознак можна сформулювати три підходи до співвідношення **С.г.** і держави:

- держава і **С.г.** – збіжні соціальні системи;

- держава і С.г. – різні соціальні системи, первинною (провідною) є держава, що контролює С.г.;
- держава і С.г. – різні соціальні системи, держава виконує службову (підпорядковану) роль щодо С.г.

Отже, держава і С.г. не можуть існувати окремо й повинні взаємодіяти між собою. Тому наша держава має здійснити ряд внутрішніх перебудов в економіці, державному управлінні та суспільній свідомості загалом.

Літ.: Бармак М. Основи права / М. Бармак. – Тернопіль : Астон, 2008; Джин Л. Коэн. Гражданское общество и политическая теория : пер. с англ. / Джин Л. Коэн, Эндрю Араго. – М. : Изд-во "Весь мир", 2003; Кириченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст / С. О. Кириченко. – К. : Логос, 1999; Рудич Ф. М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Ф. - М. Рудич. – К. : Парлам. вид-во, 2006; Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001.

Коник С.М., Бобровникова А.О.

СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ – поняття вперше було використане в 1969 р. університетським викладачем Пітером Друкером, котрий отримав у Німеччині докторський ступінь у галузі міжнародного права. Воно набуло подальшого розвитку в 90-х рр. ХХ ст., зокрема в роботах таких дослідників, як Робін Манселл і Ніко Стер. Свій внесок у розвиток цього поняття внесли й вітчизняні вчені, представники державного апарату, співробітники державної служби, системи освіти, ЮНЕСКО. Для правильного розуміння сутності й змісту С.з., його характерних особливостей необхідно розрізнити поняття "інформація" і "знання".

Інформація (від лат. Informatio – ознайомлення, роз'яснення, викладання, представлення, поняття) в сучасному тлумаченні являє собою: а) повідомлення, інформування про що-небудь, яке передається людьми; б) одне з основних понять кібернетики.

Знання – перевірений практикою і засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення в свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій.

Інформація дає відповідь на питання, що існує, які конкретні відомості передаються людям усним, письмовим, комп'ютерним та іншими способами. Знання ж дає відповідь на питання як і чому дана річ, явище або

процес існує; охоплює тим самим їх сутність, зміст, тенденції, закони розвитку.

Лише такий методологічний підхід дозволяє виділити не тільки складові інформаційного суспільства і суспільства знання, що збігаються, а й їх розбіжності. Інформаційне суспільство – суспільство, яке виробляє інформаційний матеріал, що обробляється перед його використанням і виступає як товар, що продається і купується. С.з. – найбільш досконала форма інформаційного суспільства, яке визначається індексом інтелектуальних активів суспільства, конкурентності, перспективності та якості його розвитку. На думку академіка НАН України М.Згуровського, на рубежі ХХ і ХХІ ст. функціонують комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство і суспільство, побудоване на знаннях. "Комунікаційне та інформаційне суспільство базуються на технологіях; суспільство, побудоване на знаннях, – на людях – творцях, озброєних технологіями. У цьому суспільстві знанням притаманний людський вимір, знання створюються і розвиваються людьми і пов'язані з тим, що роблять і думають люди". С.з. – це суспільство, переваги якого визначають не розмірами території держави, кількістю населення, потенціалом озброєнь, а інтелектуальним фактором, у розвитку якого початкову роль відіграють саме знання людини.

Виникла нова виробнича сила – сила знання. Традиційні фактори виробництва у вигляді землі, праці та капіталу не зникають, але відходять на другий план. Вони перетворюються з допомогою спеціалізованих знань, носієм якого виступає новий тип працівника – працівник, який творчо мислить, володіє здатністю забезпечити інтенсивну роботу розуму.

Частка монотонної, механічної праці в С.з. буде все більше скорочуватися і замінюватися інтелектуальною працею. Тим самим знання дедалі активніше набувають людського гуманістичного призначення, справляють свій вплив на всі сфери суспільного життя, в тому числі на систему органів державної влади і функцій держави, на виконання повсякденної роботи управлінням державою. Це створює можливості для підвищення якості державного управління, творчої діяльності менеджерів відповідного рівня, консультантів, програмістів, користувачів програмного забезпечення, спеціалістів державної служби, які займаються професійною діяльністю.

В С.з. стрімко зростає частка працівників, що займаються розумовою діяльністю, інтелектуалів, які безпосередньо створюють не матеріальні цінності, а знання, перетворюють інформацію в думки, нове знання. На цій основі поглиблюється інтелектуальний зміст майже всіх видів праці. Сучасний робітник, фермер, лікар, державний службовець знають набагато більше, ніж їх попередники. В таких умовах різко зростає цінність нових, істинних знань. Найбільше це виявилось у створенні й функціонуванні “інтелектуальних компаній”, які пропонують суспільству нові знання і технології їх набуття, інтелектуальний капітал.

У життєдіяльності людства довгий час існувала думка, що переважно суспільство впливає на розвиток науки, системи знання. Сьогодні посилюється зворотний процес – колосальний вплив наукових досягнень, системи освіти на всі аспекти розвитку світової цивілізації. Зростаюча залежність економіки від знання привела до появи ідеї про створення єдиної світової системи освіти, заснованої на єдиних освітніх стандартах. Відчутно підвищується попит на освіту, зокрема вищу. Чисельність студентів у світі з 13 млн в 1960 р. збільшилося до 82 млн у 2000 р., а в 2025 р. може сягнути до 100 млн.

Творче використання наукових досягнень, розширення системи освіти і підвищення її якості дозволили країнам-учасницям організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) розвивати свою економіку, базуючись на знаннях.

Подібні приклади ставлять перед органами державного управління України складні й невідкладні завдання, що потребують сучасного та ефективного вирішення. З одного боку, необхідна більш глибока та різноманітна державна підтримка науки і системи освіти. Україна має один із найвищих у світі індексів освічених людей (98%), великий науковий потенціал, але залишається країною, в якій державна підтримка науки і освіти перебуває ще на явно недостатньому рівні, а отже не повною мірою використовуються переваги, що їх надає і формує суспільство освіти.

З другого боку, необхідне творче удосконалення принципів, методів і форм державного управління процесами засвоєння нових знань суб’єктами державної служби. Перші кроки глобалізації сучасного світу, кризові

події останніх років вимагають від державного управління пошуку і формування нової парадигми, відповіді на фундаментальне запитання: кого вчити, чому вчити, де вчитися, як вчити майстерності управління? Без засвоєння і розширення базисних інновацій, без системи безперервної освіти, без дистанційних навчальних закладів та інших видів підготовки спеціалістів державного управління не можна успішно реалізувати одну з головних вимог С.з.: освіта для всіх і здобуття нових знань протягом усього життя людини. Вирішення цієї складної проблеми покликане забезпечити органічне входження України і світовий економічний, політичний і культурний простір.

Лит.: *Енциклопедия: Обществоведение*. – Режим доступа : <http://www.internet-school.re/Enc.ashx?item=10629>; *Згуровский М.* Путь к информационному обществу – от Женева до Туниса / *М. Згуровский* // *Зеркало недели*. – 2005. – 3 сент.; *Глобалистика: междунар. междисциплинар. энцикл. слов.* / глав. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков – М. : Элима, СПб. : Издат. Дом “Питер”, 2006. – С. 182.

Валуцький О.О.

СУСПІЛЬСТВО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ

– стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному капіталізму, індустріальному суспільству. Вважається, що С.п. виникає в останню чверть ХХ ст. У С.п. функціонує високорозвинена ринкова економіка, провідною сферою якої є сфера послуг, ефективно використовуються досягнення науково-технічного прогресу, ключові позиції займають університети як центри наукових знань і науково-технічні спеціалісти. Політична сфера спирається на зрілу демократію, в соціальній сфері основним завданням є якість життя.

Найвідомішими представниками теорії С.п. є З.Бжезинський, Д.Белл, Г.Кан, А.Тоффлер, Ж.Фурастьє, А.Турен та ін.

Теорія С.п. має дві фундаментальні складові, перша з яких базується на твердженні про те, що періодизація історії відбувається не за принципом оцінки класової структури суспільства, а на основі дослідження технологічних аспектів організації суспільного виробництва. Згідно з цим твердженням історичний розвиток поділяють на три періоди: доіндустріальне (аграрне) суспільство, індустріальне (промислово-корпоративне), постіндустріальне (інтелектуально-техноло-

гічне) суспільство. Друга складова теорії **С.п.** визначає, що залежно від рівня технологічного детермінізму в суспільстві послідовно домінують первинна сфера економічної діяльності (сільське господарство), вторинна сфера (промисловість) та третинна (сфера послуг), де провідні позиції посідають наука й освіта. Кожній з цих трьох стадій властиві певні форми соціальної організації: церква та армія в аграрному суспільстві, корпорації в індустріальному, університети в **С.п.**, а також домінуюча роль певної соціальної верстви (відповідно феодала та представники церкви, бізнесмени, науковці).

До основних чинників, що визначили перехід від суспільства індустріального до постіндустріального, зараховують: перевагу сфери послуг над сферою виробництва; зміни в соціальній структурі суспільства (класовий поділ поступається місцем професіоналізму); переміщення центрів знань, що справляють вирішальний вплив на стратегію розвитку суспільства, до університетів; створення нових інформаційних та інтелектуальних технологій; запровадження планування й контролю технологічних змін. Зокрема, американський соціолог Д. Белл стверджує, що в **С.п.** зникає клас капіталістів, а його місце посідає нова правляча еліта, яка володіє високим рівнем освіти і знань, що стають визначальними з погляду соціальної стратифікації. Отже, основою соціального конфлікту в **С.п.** виявляється боротьба між знаннями і некомпетентністю.

У 80-ті рр. ХХ ст. ряд прихильників теорії **С.п.** (Ж. Серван-Шрейдер, С. Масуда та ін.) зробили спробу обґрунтувати необхідність та доцільність зміни терміна “**С.п.**” на термін “суспільство інформаційне”, виходячи з того, що вироблення, розподіл та споживання інформації є головною сферою економічної діяльності сучасного суспільства. Дійсно, запропонована концепція збагатила знання про сучасне суспільство, відзначила цілий ряд фундаментальних явищ, які раніше не мали належного осмислення. У її рамках було розглянуто положення про зростання та самозростання інформаційної вартості, проаналізовано властивості інформації як суспільного блага, закладені основи оцінки широкого кола інформаційних благ тощо. Проте ідея суспільства інформаційного має певну зацикленість на технологічних проблемах розвитку суспільного виробництва,

що нівелює її характер як цілісної соціальної теорії. Більше того, значно розвиваючи деякі елементи теорії **С.п.**, концепція суспільства інформаційного ні в одному з істотних пунктів не суперечить їй і фактично може розглядатися як один з її напрямів.

Літ.: *Політологічний словник* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. – К. : МАУП, 2005; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Белл Даниел*. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999; *Иноземцев В.* Социология Даниела Белла и контуры современной постиндустриальной цивилизации / В. Иноземцев // *Вопр. философ.* – 2002. – № 5. – С. 3-12; *Новая постиндустриальная волна на Западе* : антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999.

Самбук О.М.

СУСПІЛЬСТВО СОЦІАЛЬНОГО ДОБ-

РОБУТУ – стабільне суспільство, головний принцип якого – високий рівень виробництва, сильні профспілки та договірні відносини між роботодавцем та наймачем, які контролюються державою. Концепція соціальної ринкової економіки **С.с.д.** передбачає синтез гарантованих державою політичних свобод, економічної свободи та ідеалів соціальної держави, що гарантує соціальну захищеність громадян і соціальну справедливість. Поняття “соціальне” означає, що ринкове господарство внаслідок своєї ефективності створює матеріальні передумови для забезпечення того або іншого рівня добробуту для всіх верств населення. Центральне місце в **С.с.д.** посідає ідея забезпечення прийнятних для даного суспільства життєвих стандартів. Особистий добробут, крім суто економічних критеріїв (таких, наприклад, як зайнятість, рівень прибутку тощо), залежить і від рівня гарантій у державі політичних свобод (наприклад свобода і безпека особистості, свобода слова, свобода совісті тощо), від таких показників, як соціальна захищеність, сімейне життя, можливості просування по службі тощо. **С.с.д.** характеризується стабільністю, оскільки спирається на сильні соціал-демократичні традиції та високоорганізовані професійні рухи. **С.с.д.** відповідає високий рівень життя, масштабність соціальної політики, що ґрунтується на здійсненні дер-

жавної функції перерозподілу національного доходу відповідно до пріоритетів суспільних потреб із метою досягнення більшої соціальної рівності та більшої соціальної справедливості.

С.с.д. можна виділити за наступними ознаками: у соціальній сфері проблеми, які виникають, включаючи трудові відносини, пенсійне забезпечення, екологію тощо, розв'язуються за активної участі його членів методом соціального діалогу; значна частка ВВП використовується на соціальні потреби і, як наслідок, досягається високий рівень соціальної захищеності; орієнтована на ринок економіка (гнучкий ринок праці, відносно низькі податки).

Літ.: *Горохова К. Г.* “Государство благосостояния”: шведская модель / К. Г. Горохова. – М. : Знание, 1989; *Оболєнський О. Ю.* Державна служба : навч. посіб. / О. Ю. Оболєнський. – К. : КНЕУ, 2003.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ (англ. consumersociety; нім. konsumgesellschaft; фр. La Societe de consommation) – сукупність суспільних відносин, організованих на основі принципу індивідуального споживання. **С.с.** характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок. **С.с.** є однією з рис сучасного суспільства. Термін **С.с.** використовують для опису ефекту порівняння особистого щастя до купівлі і споживання матеріальних благ. Розвиток **С.с.** на Заході датується періодом після закінчення Другої світової війни. Так, у 1970 р. французький соціолог Ж.Бодріяр внаслідок критичного переосмислення політичної економії за К.Марксом розробляє теорію **С.с.** – це праця з розширеного відновлення споживчої вартості як системи з універсальним, розширеним виробництвом усієї системи вартості. **С.с.** орієнтовано винятково на “позитивне” задоволення бажання. **С.с.** не обов'язково є багаті суспільства, хоча певний рівень надмірності при цьому спостерігається. Споживчим суспільство робить зміна ставлення до цінностей, чому особливо сприяють радіо, телебачення, різні форми реклами. **С.с.** культивує в людей особливу ментальність з опорою на знаки, з вірою, що знаки (речі-знаки, відносини-знаки, цінності-знаки) допомагають знайти щастя,

опанувати навколишній світ, тоді як насправді відбувається занурення людини в ірреальний світ знаків. **С.с.** розвивається одночасно з розвитком капіталізму, який супроводжується бурхливим економічним і технічним розвитком та такими соціальними змінами, як: зростання доходів, що суттєво змінює структуру споживання; зменшення тривалості робочого дня; розмивання клаєсової структури і багатофакторний характер соціальної диференціації; індивідуалізація споживання, що формує індивідуальний стиль і імідж; збільшення числа товарів і послуг, а також одиниць людського досвіду та аспектів повсякденного життя, що комодифікуються, виставляються на продаж; поширення ринку на всі сфери життєдіяльності; перетворення акту здійснення купівлі на вид дозвілля. До найважливіших рис моделі **С.с.** належать: 1) втягнення в активне споживання більшості населення, а не лише найбагатших класів; 2) індивідуальне споживання населення виходить за межі, що диктуються природними потребами, і перетворюється на основну частину відтворення людини соціальної; споживання стає інструментом конструювання соціальної ідентичності, соціокультурної інтеграції в суспільство; 3) виробництво стає не лише масовим, але й гнучким, що дає змогу споживачам конструювати свою індивідуальність за допомогою речей; 4) з'являється розвинена система кредиту, різні форми банківських карток, що прискорює процес прийняття рішення про здійснення покупки; 5) товар цінується як засіб комунікації, який дає змогу передати інформацію про соціальний статус; 6) результатом виробництва стають бренди – торгові марки, що перетворилися на феномени масової свідомості (оцінки, символи); 7) відбувається естетизація споживання, що значно збільшує роль дизайну. У “Суспільстві споживання” автор розрізняє до деякої міри велике життя – сферу політики, науки, культури, – в якій він зазначає присутність трансцендентного, і маленький світ повсякденного життя, світ замкнутий і цілком іманентний.

В умовах прискореної глобалізації кінця ХХ – початку ХХІ ст. модель розширеного **С.с.** поширилася у світі як універсальний алгоритм побудови успішної економіки. У результаті склалася система міжнародного поділу праці, в якій провідне місце посіли країни з найрозвиненішою фінансовою системою

та високою ємністю внутрішнього ринку, зорієнтованого на задоволення потреб С.с. Вони стали експортерами технологій, фінансових схем, моделей економічної та соціальної організації, а більшість країн світової периферії набули функції товарного та ресурсного забезпечення. Відтак консервація нерівномірності розвитку стала однією з ключових глобальних проблем. Остаточним виразом моделі розширеного С.с. став збій фінансово-банківської системи розвинених країн. Нездатність кредиторів обслуговувати непомірні борги призвела до знецінення фінансових інструментів, хвилі банкрутств фінансових установ, тотального обвалу фондових ринків, валютної лихоманки та критичного зниження кредитної активності.

С.с. характеризується не тільки швидким зростанням індивідуальних витрат, а й зростанням витрат, що здійснюються третьою стороною (особливо адміністрацією) на користь окремих осіб і мають на меті зменшити нерівність у розподілі доходів. Таким чином, колективні кошти витрачаються здебільшого на людину, а не на матеріальні блага й устаткування, що надаються в його розпорядження. Колективні витрати є сьогодні також тими пунктами, які виявляють тенденцію до прискореного зростання. С.с. відрізняється не тільки достатньою кількістю благ і послуг, але і тим, що все є послугою, що надане для споживання ніколи не дається як продукт, а завжди як особиста послуга, як задоволення.

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры* / Ж. Бодрийяр. – М. : Культурная революция, Республика, 2006; *Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (з Експертною доповіддю НІСД “Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації”)* / уклад. А. В. Єрмолаєв. – К. : НІСД, 2010.

Михненко А.М., Щур Н.О.

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО – наука, що охоплює сукупність усіх наукових та позанаукових знань про суспільство. Розв’язанню проблем суспільного розвитку сприяла типологізація форм пізнання суспільної реальності (наукова та позанаукова), розмежу-

вання на основні форми (філософське, загальнонаукове, спеціально-наукове, традиційне гуманітарне та соціальне знання як такі, що виникають на стику С., природознавства й технікознавства), виділення основних типів суспільствознавчих теорій відповідно до властивих С. основних форм пізнання та знання, а також з’ясування типологічних особливостей їх взаємозв’язку з життєдіяльністю людей в історичному процесі.

Відокремлення знань про суспільство як відносно самостійної сфери розпочинається досить рано (напр., у греко-римській культурі – очевидно, з Аристотеля). Однак у вигляді автономного цілісного утворення, ядро якого формує сукупність наук про суспільство, С. формується лише приблизно із середини ХІХ ст. Так, словники нім. мови фіксують у 70-ті рр. минулого століття неологізм “наука про дух”, який виник як еквівалент терміна при перекладі на нім. мову англ. позитивістів, зокрема в перекладі Шіля “Логіки” Д.Ст.Мілля. В неокантіанстві Баденської школи трапляється дещо ін. термін – “науки про культуру” (Віндельбадт, Ріккерт). У працях цих мислителів, як у книзі Ділтея, було здійснено чи не перші спроби різко розмежувати С. і природознавство. В подальшому мірою конституювання С. як своєї цілісності відбувається й формування двох магістральних підходів у тлумаченні й розвитку С.: наукоцентричного та наукобіжного. Немарксистська традиція виникнення першого пов’язувала з іменами основоположників першої, “класичної” форми позитивізму, насамперед О.Конта, Дж.С.Мілля та Г.Спенсера; марксистської – з революційним переворотом у С., здійсненим К.Марксом та Ф.Енгельсом. З позитивістською (Т.Кун, П.Фейсрабанд, С.Тулмін, К.Поппер, Г.Альберт тощо) та марксистськими орієнтаціями пов’язаний і подальший розвиток наукоцентричного С. Наукобіжне С. бере початок з Баденської школи неокантіанства (Г.Ріккерт, В.Віндельбадт) і конкретизується у філософії життя (Ф.Ніцше, Г.Зіммель, В.Ділтей, О.Шпенглер), філософській антропології (М.Шелер, Г.Плеснер, А.Гелен, Е.Ротхакер та ін.), герменевтиці (пізній Е.Гуссерль, М.Хайдеггер, Г.Гадамер, А.Агіель, П.Рікьор), екзистенціалізмі (М.Бердяєв, Л.Шестов, К.Ясперс, М.Бубер, Г.Марсель, А.Камю, Ж.-П.Сартр), Франкфуртській школі філо-

софії і соціології (Т.Адорно, М.Хоркхаймер, Г.Маркузе, Е.Фромм), персоналізмі (М.Лосський, Дж.Ройс, С.Муньс, В.Штерн та ін.), доводячи подекуди до войовничого, нігілістичного антисциентизму (А.Клагес, Е.Юнгер, А.Боймлер, А.Розенберг). Неспроможність спроб найрадикальніших представників обох напрямів або ж звести С. до сукупності наук про С. (наукоцентризм), або ж, навпаки, взагалі вивести його за межі наукового пізнання, виявила однобічність обох підходів і необхідність подолання, “зняття” шляхом розробки глибшого, конкретнішого розуміння своєрідності С.

Кожна із суспільних наук досліджує один об’єкт – суспільство, але з різних боків (тобто кожна гуманітарна наука має свій предмет) і свої засоби пізнання. Історія відтворює все суттєве в минулому житті суспільства, значних суспільних процесів (революцій, війн, повстань, економічних і політичних реформ). Соціологія вивчає стан суспільства як системи взаємодії соціальних інститутів, процесів, суспільних груп і особи. Психологія дає уявлення про суспільство з боку соціально-психологічних процесів, що в ньому відбуваються. Юридичні науки досліджують закономірності регулятивних механізмів, зокрема права як особливої системи соціальних норм, правових форм організації й діяльності держави та політичної системи суспільства в цілому. Об’єднання наук про суспільство в єдину систему гуманітарного пізнання постає як домінуюча тенденція і актуальна потреба їх сьогоденного розвитку. Матеріальну основу С. становить суспільство як єдиний об’єкт пізнання для всіх гуманітарних наук, духовну – об’єктивна потреба в пізнанні суспільства як цілісної системи, методологічну – соціальна філософія – наука, що має свій специфічний предмет, обґрунтовує філософську концепцію суспільно-історичного розвитку.

Літ.: *Управління суспільним розвитком* : словник-довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка / уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Управління суспільним розвитком* : бібліогр. довід. / уклад. : В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, А. М. Михненко (кер. автор. кол.), Ю. П. Сурмін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Соціологія політики* : енцикл. слов. / авт. упряд. : В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2009.

Михненко А.М.

СФЕРА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ – різнопланові процеси, стосунки, цінності, інститути, фактори як матеріальні, так і ідеальні, об’єктивні й суб’єктивні. Сфера – це реальний процес людської життєдіяльності. Діалектика **С.с.ж.** розглядається як реальне життя суспільства в конкретно-історичних, соціокультурних та природних вимірах. Доцільно виділити такі сфери суспільного життя:

а) матеріальну – охоплює процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання, а також продуктивні сили й виробничі відносини, науково-технічний прогрес і технологічну революцію;

б) соціально-політичну – включає соціальні та політичні відносини людей у суспільстві – національні, групові, міждержавні тощо. Саме ця сфера охоплює такі явища й процеси, як революція, реформа, еволюція, війна. У цій сфері функціонують такі соціальні інститути, як партія, держава, суспільні організації;

в) духовну – це широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр формування свідомості (як індивідуальної, так і суспільної), трансформації її від однієї інстанції до іншої (засоби масового інформування), перетворення в індивідуальний духовний світ людини;

г) культурно-побутова – охоплює виробництво культурних цінностей, передачу їх від одного покоління до іншого, життя сім’ї, побутові проблеми (організація відпочинку, вільного часу), освіту, виховання тощо.

Усі сфери суспільного життя тісно взаємопов’язані, тому їх треба розглядати лише в єдності. Абсолютизація якоїсь однієї сфери суспільного життя призведе до створення деформованої моделі суспільства. У центрі кожної сфери, як і суспільства в цілому, має стояти людина, що охоплює всі сфери життєдіяльності, єднає їх.

Суспільство як єдність соціального й індивідуального спрямоване, по-перше, на забезпечення умов для збереження і розвитку самого соціуму і, по-друге, на забезпечення умов для реалізації і розвитку здібностей індивідів, для задоволення ними своїх потреб. Основні сфери людської життєдіяльності зумовлюють основні функції суспільства: забезпечення і відтворення матеріально-економічних умов життя (зростання добробуту, матеріального достатку); регулювання й організацію суспільних відносин (соціаль-

но-політичні, етичні гарантії виживання людства, упорядкування і нормалізації політичних, правових, моральних відносин); духовно-культурний розвиток людей.

Суспільне життя за своєю сутністю є творчим процесом створення і розвитку людиною як суспільно-історичним суб'єктом соціальних умов свого життя. У цьому процесі розвивається і сама людина, розширюються її можливості, вдосконалюються здібності. Така особливість людського буття визначається в соціальній філософії поняттям "суспільне виробництво". Суспільне виробництво не обмежується лише економічною сферою (матеріальне виробництво), воно є разом з тим і розвитком різноманітних суспільних відносин та соціальних інститутів (виробництво форм спілкування), і процесом формування і розвитку духовної сфери людства, суспільних форм свідомості (духовне виробництво). Отже, основні сфери життєдіяльності в їх взаємозв'язку - це і є реаль-

ний процес суспільного виробництва як виробництва життя, його соціальних умов і його суб'єкта - суспільної людини.

Літ.: *Андрущенко В.* Сучасна соціальна філософія : навч. посіб. / В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : [б. в.], 1996. – 222 с.; *Бердяев Н. А.* Смысл истории / Н. А. Бердяев. – М. : [б. и.], 1990. – С. 4–50.; *Герасимчук А. А.* Філософія: курс лекцій : навч. посіб. для вузів / А. А. Герасимчук. – К. : [б. в.], 1999. – 165 с.; *Канке В. А.* Філософія. Исторический и систематический курс : учеб. для вузов / В. А. Канке. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : [б. в.], 1998; *Келле В. Ж.* Теория и история. Проблемы теории исторического процесса / В. Ж. Келле, М. Я. Ковальзон. – М. : [б. и.], 1981. – С. 12–67.; *Князев В. М.* Філософія / В. М. Князев. – К. : [б. в.], 1996. – 64 с.; *Погорілий О. І.* Соціологічна думка ХХ століття / О. І. Погорілий. – К. : [б. в.], 1996. – 342 с.; *Радугин А. А.* Хрестоматия по философии : учеб. пособие / А. А. Радугин. – М. : [б. и.], 1998. – 432 с.; *Рузавин В. И.* Самоорганизация и организация в развитии общества / В. И. Рузавин // *Вопр. филос.* – 1995. – № 8.

Михненко А.М.

Т

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ – семантична категорія, що відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій та їх елементів стосовно моменту мовлення того, хто говорить. Водночас **Т** – це функціонально-семантичне поле (ФСП), яке базується на цій семантичній категорії, що охоплює угруповання граматичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контекстуальних та ін.) засобів мови, які використовуються для вираження різних варіантів цієї семантичної категорії.

Сучасна лінгвістика дозволяє будувати теоретичні конструкти, що відображають існуюче в нашій мовній свідомості членування основних категорій об'єктивної дійсності, серед яких, безсумнівно, однією з найважливіших є категорія часу. Такими конструктами є ФСП та системи значень. ФСП відображає тією чи іншою мірою устрій світу, а складові його системи значень – структуру нашого пізнання. “ФСП **Т** – це насамперед національно-детермінована іпостась відповідної понятійної категорії”.

Для ФСП обов'язковим є центр (хоча можлива і поліцентричність), часто граматикалізований у загальному значенні, тобто ФСП характеризується граматикалізованим центром і периферійною частиною. “В основу протиставлень “центр – периферія” покладений той факт, що домінантою поля вважають конститuent: а) найбільш спеціалізований для вираження даного значення; б) який відображає його найбільш однозначно; в) який систематично використовується”.

У сучасній лінгвістиці першорядного значення набули проблеми функціонування мовних одиниць у текстах різних стилів, з'ясування специфіки взаємодії певної граматичної одиниці з контекстом, що зумовило активізацію досліджень функціонального напрямку, одним з аспектів яких є вивчення структурно-семантичних особливостей

функціонально-семантичних категорій. У працях українських і зарубіжних науковців ґрунтовно описано такі функціонально-семантичні категорії, як: **Т**. (Г.Золотова, Б.Комріє, З.Тураєва), аспектуальність (С.Маслов, С.Соколова, А.Тімберлейк), таксис (О.Бондарко, С.Полянський), локативність (Т.Булігіна, А.Шмельов).

Серед інших функціонально-семантичних категорій **Т** відзначається складністю своєї структури й семантики, оскільки дискусійними є питання щодо співвідношення реального й текстового часу. Вивчення мовознавцями засобів вираження часу в тексті було спрямоване на опис структури функціонально-семантичної категорії **Т**. (В.Адмоні, О.Бондар, О.Бондарко); темпоральної структури наукових і художніх текстів (З.Тураєва); особливостей вживання в українській мові певних граматичних конструкцій з часовим значенням (Л.Вишня, П.Криворучко, Р.Куцова, В.Позанська). Функціонально-семантичні категорії є основою для побудови відповідних функціонально-семантичних полів. У лінгвістиці детально розроблено теорію побудови ФСП **Т**. (О.Бондарко, О.Бондар). Незважаючи на ґрунтовні дослідження **Т**. у функціональній граматиці, у контексті завдань функціональної стилістики це питання висвітлено не повно. Всебічно вивчено питання особливостей функціонування мовних одиниць на позначення часу в текстах художнього стилю (О.Бондарко, М.Всеволодова, Л.Малімон, З.Тураєва, Д.Шмельов). Темпоральна структура текстів інших стильових різновидів, зокрема публіцистичних й інформаційних, не була предметом спеціальних наукових досліджень. Окремі специфічні риси часової організації текстів цих стилів з'ясовано в працях Ю.Арешенкова, О.Бондаря, Н.Шумарової.

Оскільки **Т**. є стилістично релевантною категорією, то аналіз особливостей використання в текстах публіцистичного й інформа-

ційного стилів мовних одиниць, здатних виражати певну темпоральну семантику й виконувати спільну функцію, допоможе виявити одну з диференційних стильових ознак цих текстів, сприятиме розв'язанню питання щодо статусу інформаційного стилю.

Лит.: *Бондарко А. В.* Теория функциональной грамматики / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990; *Бондарко А. В.* Грамматические значения и смысл / А. В. Бондарко. – Львів : Наука, 1971.

Гошовська В.А., Баскакова Ю.В.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ГО УПРАВЛІННЯ – основні напрями змін складових державного управління під впливом тенденцій і факторів суспільного розвитку. Провідну роль серед них відіграють як процеси зовнішнього щодо державного управління середовища – глобалізація та її виклики, перехід сучасного суспільства в постіндустріальну інформаційну стадію розвитку, його демократизація й емансипація людини, так і внутрішні рушії розвитку державного управління як сфери людської діяльності. При цьому діють соціальні, економічні, політичні й ціннісно-ментальні передумови і наслідки цього процесу. Найважливішою передумовою **Т.р.д.у.** є становлення постіндустріальної інформаційно-комунікативної глобальної цивілізації. Окремі **Т.р.д.у.** розглядаються в роботах Г.В. Атаманчука, В.Д. Граждана, В.Н. Іванова, В.І.Патрушева, О.П. Прохорова, А. Тоффлера, Фр. Фукуями та ін.

Тенденції формуються за основними складовими державного управління, які включають: сукупність наділених компетенцією і певним чином структурованих та супідрядних суб'єктів держави, діяльність яких спрямована на певні об'єкти суспільства; систему управлінських зв'язків, відносин та організації як суб'єктів, так і об'єктів; діяльність з її сукупними механізмами здійснення активності суб'єктів управління, що включає систему політичних, правових, моральних норм, стратегій, процедур; сукупність управлінських функцій, пов'язаних з підтримкою рівноваги і розвитку суспільної системи, дотриманням режиму законності, дотриманням прав і свобод людей, наданням суспільству різного роду послуг; об'єкти, якими виступають ті або інші об'єкти держави чи суспільства, на які спрямовується компетенція суб'єктів державного управлін-

ня; сукупність ідей, теорій, поглядів, що їх використовують суб'єкти управління для обґрунтування, побудови і реалізації управління; система професійного навчання управлінських кадрів.

Зміни в системі державного управління мають багатоаспектний, багатоплановий характер. Усі тенденції можна умовно об'єднати за виділеними складовими державного управління. Вони виступають як найбільш важливі довгострокові тренди розвитку управління. *Тенденції змін суб'єктів управління.* 1. Спостерігається прискорення процесу демократизації влади, використання партнерських підходів у прийнятті рішень, розвиток і диверсифікованість форм та методів взаємодії з населенням, сприяння посиленню відкритості влади, участі в ній громадян, парсипативні методи взаємодії з людьми з метою їх залучення до участі в прийнятті рішень. 2. Суб'єкт управління втрачає одноособову владу в управлінні. Він стає частковим суб'єктом сукупного суб'єкта державно-управлінської діяльності. 3. Система управління змінюється від бюрократичного патерналізму до представництва територіальних громад й активного залучення недержавних організацій. У ті або інші аспекти державного управління включаються представники бізнесу, громадських організацій, груп тиску тощо. 4. Зростає вплив на управління громадянського суспільства. Розвиток відбувається від недооцінки громадянського суспільства або патерналістського до нього ставлення з боку держави і його органів до налагодження з ним різноманітних зв'язків на основі партнерства. 5. Швидкими темпами зростає професійний поділ управлінської праці з виділенням відповідних професій, спеціалізацій і кваліфікацій від домінування в системах управління адміністраторів до збільшення чисельності консультантів, аналітиків і радників. При цьому спостерігається інтенсивне залучення в державну бюрократію університетських професорів, бізнесменів, діячів громадських організацій. 6. Загострюється проблема зміни соціально-економічного статусу державних службовців і службовців місцевого самоврядування, удосконалення оплати їхньої праці. Тут діють дві протилежні тенденції. Перша орієнтує на підвищення статусу за рахунок належної заробітної плати і неформального авторитету, а друга вимагає зниження статусу-

су за рахунок перетворення державних службовців у професійних працівників специфічної системи обслуговування – дійсних слуг народу. 7. Відбувається загострення проблеми патологій державної служби і державного управління, йде інтенсивний пошук ефективних інструментів і технологій боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, порушенням прав і свобод людини в системах управління.

Тенденції зміни управлінських зв'язків, відносин, організації. 1. Досить інтенсивно відбувається перехід від ієрархії до горизонтальних координуючих зв'язків, використання теорії альянсів, тобто асоціативних форм організації й управління. Зростає роль координації порівняно з субординацією, а також посилюється реординація, під якою розуміють таку модель управління, коли реалізується правова перевага однієї спільності над іншою або одних сторін, частин і елементів якої-небудь спільності над іншими як по горизонталі, так і по вертикалі. Звідси величезна увага приділяється розвитку довіри між усіма учасниками управління. 2. Відбуваються значні зміни відносин між начальником і підлеглим в аспекті залучення підлеглого до прийняття рішень, дбайливого до нього ставлення на основі принципів теорії людського капіталу. 3. Наявність у суспільстві впливових громадських та опозиційних структур змушує налагоджувати з ними відносини. Відбувається перехід від концентрації основних ресурсів на прийнятті й реалізації управлінських рішень до концентрації основних зусиль на проведенні соціального діалогу, погоджень, комунікації. 4. Істотно міняється і співвідношення централізації та децентралізації: від єдності централізації і децентралізації на базі централізації до їх єдності на основі децентралізації, а також швидкої зміни моделі співвідношення залежно від виникнення загроз стабільності та єдності держави і суспільства. 5. Спостерігається рух від формальної організації до корпоративних зв'язків, відносин, організації і культури. Корпоративізація державного управління істотно змінює всі його аспекти, змушує діяти відповідно до погоджених цінностей, інтересів, стратегій на основі дотримання договорів і балансів.

Тенденції змін управлінської діяльності. 1. Найбільш вираженою тенденцією виступає перехід у системах управління від твердих і

однозначних норм до цінностей. 2. Посилюється технологізація управління за допомогою впровадження технологій прийняття управлінських рішень, комунікації, влади і впливу, організаційної культури, лідерства, мотивації, стилю управління, конфлікту, соціальної відповідальності, групової динаміки і ділової етики. 3. Від класичних технологій державного управління, побудованих на оргтехніці, поділі й операціоналізації діяльності, до постмодерністських технологій, що базуються на багаторівневих і багатосуб'єктних взаємодіях з використанням інформаційно-комп'ютерної техніки й техніки телекомунікацій. 4. Зростають запити на інформаційно-аналітичні, комп'ютерні системи, що регулюють на підставі баз дані процеси в економіці, транспортній системі, комунальному господарстві й соціальному захисті. 5. Інтенсивно розвивається система державного і муніципального менеджменту, що являє собою складну сукупність принципів, норм, парадигм, культури, технологій, включає організаційно-функціональний, публічний менеджмент і менеджмент послуг та розвитку.

Тенденції змін управлінських функцій.

1. Відбувається зміна співвідношення управлінських функцій. Планування, мотивація і координація набувають набагато більшого значення, ніж контроль і організація, відбувається перехід від управління до регуляції, дерегуляції і саморегуляції, від дії до посередництва, відбувається лібералізація контролю, доповнення самоконтролем і контролем зі сторони. 2. Втрачають колишнє значення неконкурентні, мобілізаційно-розподільні механізми управління. Помітним стає перехід від концентрації, нагромадження і використання ресурсів до їх розподілу і створення, від орієнтації на освоєння вкладених ресурсів до орієнтації на результат. 3. Посилюється перехід від програмно-цільового управління до проектно-програмно-цільового управління, що передбачає розробку комплексу погоджених проектів і програм розвитку основних підсистем, побудованих на основі антикризового, сталого розвитку. 4. Досить швидко відбувається розвиток від закритої системи розробки управлінських рішень до адміністративної, фінансової і публічної підзвітності. 5. Глобалізація змінює простір реалізації управлінських функцій. Відбувається перехід від управлін-

ської діяльності в замкнутому унітарному національному просторі до діяльності в широкому просторі регіональної і міждержавної кооперації. 6. Протягом найближчих десятиліть зростатиме роль функції надання соціальних послуг. При цьому буде відбуватися переорієнтація від прямого надання послуг населенню до організації партнерства в задоволенні потреби в послугах, від забезпечення асортименту соціальних послуг до забезпечення зростання їх якості. 7. Дуже перспективний процес переходу від адміністративного управління до складної єдності організаційно-адміністративного, інформаційно-аналітичного, соціально-сервісного і публічно-комунікативного управління.

Тенденції змін об'єктів управління. 1. Проблема обмеженості ресурсів висуває на перший план перехід від використання ресурсів до їх створення, що перетворює ресурси із засобів управління в його об'єкт. Відбувається зміна залежності системи управління виключно від матеріально-фінансових ресурсів до зростання її залежності від інформаційних ресурсів. 2. Якщо відповідно до концепції лібералізму держава відходила від своєї роботи серед об'єктів, залишаючи їх на піклування громадських структур, то в сучасних умовах спостерігається формування іншої стратегії: держава намагається зберегти свою присутність у різних сферах суспільства з одночасним обґрунтованим партнерством з громадськими структурами. 3. Відбувається втягування у сферу управління держави об'єктів, розміщених на території інших країн і включених у процес глобалізації. Разом з тим доводиться ділитися своєю суверенністю стосовно об'єктів, що розташовуються на власній території. 4. В найближчі роки загостриться потреба в реформуванні системи адміністративно-територіального устрою та управління на основі сучасних форм співвідношення між централізацією і децентралізацією.

Тенденції змін ідей і теорій управління. 1. Основною лінією розробки теорій управління є позиція т. зв. "прориву", тобто стрімкого просування управлінської системи до свого відновлення й відновлення зони управління з метою забезпечення подолання кризових і стагнаційних процесів, забезпечення лідерства країни. 2. До найбільш відомих концепцій державного управління належать: веберівська модель раціональної

бюрократії, системна модель управління, що базується на чітких організаційно-структурних побудовах і функціонуванні держави; концепція децентралізації і соціальної саморегуляції, в тому числі й на основі мереж; трисекторного партнерства; лібералізації держави і поділу влади; концепція демократичного управління, публічного управління, що базується на цінностях, максимальній відкритості, процедурах комунікації та балансі інтересів; електронного уряду. Стійкою тенденцією використання в управлінні концепцій є методологічний і концептуальний плюралізм, що нерідко доходить до еkleктики, в основі формування якої є державно-управлінська ситуація і прагнення досягти конкретного результату. 3. Досить чітким є перехід від ідеології адміністративного управління до складної єдності ідеологій організаційно-адміністративного, інформаційно-аналітичного, соціально-сервісного і публічно-комунікативного управління. 4. Протиріччя між глобальними факторами і можливостями держави, з одного боку, і необхідністю забезпечення національної ідентифікації – з другого диктує необхідність формування національних концепцій менеджменту і державного управління, що могли б інтегрувати кращі зразки національного й зарубіжного управлінського досвіду. 5. Здійснюється пошук не тільки прикладних теорій управління, але й загальної теорії управління, що могла б виступити ідейно-філософською основою сучасного управління, наприклад концепція ноосфери В.І. Вернадського.

Тенденції зміни професійного навчання управлінців. 1. Змінюється сама модель ідеального державного службовця. Відбувається перехід від моделі державного службовця, орієнтованого на виконання своїх обов'язків у системі ієрархії, до моделі службовця, що політично нейтральний, професійний, чесний, чутливий до вимог громадян і здатний діяти в умовах невизначеності внутрішньо-державного і міжнародного середовища. 2. Нагальнішою стає потреба в оволодінні управлінською елітою сучасними управлінським знанням, формуванні управлінської еліти. 3. Потребою часу є зміна ментальності державних службовців, що повинні виступати як державні менеджери. 4. В процесі підвищення з боку суспільства вимог до дієздатності держави відбудеться відмова від суто ліберальної моделі його функціонуван-

ня. Це приведе до зростання потреби в професійних адміністраторах, що володіють адміністративними методами управління. Сучасній управлінській практиці потрібний не тільки фахівець у галузі публічного управління, а, насамперед, адміністратор, аналітик, антикризовий та інноваційний менеджер. Ймовірно, найбільш перспективною буде полісегментна система професійної підготовки державних службовців порівняно з односегментною. Домінування фахівців у галузі публічного управління приведе до здійснення припущень Ю.Хабермаса щодо перетворення реальної політичної й управлінської діяльності в комунікаційну гру без результату. 5. Нарешті, будь-яка система навчання буде неефективною без наповнення її гносеологічними, правовими, моральними, ресурсними й іншими нормами і стандартами, створення ефективної системи конкуренції, оснащення її передовими методами і технологіями навчання.

Виділені тенденції є ознакою кардинальних змін державного управління, які пов'язуються деякими дослідниками управління з новою державно-управлінською революцією.

Літ.: Атаманчук Г. В. Управление – фактор развития (размышления об управленческой деятельности) / Г. В. Атаманчук. – М.: ЗАО “Изд-во “Экономика””; Будзан Б. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б. Будзан. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001; Бурега В. В. Социально-адекватный менеджмент / в поисках новой парадигмы : монография / В. В. Бурега. – К.: Издат. центр “Академия”, 2001; Граждан В. Д. Теория управления : учеб. пособие / В. Д. Граждан. – М.: Гардарики, 2006; Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособие : пер. с англ. / П. Друкер. – М.: Издат. дом “Вильямс”, 2002; Иванов В. Н. Управленческая парадигма XXI века : учеб. пособие для вузов / В. Н. Иванов, А. В. Иванов, А. О. Доронин. – М.: МГИУ, 2002. – Т. 1; Тоффлер Э. Метаморфозы власти : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2003; Туленков М. В. Концептуальні засади організації сучасного менеджменту : монографія / М. В. Туленков. – К.; Ніжин : ТОВ “Вид-во “Аспект-Поліграф””, 2006; Удовик С. Л. Государственность Украины: истоки и перспективы / С. Л. Удовик. – К.: Ваклер, 1999; Фукуяма Фр. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО “Изд-во АСТ” ; ЗАО НПП “Ермак”, 2004; Фукуяма Фр. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ : АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006.

Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(англ. theory of public administration) – система наукового знання про сутність, становлення та розвиток феномену державного управління, на якій базується відповідна галузь науки та практичної діяльності.

В основу Т.д.у. покладена ідея формування наукового знання про державне управління як систему, що справляє цілеспрямований вплив держави на суспільство, внаслідок якого задовольняються її потреби та реалізуються поставлені цілі. Об'єктом Т.д.у. є система державного управління в сукупності всіх її структурних елементів та процесів, а предметом – закономірності й принципи її функціонування та розвитку.

Ключовими поняттями сучасної Т.д.у. є держава та державна влада, оскільки державне управління є способом функціонування і реалізації державної влади з метою становлення та розвитку держави. Держава – це основний інструмент політичної системи суспільства, що здійснює управління останнім, охорону його економічної та соціальної структури, організацію і впорядкування соціально неоднорідного суспільства, забезпечення його цілісності та безпеки.

В основу держави покладена державна влада як інструмент забезпечення існування держави та досягнення цілей останньої, її обов'язковий атрибут. Державна влада має здатність впливати на процеси в суспільстві за допомогою спеціальних органів та установ, які є складовими єдиного механізму державної влади. Як зазначав відомий російський вчений Г.В.Атаманчук, державне управління за змістом є процесом реалізації державної влади, її зовнішнім, матеріалізованим вираженням, яке поза цим не існує.

Таким чином, суб'єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів, між якими розподілені певні функції державного управління. Об'єктом державного управління є все суспільство, яке розглядається як складна динамічна самокерована система, а управління ним – як соціальна функція, що виявляється у владно-організуючій діяльності, яка забезпечує узгодженість спільної праці і побуту людей для досягнення суспільно значущих цілей та завдань. Причому держава відіграє роль структури, а державне управління – механізму суспільного самоуправління. З погляду суб'єкт-об'єктних відносин

державне управління являє собою неперервний процес реалізації відповідних управлінських функцій держави.

Розглядаючи державне управління як систему, дуже важливо розуміти один з найважливіших системних принципів, а саме, що така система не просто утворюється в результаті об'єднання всіх управлінських зусиль, а набуває якісно нових властивостей. Це, зокрема, означає, що різноманітність властивостей системи державного управління більша, ніж у суми властивостей окремо взятих органів державної влади та управління. Сфери діяльності держави безпосередньо трансформуються у сфери державного управління. Це здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, правове регулювання відносин у масштабах всього суспільства, формування та реалізація державного бюджету тощо. Дуже важливим фактором для розуміння стану і розвитку державного управління є врахування його об'єктивних основ, а саме природно-географічних умов, культурно-історичної спадщини та соціально-економічних умов.

До базових положень сучасної **Т.д.у.** слід віднести:

- розуміння державного управління як діяльності держави щодо організації впорядкування різних соціальних процесів у суспільстві шляхом її практичного, організуючого та регулюючого впливу на суспільну життєдіяльність людей з метою впорядкування, збереження або перетворення останньої, що спирається на силу державної влади;
- формування **Т.д.у.** як комплексного, міждисциплінарного знання, що спирається на досягнення політології, історії держави, конституційного та адміністративного права, менеджменту, соціології, економіки, психології, кібернетики, інформатики, синергетики, теорії систем тощо;
- розвиток системи державно-управлінських знань з урахуванням світових глобалізаційних процесів, зокрема інтеграційних, екологічних, інформаційних, демографічних, антикризових, безпекових тощо;
- розгляд державного управління як системи, що складається із суб'єкта (окремі органи державної влади та управління, апарат державного управління, а також їх система в цілому) та об'єкта (суспільство, різноманітні суспільні відносини) управління, які перебувають у стані неперервного цикліч-

ного процесу управління, що включає послідовність певних функцій та механізмів управління (загальних та/або спеціальних);

– об'єктивізацію державно-управлінських впливів суб'єкта управління як суспільної потреби, інтересу та цілі в державному управлінні, що усвідомлені ним, юридично нормативно висловлені та практично здійснені в його рішеннях та діях;

– спрямування державного управління на покращення стану людини в суспільстві з огляду на світові тенденції людського розвитку та реалізації принципів людського виміру і, зокрема, в управлінні (державні та муніципальні служби) виходячи з основних підходів та принципів управління персоналом;

– органічне поєднання та застосування системного, діяльнісного та ситуаційного підходів, широке використання підходу до аналізу політики;

– надання державному управлінню стратегічного характеру, що передбачає врахування реальних перспектив та актуальних проблем світового розвитку та реалізацію через певні державні політики;

– розвиток державно-управлінських технологій як різновиду соціальних технологій шляхом типізації найбільш характерних процесів, програм, проєктів, процедур та операцій;

– дотримання та постійне вдосконалення управлінської, зокрема адміністративної та правової культури тощо.

З погляду методології науки **Т.д.у.** виконує низку функцій, серед яких доцільно виділити: функцію опису певної сукупності явищ і процесів у галузі державного управління; функцію пояснення їх сутності та закономірних взаємозв'язків; функцію передбачення тенденцій розвитку, майбутніх подій і станів системи державного управління та її окремих елементів, виникнення нових явищ у цій системі, що має важливе значення як для практики державно-управлінської діяльності, так і для самого наукового пізнання; функцію синтезу емпіричного матеріалу та розрізнених теоретичних знань у цілісну систему на основі єдиних принципів; методологічну функцію розвитку та удосконалення пізнавального інструментарію науки державного управління. Ця функція лише формується, оскільки відповідний методологічний арсенал перебуває на стадії становлення та розвитку; практичну (соціальну) функцію забезпечення тео-

ретичної основи розроблення методів, методик, технологій та практичних рекомендацій, використання яких дає змогу ефективно здійснювати державно-управлінську діяльність; ідеологічну функцію вироблення й обґрунтування ідеальних установок, норм, цільових та ціннісних орієнтацій як у державному управлінні, так і в самому суспільстві.

На сьогодні в галузі державного управління ще не існує як цілісної загальної теорії, так і завершених теорій стосовно окремих об'єктів цієї галузі. Проте накопичено значні масиви емпіричного матеріалу та розроблено їх типології, виділено та впорядковано низку закономірностей, принципів, моделей. Тому на часі перехід від цих розрізнених фрагментів наукового знання до вищих форм його організації у вигляді наукових теорій – ієрархічних систем законів та відповідних моделей, що базуються на вихідних системоутворюючих принципах і описуються спеціалізованою термінологією. Розвиток таких теорій має відбуватися виходячи з того, що за змістом державне управління є політичною (державна політика) та адміністративною діяльністю, а за формою – правовою, організаційною та організаційно-правовою.

Літ.: *Авер'янов В. Б.* Державне управління: теорія і практика : монографія / В. Б. Авер'янов, В. В. Цветков, В. М. Шаповал та ін. ; за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрінком Інтер, 1998; *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления: курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997; *Афанасьев В. Г.* Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981; *Державне управління: основи теорії, історія і практика* : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса : ОРИДУ НАДУ, 2009; *Гурне Б.* Державне управління / Б. Гурне ; пер. з фр. В. Шовкуна. – К. : Основи, 1993; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Нижник Н. Р.* Системний підхід в організації державного управління / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998; *Райт Г.* Державне управління : пер. з англ. / Г. Райт. – К. : Основи, 1994; *Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи* / кол. авт. ; наук. кер. В. В. Цветков. – К. : Оріяни, 1998.

Бакуменко В.Д., Князєв В.М., Ковбасюк Ю.В.

ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ (англ. *Theories of modernization*) – теорія, що розглядає модернізацію як складний глобальний процес, який відбувається в усіх ключових сферах життєдіяльності суспільства і характеризується структурно-функціональною диференціацією та утворенням відповідних форм інтеграції. Розрізняють технологічну, функціональну і глобальну модернізації, різноманітні інтерпретації стадій модернізації в окремих країнах.

У більшості класичних Т.м. акцент робиться на формуванні індустріального суспільства, модернізація розглядається як процес, що відбувається паралельно індустріалізації, як перетворення традиційного аграрного суспільства в індустріальне. Він розглядається з точки зору трансформації системи господарства, технічного озброєння та організації праці. Виходячи з цього розрізняють “первинну” і “вторинну” модернізацію. Під “первинною” модернізацією розуміють процес, здійснений в епоху промислових революцій, – класичний “чистий” тип “модернізації першопрохідців”. Під “вторинною” модернізацією розуміють процес, що супроводжує формування індустріального суспільства в країнах “третього світу”, – вона відбувається в умовах наявності зрілих моделей, апробованих у країнах індустріально-ринкового виробництва, а також, по можливості, прямих контактів з ними – як у торговельно-промисловій, так і в культурній сфері. Одним з методологічних обґрунтувань є застосування до теорії вторинної модернізації принципів запропонованої німецькими етнографами концепції культурних кіл, заснованої на ідеї поширення форм культури від центрів культурного синтезу і нашарування різних культурних кіл, поширених з різних центрів.

Соціологи визнають, що вирішальним чинником модернізації виступають подолання та заміна традиційних цінностей, що перешкоджають соціальним змінам і економічному зростанню, на цінності, які мотивують господарюючих суб'єктів на інноваційну діяльність – розробку, створення і поширення нових технологій та генерування нових організаційно-економічних відносин. Причому в більшості західних суспільств індустріалізації передували як зміни в суспільній свідомості, так і зміни в економіці, розвиток мануфактурного виробництва і формування національних ринків.

Модернізаційна теорія, яка використовується в науково-навчальних процесах без прив'язки до історичних, культурних, духовних традицій України, є черговим втіленням прогресистських поглядів, згідно з якими історія є шляхом сходження від варварства до складнішого і кращого майбутнього.

У періоди криз багато класичних підходів, моделей, які використовувалися в попередні етапи розвитку, як і структури управління, не спрацьовують належним чином. Практично стає неможливим прогнозувати подальший розвиток ринків, регіонів, країн.

Власне, в сьогоденних умовах доводиться мати справу з кризою, що породжена системними процесами модернізації. По суті, спостерігається декадентство в державному управлінні, триває процес розмивання, занепаду функцій держави.

Літ.: *Горбатенко В.* Стратегія модернізації суспільства: Україна та світ на зламі тисячоліть : монографія / В. Горбатенко. – К. : Академія, 1999; *Зеленько Г.* “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України / Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003; *Валлерстайн І.* Аналіз мирових систем и ситуации в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : [б. и.], 2001; *Хантингтон Э.* Политический порядок в меняющемся обществе / Э. Хантингтон. – М. : [б. и.], 2004; *Инглхарт Р.* Модернизация и постмодернизация / Р. Инглхарт // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. – М. : Академия, 1999.

Розпуненко І.В.

ТЕОРІЯ ЧЕТВЕРТОГО СВІТУ (*Fourth World theory*) – сукупність ідей, поглядів, що обґрунтовують необхідність збереження етнокультурної різноманітності світу. Політична карта нараховує приблизно 200 держав, у той час як існує понад 5 тис. світових корінних народів. Сучасні держави виступають як своєрідні імперії, що окупували інші народи. Відзначаються глобальний етноцид і екоцид відносно численних “меншин”. Спроби організованого спротиву з їх боку часто розглядаються як прояв тероризму та екстремізму. **Т.Ч.с.** прагне створити типологію народів, що не мають державності. Процес деколонізації наприкінці ХХ ст. дав поштовх появи нових проблем, насамперед так званих малих народів. В реальності 95% сучасних держав є багатонаціональними. Наприклад, у Нігерії проживає 450 народів, в Індії – 380, в Індонезії – 250 народів. Зрозуміло, що народи, які прагнуть незалежності, кваліфі-

куються титульними етносами як “терористичні”. На думку прихильників **Т.Ч.с.**, держави, які знищують “малі” народи, формують фундамент свого майбутнього розпаду. Взагалі невід’ємним елементом світового геополітичного простору стали нині невідомі держави. За підрахунками політичних географів, у 90-х рр. ХХ ст. 27 держав не контролювали повністю свою територію: Ліберія, Сомалі, Судан, М’янма, Афганістан, Азербайджан, Грузія, Молдова, Кіпр, Колумбія тощо.

У 1945-1990 рр. у 41 країні світу були розв’язані громадянські війни, в 15 країнах частина території була окупована іноземними військовими формуваннями. Розпад СРСР і геополітичне зростання американської “суперімперії”, яка відверто ігнорує міжнародне право, призвели до військової інтервенції НАТО в Югославії, Афганістані, Іраку вже на межі ХХІ ст. Усі ці дії не тільки кардинально міняють геополітичну конфігурацію міжнародних відносин, а й створюють нову політико-психологічну ситуацію в сучасному світі.

Держави, що знищують малі народи, закладають основи свого майбутнього розвалу, як це ми бачимо з СРСР і Росією. **Т.Ч.с.** потребує посилення цивілізованого підходу в геополітиці і в геоekonomіці, аби зафіксувати і врахувати та зберегти культурну й біологічну різноманітність.

Літ.: *Мартин Г.-П.* Западная глобализации: атака на процветание и демократию : пер. с нем. / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн. – М. : Альпина, 2001; *Сенченко М. І.* Дарунки Заходу: глобалізм, мондіалізм, лібералізм / М. І. Сенченко // Контрасти. Мондіалізм і тероризм. – К. : [б. в.], 2001.

Розпуненко І.В.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОБОРОНА – система загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, що вживаються в особливий період. Основними завданнями **Т.о.** є: охорона та захист державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); охорона та оборона важливих об’єктів і комунікацій; боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора та незаконно утвореними антидержавними збройними формуваннями; організація та здійснення

евакуаційних заходів; проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах, захист населення від наслідків воєнних дій, аварій (руйнувань), зумовлених застосуванням засобів ураження, терористичними актами та диверсіями; підтримання правового режиму воєнного стану.

Заходи **Т.о.** за окремими її складовими здійснюються в кризових ситуаціях, умовах надзвичайного стану. Повне розгортання системи **Т.о.** здійснюється в особливий період функціонування держави.

До виконання завдань **Т.о.** в межах їх повноважень залучаються Збройні Сили України (ЗСУ), органи та підрозділи СБУ, внутрішні війська МВС України, Прикордонні війська України (війська Державної прикордонної служби), Управління державної охорони України, інші військові формування, створені відповідно до законів України (далі – військові формування), а також органи у справах цивільної оборони, сили і засоби цивільної оборони, органи внутрішніх справ, органи та установи кримінально-виконавчої системи, інші правоохоронні органи (далі – правоохоронні органи).

Підготовка **Т.о.** включає комплекс заходів щодо їх організації, всебічного забезпечення, підготовки території держави, об'єктів, органів і військ (сил) до її ведення.

Територія України поділяється на зони **Т.о.**, які збігаються з межами АРК, областей, м. Києва і Севастополя. Зона **Т.о.** поділяється на райони **Т.о.** відповідно до адміністративно-територіального устрою АРК, областей, міст Києва і Севастополя.

Загальне керівництво підготовкою **Т.о.** здійснює Президент України – Верховний Головнокомандувач ЗСУ.

Організація та керівництво територіальною обороною покладається: а) на всій території України – на Генеральний штаб ЗСУ та на Головне командування Сухопутних військ ЗСУ; б) у межах оперативного командування – на Командувача військ оперативного командування; в) у межах зони (району) територіальної оборони – на начальника зони (району) територіальної оборони – Голову Ради міністрів АРК, голову обласної (районної), Київської та Севастопольської міської (районної у місті) державної адміністрації.

Для планування і координації дій з підготовки та ведення **Т.о.** в МВС України, Міністерстві України з питань надзвичайних си-

туацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Управлінні державної охорони України, органах управління ЗСУ, СБУ, Прикордонних військ України у мирний час створюються структурні підрозділи **Т.о.** В інших міністерствах і центральних органах виконавчої влади, місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування та правоохоронних органах планування і координація дій з підготовки та ведення **Т.о.** здійснюється підрозділами з питань оборонної і мобілізаційної роботи.

У Раді міністрів АРК, місцевих державних адміністраціях для планування і координації дій з підготовки та ведення **Т.о.** у мирний час утворюються штаби територіальної оборони. Начальником штабу зони (району) **Т.о.** призначається військовий комісар АРК, області (району), міст (району в місті) Києва та Севастополя.

У МВС України, Міністерстві України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Управлінні державної охорони України, органах управління СБУ, Прикордонних військ України розробляються плани участі у **Т.о.**

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та правоохоронні органи, які не опрацьовують плани участі у **Т.о.**, питання підготовки **Т.о.** відображають у мобілізаційних планах. Головним командуванням Сухопутних військ ЗСУ за дорученням начальника Генерального штабу ЗСУ розробляється Зведений план **Т.о.** України, який затверджується Головнокомандувачем ЗСУ.

Контроль за підготовкою **Т.о.** здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Генеральним штабом ЗСУ, Головним командуванням Сухопутних військ ЗСУ, управліннями оперативних командувань, органами управління військових формувань, правоохоронними органами відповідно до їх компетенції.

Т.о. вводитьься на всій території України або в окремих її місцевостях Президентом України – Верховним Головнокомандувачем ЗСУ в разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Під час ведення **Т.о.** сили і засоби міністерств, інших центральних органів вико-

навчої влади, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, органи, війська (сили), організації та установи військових формувань можуть бути передані у підпорядкування Генерального штабу ЗСУ, Головного командування Сухопутних військ ЗСУ, управлінь оперативних командувань.

Порядок підпорядкування визначається відповідними планами **Т.о.**

Президент України – Верховний Головнокомандувач ЗСУ здійснює загальне керівництво територіальною обороною держави через Генеральний штаб ЗСУ, Головне командування Сухопутних військ ЗСУ, командування військових формувань, управління оперативних командувань, Раду оборони АРК та ради оборони областей.

Безпосереднє керівництво територіальною обороною держави здійснює Головнокомандувач Сухопутних військ ЗСУ через управління оперативних командувань, штаби зон територіальної оборони.

Начальники зон територіальної оборони здійснюють керівництво територіальною обороною через Раду оборони АРК, ради оборони областей.

Керівництво територіальною обороною здійснюється із стаціонарних (захищених) або польових пунктів управління (командних, запасних, тилових системи управління військами (силами), прийнятої у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, органах управління у справах цивільної оборони, силах і засобах цивільної оборони, а також із міських та позаміських запасних пунктів управління і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. ЗСУ, інші військові формування, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та правоохоронні органи взаємодіють під час виконання завдань територіальної оборони згідно з відповідними планами територіальної оборони, планами участі в територіальній обороні та мобілізаційними планами.

Взаємодія організовується завчасно у мирний час і уточнюється з початком виконання завдань територіальної оборони у строки, визначені Генеральним штабом ЗСУ.

Виходячи з зазначеного можна зробити висновки, що **Т.о.** це одна з основних складових оборони держави.

Літ.: *Закон України про оборону України*. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua; *Закон України про основи національної безпеки України*. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua; *Богданович В. Ю.* Основи державного управління забезпеченням обороноздатності України: теорія і практика : монографія / В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев, І. Ю. Свіда. – Львів : ЛІСВ, 2008; *Демидов Е. А.* Системно-концептуальні основи діяльності в воєнно-технічній області / Е. А. Демидов, А. Ф. Величко, І. В. Волощук. – К. : ТОВ “Технологічний парк”, 2004; *Демчук П. О.* Соціально-політичні проблеми державного і воєнного управління : навч. посіб. / П. О. Демчук. – К. : НАОУ, 2002; *Ситник Г. П.* Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Вид-во “Кондор”, 2007; *Смолянюк В. Ф.* Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування та розвитку (політичний аналіз досвіду 1990-х років) : монографія / В. Ф. Смолянюк. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2000.

Мандрагеля В.А.

ТЕХНОКРАТІЯ (від грец. *techne* – мистецтво, уміння, майстерність, і *kratos* – влада, панування) – влада “знаючих” та “уміючих”, тобто фахівців. Це поняття відображає ідеологію, світогляд та політичне прагнення науково-технічної та адміністративної еліти до панівного становища в суспільстві. Теоретичним обґрунтуванням такої позиції є концепція “технологічного детермінізму”, суть якої зводиться до тези: “наука і техніка – незалежні змінні, а соціальні інститути – залежні”.

Технократичні умонастрої супроводжують всю історію людства, проте найбільшого поширення набувають у постіндустріальну епоху у зв’язку з перетворенням управлінської діяльності в основу суспільного виробництва, а засобів праці – у продукт “високих технологій”, насамперед, інформаційних. На посилення технократичних умонастроїв впливають також політичні, геополітичні, економічні та інші кризові явища.

В історії державного управління технократизм відомий як макіавелізм з його сумнозвісною тезою: “мета виправдовує засоби”. В сучасній практиці державного управління технократизм проявляє себе у намаганні управлінського апарату узурпувати державну владу, “захистити” її від “некомпетентного втручання” з боку як політиків, так і громадськості. Технократ сповідує тезу: “або демократія, або ефективність”. Технократ як

керівник, хоча і цінує в підлеглому його професіоналізм, але нехтує його моральними якостями й розглядає його лише як “гвинтик” державної машини чи установи. Технократ-керівник нерідко розглядає себе як представника “еліти”, а народ – як “натовп”, “біомасу”, “пластичний матеріал” для маніпулювання свідомістю тощо.

Технологічний детермінізм як теоретично-методологічне обґрунтування технократичної ідеології по суті є позитивістським різновидом соціального детермінізму, що абсолютизує відносну самостійність та видиму незалежність розвитку науки і техніки від суспільства. Він є також некритичним апологетом західноєвропейського типу цивілізації (на відміну від східного), яка дійсно стоїть на шляху необмеженого техніко-економічного розвитку і сповідує науково-технічний тип раціональності. Це призводить до надмірної експлуатації, навіть до хижацько-споживацького використання природних ресурсів і людського потенціалу, до підвищення соціальної і політичної напруги між “бідними” та “багатими” країнами, “аборигенними” народами та “країнами – завойовниками”, до загострення екологічних та інших глобальних проблем сучасності.

Основоположниками теорії та ідеології технологічного детермінізму, яка виникає на початку ХХ ст., вважаються Т.Веблен, Д.Бернхем, Б.Бернштейн, К.Каутський та ін. У подальшому їх ідеї розвивали і доповнювали У.Ростоу, Дж.Гелбрейт, Д.Белл, О.Тоффлер, З.Бжезинський та ін.

Протилежністю технократії є технофобія – “страх перед технікою” – свідома відмова від благ “технічної цивілізації”, або ж песимістичне чи, навіть, нігілістичне ставлення до науково-технічного прогресу та його соціальних перспектив. Звідси відомі ідеї та концепції “нульового росту”, “шоку від майбутнього”, “революції свідомості”, “зміни людських якостей” тощо, більшість яких висувають представники Римського клубу. Найбільшого поширення ці ідеї набувають наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Літ.: Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дорогокази в майбутнє : доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин. – К. : Унів. вид-во “ПУЛЬСАРИ”, 2009. – 248 с.; Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – 451 с.; Тоффлер Э. Третья волна : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М. : ООО “Изд-во “АСТ”, 2004. – 781 с.;

Хайдеггер М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер / Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления : пер. с нем. / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 221-238; Фромм Э. Революция надежды : пер. с англ. / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2006. – 283 с.; Фукуяма Ф. Великий разрыв : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : ООО “Изд-во “АСТ”, 2003. – 474 с.

Князєв В.М.

ТЕХНОЛОГІЇ ВИБОРЧІ – сукупність політико-організаційних, інформаційних, пропагандистських та інших дій з метою приведення до влади певного політика, групи політиків, політичної організації чи їх об’єднання.

На думку М.Варія, “Т.в. є засобом практичного досягнення поставлених цілей, ...вони є специфічним інструментом інновацій і творчості, організації різних видів впливу на електорат, соціальної, політичної, психологічної, економічної та інших видів діяльності та взаємодії у ході виборів. Їх особливістю є те, що з їх допомогою моделюються, стають феноменом соціальної реальності процеси впливу на електорат”.

М.Малишевський у книзі “Технологія і організація виборів” зазначає: “Сучасні технології проведення виборчих кампаній можна визначити як сукупність найбільш загальних заходів і дій, порядок і принципи застосування яких регламентуються умовами відповідної виборчої кампанії, а самі вони завжди унікальні, тому що залежать не тільки від специфіки та особливостей виборчого округу, а й від особистісних характеристик кандидатів та їхніх команд, які беруть участь у виборчому процесі”.

Автори збірника “Т.в. і виборче мистецтво” ще 1993 р. зробили висновок, що мистецтво, у тому числі й виборче, виникає тоді, коли кількість переходить у нову якість. Мистецтво виборів виникає, коли Т.в. перетворюються на поєднання соціології, політології, психології, нових інформаційних технологій, PR, лідерської комунікації. “Виборче мистецтво – це Т.в. майбутнього, що створюють політику реалій та ілюзій, якими живе суспільство”.

Останнім часом у спеціальній літературі з’явилася теза про протиставлення терміна “Т.в.” новому – “виборче мистецтво”. І.Грознецький вважає, що це не зовсім доречно: продуктивніше говорити про піднесення Т.в. до рівня мистецтва. “Такий підхід має на увазі розгляд кожної виборчої кампанії як унікальної, єдиної у своєму роді і неповторної.

Виборче мистецтво протилежне шаблону, трафарету, потоковому виробництву, проведенню кампаній за заздалегідь заданим зразком. Як і будь-яке мистецтво, це творчий процес, у ході якого створюється нова й оригінальна реальність”. Ймовірно, розвиток **Т.в.** буде здійснюватися у напрямі подальшої індивідуалізації роботи, яка передбачає всебічне врахування всього комплексу особистісних якостей кандидата, поглиблену і ретельну діагностику виборчого округу й детальний аналіз отриманого матеріалу.

Термін “**Т.в.**” досить часто використовують політичні консультанти і політики, але він ще недостатньо розроблений. Технологією можуть назвати телефонне опитування, телевізійний ролик, розповсюдження анонімних листівок і, нарешті, стратегічний план виборчої кампанії. Найбільш розгорнуте визначення “**Т.в.**”, на нашу думку, подається в одному з довідників виборця: “**Т.в.** – система (сукупність) заздалегідь продуманих, намічених, тих, які використовуються (а також які вводяться інтуїтивно, спонтанно), заходів, кроків, планів, засобів, процедур, технічних, інформаційних засобів для успішного висунення кандидатів та їх обрання”. На думку В.Полторака, “**Т.в.** – це сукупність засобів, методів і прийомів спеціально формалізованого й організованого впливу на електорат, що уможливають вплив на його електоральну поведінку і спонукають віддати голоси за певного кандидата чи партію”. Лаконічне визначення дає М.Лозовий: “Під **Т.в.** розуміють набір інструментів і каналів для трансляції повідомлень, що виходять від кандидата, його команди і спрямовані до виборців”. Є.Малкін і Є.Сучков пропонують таке формулювання: “Під **Т.в.** розуміють методи організації виборчих кампаній кандидатів і (чи) партій, спрямованих на досягнення успіху на виборах. У цьому значенні всі дії кандидата та його команди від моменту ухвалення рішення про участь у виборах до підрахунку голосів можна зарахувати до **Т.в.**”. Автори розмірковують: якщо розглядати **Т.в.** як набір послідовних дій, що повинні привести до певного результату, то виборче мистецтво – підхід, який враховує індивідуальність кожної виборчої кампанії, електорату, кандидата, еліти, команди, засобів комунікації. Подібної точки зору дотримуються й автори вищенаведених формулювань (М.Варій, В.Амелін, С.Устименко,

І.Грознецький), а саме: **Т.в.** потрібно розглядати, у першу чергу, як виборче мистецтво. Наголошувати слід не тільки на тому, що слід робити, але й як. Тобто звертати увагу не тільки на змістовий аспект **Т.в.**, а й на режисуру, драматургію і майстерність акторів. Зазначається, що “...грань між **Т.в.** і виборчим мистецтвом майже умовна”. Особливого значення набуває не “що” кандидата, а “як”, методи політичної боротьби мають самодостатнє значення. **Т.в.** – це “...певна сума політико-організаційних, інформаційних, пропагандистських дій з метою приведення до влади окремого політика чи групи політиків, політичної організації, блоку, об’єднання, сили”.

Лит.: *Bongrand M. Le Marketing Politique / M. Bongrand. – P., 1993. – P. 13–14. David D. Le Marketing Politique / D. David. – P., 1978. – P. 17; Lindon D. Le Marketing Politique et Social / D. Lindon. – P., 1976. – P. 3; Амелін В. Н. Технология избирательной кампании / В. Н. Амелін, С. В. Устименко. – М. : Союз, 1993; Бебик В. Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматися на політичному олімпі / В. Бебик. – К. : Абрис, 1993; Бебик В. М. Базові засади політології / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2000; Білоус А. Політичні об’єднання України / А. Білоус. – К. : Україна, 1993. – 108 с.; Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології : навч.-метод. посіб. / М. Й. Варій. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003; Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003; Выдрин Д. Политика: история, технология, экзистенция / Д. Выдрин. – К. : Либідь, 2001; Головатий М. Ф. Професія – політик / М. Ф. Головатий. – К. : Парлам. вид-во, 2000; Ильясов Ф. Н. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах / Ф. Н. Ильясов. – М. : ИМА-Пресс, 2000; Ковлер А. И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт / А. И. Ковлер. – М. : [б. и.], 1995; Короткий тлумачний словник української мови / уклад. Д. Гринчишин, Л. Гумецька, В. Карпова та ін. – К. : Рад. шк., 1978; Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М. : Прогресс, 1990; Малишевский Н. М. Технология и организация выборов / Н. М. Малишевский. – Минск : Харвест, 2003; Малкин Е. Б. Основы избирательных технологий / Е. Б. Малкин, Е. Б. Сучков. – 3-е изд., расш. и доп. – М. : SPSL – Рус. панорама, 2002; Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. – М. : Изд-во “Дело”, 2000; Музыкант В. П. Теория и практика современной рекламы / В. П. Музыкант. – М. : [б. и.], 1998. – Ч. 2; Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія роз-*

в'язання / А. М. Пойченко та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 1997; *Політологічний енциклопедичний словник* / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К. : Вид-во “Гене́за”, 1997. – С. 191–192.

Гошовська В.А., Баскакова Ю.В.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ наголошує на необхідності встановлення політичної влади технократів-фахівців (організаторів виробництва й інженерів), яка б здійснювалась на базі наукового знання в інтересах усього суспільства.

Ідею “технократії” було сформульовано в соціальній теорії Т.Веблса “Інженери і система цін” (1921).

Історія людської цивілізації – це зміна суспільних інститутів, що переважають у певні періоди історії:

- *1 стадія* – доісторичні часи первісного суспільства;

- *2 стадія* – епоха варварства й грошового обігу, опосередкованого через грошові відносини. Ця стадія охоплює ремісничий і машинний рівні.

Двигуном розвитку суспільства вважають **економіку**, тобто виробництво, що випереджає розвиток соціальних інститутів, норм соціального життя й приводить в кінцевому результаті до суспільних змін. Основна риса суспільства на початку ХХ ст. – протистояння інтересів індустрії і бізнесу. У подоланні цього протистояння авангардна роль належить **технократії**.

Технократії всіх видів властиве прагнення керувати суспільством на основі технічних критеріїв, ігноруючи ціннісно-етичні виміри політики.

Соціальна верства висококваліфікованих фахівців (менеджерів) становить владну еліту західного суспільства.

У цілому теорії **Т.д.** пропагують необхідність політичної влади технічних фахівців. Абсолютизуючи роль техніки в соціальному житті, вони підкреслюють залежність індивідуумів від сучасних технологій. Існує ряд технократичних теорій:

- 1) *оптимістична* – базується на необмежених масштабах науково-технічного прогресу;

- 2) *песимістична* – нульового зростання, тобто припинення економічного розвитку, а разом з цим – забруднення навколишнього середовища й хижацької експлуатації природних ресурсів. Економічне зростання, на думку представників цієї теорії, становить загрозу для всієї екосистеми.

Отже, технократизм – це віра в безумовну добродійність розвитку техніки, розширення сфери її впливу в суспільному житті. Пріоритет віддається технічній раціональності. Вважається, що розвиток техніки забезпечить суспільству загальну гармонію. Пізніше дехто в техніці почав убачати неминуче зло. Техніка, усупереч усьому, раціоналізує суспільство. Періодизація людської цивілізації пов'язана з певними аспектами в розвитку техніки (зміна знарядь праці, засобів зв'язку, джерел енергії). На зміну м'язовій енергії прийшли парова, електрична, атомна. Технократичний оптимізм змінюється на песимізм (концепції нульового зростання). Концепції “нульового зростання” – це уповільнене чи повне припинення економічного зростання з метою збереження екологічної і суспільно-політичної рівноваги.

Цікавою є позиція римського клубу: у доповідях Дж.Форрестера “Динаміка зростання”, Медоуза “Межі зростання” зазначається, що перед західним суспільством неминуче постане проблема “меж зростання”, яка призведе до загальної екологічної катастрофи (коллапсу). Тому “гонитву” за зростанням виробництва слід припинити.

“Стадії економічного зростання” в теорії У.Ростоу.

У.Ростоу розглядає суспільство як альтернативу матеріалістичному розумінню історії – ученню Маркса про суспільно-економічні формації. Історію розвитку суспільства й людства він поділяє на п'ять стадій:

- 1) традиційне суспільство – аграрне суспільство з примітивним сільськогосподарським виробництвом; ієрархічною соціальною структурою; владою, зосередженою в руках земельних власників; “доньютонівським рівнем” науки й техніки;

- 2) “перехідне суспільство” – період створення передумов (“зрушення”) для збільшення капіталовкладень у розрахунку на душу населення; зростання продуктивності сільськогосподарства; появи нового типу заповзятливих людей, що виступають як рушійна сила суспільного розвитку; зростання націоналізму, що прагне забезпечити економічний фундамент національної безпеки; виникнення централізованої держави;

- 3) стадія “зрушення” – період “промислової революції”, що призвів до збільшення частки нагромадження капіталу, швидкого зростання основних галузей промисловості,

радикальної зміни засобів виробництва (на цій стадії, на думку У.Ростоу, Англія перебувала в кінці XVIII ст. Франція і США – усередині XIX ст., Німеччина – у другій половині XIX ст., Росія – у 1890 – 1914 рр., Індія і Китай – з початку 50-х років XX ст.);

4) стадія “зрілості” – індустріальне суспільство, що відзначається бурхливим розвитком промисловості, виникненням нових галузей виробництва; підвищенням рівня капіталовкладень до 20% національного доходу; широким упровадженням досягнень науки й техніки; зростанням частки міського населення до 60-90%; збільшенням частки кваліфікованої праці, зміною структури зайнятості (за У.Ростоу, для досягнення стадії зрілості необхідний перехідний період тривалістю 50-60 рр.);

5) ера “високого масового споживання” – основними викликами суспільства стають проблеми споживання, а не виробництва; основні галузі промисловості – сфера послуг і виробництво товарів масового вжитку, а не традиційні галузі.

Погляди У.Ростоу надалі стали одним із джерел **теорій постіндустріального суспільства**. Теорії “соціальних індикаторів” використовуються для оцінки ефективності й доцільності використання людських ресурсів. Існують різні моделі “соціальних індикаторів”: освіта, наука, охорона здоров’я, якість і стилі життя, рівень життя, які використовуються для адекватного розуміння індустріального суспільства, тобто його соціальної захищеності. О.Тоффлер (нар. у 1928 р.) – американський публіцист і футуролог; всесвітню популярність йому принесла книга “Шок майбутнього”, яку перекладено на багато мов світу. Основна ідея – прискорення соціальних і технологічних змін створює все більше труднощів для адаптації як індивідів, так і суспільства в цілому. Його роботи – “Зіткнення з майбутнім” (1970), “Доповідь про екосистему” (1975), “Третя хвиля” (1980) – присвячені аналізу спрямованості змін у житті сучасного суспільства.

О.Тоффлер констатує крах усіх соціальних інститутів суспільства й прагне виявити тенденції, які б свідчили, що виробництво, родина, система комунікацій, сам напрям наукової думки (від аналізу до синтезу) має спрямування: 1) від централізації до децентралізації; 2) від концентрації до дифузії; 3) від ієрархії до незалежності; 4) від скуп-

ченості на підприємстві до надомної праці в “електронному будинку”; 5) від уніфікації до різноманітності життя в децентралізованому суспільстві.

Причиною кризи, яка охопила сучасне суспільство, на думку О.Тоффлера, є перехід до **нової цивілізації “третьої хвилі”**. По-заду – перша (аграрна), друга (індустріальна) цивілізації.

Сьогоднішнє суспільство (“третя хвиля”) може вижити в сучасних катаклізмах лише за умови переходу до форм соціального життя на основі **нового рівня рівності**, участі в прийнятті політичних рішень, соціальної різноманітності.

Тоффлер не дає точного визначення нової цивілізації. Такі асоціації, як “космічна ера”, “інформаційне суспільство”, “глобальне село”, “постіндустріальне суспільство”, на його погляд, неприйнятні, тому що не дають ні найменшого уявлення про справжню динаміку змін, що відбуваються, породжені ними напруженість і конфлікти.

На протиположності утопії й антиутопії свою концепцію Тоффлер називає **“практицією”**.

Д.Белл (нар. у 1919 р., Нью-Йорк) – американський соціолог, фахівець у сфері історії суспільної думки, політичних течій і соціального прогнозування. Став відомим завдяки дослідженню “Кінець ідеології”, в якому протиставляє науку ідеології й проповідує вичерпання лівих ідей і політичних течій XX ст.

Концепція *постіндустріального суспільства*, сформульована Беллом, поставила його в ряд провідних представників соціального прогнозування на Заході. Відповідно до цієї концепції, в умовах НТР соціальна революція стає зайвою.

Відкидаючи “однобічний детермінізм” через намагання звести рушійні сили розвитку суспільства до одного джерела, Белл вважає, що різні сфери суспільства (технологія, соціальна структура, політика, культура) є самостійними й “роз’єднаними” у тому розумінні, що кожна має свою незалежну від інших логіку розвитку.

Теоретичним і методологічним обґрунтуванням концепції “постіндустріального суспільства” є **осьовий принцип** інтерпретації соціальних відносин, що дає змогу вченому конструювати різні ідеальні типи суспільних систем, які існують паралельно або змінюють одна одну.

Марксистській теорії суспільного розвитку Д.Белл протиставляє свою інтерпретацію

всесвітньої історії кризі призму технології і знання. Він визначає такі типи суспільства:

- 1) доіндустріальне;
- 2) індустріальне;
- 3) постіндустріальне.

Постіндустріальне суспільство Белл зображує спочатку як технократичну утопію (технократію), поступово перетворюється на нову стадію антагоністичного суспільства, яке увіковічує конфлікти між керуючими й керованими, яке його роздирають нові економічні, соціальні, політичні й культурні протиріччя.

Д.Белл називає себе “соціалістом в економіці, лібералом у політиці і консерватором у культурі”. Він є одним з найвідоміших представників американського неоконсерватизму.

Теорія конвергенції (Дж.Гелбрейт, А.Сахаров) – поступове зближення економічних, політичних та ідеологічних систем капіталізму й соціалізму. Виникла в 50–60-ті рр. ХХ ст. у період НТР, що визначається прискоренням процесів усупільнення засобів виробництва, поширенням ідей постіндустріального суспільства.

Дж.Гелбрейт – прихильник концепції достатку, за якою виробництво й економіка повинні створити достаток дешевих товарів для масового споживання. На зміну концепції достатку прийшла концепція “індустріального суспільства”. У цьому суспільстві у великих виробничих корпораціях здійснено реальний перехід до влади технократії – техноструктури. При цьому якість життя споживачів є другорядною справою – значення має процвітання виробництва як такого; розвиток виробництва, згідно з концепцією, є основним завданням суспільства.

На думку Дж.Гелбрейта, таким чином досягається гармонія суспільних цілей і цілей корпорації. На його погляд, в утвердженні суспільних інтересів можна розраховувати тільки на державу.

Аналізуючи владні інститути, Гелбрейт виокремив *три типи влади* для традиційного, капіталістичного й сучасного суспільства:

- 1) заслужена;
- 2) що компенсує;
- 3) що регулює.

Кожному виду влади відповідають свої основні форми впливу з метою підпорядкування – покарання, винагорода й переконання. Основними джерелами влади є особистість, власність і організація.

Теорії “суспільства достатку”.

Термін, який застосовують західні гуманітаристи на позначення сучасного стану розвитку постіндустріального суспільства, виник у контексті теорій суспільства благополуччя й суспільства споживання в 50–60-ті рр. минулого століття.

Основна ідея цих теорій – досягнення суспільства соціальної однорідності за рахунок економічного зростання й технологічних нововведень. Передбачалося, що достаток і доступність товарів масового споживання вже самі по собі повинні створити умови для благополучного й щасливого існування кожного громадянина й безконфліктного існування суспільства.

Концепції меритократії.

Меритократія – буквально влада, заснована на заслугах (від лат. слова – гідний і – влада). Термін запровадив англійський соціолог М.Янг на противагу поняттям аристократії й демократії.

У роботі “Піднесення меритократії” (1958) сатирично зобразив майбутній прихід до влади нової олігархії, яка виправдує своє панування тим, що вона складається з інтелектуально найбільш обдарованих та енергійних людей.

Ця концепція покликана виступити проти ідеї соціальної рівності та виправдати політичні й економічні привілеї “нової інтелектуальної еліти”, яка робить найбільший внесок у добробут нового суспільства.

Ж.Фрідман (1902–1977) – французький соціолог; вивчав соціальні проблеми постіндустріального суспільства. Фрідман був одним з провідних представників французької школи соціології праці не тільки з погляду її функціонування в промисловій організації, а і з більш широких соціально-філософських позицій.

Аналізуючи працю у взаємозв’язку із соціальною структурою, еволюцією техніки й різними соціальними процесами, Фрідман гостро критикував сучасні форми праці. Поділ праці на часткові функції призводить до дегуманізації праці й викликає у працівника психологічну напруженість і незадоволеність працею.

Людина стає неспроможною повністю реалізувати свою особистість у процесі праці. На думку Фрідмана, ні прогрес техніки, ні зміна форми власності не вирішують гострих соціальних і соціально-психологічних

проблем дегуманізованої праці. Разом з тим Фрідман не заперечував, що соціальна структура суттєво впливає на ставлення людини до техніки.

Літ.: *Воронкова В. Г.* Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія / В. Г. Воронкова ; Запоріж. держ. інженер. академія. – Запоріжжя : ЗДІА, 2010; *Воронкова В. Г.* Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова ; Запорізька держ. інженер. акад. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008.

Макаренко Е.М.

ТИПОВЕ ТА УНІКАЛЬНЕ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. Типове – це загальна якість множини елементів державного управління, в кожному з яких воно може бути представлене в різних кількісних параметрах. Типове означає не уніфікацію та шаблонування, а виділення найбільш загального і характерного, що відображає управлінські явища в головному і виділяє в них найістотніше. Типове слугує основою формування взаємозв'язків у системі державного управління, але воно не повинно виявлятися явною мірою повсюди і підпорядковувати собі всі властивості її елементів.

Урахування об'єктивних обмежень орієнтує на те, що може бути типовим у державному управлінні. Такі обмеження створюються, по-перше, обсягом і характером життєдіяльності людей, яка набуває суспільно значущого, публічного характеру, зачіпає інтереси інших людей і тим самим підлягає державному управлінню; по-друге, стихійними механізмами, які діють у процесі життєдіяльності людей і перебувають за межами людського пізнання та управління; по-третє, самоуправлінськими механізмами в діяльності керованих об'єктів; по-четверте, керуючим впливом на суспільні процеси інших суб'єктів управління; по-п'яте, доцільністю самої державно-правової організації і регулювання відповідної життєдіяльності людей. Важливий момент, що впливає на кількість, зміст і характер типовості елементів державного управління, пов'язаний з ієрархічною, пірамідальною побудовою системи державного управління і, відповідно, неоднаковим відображенням різноманітності об'єктів управління на різних його рівнях і в різних ланках.

Науковці виділяють принаймні кілька напрямів, за якими проявляється типове в державному

управлінні, зокрема: побудова апарату, що включає робоче місце службовця, структурні підрозділи, діапазон і сфера керівництва, зв'язки між організаційними одиницями, допоміжні служби тощо; управлінські процеси і службові відносини, зокрема функції управління, стилі роботи керівників, оцінка дій підлеглих, способи формування доручень, мотивація хорошої роботи, адміністративний контроль, заохочення і стягнення, процедури діяльності, методи та механізми реалізації управлінських завдань і т. ін.; відносини із суспільством, у тому числі надання послуг, взаємодія з громадськістю тощо.

Поряд з типовим важливе місце належить унікальному, під яким розуміють одиничне, самобутнє, неповторне у державному управлінні. Можливість і необхідність унікального зумовлюють доцільність управлінських інновацій, які спочатку виникають в одиничному варіанті, поступово удосконалюються та доводять свою ефективність, перетворюючись на типове.

Як і щодо типового, можна виділити певні напрями прояву унікального. Першим напрямом є нестандартні ситуації. Часто державним органам доводиться діяти в ситуаціях, що не мають аналогів. Учасники державно-управлінських процесів, вирішуючи управлінські завдання, часто стикаються із ситуаціями, коли умови і ресурси не дають можливості використати типові рішення. Доводиться розробляти прогнози розвитку, моделі, давати відповіді на питання, що виникають, визначати цілі та шляхи практичних дій, тобто відтворювати унікальне. Другим напрямом є специфічні умови. Наприклад, більшість низових органів державного управління перебувають у своєрідних природних, виробничих, соціальних і демографічних умовах, і ця специфіка має знаходити відображення у структурах цих органів, розподілі сфер управління та завданнях їх підрозділів тощо. Третім напрямом є дія людського чинника. Зокрема, людський потенціал державних органів є неповторним, і це визначає певну унікальність діяльності службовців при реалізації їх компетенції. Унікальне пов'язане також з відомою свободою і творчим підходом у державному управлінні.

Загалом у державному управлінні необхідно гармонійно поєднувати типове та унікальне. І кожен керівник на своєму рівні має чітко

уявляти, що є типовим, а що – унікальним. Те, що можливо, доцільно типізувати, щоб підвищити ефективність управлінської діяльності за рахунок використання перевірених практикою стандартних схем, процедур, методів і т. ін. Натомість, у роботі з унікальним винятково важливу роль відіграє науково-аналітичне забезпечення державного управління. Останньому на сьогодні доводиться працювати в умовах, коли суспільні зміни відбуваються з великою швидкістю. Відповідно все більшого значення і поширення у державному управлінні набуває використання науково-аналітичних методів і різних форм професійної аналітичної діяльності (аналітичних центрів, “фабрик знання” тощо) з метою забезпечення прийняття ефективних рішень на основі адекватного розуміння та прогнозування змін надскладного і мінливого суспільного середовища.

Літ.: *Державне управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.) та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.; *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.; *Цветков В. В.* Демократия і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія / В. В. Цветков. – К. : Юрид. думка, 2007. – 336 с.; *Мельник А. Ф.* Державне управління : підручник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009. – 582 с.; *Державне управління* : основи теорії, історія і практика : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.

Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ТИПОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗРОБКИ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ – рекомендації, які можуть бути враховані при формуванні будь-якої цільової проблемно-орієнтованої програми. Найбільш суттєвими з них є такі. Розробляючи державну програму, необхідно виходити з того, що вона є цілісним об’єктом управління незалежно від відомчої підпорядкованості її складових елементів та потребує формування і функціонування певного організаційно-економічного механізму управління нею.

До структури державної програми доцільно включати наступні типові блоки: аналітичний (концепція програми з аналізом сучасного

стану проблеми); цільовий (система цілей та підцілей); програмних завдань і заходів (проектів); зведений (система основних фінансових, техніко-економічних та інших показників програми, а також обсяги необхідних ресурсів для її реалізації); організаційно-економічний, в якому передбачаються форми, методи і порядок управління програмою, механізми її реалізації та контролю.

Під час формування державної програми необхідно виконати такі типові стадії проектування, як: відбір проблем для прийняття програмного рішення в межах конкретного соціально-економічного чи науково-технічного пріоритету; підготовка завдань для формування програми; розробка концептуальних положень програми; обґрунтування і розбудова дерева цілей; розробка проекту програми, включаючи формування на конкурентних основах його альтернативних варіантів (проектів) з вибором із них оптимального для закінченої редакції програми; створення й ефективне використання організаційно-економічних механізмів управління програмою; оцінка остаточних результатів з розрахунками ефективності від запровадження програми.

Формування державної програми, як правило, передбачає отримання від міністерств, відомств, обласних держадміністрацій, підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності не тільки конкретних пропозицій щодо заходів, а й матеріалів аналізу, техніко-економічних розрахунків, прогнозних оцінок в обсязі, достатньому для обґрунтування доцільності та необхідності включення таких заходів до програми.

Досягнення загальної мети програми неможливе без розробки заходів, які забезпечують її впровадження, таких як створення необхідної нормативно-правової бази та інформаційно-методичного ресурсу (методичні, інструктивні та інші документи), а також залучення фінансових ресурсів усіх зацікавлених суб’єктів господарської діяльності (держави, галузей, регіонів, підприємств різних форм власності, різних фондів, вітчизняних та іноземних інвесторів). У програмі доцільно визначити не тільки конкретні цілі, а й перспективу з урахуванням реальних матеріальних і фінансових можливостей держави. Вважається за доцільне здійснювати програму в два-три етапи. На першому етапі, як правило, необхідно реалі-

зувати та доопрацювати базові пілотні проекти, а також створити умови (правові, фінансові, організаційні) для подальшого виконання програми. На другому етапі необхідно забезпечити початок виконання основних проектів програми з широким застосуванням напрацьованих пілотних проектів. На третьому етапі необхідно забезпечити завершення та здавання-приймання усіх передбачених програмою проектів та заходів. Проміжним результатом виконання сучасної програми, як правило, є створення системи управління об'єктом (або об'єктами), стосовно якого реалізується програма; розробка проблемно-орієнтованих науково-методологічних засад у межах програми; застосування автоматизованих технологій управління; започаткування комплексної системи моніторингу; впровадження нормативно-правового супроводу програми та відпрацювання механізму її фінансування. Впровадження програми також передбачає формування та використання відповідних засобів організаційного, технічного, кадрового та інших видів забезпечення.

Оскільки одночасно неможливо профінансувати всі, навіть особливо ефективні проекти, передбачається це здійснювати поетапно та поступово, починаючи з окремих проектів, частина яких після впровадження та підтвердження високої ефективності буде впроваджена у виробництво. Для запобігання не ефективним витратам коштів, своєчасного виявлення витрат, реалізація яких стає недоцільною, та включення нових перспективних проектів до програми, необхідно передбачити постійний контроль за її виконанням і щорічне коригування (актуалізацію) складу завдань і заходів. Така робота потребує налагодження системи оперативного отримання та обробки інформації про перебіг виконання програми з використанням сучасних комп'ютерних інформаційних технологій.

Літ.: Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні : навч. посіб. : у 2 ч. / В. Д. Бакуменко. – Ч. 2. Науково-прикладні аспекти. – К. : ВПЦ АМУ, 2010; Воронков А. А. Методы анализа и оценки государственных программ в США / А. А. Воронков. – М. : Наука, 1986; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; Рижих В. Н. Государственное управление научно-техническим прогрессом: экономические ас-

пекты : монография / В. М. Рижих. – Х. : Прапор, 1998.

Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Штика Л.Г

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – як суспільне явище притаманна всім країнам незалежно від рівня й типу їх економічного розвитку. Практика свідчить, що доки держава у той чи інший спосіб впливатиме на економічні процеси через реалізацію бюджетної, грошово-кредитної, митної та податкової політики, доти зберігатимуться й умови для **Т.е.**, яку можна розглядати як об'єктивно зумовлений соціально-економічний механізм, що компенсує упущення та недосконалість легальних соціально-економічних відносин. Так, **Т.е.** частково розв'язує низку поточних проблем, які виявляються неспроможними вирішити повною мірою легальні економічні відносини та держава, зокрема це забезпечення акумуляції вільних грошових коштів, формування прошарку підприємців, створення умов для самозайнятості, джерело доходів певних верств населення. Водночас серед негативних наслідків, що продукуються **Т.е.**, слід відзначити такі: зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів і, відповідно, зниження соціальних стандартів та скорочення соціальних програм; нелегальний експорт капіталів і зменшення обсягів інвестицій в економіку країни; зростання соціальних проблем на поточний час і в майбутньому (дефіцит коштів Пенсійного фонду, брак соціального страхування працівників, а в майбутньому – недостатнє пенсійне забезпечення працівників, які отримують зараз “тіньові зарплати”); створення сприятливого середовища для корупції і криміналізації суспільства, формування правового нігілізму та недовіри до органів державної влади. Разом такі наслідки **Т.е.** формують негативний міжнародний імідж країни, знижують її інвестиційну привабливість і є головними загрозами національним інтересам та національній безпеці. Термін “**Т.е.**” найчастіше застосовується для описання економічних процесів, що, як правило, не асоціюються з офіційною або легальною діяльністю, найбільш поширені тлумачення цього складного та багатопланового явища такі:

– економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами і спрямована на одержання

доходу шляхом порушення чинного законодавства;

– економічна діяльність, яка здійснюється неофіційно, за межами правового поля або з порушенням законодавства і від якої держава не одержує податкових надходжень;

– економічна діяльність, що здійснюється в рамках закону, але не реєструється державними органами;

– діяльність, яка в основі є кримінальною і охоплює незаконні види діяльності, а також діяльність, що є легальною, але здійснюється методами, що перебувають поза законом. Особливістю **Т.е.** як економічної діяльності є те, що вона не відображається в обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, а також не враховується і не контролюється державними органами й спрямована на отримання шляхом порушення чинного законодавства неконтрольованого доходу, від якого держава не одержує податкових надходжень.

Для сегментації **Т.е.** застосовується традиційна класифікація, згідно з якою національна економіка поділяється на дві частини: легальну (тобто “білу”, “світлу”) і “тіньову” (приховану). **Т.е.**, у свою чергу, включає напівлегальну, нелегальну (“сіру”) і кримінальну, або “чорну”, економіку.

Напівлегальна – заборонена законодавством приховувана економічна діяльність працівників легальної економіки на їхніх робочих місцях, що призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу.

Нелегальна – дозволена законом, але не зареєстрована економічна діяльність (переважно дрібний бізнес) з виробництва та реалізації звичайних товарів і послуг.

Кримінальна – економіка організованої злочинності, тобто заборонена законодавством економічна діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією заборонених товарів та послуг.

У трансформаційній економіці, у якій недосконалий державний механізм монополізації економіки, **Т.е.** не тільки становить помітну частину економічної діяльності, а й продовжує розширюватися. До основних чинників, що призводять до зростання **Т.е.**, можна віднести: недостатність інвестицій, що спрямовуються на створення нових робочих місць; високий рівень вимушеної неповної зайнятості працюючих; низькі відносно потреб людини трудові доходи

широких верств населення; невідповідність праці у легальному секторі національної економіки; високі податки і нерівномірність податкового навантаження; недостатня прозорість податкового законодавства й постійне внесення змін до нього; повільні та непрозорі приватизаційні процеси; втручання владних структур усіх рівнів у діяльність суб'єктів господарювання; корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування. Саме ці чинники багато в чому визначають конкретні механізми функціонування **Т.е.**, яка на сучасному етапі, за різними експертними оцінками, становить від 40 до 60% від легального сектору національної економіки. Такий значний діапазон оцінок пов'язаний з недосконалістю підходів до виявлення та оцінювання масштабів поширення **Т.е.** Структура **Т.е.** достатньо складна і включає елементи різної природи, що пов'язані з реальним виробництвом товарів та послуг або з їх перерозподілом, але ці елементи можуть бути виявлені або, навпаки, їх важко виявити та оцінити.

Для кількісного оцінювання масштабів сектору **Т.е.** розроблені різноманітні підходи внаслідок складного характеру явища, що пов'язаний з приховуванням товарів (послуг) від обліку, контролю та реєстрації. Для оцінювання масштабів **Т.е.** застосовуються різні непрямі методи, точність результатів яких залежить від дотримання багатьох умов, тому постає завдання з розробки спеціальних методів для кількісного оцінювання масштабів **Т.е.**

Усі методи, що використовуються для визначення масштабу **Т.е.**, можна умовно віднести до: 1) обліково-статистичних, що використовують статистичні дані основних соціально-економічних показників та їх складових, а також показники, які безпосередньо характеризують **Т.е.** (напр., показники виявлених злочинів у сфері економіки та ін.) і піддають аналізу розбіжності між цими показниками; 2) відкритих перевірок, що застосовують контролюючі органи в межах своєї компетенції для виявлення конкретних проявів **Т.е.**; 3) спеціальні економіко-правові методи, які передбачають проведення бухгалтерського, документального та економічного аналізу.

Серед зазначених методів найбільш поширені обліково-статистичні методи, що включають: а) метод специфічних індикаторів –

використовує який-небудь показник, що відображає рівень **Т.е.** і отримується прямим або непрямим способом; б) прямі методи (мікрометоди) – передбачають проведення аналізу інформації від спеціальних обстежень, опитувань, перевірок для виявлення розбіжностей між доходами і витратами окремих груп платників податків; в) непрямі методи – базуються на аналізі розбіжностей статистичних даних щодо виробництва та споживання, порівнянні доходів та витрат, показниках зайнятості й обстеженні витрат працівників, аналізі товарних потоків; г) монетарні підходи – передбачають аналіз сфери грошового обігу, де операції **Т.е.** висвітлюються через попит готівки; г) альтернативні оцінки макроекономічних показників – передбачають використання непрямих даних для розрахунку реального обсягу ВВП з наступним визначенням масштабів **Т.е.** шляхом порівняння скоригованого показника ВВП з офіційними статистичними даними. Результати розрахунків за прямими методами надають, як правило, занижену оцінку масштабів **Т.е.**, а розрахунки за непрямими методами – завищену. Тому об’єктивна оцінка масштабів **Т.е.** можлива при комплексному використанні різних методів.

Крім того, особливої уваги потребує вивчення однієї з особливостей, яка притаманна вітчизняним процесам “тінізації”, що за своєю суттю є тісним і динамічним зрощуванням тіньової економіки і тіньової політики, а також впливом тіньових капіталів за кордон.

Негативні наслідки, що спричиняють поширення **Т.е.**, вимагають проведення ефективної державної політики нейтралізації **Т.е.** і мінімізації її негативних впливів. Формуючи концептуальні засади протидії **Т.е.**, слід виходити з таких позицій: по-перше, неможливості повернення до монополії державної власності та адміністративно-планової системи; по-друге, у процесах реформування національної економіки мають бути враховані інтереси як вітчизняних товаровиробників, так і споживачів; по-третє, під час запровадження реформ мають бути задіяні широкі верстви суспільства, включаючи й ті, що беруть участь в **Т.е.**

Для розв’язання проблеми зменшення обсягів сектору **Т.е.** в національній економіці необхідно: 1) продовжити комплекс реформ у податковій сфері, при цьому основна увага має бути приділена таким напрямом:

зміцненню податкової системи та податкової служби; підвищенню прозорості щодо адміністрування податків; 2) забезпечити належний контроль фінансових операцій органів державного управління; 3) створити правові механізми й відповідну інфраструктуру для протидії відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом, а також для повернення незаконно вивезених з України капіталів; 4) розробити та реалізувати спеціальну програму інтеграції сектору **Т.е.** в легальну економіку на засадах суспільного договору, а також здійснити легалізацію тіньових капіталів; 5) здійснити оптимальну дерегуляцію адміністративних бар’єрів; б) запровадити декларацію доходів та витрат державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування.

При цьому головними засобами протидії **Т.е.** залишаються: створення сприятливого інституціонального середовища для проведення законної економічної діяльності, оптимізація податкового навантаження і створення рівних умов для ведення бізнесу.

Виконання зазначених завдань дасть змогу за рахунок тіньових капіталів та збільшення податкових надходжень забезпечити великомасштабне інвестування в національну економіку для її розвитку на правових засадах.

Літ.: *Нагребельний В. П.* Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В. М. Попович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : [б. в.], 1998. – Т. 6; *Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації* : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.; *Турчинов О. В.* Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. – К. : Вид-во “АртЕк”, 1995. – 300 с.

Гусєв В. О., Таращанська О. Б.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ МІЖЕТНІЧНА (терпимість міжетнічна) – повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності. Це гармонія в різноманітті та не лише моральний обов’язок, а й політична і правова потреба, чеснота, яка сприяє заміні культури війни культурою миру. Їй сприяють знання, відвертість, спілкування, свобода думки, совісті і переконань.

Не слід розглядати **Т.м.** як поступку, поблажливості або потурання. Це перш за все активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних сво-

бод людини. За жодних обставин **Т.м.** не може слугувати виправданням посягань на ці основні цінності, тому її повинні проявляти окремі люди, групи і держави. **Т.м.** – це обов’язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії і правопорядку. Це поняття означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини, підтверджує норми, установлені в міжнародних правових актах у сфері прав людини.

Прояв **Т.м.**, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен має право дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це визнання того, що люди за своєю природою відрізняються на вигляд, за становищем, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити у світі та зберігати свою індивідуальність. А погляди однієї людини не можуть бути нав’язані іншим.

Науковцями **Т.м.** розглядається також як терпимість до проявів іноетнічного менталітету в поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо. Це один із необхідних шляхів досягнення прийнятної та коректної міжетнічної взаємодії в суспільстві, особливо, якщо за стратегію взаємодії обрано міжетнічну інтеграцію. Чинники, що впливають на **Т.м.**, – соціального та психологічного гатунку. Взаємозв’язок етнічного, психологічного та соціального проявляється у впливі факторів особливостей соціальної структури, етнічної установки, конфліктності (неконфліктності) національних (етнічних) міфів, конфесійної належності, етнопсихологічної дистанції, “відкритості” суспільства, політичної і гуманітарної культури суспільства. Для міжнародної злагоди важливо, щоб окремі люди, спільноти і нації визнавали і поважали культурний плюралізм людського співтовариства. Адже нетолерантність (інтолерантність, нетерпимість) може набувати форми маргіналізації соціально найменш захищених груп, їх виключення із суспільного і політичного життя, а також насильства і дискримінації стосовно них. А відчуження і маргіналізація можуть стати причиною стану пригніченості, ворожості й фанатизму.

На державному рівні **Т.м.** вимагає справедливого і неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних і адміністративних норм, також надання

кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без якої-небудь дискримінації. Обов’язковою ознакою правової, демократичної держави з поліетнічним складом населення є реальне забезпечення прав не лише особи, а й окремих етнічних спільнот, які проживають на її території, з метою утвердження рівноправності громадян, створення умов для розвитку толерантної міжетнічної взаємодії. В основі державної етнонаціональної політики України, змістом якої є міжнаціональна (міжетнічна) злагода в умовах етнічного та культурного розмаїття, лежать норми міжнародного законодавства, а також Конституції та законів України.

Базовими міжнародними документами є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. У рамках Ради Європи також діє Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, 12-й протокол якої зобов’язує держави, що ратифікували його (Україна в лютому 2006 р.), гарантувати будь-які права без дискримінації і передбачає механізм покарання у разі невиконання зобов’язань. Принципи **Т.м.** закріплені в законних актах та проголошені в міжнародних деклараціях, зокрема: в Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Основним міжнародним документом у сфері **Т.м.** є Декларація принципів толерантності (далі – Декларація), яка затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. Вона базується на утвердженні основних прав людини, вірі в гідність і цінність людського життя в необхідність прояву **Т.м.** та мирного співжиття; на вірі в те, що мир повинен ґрунтуватись на інтелектуальній та етичній солідарності людства. Декларація відбиває основні постулати Загальної декларації прав людини, яка проголошує, що кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії, на свободу переконань та вільне їх вираження і що освіта повинна сприяти **Т.м.** та дружбі між усіма народами, етнічними та релігійними спільнотами.

Антидискримінаційне законодавство зобов’язує держави боротися з проявами нетолеран-

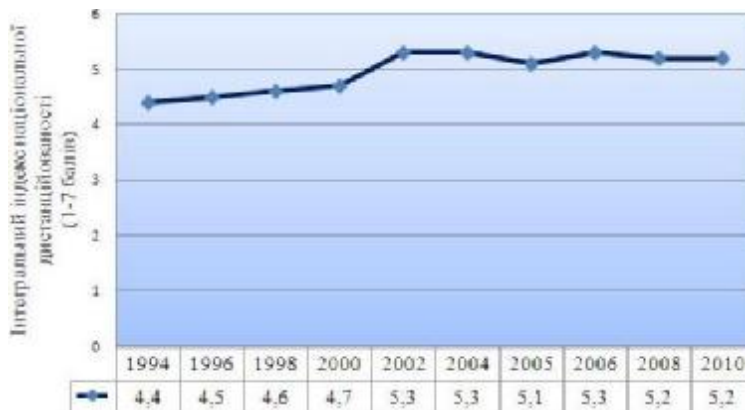
тності розвивати і заохочувати повагу прав людини і основних свобод для всіх. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, статі, мови, національної належності, релігії. Державні посадові особи відповідно до міжнародних норм також мають бути уважні, справедливі і неупереджені під час виконання своїх функцій і, зокрема, у своїх відносинах з громадськістю. Вони не повинні надавати будь-яку неправомірну перевагу будь-якій групі осіб або окремії особі та допускати дискримінацію щодо них.

Формування відповідного міжнародного та національного законодавства у сфері **Т.м.** обумовлене актами нетолерантності кількість яких останнім часом збільшилась, а саме: насильства, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації і дискримінації стосовно національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, біженців, робітників-мігрантів, іммігрантів і соціально найменш захищених груп у суспільствах, а також актами насильства і залякування відносно окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і переконань. Подібні прояви нетолерантності становлять загрозу справі зміцнення миру та демократії на національному і міжнародному рівнях і є перешкодою на шляху розвитку.

Строкатість феномену **Т.м.** зумовила інтерес до нього дослідників різних галузей науки, таких як: Е.Сміт, Ч.Тейлор, М.Уолцер; В.Малахов, М.Хомяков, А.Татарко, Н.Лебедева, С.Федотова, В.Лекторский; Л.Аза, К.Галушко, Л.Головатий, В.Євтух, А.Круглашов, В.Котигоренко, О.Картунов, І.Курас, Ю.Куц, О.Майборода, П.Надолішний, М.Обушний, Л.Орбан-Лембрик, М.Пірен, А.Пономарьов, О.Сербенська Т.Сенюшкіна, Ю.Тищенко, В.Трошинський та ін., які розглядають цю проблему у багатьох контекстах.

Рівень **Т.м.** зазвичай визначається за т. зв., шкалою соціальної дистанції Богардуса (від 1 до 7 балів). Опитування, яке проводилось

КМІС у лютому 2010 р., показало, що найвищий рівень **Т.м.** населення України демонструє до 3-х етнічних груп: україномовних українців (96% населення не проти, щоб вони жили в Україні), російськомовних українців (94%) та росіян (85%). Потім до білорусів (76%) та до євреїв (63%). Найнижча **Т.м.** до представників чорної раси (тільки 22% погоджуються, щоб вони жили в Україні). Також ще до 6 етнічних груп рівень **Т.м.** є нижчим за 50%: німці (38%), роми (цигани) (37%), румуни (36%), канадці (36%), американці (35%), французи (33%). За даними КМІСу, рівень **Т.м.** в Україні постійно знижувався з 1994 до 2008 р., але в 2009 та 2010 рр. намітилися ознаки деякої стабілізації ситуації. Дослідження Інституту соціології НАН України також вказують на стабілізацію інтегрального індексу національної дистанційованості (який демонструє рівень **Т.м.**) населення України в 2008–2010 рр. (див. рисунок).

Динаміка інтегрального індексу національної дистанційованості

Сучасні процеси глобалізації, що супроводжуються розмиванням культурних меж національних спільнот, ведуть як до подальшого розвитку **Т.м.**, так і до поширення національного радикалізму як засобу збереження власної культурної самобутності. Тому утвердження ідеалів **Т.м.** в сучасному суспільстві є першочерговим завданням, оскільки толерантність – не лише найважливіший принцип співжиття, але й необхідна умова миру і соціально-економічного розвитку держави.

З метою мобілізації громадськості, привернення уваги до небезпек, що криються в нетолерантності, та зміцнення прихильності й акти-

візації дій на підтримку заохочення толерантності і виховання в її дусі 16 листопада проголошено Міжнародним днем толерантності.

Літ.: *Декларація принципів толерантності*. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503; *Декларації про расу і расові забобони*. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503; *Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб* (1996 рік.); *Закон України про національні меншини в Україні*. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503; *Етносоціологія: терміни та поняття* : навч. посіб. / В. Б. Свтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко та ін. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003; *Толерантність населення України. Опитування* / Київ. міжнар. ін-т соціології, листопад 2010 р. : Б. м. : б. в., 2010; *Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010.

Сичова М.Д.

ТРАНСФОРМАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКІ – докорінне перетворення форми та змісту управлінської системи, досягнення нового якісного стану її організації та функціонування, передусім перехід до нових принципів управління. Основним шляхом трансформації системи державного управління виступають відповідні реформи, тому співвідношення між управлінськими реформами та **Т.у.** можна розглядати як співвідношення “шлях–мета”. Під час здійснення планованих **Т.у.** їх доцільно розглядати як компонент системних суспільних змін у нерозривному зв’язку з перетвореннями в інших сферах і галузях життя суспільства. Перетворення державного управління не повинні протиставлятися, відокремлюватися або вважатися чимось вищим порівняно із суспільними реформами. Навпаки, зміни у галузі державного управління важливо чітко підпорядковувати досягненню цілей розвитку суспільства. Важливе значення має вироблення стратегічного бачення майбутнього стану та нових принципів роботи системи державного управління, що слугують загальним орієнтиром та основою постановки цілей змін. Крім того, виходячи з принципу об’єктивності державного управління, його системну трансформацію в певній країні необхідно проводити з урахуванням тенденцій розвитку суспільства та самого державного управління як у цій країні, так і у світі. До-

корінне перетворення всієї системи державного управління може здійснюватися також у межах соціальних або політичних революцій, проте останні на даний час вважаються менш доцільними, ніж еволюційні зміни за допомогою реформ.

Літ.: *Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи* / наук. кер. В. В. Цветков. – К. : Оріяни, 1998. – 364 с.; *Гонцяж Я.* Адміністративна реформа: нездійснені мрії та втрачені можливості / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – К. : Міленіум, 2002. – 136 с.; *Коваленко А. А.* Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти / А. А. Коваленко, І. О. Кресіна, В. В. Цветков. – К. : Ін Юре, 2003. – 496 с.; *UK Modernising government program*. – London : UK Cabinet office, 1999. – 66 p.

Ковбасюк Ю.В., Кравченко С.О.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ (англ. *transformation of economic systems*) – перехід від одного типу організації господарського життя суспільства до іншого, зміна (заміна) форм економічних систем відповідно до модернізації або радикального перетворення елементів, що їх утворюють. Звичайно розрізняють внутрішньо-системну і міжсистемну трансформацію економіки. Внутрішньосистемна **Т.е.с.** охоплює перетворення, які не виходять за межі даної економічної системи і спрямовані на модернізацію та вдосконалення існуючих господарських відносин і форм. Внутрішньосистемна **Т.е.с.** означає еволюційну адаптацію наявного господарського устрою до змінюваних умов економічного розвитку. Фактично мова йде про зміни в економічній системі без її заміни. Натомість міжсистемна **Т.е.с.** охоплює перетворення, які приводять до становлення господарського устрою суспільства на якісно новій основі, що насамперед пов’язано із радикальною заміною конституюючих елементів існуючої системи, а саме – прав власності та координуючого механізму.

Економічні перетворення в Україні, як і загалом на всьому пострадянському просторі, мають яскраво виразний характер міжсистемної **Т.е.с.**, переходу до принципово нового господарського устрою на засадах приватної власності та ринкового механізму. Проте сучасний вибір економічної системи для України вже не обмежується дилемою ринкового чи неринкового розвитку. Він

значно ускладнюється внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи, у зв'язку з процесами внутрішньосистемної трансформації ринкової економіки найбільш розвинутих країн світу у напрямі пристосування до вимог постіндустріального, інформаційного суспільства. Врахування цих вимог необхідне при виборі й реалізації ефективної моделі ринкового господарства в умовах України, якщо йдеться про подолання глибокого розриву у рівнях соціально-економічного розвитку між нею і передовими країнами Заходу.

У процесі **Т.е.с.** постсоціалістичних країн об'єктивно існують три послідовні фундаментальні тенденції ринкових перетворень: 1) поступовий занепад та відмирання (природне або штучне) економіки радянського типу як найбільш характерної й амбіційної моделі центрально-керованого господарства; 2) генеза відносин сучасної посткласичної ринкової економіки, заснованої на засадах приватно-корпоративної власності; 3) соціалізація, зростання ролі суспільних цінностей та інституцій у визначенні економічної поведінки, гуманізація суспільно-економічного життя як фундаментальної передумови будь-яких сучасних трансформаційних процесів.

Спільне в політиці ринкових реформ, здійснюваних в Україні, інших постсоціалістичних країнах, полягає у вирішенні, принаймні, чотирьох взаємопов'язаних завдань, яким відповідають і чотири фази трансформаційних процесів, що визначають зміст і послідовність системних перетворень в економіці: 1. Лібералізація економіки передбачає скорочення державної регламентації господарського життя, усунення законодавчих або бюрократичних перешкод економічної діяльності, демонтаж механізмів, пов'язаних з жорстким регулюванням цін, розподілом ресурсів, адміністративним обмеженням зовнішньої торгівлі і використанням твердої валюти. Лібералізації належить головна роль у руйнуванні адміністративно-командної системи, зростанні приватного сектору і формуванні відкритої економіки.

2. Макроекономічна (фінансова) стабілізація покликана знизити відкриту інфляцію, яка після початку лібералізації неминуче приходить на зміну товарному дефіциту і придушеній інфляції. Стабілізаційна політика передбачає жорсткі кредитні, грошові й бюджетні обмеження, регулювання валют-

ного курсу національної грошової одиниці, що дає змогу досягти поставлених цілей протягом одного року. Стабілізаційні процеси відбуваються паралельно з лібералізацією, синхронізуючись з нею.

3. Структурна перебудова як процес пристосування структури національної економіки до змінюваних потреб внутрішнього і зовнішнього ринків необхідна для переорієнтації всього народногосподарського комплексу на виробництво споживчих товарів і послуг відповідно до структури попиту. Реальні й глибокі структурні перетворення розпочинаються з досягненням макроекономічної стабілізації і проводяться, періодично повторюючись відповідно до технологічних змін у способах виробництва. Реструктуризація економіки закладає якісно нові підвалини економічного зростання.

4. Інституційні перетворення спрямовані на формування засад ринкового господарства, введення в дію його рушійних сил, насамперед підприємництва і конкуренції. Це передбачає зміни у відносинах власності, приватизацію і земельну реформу, формування ринків праці та капіталів, проведення антимонопольної політики, підтримку з боку держави малого і середнього підприємництва, розвиток фінансової інфраструктури, забезпечення стабільної законодавчої бази ринкової економіки, створення нової податкової служби, судової та правової системи і т. ін. Інституційна трансформація економіки і суспільства розпочинається одночасно з їх лібералізацією і загалом може охопити життя одного покоління.

Кінцевий успіх ринкової **Т.е.с.** визначається вирішенням усіх чотирьох завдань і забезпеченням сталого економічного зростання як основи досягнення суспільного добробуту. Водночас стратегія **Т.е.с.** вимагає не тільки глибокого знання закономірностей функціонування сучасного ринкового господарства, а й розуміння послідовності й темпу введення в дію його основних елементів. Звідси найважливіше завдання держави у процесі здійснення економічних реформ полягає у виборі стратегічних пріоритетів, визначенні послідовності, темпів, синхронізації ринкових перетворень. Для постсоціалістичних країн питання про стратегію **Т.е.с.** на початку 90-х рр. XX ст. у спрощеному вигляді зводилося до вибору одного з двох можливих підходів, відомих під назвами "шокова терапія" і "градуалізм".

Доктрина шокотерапії представляла погляд на трансформаційний процес з його кіцевого пункту і передбачала проведення всього комплексу радикальних реформ у найкоротші терміни. У цьому випадку мова йшла про швидке проведення лібералізації і фінансової стабілізації з одночасним започаткуванням системних інституційних змін. Конкретна програма шокової терапії мала на меті створення вільного ринку і досягнення макроекономічної стабілізації внаслідок одночасного швидкого проведення низки заходів короткострокового характеру: лібералізації цін; обмеження зростання заробітної плати і доходів; різкого скорочення бюджетних витрат, централізованих інвестицій, дотацій і субсидій; обмеження сукупного попиту через зменшення дефіцитного фінансування і підвищення податків; ускладнення умов надання кредитів, жорсткий контроль за обсягом грошової маси в обігу; забезпечення відкритості національної економіки. Передбачалося, що невиконання хоча б одного із зазначених заходів призведе до деформації економічної поведінки. Яскравим прикладом проведення економічних реформ за сценарієм шокової терапії була програма радикальних економічних перетворень, започаткована у Польщі із січня 1990 р., відома як “план Бальцеровича”, який був ключовою фігурою у її розробці. Прихильники шокової терапії, як правило, усвідомлюють можливі витрати від її реалізації, проте вважають їх меншим злом порівняно з витратами від неефективних рішень і ризиків, що супроводжують половинчасті й непослідовні реформаторські зусилля.

Градуалістська стратегія пропонує поступовий, поетапний перехід до ринку на відміну від шокової терапії, яка пов’язана з досить високими соціальними витратами і може викликати непередбачувані наслідки, включаючи навіть відновлення старої системи. Градуалістська модель **Т.е.с.** може реалізуватися спочатку в експериментальному порядку з наступним поширенням успішного досвіду (лібералізація може розпочатися в окремих галузях, які перебувають у кризовому стані, вільне ціноутворення варто запровадити спочатку у приватному секторі економіки і т. ін.). Ринкові перетворення поступово мають поширюватися на інші сфери економіки відповідно до появи необхідних елементів інституційної інфраструктури. При-

хильники градуалізму виступають проти разової, одномоментної лібералізації цін і швидкої приватизації. На їх думку, у процесі реформ треба не допустити руйнування виробничого потенціалу і зберегти зайнятість на належному рівні. Тому градуалісти провідну роль відводять стабілізації виробництва і тільки при сталому випуску продукції вважають за можливе забезпечити безперервне надходження ресурсів, необхідних для підтримки певного рівня споживання та інвестицій, для соціальної адаптації населення до умов ринкової **Т.е.с.** Така стратегія ґрунтується на сподіваннях щодо підвищення ефективності і зростання доходів уже в результаті первісних часткових реформ, що повинні слугувати поштовхом до наступних, більш складних економічних перетворень. Стратегія градуалізму ставить особливі вимоги і до уряду. По-перше, прихильники поступових заходів мають бути здатні додержуватися курсу реформ з появою перших ускладнень і зуміти подолати побічні негативні ефекти вибіркової лібералізації економіки. По-друге, оскільки ринок і планове ведення господарства будуть деякий час співіснувати, у приватних осіб і компаній може з’явитися могутній стимул до одержання економічної ренти за рахунок переміщення товарів і фінансових ресурсів із дешевого і контрольованого державою сектору економіки в лібералізовані сектори, що відрізняються більш високими цінами і прибутковістю. Все це створює сприятливе підґрунтя для корупції і тінізації економіки. Найбільш характерним прикладом реалізації градуалістської стратегії переходу до ринкового господарства є досвід Китаю, який починаючи з 1978 р. йшов шляхом поступового розгортання і заохочення ринкових сил, децентралізації процесу прийняття економічних рішень, зміцнення матеріальних стимулів і конкурентних засад економіки. Для китайських реформ характерний частковий, експериментальний підхід, заснований на методі спроб і помилок, коли способи та інструменти перетворень мають значні відмінності як за галузями, так і за географічними регіонами, і санкціонуються центром тільки після успіхів на місцевому рівні.

Водночас досвід більшості країн з перехідною економікою протягом останнього десятиріччя яскраво свідчить, що вибір між шоковою терапією та градуалізмом є доволі

умовним. Доктрина шокотерапії, зосереджуючи увагу на фінансових і цінових питаннях, є лише першим кроком у неминуче тривалому процесі перетворень. Навіть найрадикальніші реформи обов'язково включають елементи стратегії градуалізму. За таких умов діалектика співвідношення державних і ринкових регуляторів економічного оновлення в Україні на сучасному етапі передбачає посилення регулюючої ролі держави з огляду на системну перебудову економіки, поглиблення її ринкової трансформації в умовах подолання наслідків глобальної фінансово-економічної кризи. У міру зміцнення ринкових структур і механізмів, забезпечення їх автономного функціонування і соціальної спрямованості, безперечно, змінюватимуться характер і межі державного втручання. Але на сьогодні утвердження в Україні моделі економічного зростання, заснованої, з одного боку, на активному стимулюванні всебічного розвитку ринкових відносин, а з другого – на використанні регульованих державою механізмів, є однією з базових позицій економічної стратегії, що розглядається.

Літ.: Аслунд А. Розбудова капіталізму: Трансформації в країнах колишнього Радянського блоку : пер. з англ. / А. Аслунд. – К. : Дух і літера, 2003; Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції моделі, механізми регулювання та управління / В. Г. Бодров. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006; Кушлін В. И. Траектории экономических трансформаций / В. И. Кушлін. – М. : Экономика, 2004; Лукинов И. И. Экономическая трансформация (в конце XX ст.) / И. И. Лукинов. – К. : АО "Книга", 1997.

Бодров В.Г.

ТРИПАРТИЗМ (від англ. *tripartite* – що складається з трьох частин, троїстий, тристоронній) – форма прояву соціального партнерства як системи соціально-економічних відносин, що ґрунтується на узгодженні (пошуку консенсусу) загальнодержавних і групових інтересів у соціально-економічній сфері. Соціальне партнерство в економіці розглядається, як: 1) ідеологія та етичне поняття, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях; 2) організаційний принцип регулювання соціально-трудова відносин; 3) правовий інститут; 4) сукупність органів, організацій, що створені з представників

працівників найманої праці, роботодавців і держави.

Питання соціального діалогу розглядаються Д.Белом, М.Вебером, К.Поппером, Ф.Шміттером та іншими вченими. Соціальне партнерство і трипартизм як складові соціальної політики аналізують Д.Гелбрейт, Ф.Гайдуліна, В.Жуков, А.Колот, Ю.Маршавін, В.Михеев, Г.Осовий, О.Палій та ін.

Існують дві моделі соціального партнерства – біпартизм та трипартизм, які відрізняються ступенем участі держави в соціальному діалозі, нормами і правилами регулювання соціально-економічних відносин, організаційним механізмом. Для першої моделі характерним є двостороннє співробітництво між об'єднаннями роботодавців та організаціями працівників; роль держави у регулюванні трудових відносин зводиться до виконання функцій арбітра чи посередника при виникненні соціальних конфліктів (США, Канада, Великобританія). **Т.** передбачає взаємодію трьох основних суб'єктів економіки: держави (в особі її органів чи уповноважених), роботодавців (їх асоціацій, об'єднань) і працівників (як правило, в особі профспілок). При цьому держава відіграє активну роль соціального партнера (Німеччина, Франція, Швеція, Австрія).

Т. є винаходом індустріального суспільства, результатом еволюції соціального діалогу, сучасним механізмом оптимізації відносин між працею і капіталом. Він прийшов на зміну теорії класової боротьби, що розглядалась як єдиний засіб вирішення суспільних конфліктів. Починаючи з 50-х років ХХ ст. у розвинених країнах Заходу ідея соціального миру, побудованого на співпраці влади, роботодавців і бізнесу, тобто **Т.**, стає найпоширенішим способом вирішення соціальних суперечностей. Основними принципами взаємодії виступають: добровільність, рівноправність, відповідальність, самообмеження і взаємні поступки в ході переговорів, виконання домовленостей.

Стрижнем **Т.** є принцип співробітництва між всіма учасниками діалогу, який реалізується шляхом проведення переговорів, обміну інформацією, укладення колективних угод, погодження нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях, спільного розв'язання колективних трудових спорів тощо. Згода сторін та конвенціональність

(відповідність конвенції, угоді) трудових відносин є типовими рисами **Т**. Як правовий інститут соціальне партнерство, в тому числі **Т**, – це сукупність норм, які регламентують відносини між соціальними партнерами щодо врегулювання трудових і соціально-економічних відносин.

Державна політика в системі соціального партнерства, що базується на принципі **Т**, спрямована на сприяння створенню і розвитку вільних, незалежних представницьких органів роботодавців і працівників; формування механізму взаємодії сторін соціального партнерства; вироблення і реалізацію спільно з іншими учасниками узгодженої соціально-економічної політики; створення ефективного механізму регулювання соціально-трудова і пов'язаних з ними економічних відносин; забезпечення соціальної стабільності і згоди в суспільстві; недопущення колективних трудових спорів і конфліктів у сфері соціально-економічних відносин; застосування міжнародних трудових норм і норм, що регулюють права людини, в першу чергу актів ООН, конвенцій Міжнародної організації праці (МОП), Європейської соціальної хартії тощо. Предметом соціального партнерства виступають: гарантії та захист прав людини у сфері праці, сприяння колективно-договірному процесу, умови, принципи реалізації соціально-економічної політики і трудові відносини, галузеві (регіональні) тарифні умови праці, зайнятості тощо.

Розбудова інституційної бази соціального партнерства в Україні розпочалася з прийняття Закону “Про зайнятість населення” (1991) і створення першого органу на трипартійних засадах – Українського координаційного комітету сприяння зайнятості населення (1992). Важливим кроком у формуванні системи соціального партнерства стало створення Національної ради соціального партнерства – постійно діючого тристороннього консультативно-дорадчого органу при Президенті України (1993), а також Національної служби посередництва і примирення (1998).

Регулювання правовідносин у сфері ведення соціального діалогу здійснюється законами України “Про колективні договори і угоди”, “Про об'єднання громадян”, “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, “Про організації роботодавців”, “Про

порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)”, “Про оплату праці” та іншими актами.

З 1993 р. укладається Тарифна угода, а потім Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України і профспілковими об'єднаннями України, з 1997 р. – ще й Українським союзом промисловців та підприємців (з 1999 р. – Конфедерацією роботодавців України, зараз Федерація роботодавців України). 15 квітня 2008 р. підписана Генеральна угода між урядом, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008-2009 рр. Сторони спрямовуватимуть скоординовані зусилля на прискорення людського розвитку та виконання першочергових завдань у соціально-економічній і трудовій сферах, підвищення рівня зайнятості населення, належне матеріальне забезпечення працівників, подальший розвиток соціального діалогу, досягнення стабільності та згоди в суспільстві.

Літ.: Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с. ; Гайнуллина Ф. И. Политические аспекты социального партнерства в России / Ф. И. Гайнуллина. – М. : [б. и.], Профиздат, 2001; Колот А. М. Соціально-трудова відносини: теорія і практика регулювання : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2003. – 230 с.; Осовий Г. В. Соціально-трудова відносини: питання теорії та практики / Г. В. Осовий та ін. – К. : АПСВ, 2005. – 436 с.

Дідківська Л. І.

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ (англ. Labour potential) – наявна і можлива в майбутньому кількість та якість праці, на яку розраховує суспільство, колектив організації, індивід за даного рівня розвитку науки й техніки і яка визначається чисельністю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем. **Т.п.** визначає максимально можливу потенційну здатність до праці індивіда, колективу (організації) та суспільства в цілому. **Т.п.** має кількісний вимір і якісні характеристики. У кількісному вимірі оцінюється усередненою кількістю людино-років трудового життя, що має прожити дане покоління, соціальна група, індивід у складі економічно активного населення при певних показниках смертності й економічної активності. Величина **Т.п.** може бути обчислена також з використанням відповідних аналітичних

показників у людино-днях на основі наступної формули:

$$\dot{O}_{\text{сiа}} = \sum_{i^r} \times_{i^r} * \sum \dot{O}_{\text{сiа}^r}$$

де $\dot{O}_{\text{сiа}}$ – потенційний (можливий) фонд робочого часу за певний період, людино-днів; \times_{i^r} – чисельність працездатної частини населення i -ї групи, осіб; $\dot{O}_{\text{сiа}^r}$ – фонд робочого часу, який встановлено на підставі законодавства для кожної i -ї групи населення, людино-днів.

Підвищення трудового потенціалу окремих працівників є, безперечно, основним фактором підвищення трудового потенціалу суспільства. **Т.п.** властивий суспільному виробництву на будь-якій стадії історичного розвитку. Кожен новий, більш прогресивний суспільно-економічний устрій породжує нову, більш високу його форму, що віддзеркалює процес розвитку продуктивних сил суспільства, у тому числі людського фактора суспільного виробництва. Сучасні якісні зміни в соціальній структурі українського суспільства і створення в Україні ринку праці зумовили істотні зміни структури **Т.п.** Відповідно до сучасної соціальної структури склад зайнятих на ринку праці України за формами власності та за їх часткою в кожній соціальній страті істотно змінився і неоднорідний. У сучасній ринковій економіці, включаючи українську, не все економічно активне населення працевлаштовується на ринку праці. За допомогою ринку праці одержує роботу частина працездатного населення, чия робоча сила і праця є товаром. Здатність до праці та праця не є товаром у власників засобів виробництва всіх категорій – осіб, що володіють бізнесом і займаються підприємницькою діяльністю; акціонерів, що живуть за рахунок акціонерного доходу; осіб, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; членів виробничих кооперативів; самостійно зайнятих і неоплачуваних сімейних працівників. Власність на засоби виробництва врятовує їх від необхідності в будь-якій формі продавати свою працю. Включення таких власників у процес виробництва як зайнятих здійснюється позаринковим шляхом як безпосереднє поєднання факторів виробництва. Власники засобів виробництва, що беруть участь у трудовій діяльності, як частина зайнятих, входять до складу трудоактивного населення, а отже, беруть участь у формуванні **Т.п.**

Частина власників засобів виробництва, що не беруть участі у трудовій діяльності, випадають з **Т.п.** суспільства. Тому порівняно з 1990 р. величина **Т.п.** України дещо скоротилася – майже з 25,5 млн до 22,5 млн осіб у 2009 р. Носієм **Т.п.** є трудові ресурси суспільства. Ефективність **Т.п.** тим вища, чим вища продуктивність праці, якісніша і послідовніша політика трудовозбереження. Критерієм соціально-економічної ефективності використання **Т.п.** є зниження сукупних витрат живої праці, її полегшення й оздоровлення, а не економія витрат на відтворення робочої сили. **Т.п.** є органічним компонентом економічного потенціалу, тобто сукупної здатності економіки виробляти матеріальний продукт і послуги. Результативність **Т.п.** має не кінцевий, а проміжний характер, тому що безпосередня реалізація **Т.п.** – це маса праці визначеної кількості та якості. Отже, кінцева реалізація **Т.п.** у масі вироблених товарів і послуг можлива лише як елемент економічного потенціалу.

Включення **Т.п.** в економічний потенціал припускає збалансованість особистого і речового факторів виробництва. У ринковій економіці проблема гармонізації трудового й економічного потенціалів зважається за допомогою збалансованості державного регулювання і механізмів конкуренції.

Важливу роль у підвищенні ефективності використання **Т.п.** в сучасній економіці відіграє зайнятість працездатного населення. Проблеми розвитку **Т.п.** повинні вирішуватись у взаємозв'язку з розширеним відтворенням *людського потенціалу і людського капіталу*.

Літ.: Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грیشнова, Л. П. Керб. – К. : КНЕУ, 2005; Качан Є. П. Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / Є. П. Качан, Д. Г. Шушпанов. – К. : Видавн. дім “Юрид. кн.”, 2003; Маренков Н. Л. Управление трудовыми ресурсами / Н. Л. Маренков, А. Е. Алимарина. – Ростов н/Д. : Фенікс, 2004; Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька. – Житомир : ЖГП, 2000; Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська ; НАН України ; Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк : [б. в.], 2005. – 502 с.

Гриненко А. М.

ТРУДОВІ РЕСУРСИ [Labour resources] – це: 1) частина населення країни, яка, маючи відповідні психофізіологічні, фізичні та

інтелектуальні якості, здатна виробляти матеріальні й духовні блага і послуги, тобто здійснювати корисну діяльність; 2) наявні в нинішній час і передбачувані в майбутньому ресурси праці суспільства з відповідними кількісними та якісними характеристиками. Вихідною у дослідженні сутності явища **Т.р.** слугує категорія “ресурси”. У сучасній економічній літературі існують різні підходи до класифікації ресурсів, найбільш загальними серед яких є марксистська та ринкова. Марксистська класифікація ресурсів ґрунтується на тому, що фундаментальною основою розвитку людського суспільства є матеріальне виробництво, яке завжди передбачає наявність таких трьох факторів: робочої сили; предметів праці; засобів праці. У вітчизняній економічній літературі, що тривалий час базувалася на марксистській теорії, шлях до розуміння трудових ресурсів пролягав через дослідження соціально-економічних форм праці, її нормування та організації людини як головної виробничої сили суспільства. В основі ринкової класифікації економічних ресурсів лежить теорія трьох факторів виробництва – землі, праці, капіталу. Під поняттям “ресурси праці” (**Т.р.**) розглядаються усі людські ресурси, які є у суспільстві і доступні для використання в процесі виробництва. Зміст **Т.р.** найповніше розкривається через зміст категорії “економічно активне населення”. Категорія **Т.р.** уперше була уведена в науковий обіг і практику роботи в 1922 р. академіком С.Г.Струмиліним і розглядалася як робоча сила країни або народу у віці 16-49 років. Це дало можливість багатьом дослідникам трактувати **Т.р.** як чисельність осіб обох статей працездатного віку (жінки від 16 до 55, чоловіки від 16 до 60), здатних брати участь у виробництві товарів і послуг, а також осіб обох статей, старших і молодших працездатного віку, зайнятих у суспільному виробництві. З цієї когорти виключені непрацюючі інваліди праці та війни I та II груп і непрацюючі особи працездатного віку, що отримують пільгові пенсії. **Т.р.** суспільства визначаються показниками не тільки наявних на сьогодні, а й передбачуваних у майбутньому ресурсів праці. Як засвідчує історія суспільного розвитку, країни світу, у яких створені умови для формування, найкращого використання **Т.р.**, де високо цінується праця і здійснюється постійна турбота про їх відтворення, збагачен-

ня, є найбільш багатими, цивілізованими у світі. За підрахунками Світового банку, у складі національного багатства США основні виробничі фонди становлять 19%, природні ресурси – 5%, а людський капітал – 76%. Відповідні показники для Західної Європи – 23, 3 та 74%. **Т.р.** у структурі національного багатства України складають лише 46,7% (природні – 34,9%, виробничі фонди – 18,4%), що актуалізує необхідність підвищення ефективності управління **Т.р.** у країні.

Управління Т.р. [Management labour resources] – це: 1) система впливу на процеси формування, розподілу і використання, збереження і відтворення ресурсів праці відповідно до поточних і стратегічних цілей соціально-економічної політики держави; 2) свідомий і цілеспрямований вплив суспільства на процеси функціонування **Т.р.**, здійснюваний на основі урахування притаманних їм закономірностей та тенденцій з метою забезпечення сприятливих умов для формування і розвитку *трудового потенціалу*, раціонального використання, збереження, відновлення та розвитку **Т.р.**, належного рівня соціального захисту людини у сфері праці.

Лит: Струмилин С. Г. Наши трудовые ресурсы и перспективы / С. Г. Струмилин // Хозяйственное строительство. – М. : [б. и.], 1922. – Вып. 2; *Блэк Дж.* Экономика : толковый слов. : англо-русский / Дж. Блэк. – М. : Инфра-М, 2000; *Економічна теорія* : у 2 кн. Кн. 1 : Макроекономіка : навч. посіб. / за ред. З. Г. Вагааманюка та С. М. Панчішної. – К. : Заповіт, 1997; *Райзберг Б. А.* Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 3-е изд, перераб и доп. – М. : Инфра-М, 2002; *Економічна енциклопедія* : у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2002; *Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА* : пер. з англ. – К. : АртЕк, 2000; *Манків Н. Г.* Макроекономіка : пер. з англ. / Н. Г. Манків. – К. : Основи, 2000; *Макконнелл К. Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; пер. с англ. 11-го изд. – М. : Республика, 1992. – Т. 1; *Мікроекономіка і макроекономіка* : підручник : у 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін. – К. : Основи, 1998; *Економіка праці та соціально-трудова відносини* : підручник / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2009; *Скуратівський В. А.* Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник / В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, П. К. Ситник та ін. – К. : НАДУ, 2010.

О.М.Петроє

ТЪЮТОР (від англ. tutor – домашній вчитель, опікун, наставник, репетитор; від лат. tutor – захисник, опікун) – 1) особа, яка веде індивідуальні або групові заняття з учнями, студентами; репетитор, наставник; 2) історично сформована особлива педагогічна позиція, яка забезпечує розробку індивідуальних програм для учнів та студентів і супроводжує процес індивідуальної освіти в школі, вищому навчальному закладі, системах додаткової та неперервної освіти. В університетах **Т.** – помічники викладача, здіблішого аспіранти або старші студенти.

Витоки цієї професії йдуть із Середньовіччя, коли Європа (Італія, Англія, Франція) була охоплена потужним інтелектуальним рухом (XI – XII ст.), що привело до зміщення центра тяжіння культури від монастирів до міст, в яких почали створюватися університети та університетські братства. **Т.** ставали вихованці духовного закладу з науковим ступенем, здатні до рефлексії та аналізу власного досвіду самоосвіти.

Тьюторство оформлюється приблизно в XIV ст. у класичних англійських університетах: Оксфорді та Кембриджі, де основним процесом одержання університетських знань був процес самоосвіти, і тьюторство спочатку виконувало функції супроводу цього процесу самоосвіти. З того часу під тьюторством розуміють форму університетського наставництва, коли в умовах свободи вибору викладача й методів викладання необхідним ставав посередник між вільним професором і вільним школярем, який мав би об'єднувати на практиці особистісний зміст і академічні ідеали.

У XVII ст. **тьюторська система** офіційно визнається частиною англійської університетської системи, що поступово витісняє професорську. Протягом XVIII–XX ст. у найстаріших університетах Англії тьюторська система не тільки не здала своїх позицій, а зайняла центральне місце в навчанні; лекційна система служила лише доповненням до неї. У лексику вітчизняної педагогіки слово **Т.** увійшло у 90-х роках XX ст., перші публікації з проблеми тьюторства як особливої діяльності з'явилися в 1993–1994 рр. і пов'язані з аналізом досвіду в галузі дистанційної освіти. З цього часу феномен тьюторства став досліджуватися вітчизняними науковцями і практиками, серед яких А.Андреев, В.Биков, А.Воронцов, Л.Долгова, Н.Жевакіна, А.Зінченко, В.Конєв, Т.Ковальова, В.Ку-

харенко, В.Максимов, О.Плахотник, В.Репкін, Н.Рибалкін, М.Щенніков та ін.

На сучасному етапі тьюторство знайшло позитивні відгуки в різноманітних галузях освіти, економіки тощо.

Основними функціями Т. є: інформаційна, керуюча, організаційна, соціальна, технічна та співробітництва.

Т. виступає, як: підтримувач процесу, радник/консультант, експерт, дослідник, підтримувач змісту, технолог, проєктувальник, менеджер (адміністратор).

Серед *завдань Т. є:* керівництво навчальною групою, сприяння учням у включенні в навчальний процес, прийнятті рішень, допомагаючи у виборі потрібної інформації, досягненні цілей, а також пропонуючи замислитись над власним навчальним процесом і рекомендуючи способи його покращання; спостереження за успіхами учнів, їх діяльністю і якістю роботи, допомога у усуненні ускладнень, контроль за дотриманням термінів складання залікових (контрольних, практичних, лабораторних) робіт; надання порад з питань навчання, пояснення критеріїв успішного навчання, допомога учням долати перешкоди, обґрунтовано обирати теми кваліфікаційних робіт (рефератів, проєктів, науководослідницьких робіт); підтримка мотивації до навчання, спонукання учнів застосовувати свої ідеї на практиці.

Психолого-педагогічні компетенції Т. (за Т.Сурніною): інформувати учнів про особливості організації навчального процесу та вимоги до підсумкової підготовки; рекомендувати вибір індивідуальної траєкторії навчання відповідно до початкового рівня підготовки учнів, їх освітніх потреб та мотивації; визначати обсяг і зміст підтримки, яка надається, залежно від цілей підготовки і якості використовуваних навчально-методичних матеріалів планувати етапи підтримки; під час організації занять стимулювати ставити питання, більше відповідати, ніж запитувати; брати участь у спільному обговоренні підходів до вирішення конкретних ситуацій, завдань і проблем; стимулювати виникнення позитивних емоцій у тих, хто навчається, заохочувати, підтримувати інтерес до навчання; спільно з учнями здійснювати цілеспрямований пошук навчальної інформації; оцінювати досягнення учнів на всіх етапах навчання, створювати умови для здійснення самооцінки; враховувати задоволеність учнів ходом і результатами

навчального процесу; сприяти взаємодії учнів між собою в процесі навчання.

Сьогодні у західноєвропейській школі існують різні моделі діяльності педагогів у системі індивідуальної педагогічної підтримки учнів: Т., куратор, координатор, радник, педагоги з кар'єри тощо. За різними назвами проглядається єдина сутність діяльності цих фахівців, що полягає в наданні допомоги дитині при складанні індивідуального плану навчання, консультацій щодо її реальних можливостей і здібностей, рекомендацій для самостійного вирішення складних проблем тощо.

У вітчизняних вищих навчальних закладах система тьюторства застосовується мало. Вона практикується здебільшого в консерваторіях, театральних ВНЗ, де професійна підготовка з основної спеціальності здійснюється під керівництвом конкретного викладача впродовж усього періоду навчання.

Літ.: Жевакіна Н. В. Педагогічні умови організації дистанційного навчання студентів гуманітар-

них спеціальностей у педагогічному університеті : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Жевакіна Н. В. – Луганськ, 2009. – 20 с.; Сборник АПК-КиППРО / Т. М. Ковалева, Л. М. Долгова и др. – М. : [б. и.], 2009; *Мойсеюк Н. С.* Педагогіка : навч. посіб. / Н. С. Мойсеюк. – К. : [б. в.], 2007. – 656 с.; *Основи професійної підготовки державних службовців* : навч. посіб. / за заг. ред. С. І. Бородіна, В. Г. Логвінова, О. Ф. Мельникова та ін. – К. : Міленіум, 2004; *Пьянив В. С.* Функции тьюторства в контексте психолого-педагогического сопровождения студентов / В. С. Пьянив // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 3; *Рыбалкина Н. В.* К истории тьюторства. Введение. Фигура Нового Средневековья / Н. В. Рыбалкина. – Режим доступа : <http://thetutor.ru/history/article04.html/>; *Сурнина Т. Ю.* Развитие тьюторских компетенций как способ совершенствования деятельности современного преподавателя / Т. Ю. Сурнина // Сибир. пед. журн. – 2008. – № 3. – С. 169–179. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/download/97927377.pdf>

Ларіна Н.Б.

У

УКРАЇНСЬКИЙ ФЕМІНІЗМ І ЖІНОЧИЙ РУХ. Фемінізм походить з усвідомлення нерівного представлення чоловічого та жіночого досвіду в культурі людства. Упродовж тисячоліть “храм цивілізації і культури” розбудовували лише чоловіки, а тому всі форми суспільної свідомості – релігія, мораль, економіка, політика, наука й мистецтво – мали відбиток власне чоловічих уявлень і переконань. Власне, культурний досвід можна точно назвати лише “чоловічим”, а не “загальнолюдським”, адже друга половина людства була відсторонена від публічного життя, від культурної праці, замкнена навколо “домашнього вогнища”. Отже, феміністичний світогляд початком нової доби визначив прихід у культуру жіночої духовності, оскільки інші, ніж у чоловіків, психічні та інтелектуальні особливості жінок мали продукувати зовсім нові цінності, привести до перебудови державного й суспільного ладу, змінити всю культуру: нова культура, на відміну від попередньої (власне чоловічої), мала стати дійсно “загальнолюдською”, тому що в ній нарешті буде представлений повноцінний людський досвід: і чоловічий, і жіночий. Як західний феномен фемінізм має історію, невід’ємну від західної політичної історії. Свого часу частина України внаслідок своєї належності до Австрії була хоч і провінційною, маргінальною, та все ж частиною Заходу, де панували найновіші інтелектуальні ідеї. Як інтелектуальна течія фемінізм виник та існує в Україні з 80-х рр. ХІХ ст. С.Павличко наголошує на *основних датах розвитку українського фемінізму*. У 1884 р. Наталя Кобринська заснувала першу жіночу організацію “Товариство руських женщин”, за сприяння українських радикалів І.Франка та М.Павлика. У 1887 р. вийшов перший жіночий альманах “Перший вінок”,

виданий Н.Кобринською разом з О.Пчілкою. У 1893, 1895 і 1896 рр. Н.Кобринська видала три книжки “Наша доля” у серії “Жіноча бібліотека”, в якій продовжувала втілювати свою ідею видавати твори для жінок, написані жінками, таким чином пробуджуючи жіночу свідомість і бажання емансипації. З часом Н.Кобринська відійшла від жіночого руху, розчарована браком радикалізму й відсутністю у його членів інтересу до теоретичних питань. Рух тим часом розвивався – аж до виникнення в 1921 р. Союзу українок. Зоряний час цієї організації припав на 30-ті рр., коли її очолювала Мілена Рудницька.

1990-ті рр. в Україні позначилися активним пожвавленням феміністичних дискусій. В українському культурному просторі О.Забужко, С.Павличко, В.Агеєва, Н.Зборовська, Н.Чухим та інші філософи, історики, культурологи, літературознавці відкрили цілком нові інтерпретаційні можливості для аналізу української історії, культури, літератури, ментальності. Неабияку роль у цих дискусіях відіграв вихід книги “Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи” (1998) після історичного дослідження М.Богачевської-Хомяк “Білим по білому” (1995) про жіночий рух в Україні з 1884 до 1939 рр., що привело до утвердження в українській суспільній свідомості очевидного факту: фемінізм існував не лише як західноєвропейське та американське явище, **український фемінізм** відігравав у національній культурі не менш вагому роль: розгорнув власний теоретичний дискурс, витворив новий тип української жінки – жінки-громадянки, зумовив глибокі зміни в духовному обличчі українського світу ХХ ст. Книга, в якій зібрано матеріали про життя, суспільно-політичну та публіцистичну творчість М.Рудницької, документально підтверджує

наявність української феміністичної традиції, яку досліджує Н.Зборовська у книзі “Феміністичні роздуми... на карнавалі мертвих поцілунків”.

Фемінізм у сучасному жіночому житті відображає глибокий внутрішній конфлікт. Перешкодою в розбудові нової культурної доби М.Рудницька вважає цей “трагічний конфлікт” – між обов’язками та інтересами жінки як матері й господині та її боротьбою за можливість самореалізації. У закладених суспільством обставинах лише та жінка може рівноправно з чоловіком творити культурні цінності, яка зігнорує природне статеве життя: подружжя і материнство. Звичайно, оборонці “жіночності” вважають саме материнство найважливішим покликанням жінки, а найкращі умови для його реалізації – біля “домашнього вогнища”; у їхній уяві феміністки, відкликаючи жінку з дому, до суспільної праці, бунтують проти природного жіночого призначення, а тому несуть для людства світоглядне зло. М.Рудницька інтелегентно викриває такий лицемірний чоловічий консерватизм, доводячи об’єктивну зумовленість жіночого руху.

У наш час, коли виникають численні **жіночі організації**, особливо актуальним є феміністичний погляд початку ХХ ст. Ще в 1919 р. М.Рудницька заперечувала утворення жіночих політичних та фахових організацій, вважаючи це таким же анахронізмом, як відкриття університетів або театрів для жінок. Жіночі організації, які є, власне, жіночими лише через статеvu належність їх членів, не мають рації для існування, тому що відокремлення від чоловіків у громадсько-політичному житті є нонсенсом. Жіночі товариства й жіночі часописи мають потребу в існуванні лише тоді, вважала М.Рудницька, коли слугують виключно жіночим інтересам. Тобто йшлося про власне феміністичні установи, які б згуртували жінок, без огляду на їхні політичні та інші розбіжності, оскільки виходили б із спільного жіночого інтересу, стосувалися власне жіночого буття. Так, феміністичний світогляд виражав соборний ідеал надпартійної жіночої солідарності, – вважає Н.Зборовська.

Разом з іншими українськими активістками М.Рудницька пережила справжню катастрофу, коли у 1930 р. у Відні Конгрес Міжнародної жіночої ради виключив членство українок через те, що вони представляють не-

державну націю. Тоді М.Рудницька разом із С.Русовою дали собі слово: у ситуації, коли мирно співпрацювати з культурним світом заборонено, вони стануть “бунтарями Європи”. Український фемінізм був дійсно таким бунтівним європейським рухом, що, як і Сізіф, відкинув богів і почав рухати каміня. Як справедливо стверджує С.Павличко, “фемінізм в Україні невідворотний, як частина демократизації і модернізації суспільства та його інтелектуальної думки”, адже “жіночий рух, – як писала М.Рудницька, – діє в усіх жінках, навіть коли вони цього не знають і цього не хочуть, – навіть коли вони *на словах* його відрікаються”. Про будь-яке існування “Союзу українок” після приєднання Західної України до СРСР не могло бути й мови, зважаючи на повну несумісність патріотичного й демократичного галицького фемінізму з більшовизмом.

Проголосивши на весь світ про “вирішення жіночого питання”, радянська влада повністю нівелювала громадсько-політичні рухи жінок, експериментуючи з витвором німецьких комуністок Р.Люксембург і К.Цеткін – марксистським фемінізмом. Комуністична пропаганда зображувала сучасний західний фемінізм як хобі пересичених багатством буржуазних жінок, вона таврувала феміністські теорії за ігнорування “справжнього” ходу історії, за звеличення проблем статі над класовою боротьбою. В результаті М.Рудницька опинилася в еміграції, а історія її життя та праці заборонені й забуті співвітчизницями.

Крах тоталітарної системи в кінці ХХ ст., погіршення економічної ситуації в країні та різке зниження рівня добробуту її громадян вкрай загострили проблеми жіноцтва як соціальної групи, що виявилася значно більше дискримінованою та приниженою. Розвиток суспільної самоорганізації на шляху до створення громадянського суспільства став реальним підґрунтям розвитку *жіночого руху* в Україні.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.; Зборовська Н. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів : Вид-во ОО Василян “Місіонер”, 1999. – 336 с.; Павличко С. Чи можливий в Україні фемінізм? / С. Павличко // Фемінізм ; передм. Віри Агеєвої. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. –

С. 167-179; Рудницька М. Статті. Листи. Документи / М. Рудницька ; упоряд. : Мирослава Дядюк. – Львів : [б. в.], 1998. – 844 с.; *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939 / М. Богачевська-Хомяк. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.

Грицяк Н.В.

УПРАВЛІННЯ – діяння, яке призводить до змін стану якогось об'єкта; вплив на об'єкт, систему, процес тощо з метою збереження їх сталості або переведення з одного стану в інший відповідно до встановленої мети.

В **У.** виокремлюються об'єкт **У.** (підсистема, що керується) і суб'єкт **У.** (підсистема управління), які в сукупності складають систему **У.** Об'єкт **У.** сприймає діяння (суспільна праця та виробництво; технічні засоби: машини, агрегати, споруди; тварини і рослини; поведінка окремих людей та груп). Суб'єкт **У.** реалізує управлінські діяння на підставі прийняття управлінських рішень (органи влади та управління різного рівня, окремі посадові особи, колективні органи прийняття рішень). В **У.** виокремлюються **У.** соціальними системами, **У.** технічними системами, **У.** біологічними системами.

Цілі **У.** обумовлені законами, відповідно до яких функціонують об'єкти **У.** Формування і вибір цілей – початковий етап процесу **У.** Цілі виступають орієнтирами всієї управлінської діяльності й визначають можливі і необхідні стани об'єкта **У.** в певні інтервали часу.

Функції **У.** – результат розподілу праці в **У.**, спеціалізований вид діяльності в **У.** До функцій **У.** відносять планування, організацію, мотивацію та контроль.

Планування – визначення цілей та шляхів їх досягнення; наукове передбачення майбутнього розвитку, його результатів, соціальних та інших наслідків. Підфункції планування: прогнозування, моделювання (розроблення та аналіз альтернатив), програмування (розроблення планів дій). Результати планування: плани і система планованих показників.

Організація – формування та координація системи діяльності та управління у часі і просторі для досягнення основних цілей розвитку. Підфункції організації: організаційне проектування, департаменталізація (розподіл та групування робіт і ресурсів за певною ознакою – функціональною, продуктовою, географічною, ринковою); раціональне з'єднання та часова і просторова координація виробничих факторів; делегування по-

вноважень (визначення ступеня централізації-децентралізації, системи підпорядкування); визначення діапазону контролю; координація. Результати організації: створення структури (форми діяльності); забезпечення вертикальної та горизонтальної узгодженості діяльності у просторі та часі шляхом створення формальних і неформальних механізмів.

Мотивація – забезпечення внутрішнього спонукання виконавця до дій для досягнення цілей організації; цілеспрямовані процеси, що забезпечують ефективне вирішення завдань розвитку організації / господарського комплексу / інших об'єктів **У.** на основі визначених форм і методів впливу. Підфункції мотивації: визначення комплексу потреб та інтересів, мотивів і стимулів до діяльності, критеріїв задоволеності / незадоволеності учасників діяльності, факторів послаблення / посилення мотивації. Результати мотивації: формування моделі поведінкового процесу (цінності – потреби – інтереси – відносини – думки – дії).

Контроль – виявлення відповідності діяльності та її результатів встановленим орієнтирам; забезпечення суб'єктів **У.** інформацією про процеси розвитку організації / господарського комплексу / інших об'єктів **У.** (на основі системи організованих спостережень, вимірів, стандартів тощо), що створює підстави для втручання у перебіг зазначеного процесу з метою зміни окремих напрямів діяльності. Підфункції контролю: облік (вимірювання результатів); перевірка (спостереження, моніторинг процесів); аналіз (порівняння того, що досягнуто, з тим, що очікувалося). Результати контролю: виявлення відхилень від плану; перегляд та коригування діяльності (за необхідністю).

Основною підсистемою **У.** соціально-економічними процесами є **У.** господарським комплексом території, яке здійснюється на всіх стадіях його розширеного відтворювання та є механізмом реалізації і організації реалізації вимог усієї системи об'єктивних економічних законів.

Якщо розглядати **У.** як соціальне явище, то воно являє собою цілепокладаючий, організуючий і регулюючий вплив на власне, колективне життя, життя цілого суспільства, що справляється як безпосередньо, так і через спеціальні організації (наприклад державу).

Соціальне **У.** (**У.** соціальними системами) має своє суб'єктно-об'єктне поле, до якого мож-

на віднести діяльність політико-громадських об'єднань, поведінку окремих людей та груп, суспільну працю та економічну діяльність тощо. Соціальне У. спеціально не досліджує економічні, юридичні, політичні та інші сторони управління. Предмет вивчення соціального У. – теорія і методологія взаємодії цих наук, заснована на системному зв'язку всіх суспільних явищ у процесах їх взаємовідносин і взаємовпливів.

Соціальне У. має політичний і адміністративний аспекти. Кожен із цих аспектів має свій власний окремий об'єкт управлінського впливу, специфічну правову базу, організаційний порядок функціонування, відповідальність тощо.

Політичне У. – загальне У. з боку соціуму суспільними роботами шляхом прямої чи представницької демократії; процес узгодження інтересів і установок держави з інтересами громадянського суспільства, різних соціальних верств, прошарків і груп, суспільних об'єднань і організацій на основі пізнання та використання об'єктивних потреб розвитку соціуму. Призначення політичного У. – прийняття принципових (стратегічних) рішень за критерієм відповідності потребам певної групи населення країни / регіону / району / міста тощо.

Адміністративне У. базується на відповідній ієрархії управлінської діяльності і при організації суспільних робіт, організовує виконання політичних рішень та координацію діяльності всіх елементів системи. Призначення адміністративного У. – прийняття ефективних рішень за критерієм оптимального використання суспільних ресурсів.

Досвід У. економікою (господарським комплексом) за ринкових умов визначив схему У., яка складається з трьох ланок: державного У., регіонального У. і місцевого У. (самоврядування), кожне з яких має свої цілі, завдання і функції. Окремо виділяють У. в приватному секторі.

Основною метою У. економікою на державному рівні (*державне У.*) є створення економічно потужної незалежної держави на базі високоефективного господарського комплексу і високорозвиненої ринкової інфраструктури.

У. господарським комплексом є формою прояву глибинних відносин суспільства, в остаточному підсумку – відносин власності на засоби виробництва. Основна мета У. господарським комплексом – забезпечення безпе-

ребійного функціонування виробництва і підвищення його ефективності.

Метою *регіонального У.* є підвищення якості життя населення і забезпечення відтворення природних систем на базі ефективного комплексного економічного і соціального розвитку регіону, що досягається шляхом раціональної організації територіального господарства.

Метою У. на *місцевому рівні (місцеве самоврядування)* є самостійне або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішення питань місцевого значення територіальною громадою (жителями села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста).

У. в *приватному секторі* – У. приватними підприємствами та іншими приватними організаціями. Ознаки У. в приватному секторі: мета – отримання прибутку; менша прозорість діяльності і відкритість для зовнішнього впливу; більш тривалий час для розвитку продуктів, технологій, ринків; менша кількість демократичних обмежень.

Процес У. характеризується здійсненням *управлінської діяльності*. *Форми управлінської діяльності* – це зовнішні, постійно й типізовано зафіксовані вияви практичної активності державних органів з формування і реалізації управлінських цілей і функцій та забезпечення їх власної життєдіяльності.

Літ.: Мескон М. Основы менеджмента : пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурн. – М. : Дело, 1992. – 702 с.; Косовська Г. В. Основы менеджменту : навч. посіб. / Н. В. Косовська. – К. : Кондор, 2003. – 556 с.; *Державне управління та державна служба : словник-довідник* / уклад. О. Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2005. – 480 с.; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.; *Социологический энциклопедический словарь* / за ред. Г. В. Осипова. – М. : Издат. группа "ИНФРА М – НОРМА", 1998. – 488 с.; *Энциклопедия государственного управления в России* : в 2 т. / под общ. ред. В. К. Егорова ; отв. ред. И. Н. Барциц / отв. ред. И. Н. Барциц. – Т. 2. – М. : Изд-во "РАГС", 2008. – 520 с.

Шаров Ю.П., Чикаренко І.А.

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОМ – процес впливу суб'єкта маркетингової діяльності на елементи внутрішнього та зовнішнього

маркетингового середовища з метою підтримання певної відповідності між ними, що спрямована на досягнення маркетингових цілей організації. При цьому вплив на внутрішнє середовище має характер прямого та безпосереднього керування. Вплив на елементи зовнішнього середовища має опосередкований непрямий характер.

До об'єктів **У.м.** у внутрішньому середовищі організації зараховують: персонал організації, асортимент товарів (послуг, що надаються організацією), систему збуту та розподілу, цінову політику та систему маркетингових комунікацій. Після того як визначені ці елементи (т. зв. комплекс маркетингу), з їх допомогою справляється вплив на елементи зовнішнього середовища. Основними з них є: сукупність фактичних та потенційних споживачів (цільовий ринок), постачальники компонентів виробництва, конкуренти, посередники та контактні аудиторії. Основна мета впливу в процесі **У.м.** – досягнення маркетингових цілей організації. Зазвичай, це максимізація прибутку та збільшення вартості бізнесу. При цьому завдання керуючого об'єкта у короткотерміновій перспективі – вчасно проаналізувати характер та напрям впливів оточуючого середовища, оцінити їх та розробити систему адекватних дій у відповідь у сфері маркетингу організації. У стратегічному плані метою системи **У.м.** є створення такої системи управління в конкретних умовах функціонування підприємства (вибір параметрів, порогів чутливості, способів одержання й аналізу інформації, методів прийняття рішень і т.ін.), за якої на одиницю сукупних витрат, включаючи витрати на маркетинг, буде досягтися максимум результату.

Система **У.м.** містить у своєму складі такі елементи підсистеми: 1) одержання інформації, її аналізу; 2) формування цілей маркетингу (планування); 3) організації практичної реалізації маркетингових рішень; 4) контролю. Рішення у сфері **У.м.** розглядаються у трьох основних аспектах:

- маркетингове управління організацією (як концепція, спосіб мислення);
- управління маркетинговою функцією (організація, планування й контроль діяльності);
- управління попитом (цільовий ринок, комплекс маркетингу).

До особливостей **У.м.** відносять імовірний характер більшості конкретних аспектів мар-

кетингової діяльності організації, які необхідно заміряти й прогнозувати. Для цього використовують особливі методи (від простих спостережень до доволі складних за процедурою маркетингових досліджень). Особливістю маркетингових рішень є наявність численних ризиків. Це вимагає оцінки й визначення шляхів їх подолання. Особливості прийняття рішень у процесі **У.м.** пов'язані також з реалізацією управлінського впливу на поведінку споживачів через складний механізм свідомості. Зокрема: оцінкою психологічних реакцій покупця; моделюванням заходів психологічної орієнтації й переконання; визначенням меж психологічного захисту.

У процесі **У.м.** розрізняють рівень стратегічного й тактичного управління.

Стратегічний рівень стосується визначення та вибору загальних напрямів діяльності організації на ринку в перспективі з урахуванням конкретних цінностей цією організацією. Рефлексивне поведіння на ринку визначається залежно від поведінки конкурентів, політичного середовища, економічної ситуації та ін. Це дозволяє коригувати власні стратегічні рішення з управління для досягнення більших результатів.

Маркетингова стратегія спирається на визначену стратегію поведінки організації та передбачає створення стратегічного плану маркетингових заходів. Зазвичай розробка стратегій досить дорога й вимагає високого професіоналізму. Тактичне **У.м.** передбачає формування системи підпорядкованих планів та конкретних заходів, що спрямовані на реалізацію маркетингових стратегій.

Значення розуміння процесів **У.м.** у практиці органів державного управління посилюється з розширенням використання універсальної концепції маркетингу та формуванням системи державного маркетингу.

Літ.: Армстронг Г. Введение в маркетинг = Marketing: An Introduction / Г. Армстронг, Ф. Котлер. – 8-е изд. – М. : Вильямс, 2007. – С. 832; Основы маркетинга / Ф. Котлер, В. Вонг, Дж. Сондерс, Г. Армстронг. – 4-е европ. изд. – М. : Вильямс, 2007. – С. 1200; Котлер Ф. Маркетинг, менеджмент / Ф. Котлер. – СПб. : Питер, 2009. – С. 31; Коротков А. В. Управление маркетингом / А. В. Коротков, И. М. Синяева ; под ред. А. В. Короткова, И. М. Синяевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 463 с.

Ромат С.В.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ (англ. *risk management* – ризик-менеджмент) – цілеспрямована безперервна діяльність з вибору та реалізації найкращого з можливих способів зменшення ризиків до прийнятного рівня при заданих обмеженнях на ресурси і час. Основною метою **У.р.** є забезпечення максимальної ефективності управління ризиками. Завдання **У.р.** полягають у профілактиці виникнення ризиків, мінімізації збитків, що спричинені ризиками, максимізації ймовірності досягнення встановлених цілей, захисті об'єкта ризику від можливих нинішніх чи майбутніх небезпек.

Функції **У.р.**: діагностична функція, що передбачає діагностування “проблемних зон” та впливів факторів ризику; функція зворотного зв'язку, наявність якої дає змогу оперативно і змістовно впливати на хід виконання рішення, а відсутність призвести до прийняття помилкових рішень; функція орієнтування, завданням якої є постійне відслідкування ризиків і зосередження уваги керівництва і виконавців насамперед на “проблемних зонах”; корегуюча функція, яка відповідальна в ході управління ризиками за здійснення корегування цілей, засобів та інструментів досягнення цих цілей; стимулююча функція, яка пов'язана з процесом залучення до управління ризиками всіх його учасників. Залежно від величини ризику **У.р.** зводиться до: уникнення ризику (застосовується у випадках, коли наслідки управлінського рішення можуть спричинити більші втрати); мінімізації ризику (передбачає зменшення вірогідності негативних наслідків рішень); прийняття ризику (застосовується, коли ризик неминучий); передачі ризику (найчастіше шляхом укладення договорів здійснюється часткова або повна передача відповідальності за нього третім особам при збереженні існуючого рівня ризику).

Ризик-інструментарій досить широкий. Залежно від ризиків, якими необхідно управляти, використовуються такі **методи У.р.**: адміністративні, правові, організаційні, економічні, дисциплінарні, соціальні, психологічні, технічні, технологічні, компенсаційні, наукові тощо.

Процес **У.р.** складається з етапів: встановлення цілей **У.р.** та планування процедур управління ризиками для даної організації чи проекту, ідентифікація ризиків (визначення джерел та факторів ризиків), аналіз ризиків

(складення повного переліку ризиків, їх характеристики, можливий вплив), якісна та кількісна оцінка ризику (оцінка потенційних наслідків конкретної події, оцінка ймовірності події), реагування на ризик (визначення й оцінка варіантів, планування заходів реагування, розподіл відповідальності), оцінка досягнутих результатів і корекція ризик-стратегії.

У.р. – це не тільки наука, але й мистецтво. Чим більш нестандартним є завдання, тим важливіша роль мистецтва в **У.р.** Тому ефективність **У.р.** може бути підвищена не тільки за рахунок застосування наукових методів, а й творчих підходів.

У результаті **У.р.** відповідальною особою приймається оптимальне рішення, що зменшує або повністю ліквідує ризик виникнення небезпечної ситуації методами, які:

- засновані на використанні найбільш повної наукової, економічної і технічної інформації;
- враховують комплексні дані про наявні шкідливі впливи і беруть до уваги можливість виникнення інших небезпечних ситуацій та їх наслідків;
- доцільні з точки зору пропорційності витрат та отриманих результатів;
- орієнтовані передусім на запобігання виникненню небезпечних ситуацій, а не на контроль за вже існуючими;
- схильні до використання альтернатив командно-адміністративним методам там, де це можливо;
- враховують політичні, соціальні, правові та культурні особливості в кожному конкретному випадку;
- передбачають заохочення за впровадження інновацій, аналіз даних та проведенні дослідження.

Стратегічне У.р. являє собою діяльність з розробки стратегії розвитку організації, підприємства чи органу державної влади на основі системного аналізу екзогенних та ендогенних факторів ризику, стратегічного планування, прогнозування майбутніх подій. Ефективне **У.р.** передбачає наявність послідовних положень (які відображають цілі організації, бажані результати), процесів (які визначають поточну діяльність організації), кваліфікованого персоналу і систем контролю. Значні недоліки в одному або кількох із цих компонентів розглядаються як недоліки в **У.р.**

Літ.: Хохлов Н. Управление риском / Н. Хохлов. – М. : Юнити-Дана, 1999; *Экономические механиз-*

мы управления рисками чрезвычайных ситуаций / МЧС России. – М. : ИПП “Куна”, 2004; *Муравьева Е.* Прикладная техносферная рискология. Экологические аспекты / Е. Муравьева, В. Романовский. – Казань : [б.и.], 2007; *Вітлінський В.* Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч.-метод. посіб. / В. Вітлінський, П. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. *Риск-менеджмент* : учебник / В. Вяткин, И. Вяткин, В. Гамза и др. – М. : Издат.-торг. корпорация “Дашков и Ко”, 2003; *Актуальні проблеми оцінки ризиків і загроз національній безпеці в контексті євроатлантичної інтеграції України.* Вип. 9 / за заг. ред. Акад. НАН України В. Горбуліна. – К. : ДП “Євроатлантикінформ”, 2005; *Черкасов В.* Проблеми риска в управленческой деятельности : монография / В. Черкасов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1999.

Білявська О.Б.

УПРАВЛІННЯ СЛУЖБОВОЮ КАР’ЄРОЮ – заходи, що вживаються кадровою службою організації щодо планування, організації, мотивації і контролю службового зростання працівника виходячи з цілей, потреб і можливостей його та організації. Термін “кар’єра” (від фр. *carriere* та італ. *carriera* – біг) у загальному розумінні означає успішне просування в галузі суспільної, службової, наукової та іншої діяльності. Заходи з **У.с.к.** сприяють відданості працівника інтересам організації, підвищують продуктивність праці, зменшують плинність кадрів і більш повно розкривають здібності людини. Засобами реалізації плану розвитку та **У.с.к.** є: успішне виконання посадових обов’язків; професійний та індивідуальний розвиток; ефективне партнерство з керівником; помітний внесок у діяльність організації; партнерство з кадровою службою.

В англосаксонських країнах, зокрема у США, особлива увага приділяється соціально-психологічним аспектам управління. Тут робиться наголос на залученні в органи управління психологів і соціологів та підготовці їх до специфічної діяльності управління кадрами. Служби управління персоналом виконують такі найважливіші завдання, як: соціально-психологічна діагностика; аналіз і регулювання групових та особистісних взаємин, стосунків керівника і підлеглих; управління виробничими і соціальними конфліктами, стресами; інформаційне забезпечення системи кадрового управління; управління зайнятістю; оцінка й добір кандидатів на вакантні посади; аналіз кадрового потенціалу

та потреби в кадрах; кадровий маркетинг; планування і контроль ділової кар’єри; професійна та соціально-психологічна адаптація працівників; управління трудовою мотивацією; регулювання правових питань трудових відносин; дотримання вимог психофізіології, ергономіки та естетики праці.

Для успішного здійснення функції управління людськими ресурсами слід виходити з трьох послідовних стадій: *стратегічне управління* (розробка кадрової політики, прогнозування й перспективне планування потреби в кадрах, їх підготовка й підвищення кваліфікації, методичне та нормативне забезпечення кадрової роботи); *оперативне управління* (поточна діяльність кадрових служб, навчальних закладів щодо виконання норм законодавства й запланованих заходів); *контроль* (аналіз ефективності управління державною службою). До функцій головної служби персоналу слід віднести: формування напрямів персональної політики; розгляд звернень працівників; управління соціальними програмами; координацію роботи підрозділів щодо добору кадрів; вироблення і реалізацію програм перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів; методичну допомогу лійним керівникам; розроблення стратегії і методик добору кадрів; контроль за дотриманням законодавства, до функцій підрозділів служби персоналу – визначення кадрових потреб підрозділу; участь у відборі та організаційній соціалізації нових працівників; роз’яснення кадрової політики організації працівникам підрозділу; допомогу керівникам у виконанні управлінських функцій; початковий розгляд звернень персоналу.

Літ.: *Управління суспільним розвитком* : словниковий довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка ; уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Савченко В. А.* Управління розвитком персоналу : навч. посіб. / В. А. Савченко. – К. : КНЕУ, 2002; *Малиновський В. Я.* Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – 2-ге вид. допов. та переробл. – К. : Атіка, 2003.

Михненко А.М.

УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ – узагальнюючий показник, що характеризує співвідношення одержаних суспільством кінцевих результатів та сукупних витрат на його досягнення, покликаних забезпечити їх високу ефективність. Ефективність реалізації **У.с.р.** насамперед пов’язана з

відповідними ресурсами – наявними матеріальними, духовними, енергетичними та іншими реальними можливостями, які суб'єкти суспільного управління використовують для забезпечення керуваності інших учасників суспільних відносин з метою досягнення цілей розвитку. Виділяють такі типи ресурсів: економічні, фінансові, матеріально-технічні, кадрові, організаційні, інформаційні. Можна також розглядати й інші типи ресурсів. Зокрема: геополітичні ресурси – це можливості географічного положення держави, регіону, території; культурні ресурси, до яких слід віднести духовні цінності, знання, вірування, управлінську культуру, освітній рівень; правові ресурси, що засновані на правосвідомості громадян країни і характеризуються якістю законів та підзаконних актів, їх виконанням, дотриманням режиму законності; мотиваційні ресурси, що характеризують здатність підвищення або пониження соціального статусу як суспільно значущої ролі людини відповідно до соціальної стратифікації; силові ресурси – це засоби і апарат силового впливу тощо.

У.с.р. володіє численними чинниками впливу й супроводжується великою імовірністю ризиків. Серед чинників впливу виділяють три базові групи: 1) економічні, які пов'язані з організаційними ресурсами: грошовими, людськими, матеріальними, часовими; 2) технічні – нормативна регламентація, структурна побудова, інформаційне забезпечення; 3) соціальні – досвід керівника і виконавців, здатність швидко орієнтуватися в екстремальних умовах, знання (передусім спеціальні), кваліфікація і т.ін.

У.с.р. ґрунтується на двох основних формах суспільного розвитку – еволюційній та революційній. Еволюційна форма передбачає повільні, поступові зміни у соціальній системі або її елементах. Революційна – якісні зрушення в усіх суспільних структурах, що здійснюються шляхом докорінної перебудови суспільних відносин і соціальних інститутів. Важливу роль у забезпеченні стабільності суспільного розвитку відіграють суспільні реформи та стратегічне управління. Передбачувані зміни, нововведення та перетворення стимулюють розвиток. Саме тому поліпшення системи **У.с.р.** на основі демократизації суспільних відносин забезпечує найкращі результати у вдосконаленні суспільства та прискоренні його розвитку.

Співвідношення у змінах реформування й революції слід розглядати як співвідношення активних еволюційних процесів та революцій, що зумовлюється конкретно-історичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема своєрідністю, станом і співвідношенням різноманітних соціальних прошарків, страт суспільства, його різномасштабних соціальних груп у кожній країні і в міжнародному масштабі.

Для кожної держави як цілісної системи найбільш небезпечними є періоди переходу від однієї до іншої стадії розвитку, коли різні суспільні групи мають різну ціннісну орієнтацію, що зумовлює внутрішні конфлікти.

У.с.р., як правило, супроводжується різноманітними трансформаціями та модернізаціями. В **У.с.р.** трансформація проявляється як перехід до нових принципів управління й завжди супроводжується нестандартними змінами. Вона найчастіше починається за існуючої організаційної структури, а завершується досягненням якісно нового рівня управління. Модернізація спрямована на впровадження нових форм суспільного буття, перехід від традиційного суспільства до відкритого, від індустріального – до постіндустріального (інформаційного), від тоталітарного й авторитарного – до демократичного.

Процес модернізації, на думку відомого західного політолога С.Блека, проходить кілька стадій: а) усвідомлення мети; б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; в) період трансформації; г) інтеграція суспільства на новій основі.

Модернізація включає насамперед удосконалення політичних структур і механізмів соціально-політичного розвитку. Пріоритетними проблемами цього напрямку вважаються: упорядкування геополітичного простору через утворення національних або федеративних держав, централізацію та децентралізацію влади; здатність держави до структурних змін в усіх сферах суспільного життя зі збереженням стабільності та внутрішньої консолідації суспільства; залучення широких мас населення до участі в політичному процесі і встановлення політичної демократії; удосконалення соціально-політичних механізмів та рушіїв модернізації – ролі і функцій держави, структури і взаємодії інститутів, діяльності соціальних суб'єктів оновлення (модернізаторської еліти, зацікавлених соціальних груп, політичних лідерів);

політична соціалізація особи, спрямована на розширення її політичної участі, утвердження як неперехідної цінності людського виміру політики.

Сучасна теорія розглядає модернізаційний процес у тому чи іншому суспільстві як свідому установку держави на здійснення якісних перетворень не калькуванням досвіду передових країн, а шляхом поєднання найбільш поширених політичних структур, інститутів, цінностей, які мають універсальний, загальний характер, з традиційною специфікою певних суспільств.

На практиці виділяють дві кардинально протилежні форми реалізації ідеї модернізації, які значною мірою залежать від типу політичних систем і політичної влади. В одному випадку обираються репресивні засоби, коли суспільство насильницьким шляхом заганається в нову модернізовану реальність. У другому випадку колективними та індивідуальними зусиллями створюються можливості для вдосконалення суб'єктів і рушіїв модернізаційного процесу, забезпечуються умови і стимули прискореного розвитку суспільства, набуття якостей свободи, компетентності, творчості та відкритості.

Якщо стан розвитку суспільства характеризується високим рівнем інноваційності, зростанням показників освітнього рівня робочої сили (у т. ч. кількості вищих навчальних закладів), наявності технопарків, технополісів, техноінкубаторів, науково-дослідних, проектних та інших організацій, які займаються науковою діяльністю та впровадженням її результатів, то можна говорити про науково-технічний прогрес.

Ус.р. часто гальмується і навіть на певний час переривається такими явищами, як криза та стагнація. Ці явища свідчать про необхідність пошуку нових джерел суспільного розвитку, змін у процесах суспільної самоорганізації.

Криза як соціально-політичний феномен проявляється через тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи; значне поглиблення і загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості; розриви у функціонуванні будь-якої соціальної системи з позитивним чи негативним для неї наслідком. Соціальні системи переживають багато різних видів криз, у т. ч. й політичних, які є, у свою чергу, багатоманітними і включають, зокрема, кризи конк-

ретної політики, влади в цілому, уряду, парламенту, кризи відносин між гілками влади, довіри тощо.

Криза в будь-якому разі означає, що існуюча система досягла межі, далі якої вона існувати або рухатися (розвиватися) не може, вичерпала ресурси та смисл існування, наразилася на суцільний спротив ззовні, серйозні перешкоди.

Стагнація – це стан, що характеризується зупинкою у розвитку, застоєм, згортанням змін, розпадом соціально-економічної інфраструктури, тенденцією до економічного та політичного регресу. Відомим шляхом виходу із стагнації є проведення реформ, масштаб яких залежить від ступеня їх поширення на різні сфери суспільного життя. Велику роль у запобіганні негативним явищам у процесі суспільного розвитку відіграють прогнози, які можуть бути політичними, економічними, соціальними, технологічними тощо. Діяльність політиків постійно супроводжують політичні прогнози. У роботі урядів стало нормою здійснювати прогнози економічного і соціального розвитку країни, її регіонів, окремих територій, що здебільшого розробляються на довгострокову (більше п'яти років) та середньострокову (до п'яти років) перспективу та містять: аналіз соціально-економічного розвитку за попередній період і характеристику основних проблем економіки та соціальної сфери; опис стану використання природного, виробничого, трудового, наукового потенціалу, екологічної ситуації; прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів та послуг; можливі напрями вирішення проблем розвитку економіки і соціальної сфери; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку і пропозиції щодо заходів для їх досягнення; основні показники соціально-економічного розвитку; висновки щодо тенденцій розвитку економіки та ін.

Літ.: Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986; Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. П. Горбатенко. – К. : Видавн. центр "Академія", 1999; *Управління суспільним розвитком*. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, С. О. Борисевич. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика* : монографія / А. М. Мих-

ненко (кер. авт. кол.). – К. : НАДУ, 2009; *Щокін Г.* Управління суспільним розвитком: загальна концепція / Г. Щокін. – К. : МАУП, 2005.

Михненко А.М.

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА – частина загальної культури суспільства, яка розглядається як єдність управлінських знань, цінностей, управлінських та організаційних відносин на певному етапі розвитку суспільства, управлінської діяльності. Елементи **У.к.**: управлінські знання (теорії управління, відповідна свідомість, настрій); суспільні відносини, насамперед управлінські та організаційні, у яких матеріалізуються знання, норми, цінності суспільства і в процесі соціалізації особистості стають надбанням культури кожного; управлінська діяльність, яка має творчий характер і дозволяє також трансформувати норми й цінності суспільства в мотиви особистої поведінки, у стійкі риси особистості, формувати саму особистість як самостійний суб'єкт управління. У системі державного управління функціонування **У.к.** відбувається на двох рівнях: рівень політичного управління та рівень адміністративного управління, представлений державною службою. **У.к.** виконує такі функції: ціннісну – як система координат у відносинах об'єкта і суб'єкта управління; пізнавальну – як засіб пізнання учасників управлінського процесу; гуманістичну – розвиток творчого потенціалу учасників управлінського процесу; інформаційну – трансляція управлінського досвіду, забезпечення зв'язку між поколіннями; нормативно-регулюючу – виступає засобом соціального контролю за поведінкою учасників управлінських процесів. Виділяють три типи **У.к.**: 1) адміністративно-командна – ґрунтується на домінуванні адміністративного права і державних структур. Такий тип культури характерний для тоталітарних режимів; 2) інформаційно-аналітична – передбачає домінування інформаційних технологій та комп'ютерних систем. Тут пріоритетним є технократичний компонент; 3) соціально орієнтована – головним суб'єктом виступає людина, перевага віддається розкриттю творчого потенціалу. Основою нової інтегральної **У.к.** виступає соціально орієнтована культура, заснована на принципах гуманізму, захисту, відтворення і розвитку як природи, так і людини. Важливою складовою **У.к.** виступає управлінський інтелект, що формується на основі

особистого досвіду, на основі наукових знань і є складовою частиною інтелектуальної власності. Важливою рисою управлінського інтелекту є здатність до рефлексії, потреба в постійному вдосконаленні.

Літ.: *Гаєвський Б. А.* Культура державного управління: організаційний аспект : монографія / Б. А. Гаєвський, В. А. Ребкало. – К. : Вид-во УАДУ, 1998; *Державний службовець в Україні (пошук моделі)* / Н. Р. Нижник, В. В. Цветков, Г. І. Леліков та ін. – К. : Ін-Юре, 1998; *Нижник Н. Р.* Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе : монографія / Н. Р. Нижник. – К. : [б. и.], 1995; *Ясин Е. Г.* Культура и инновации: к постановке проблемы / Е. Г. Ясин, Н. М. Лебедева. – М. : Форсайт, 2009; *Пригожин А. И.* Современная социология организаций / А. И. Пригожин. – М. : [б. и.], 1999.

Михненко А.М., Пантелейчук І.В.

УПРАВЛІНСЬКІ ПАТОЛОГІЇ – недоліки в управлінні, що набули хронічного характеру. Термін “**У.п.**” вжитий російським ученим А.І.Пригожиним для позначення певного класу феноменів, що стійко відтворюються та проявляються в різних поколіннях керівників. Поширеною **У.п.** є розрив між рішеннями та їх виконанням. Причина цього полягає як у низькій виконавській дисципліні, так і в недоліках самих рішень, причому вплив на невиконання рішень розподіляється між ними приблизно порівну. Для боротьби з цим явищем необхідний ретельний аналіз можливостей і труднощів реалізації рішень, співвідношення сил, що сприяють і протистоять їм, імовірність ризику, можливої зміни умов ще на стадії підготовки та прийняття рішень.

Для того щоб не отримати ефект інверсії, тобто стан, коли результат управлінського впливу виявляється протилежним меті, необхідна багатоваріантна розробка рішень та вибір з-поміж них альтернативи, що найбільше задовольняє цілі та умови реалізації. Здійсненість управлінського рішення є найважливішим показником керованості програми і проектів. Часто робиться спроба створювати організацію або підрозділ для управління програмами. Але слід пам'ятати, що в організацій свої цілі та існують межі між ними, які тільки ускладнюють справу та призводять до зайвих узгоджень. Саме функції організації повинні визначати її структуру, а не навпаки. Тобто структура необхідна тільки тією мірою та в тому вигляді, у яких вона найкраще забезпечує ви-

конання визначених для організації функцій. Шлях запобігання такій патології – це уникнення зайвих структурних рішень щодо організаційних проблем та завдань. Треба намагатися завжди, якщо це можливо, замість структур створювати механізми реалізації. Наведемо деякі інші феномени, які є найбільш поширеними або суттєвими за впливом і негативними наслідками. Серед них такі: зростання без розвитку як наслідок нездатності до змін, неприйняття очікуваних нововведень або невміння їх здійснювати; превалювання процедур та особистісного розуміння справи над цілями (найгірший прояв бюрократії); використання ресурсів організації у власних, корисливих, цілях; невідповідність займаним посадам, інакше кажучи, неспроможність осіб виконувати доручені їм функції; формування рішень відповідно до очікувань вищестоящих керівників або певних сил (лобіювання у гіршому розумінні); прийняття рішень-антонімів на кшталт “об’єднати – роз’єднати”, “централізувати – децентралізувати”; маніпулювання фактами, їх фільтрація залежно від ситуації і особистих потреб та інтересів; імітація раціонального аналізу, за яким приховуються хибні підходи та помилки в управлінні; втрата керованості внаслідок погіршення відносин з підлеглими, надмірної їх чисельності; перевантаження їх великим обсягом завдань та інформації; слабка вмотивованість праці персоналу; посилення розбіжностей між формальною та неформальною структурами організації; виникнення конфліктів; дублювання існуючого організаційного порядку в наказах, розпорядженнях, інструкціях, тобто фактично віднесення до обов’язкових тільки тих із них,

що підкріплюються нагадуванням; відчуження працівників від прийняття та реалізації рішень, відсутність в їхній діяльності творчості; прийняття рішення, доручення всупереч заведеному організаційному порядку без залучення нижчестоящих керівників, тобто неповне використання наявного управлінського ресурсу; концентрація уваги в роботі керівників з підлеглими на оцінці недоліків, а не досягнень; фактор емоційного впливу на рішення, небажання визнавати власні помилки. Позбавлення від зазначених вище недоліків є одним із головних завдань реформування існуючої системи державного управління.

У.п. характеризуються значною різноманітністю і можуть бути класифіковані наступним чином: місце в системі управління, ідентифікація дії суб’єкта, тип суб’єкта, соціальний час, походження, можливість усунення.

Класифікація У.п. державного управління

Підстава класифікації	Види деформацій, їхня характеристика
Місце в системі управління	Функціональні – являють собою деформацію основних функцій державного управління, що приводить до зростання його дисфункціональності; структурні – різного роду структурні деформації, найчастіше гіпертрофованість окремих ланок структури; організаційні – перекося організації державної влади й управління, найчастіше виявляється в надмірній твердості або нечіткості організаційних структур; програмні – помилки стратегій, програм, планів і прогнозів, найчастіше у вигляді ресурсної незабезпеченості й відсутності систем управління програмами; ментально-культурні – неадекватність ментальності й управлінської культури, помилковість тієї філософії й ідеології державного управління, що застосовується
Ідентифікація дії суб’єкта	Злочини – пов’язані з усвідомленим або неусвідомленим порушенням закону; прорахунки – пов’язані з помилковими діями
Тип соціальних форм	Бюрократизація – роздутість і заплутаність апарату управління, багатописання, підміна законів підзаконними актами, тяганина, консерватизм, неприступність, протекціонізм; корупція – використання службового становища з метою особистої наживи; порушення прав людини – різні аспекти порушення прав і свобод громадянина органами та посадовими особами державного управління і місцевого самоврядування; руйнування системи управління – свідомі або неусвідомлені дії, що призводять до втрати організованості, припинення функціонування системи управління, її розпаду; зниження ефективності системи управління, дезорганізація, деморалізація, демотивація – дії, що приводять до погіршення результативності функціонування системи, зниження організованості, рівня корпоративної моралі та мотивації
Тип суб’єкта	Командні – є результатом командної діяльності або бездіяльності; персональні – виникають завдяки діяльності або бездіяльності керівника
Соціальний час	Утопізація – втілення в сьогоденні утопічних моделей майбутнього; неадекватна актуалізація – актуалізація того, що не є актуальним; ретрорізація – втілення в сьогоденні безперспективних моделей минулого, що гальмують розвиток нововведень
Джерело походження	Власні – викликані діями суб’єктів управління, національними особливостями системи державного управління; далекі впливи – викликані негативними впливами суб’єктів або факторів глобального співтовариства
Можливість усунення	Принципово нездоланні – не можуть бути усунуті із суспільної системи через їхню генетичну зумовленість; принципово переборені – можуть бути переборені при виникненні більш сприятливих впливів і відповідної активності суб’єктів управління

Серед причин **У.п.** державного управління як галузі практичної діяльності найбільш важливими є його надмірна політизація. Нині, як ніколи, істотно посилилася залежність державного управління від полі-

тичної кон'юнктури. Періодичні зміни владних команд щоразу завершуються "чисткою" державного апарату не за принципом професіоналізму, а за принципом "замінимо чужих на своїх", що веде до поступового усунення з державної служби фахівців.

Розробка технологій подолання **У.п.** державного управління є нині одним із найбільш актуальних завдань державного управління як галузі науки. Ефективними шляхами подолання **У.п.** є: їх системне дослідження інструментарієм практично всіх соціально-гуманітарних наук, побудова їхньої концепції, налагодження системи моніторингу; формування в суспільстві уявлення про досягнення державного управління, особливо в країнах Європейського Союзу, про нормативно-правове регулювання управлінської діяльності; налагодження системи внутрішнього і зовнішнього контролю в органах державного управління та органах місцевого самоврядування, особливо контролю з боку громадянського суспільства; проведення цілеспрямованої кадрової політики у сфері державної служби, що включає добір, професійне навчання, розміщення і просування кадрів тощо.

Літ.: Будзан Б. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б. Будзан. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001; Кравченко А. И. Социология управления: фундаментальный курс : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. И. Кравченко, И. Ю. Тюрина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академ. проект, 2005; Пригожин А. И. Организации: системы и люди /А. И. Пригожин. – М. : ИПЛ, 1983; Социальные отклонения. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Юрид. лит., 1989.

Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІНСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ – різновид соціальних технологій, сукупність методів та процесів управління, а також науковий опис способів управлінської діяльності, у т. ч. управлінських рішень для досягнення цілей організації. **У.т.** розвиваються шляхом типізації управлінських ситуацій, виділення найбільш характерних процедур і операцій. Управління – це сфера найбільш широкого використання соціальних технологій, тому що в ній дуже гостро стоїть проблема оптимальності дій. У

цій сфері протягом багатьох століть концентрувався досвід та знання технологізації діяльності. Особливо інтенсивно вони розпочали свій розвиток на початку ХХ ст. із виникненням наукового менеджменту. Його класики Фр.Тейлор, А.Файоль, Г.Емерсон, Г.Форд не тільки зробили значний внесок у визначення основних принципів наукового менеджменту, а й в технологізацію управління. Так, Фр.Тейлор сформулював підходи до раціоналізації та операціоналізації управління працівником, заклавши систему цехового менеджменту. А.Файоль визначив суть та технології адміністративного управління. Г.Емерсон сформулював дванадцять принципів управлінської продуктивності праці, що підштовхнуло розвиток **У.т.** Особливо значний внесок у практику технологій менеджменту зробив Г.Форд, який створив першу успішно функціонуючу промислову компанію.

Розвиток **У.т.** в СРСР та Україні гальмувався адміністративно-командною системою управління, несприйняттям принципів ринкової регуляції та західного менеджменту. Тому **У.т.** розвивалися значною мірою тільки у сфері адміністративного управління. Нині в умовах становлення ринкової економіки та розвитку демократії формуються нові передумови технологізації управління, серйозні завдання проведення адміністративної реформи, модернізації управління, збагачення його досягненнями світової цивілізації.

Світ **У.т.** такий великий і різноманітний, що для його опису потрібні десятки книжок та спеціальних наукових досліджень. Наведемо тільки загальну їх класифікацію, використовуючи основні елементи системи управління. Усі **У.т.** діляться на цілісні та часткові. Перші включають у себе другі, напр., технологію розробки рішень методом "мозкового штурму".

Таблиця 1

Основа класифікації	Види управлінських технологій
Об'єкти управління	Виробничо-економічне управління, державне управління, місцеве самоврядування, управління соціально-культурною сферою тощо
Суб'єкти управління	Діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадсько-політичних організацій, підприємства тощо
Механізм управління	Соціально-економічне ринкове управління, організаційне, адміністративне управління, соціально-культурне управління тощо
Види організаційних структур	Лінійні, функціональні, лінійно-функціональні тощо
Структури управлінського циклу	Цілісні, часткові
Стиль управління	Авторитарні, ліберальні, демократичні тощо.
Тип процесу управління	Детерміноване управління, ефективне управління, антикризове управління, інноваційне управління, ситуативне управління, пошукове управління
Етапи розвитку технологій	Проектування організації, перевірки та впровадження, управління

Класифікація частково-управлінських технологій

Основа класифікації	Види управлінських технологій
Формування цілей та завдань	Побудова "дерева цілей", стратегічного планування
Розробка та прийняття управлінських рішень	"Мозоковий штурм", нарада, управління ризиком, процедури прийняття рішень
Організація	Побудова організації, безпека організації, управління організацією
Контроль	Контролінг, аудит
Кадри	Управління персоналом, підготовка кадрів, просування кадрів, формування команди, нарощування та реалізації людського капіталу
Документи та інформація	Документування та документообіг, побудова та робота інформаційних систем
Ресурси	Фінансова діяльність, оптимізація, інновації, маркетинг, аналіз користі та витрат

Технологічний характер мають етапи управлінської дії.

Таблиця 2 лузевих, міжтериторіальних, проблемних цільових програм різного рівня; розроблення в межах державного апарату науково обгрунтованих технологій підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень; розвиток технологій для організаційних форм управлінської діяльності; розроблення технологій зворотних зв'язків управлінських процесів.

Літ.: *Актуальные проблемы разработки и внедрения социальных технологий в трудовых коллективах.* – М. :

Таблиця 3

Технологічний зміст етапів управлінської дії

Етапи	Технологічний зміст
Аналітичний	Інформаційний та ситуаційний аналіз, визначення управляючої дії, прогнозування та моделювання необхідних дій, визначення кадрового підкріплення прийнятого рішення, аналіз засобів та технологій виконання рішення, визначення обсягів витрат ресурсів, визначення термінів виконання, створення плану дій, аналіз очікуваних результатів, оцінка ефектів від рішення
Організаційний	Розробка організаційних та правових документів, забезпечення нормативних умов рішення, обговорення та прийняття організаційних та правових документів, організація, забезпечення та виконання рішень, безпосередня реалізація організаційних дій, плану дій
Результуючий	Контроль виконання та оперативне інформування, оцінка ефективності й результатів управлінської діяльності, узагальнення проведених управлінських дій, оцінка нової управлінської ситуації

Управлінська діяльність поділяється на послідовно взаємопов'язані процедури та операції, які виконуються більш-менш одночасно та мають за мету досягнення максимального рівня ефективності. У цьому ракурсі основними вимогами до У.т. є ефективність, оперативність, своєчасність, простота, доступність як для керівників, так і для виконавців, відкритість, відповідність нормам та законам, гуманність тощо.

Серед основних тенденцій розвитку У.т. найбільш рельєфними є: зростання уваги до людського капіталу, людських ресурсів організації; У.т. розглядаються як ефективні інструменти реалізації інновацій, забезпечення динаміки об'єкта; спостерігається демократизація систем управління за всіма аспектами; У.т. отримують гнучкість, варіативність, перетворюються на специфічні різновиди управлінських комп'ютерних технологій; базуються на інформаційно-аналітичних технологіях тощо. Актуальними напрямками удосконалення У.т. державного управління є: забезпечення належної організованості, необхідної регламентації та ефективності розвитку міжга-

луги. *Социальные технологии в управлении общественными процессами / Л. И. Дядченко.* – Белгород : Центр соц. технологий, 1993; *Иванов В. Н. Социальные технологии в современном мире / В. Н. Иванов.* – М. : Славян. диалог, 1996; *Иванов В. Н. Социальные технологии : учеб. пособие / В. Н. Иванов, В. И. Пагрушев ; Акад. наук социал. техно-*

логий и мест. самоуправления. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Муницип. мир, [б. г.]; *Князев В. Н. Технология как предмет социально-философского исследования : дис. ... д-ра филос. наук / В. Н. Князев.* – К. : [б. и.], 1991; *Лем Ст. Сумма технологии / Ст. Лем.* – М. : Мир, 1968; *Марков М. Технология и эффективность социального управления / М. Марков.* – М. : Прогресс, 1982; *Пагрушев В. И. Введение в теорию социальных технологий / В. И. Пагрушев.* – М. : Изд-во "ИКАР", 1998; *Подшивалкина В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В. И. Подшивалкина.* – Кишнев : [б. и.], 1997; *Социальные технологи : толковый слов. / отв. ред. В. Н. Иванов.* – М. ; Белгород : Луч – Центр соц. технологий, 1995; *Стефанов Н. Общественные науки и социальная технология / Н. Стефанов.* – М. : Прогресс, 1976; *Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий : учеб. пособие / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков.* – К. : МАУП, 2004.

Сурмін Ю.П.

УТИЛІТАРИЗМ – принцип, відповідно до якого моральна цінність діяльності, вчинку, рішення визначається його корисністю (задоволення, яке він приносить найбільшій чисельності людей).

Поняття “У.” введено в науковий обіг Ф.Хатчесоном (“Дослідження походження наших ідей про прекрасне і чесноти” (1725)) та Д.Міллем (“Utilitarianism” (1861)). Останній вважається головним представником утилітаристичного напрямку. У своїй теорії У. Д.Мілл виходив із доцільності розмежування понять “евдемонізм” та “У.”, що в кінцевому результаті зводилось до розуміння користі через можливість отримання насолоди. Він поставив такі питання: 1) у чому полягає сутність принципу користі; 2) як конкретизується санкціонування принципу користі; 3) якими мають бути докази обґрунтування користі; 4) який взаємозв’язок між поняттями “користь” і “справедливість”.

Методологічні основи У. містяться у працях мислителів різних історичних періодів – від Сократа, Епікура до Бентама. Класичне формулювання У. належить останньому – моральне те, що приносить найбільше щастя найбільшій чисельності людей. Погляди вчених на У. не збігаються у поняттях – що вважати максимально корисним: задоволення чи страждання. У Новий час під поняттям У. розуміється механізм реалізації чеснот, який слугує досягненню щастя (найвища форма задоволення), його критерієм є корисність чеснот. Ці чесноти визначають діяльність людини і залежать від трьох видів законодавства: божественного, цивільного та суспільного, яким людина підпорядковується через його корисність (Дж.Локк). Прагнення до задоволення нерозривно пов’язується з можливістю реалізації суспільного блага (К.Гельвецій, П.Гольбах). Можливість досягнення суспільного блага є критерієм моральності (Д.Юм). Завдяки постійному впливу розуму на відчуття бажання і небажання у людини розвивається здатність виробляти моральну оцінку, здатність, яка є найвищою метою діяльності всебічного вдосконалення людського суспільства (Бенек). Сутність У. виводиться із альтруїзму – властивого людині прагнення зрозуміти інтереси інших людей і побачити в них своє відображення, тому прагнення людини до щастя завжди пов’язується з можливістю гарантувати щастя іншим людям (Фейербах). Спільного щастя можна досягти лише завдяки прагненню всіх індивідів до власного щастя, щастя ж індивіда, навпаки, може бути досягнуто завдяки прагненню до спільного щастя лише частково (Г.Спенсер). Сутність

У. в його наївності: суспільство – це сума багатьох індивідів, а не органічне ціле, всі їх прагнення спрямовані на те, аби спонукати людей робити добро для інших і заради інших (І.Бентам, Сміт). Знищення приватної власності, установлення державного регулювання праці та розподіл продуктів праці є основним принципом У. (К.Маркс).

Концепція У. І.Бентама (1748–1832) має найбільший вплив на становлення його методології, у межах якої розроблено методіку пошуку об’єктивних критеріїв виміру цінностей, яка мала б забезпечувати відповідність соціальної політики і громадського законодавства потребам людини. Морально виправданими вважаються лише такі дії людини, які в результаті гарантують можливість отримання максимально корисного ефекту. *Основний принцип У.:* будь-яка дія правомірна з етичної точки зору лише в тому випадку, якщо сумарно-корисний ефект цієї дії перевищує сумарно-корисний ефект будь-якої іншої дії, яка могла б бути здійснена замість попередньої дії.

Принцип У. передбачає необхідність переважання позитивного ефекту над негативним (прибутків над витратами), відповідно до цього правомірною є така дія, яка дає найбільш чистий прибуток порівняно з іншими варіантами. У процесі аналізу всіх можливих варіантів дій слід урахувувати як поточні позитивні й негативні ефекти у вигляді прибутку і витрат, так і прогнозувати наслідки, у т. ч. будь-які непрямі результати.

Принцип У. виступає критеріальною основою для інтуїтивної оцінки моральності поведінки – людина завжди здатна пояснити, чому вона морально зобов’язана виконувати ті чи інші дії, оскільки вона має чітке уявлення про їх користь чи шкоду, якої вони можуть завдати стосовно неї самої чи інших.

Конкретизовано такі види особистої користі: 1) груба (людина протягом життя шукає задоволень і уникає страждань); 2) є результатом уявлень, честолюбства й егоїзму; 3) людина шукає задоволення у відчутті симпатії, теопатії та моральності; 4) розумна користь (досягнення найвищого щастя) (Гартлей). Загальний контекст розуміння поняття У. включає поняття “евдемонізм” (концепції і теорії, побудованих на понятті користі й насолоди). Евдемонізм є суб’єктивним та егоїстичним принципом, тоді як У. – об’єктивним та альтруїстичним. Ідеалом

утилітарної моралі є досягнення щастя (на- солода або відсутність страждання).

Розвиток теорії У. привів до появи трьох її напрямів: економічний, широкий, політич- ний утилітаризм.

Економічний У. – це напрям, який зводить гіпотетичний вибір людини до можливості отримання грошового еквіваленту, забезпечу- ючи таким чином відповідність затрат резу- льтату (абсолютизується точний розрахунок у діях людини).

Широкий У. – напрям, який відводить ви- значальну роль оцінці якості вчинків людини, які приносять людині найвище задоволення (кожен вчинок оцінюється з позиції його відповідності чітко встановленим правилам).

Політичний У. – це один із напрямів У., який обґрунтовує регулятивну роль держави у промисловості та сфері послуг. Засновником політичного У. вважається Е. Чадуїк, який у своїй теорії відстоював максималізацію щастя людини в межах держави, досягнути яке до- сить часто вдається лише за допомогою ре- волюції. Політичний У. у більшості підходів відстоював ідею соціальних змін, тому він був покладений в основу ліберально-консерва- тивних, реалістичних та реформаційних ідей. Політичний У. висуває основну моральну вимогу до політиків: завжди пам'ятати про “крайню межу” – кінцевий результат своїх рішень та дій, завжди виграє той, хто здатний забезпечити максимальний добробут громадя- нам демократичними способами. У зв'язку

з цим введено поняття “У. – як домашньої філософії уряду” (Р.Гудін).

Традиційно У. виступає у формі ефективної ідеології реформізму, у результаті чого сфор- мувався окремий рух. Одним із засновників цього руху вважається Ф.А.Ланге (1828– 1875), який у своїй праці “Робоче питання та його значення для сучасності” (1866) розро- бив основні методи досягнення позитивного ефекту в результаті проведення відповідних соціальних реформ. Це сприяло перетворенню У. на основу формування нового соціально- етичного вчення, яке заперечувало принцип раціоналізму і мало на меті створити гіпо- тетичне майбутнє людського суспільства, базоване на принципах моралі (практична сторона життя людини).

Основним принципом сучасного У. є подаль- ше покращення та вдосконалення життя людини.

Літ.: Соловьев В. *Оправдание добра* / В. Соловь- ев. – СПб. ; М. : 2009; Гюйо Ж. М. *История и критика современных английских учений о нрав- ственности* / Ж. М. Гюйо. – М. : [Б. и.], 2005; Бентам И. *Введение в принципы морали и зако- нодательства* / И. Бентам. – М. : [Б. и.], 2005; Мальцев А. *Нравственная философия* / А. Маль- цев. – М. : [Б. и.], 2005; *Мысли об основах нрав- ственности* / П. Лавров, Н. К. Михайловский, Н. И. Кареев. – СПб. ; М., 2008; Яркова Е. Н. *Ути- литаризм как тип культуры. Концептуальные па- раметры и специфика России* / Е. Н. Яркова. – М. : [Б. и.], 2001.

Князев В.М., Войтович Р.В.

Ф-Х

ФАКТ УПРАВЛІНСЬКИЙ – одинична суспільно значуща подія або деяка сукупність однорідних подій, що є типовою для управлінської діяльності й характерною для певних управлінських процесів; причина, рушійна сила управлінського процесу, що потребує формулювання управлінського завдання або є наслідком управлінської діяльності.

Факт – дійсна, невігадана подія, явище; твердо встановлене положення, засноване на досвіді, що слугує для якого-небудь висновку, виключення або є перевіркою якого-небудь припущення. В онтологічному змісті факт – це подія, що мала місце в певний час за певних умов незалежно від того, спостерігалася вона дослідником або іншими суб'єктами, що не були учасниками даних подій. У науковому (гносеологічному) контексті **Ф.у.** – це подія, описана в чітких поняттях із вказівкою специфіки управлінської ситуації, у якій вона мала місце.

Ф.у. може бути дія, вчинки та характеристики поведінки людей і соціальних груп, продукти людської діяльності (матеріальні та духовні), вербальні дії, а також їх взаємозв'язки. Оскільки **Ф.у.** стає надбанням знання тільки завдяки його реєстрації, він визнається достовірним лише за умови досить обґрунтованого опису, що враховує всю його цілісність і зв'язки із істотними характеристиками управлінської ситуації.

Наукова обґрунтованість встановлених **Ф.у.** залежить від світоглядної позиції дослідника (її реалістичності, прогресивності), об'єктивності управлінської теорії, у поняттях якої описуються факти, надійності методу і техніки реєстрації первинних даних і способів їхнього зв'язування в сукупні соціально-статистичні факти. Установлення безсумнівних **Ф.у.** забезпечується ретельно розробленою програмою соціологічного (соціального)

дослідження, у якому визначаються його мета та уточнюються вихідні поняття (теоретико-практичні рамки виділення істотних сторін описуваних явищ), чітко демонструються правила процедури реєстрації та узагальнення досліджуваних явищ. Визначення **Ф.у.** має наводитися з урахуванням вимог реалізації принципів відповідності буття до визначеності. До **Ф.у.** можна віднести інформацію, що має такі ознаки:

- адекватність за певної кількості звернень суб'єкта управління до об'єкта;
- має повторюватись через рівні проміжки часу при зверненні до об'єкта управління;
- не змінюється при зверненні до об'єкта управління кількох суб'єктів управління за однаковими правилами;
- умови та характер взаємодії суб'єктів управління з об'єктом управління мають бути ідентичними за суттю.

Ф.у. є перевірена інформація стосовно управлінського процесу, яка характеризується тотожністю результатів при зверненні до одного і того самого об'єкта управління як до одного, так і до кількох суб'єктів управління за умови використання ними однакових правил звернення. **Ф.у.** повинні давати досліднику реальну можливість побудувати централізовану систему знань про об'єкт, у якій вони набувають статусу понять, слугують інструментарієм, користуючись якими і враховуючи специфіку якого суб'єкта управління взаємодіє з об'єктом управління.

Літ.: Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1990. – С. 281; Рузавин Г. И. Методология научного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ, 1999. – С. 242; Фаренік С. А. Логіка і методологія наукового дослідження : наук.-метод. посіб. / С. А. Фаренік. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – С. 74–90.

Козлов К.І.

ФАНДРАЙЗИНГ (англ. Fund raising) – висвітлення потреб організації та комплекс методів і процедур, необхідних для залучення ресурсів з метою реалізації важливих неприбуткових проєктів.

Практика **Ф.** передбачає створення на законодавчому рівні стимулів для заохочення комерційних організацій, спонсорів і меценатів інвестувати кошти на благодійні цілі. Вперше методи **Ф.** були застосовані у США через обмеженість фінансової підтримки культурної сфери з боку держави. На заході **Ф.** – це розвинута науково-прикладна дисципліна і щоденна практична діяльність як складова частина будь-якої системи управління. Науковці розглядають **Ф.** як один з елементів паблік рилейшнз або як його спеціалізовану форму.

Ф. – відносно новий вид діяльності, який не був раніше притаманним соціально-економічній реальності нашої країни і спричинений зменшенням фінансуванням державою бюджетних організацій (освітніх, науково-дослідницьких, культурологічних тощо) та появою різноманіття громадських організацій.

Більшість ресурсів стали залучатись від приватних донорів та різних інституцій. Зростання чисельності приватних наукових, освітніх та неприбуткових організацій спричинюють те, що отримати кошти на певні проєкти чи програми стає дедалі важче. Для вирішення цього завдання при багатьох наукових закладах і громадських організаціях створюються відділи або служби **Ф.**, функції яких спрямовані на реалізацію програм організацій шляхом залучення коштів.

Європейські і американські держави набагато раніше стикнулися із таким явищем і уже накопичили досвід у цій сфері. Багаторічна успішна практика **Ф.** діяльності дає підстави робити узагальнення та висновки. Зважаючи на світовий досвід та давні традиції благодійності та меценатства в Україні, цей вид діяльності має значні перспективи. Велика кількість неприбуткових організацій та невіршених соціальних проблем вимагає нових підходів до пошуку необхідних фінансових, матеріальних та людських ресурсів для реалізації актуальних проєктів, спрямованих на гармонізацію суспільних відносин і покращення якості функціонування організацій неприбуткової сфери. Основними принципами **Ф.** є: поєднання стратегії та тактики; взаємовигідність; збалансо-

ваність; відповідність планів можливостям; комплексність; співпраця з партнерами; некомерційність.

Існує багато підходів до визначення найбільш активних форм **Ф.** та їх змісту загалом. Узагальнений досвід теоретиків та практиків **Ф.** дає змогу виокремити такі три основні форми: грантовий **Ф.**; благодійницький **Ф.**; співробітництво з органами державної влади, промисловими підприємствами та фірмами.

Мотивами, що спонукають представників бізнесу спрямовувати кошти на благодійність, є: рекламні можливості (промоція бренду чи продукції компанії); створення позитивного іміджу особи чи компанії; демонстрація політики соціальної відповідальності; доступ до цільової аудиторії в рамках заходу з метою промоції власної продукції чи послуг.

Організація процесу **Ф.** кампанії передбачає: пошук потенційних ресурсів і донорів; обґрунтування потреби в коштах і узгодження з інтересами самих донорів; формування, підтримку і розвиток зв'язків з донорами; формування громадської думки на користь підтримки діяльності організації. В її основу мають бути покладені такі фундаментальні чинники: правильний вибір лідерів (кадрів), ретельно розроблений план, переконлива мета (для чого потрібні кошти). Успішність і кваліфікована реалізація залежить від ретельно розробленого плану в рамках чітко визначеного бюджету.

У практичній діяльності розрізняють: “короткий” **Ф.**, сконцентрований на самому процесі звернення й прохання, та “довгий” **Ф.**, метою якого, крім безпосереднього звернення з проханням до донора, є встановлення з ним добрих дружніх відносин, стимулювання його до подальшої благодійницької діяльності. Теоретики та практики **Ф.** застосовують такі методи: особисте індивідуальне звернення до потенційного донора, метод збирання коштів “людина-до-людини”; публічне звернення до потенційних донорів у групі зробити свої пожертви; письмове звернення-заява до благодійного фонду або донорської організації щодо надання певного гранту; телефонування потенційним донорам; розсилання електронних листів потенційним донорам; звернення до відвідувачів Інтернет-сайту організації; реклама тощо.

На основі давніх українських традицій меценатства і зарубіжного практичного досві-

ду **Ф.** на Україні мають відродитися старі та з'явитися нові форми залучення коштів на справи, корисні для всього суспільства. Розвиток **Ф.** в Україні вирішальною мірою залежать від сприятливого нормативно-правового забезпечення громадянської активності та благодійництва.

Літ.: Закон України про благодійництво та благодійні організації // Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292; Закон України про об'єднання громадян // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504; Закон України про професійних творчих працівників та творчі спілки // Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 52. – Ст. 312; *Благодійні інституції України: сучасний стан та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження)* / О. В. Безпалько, Ю. М. Галусян, А. В. Гулевська-Черниш та ін. – К. : Книга плюс, 2008; *Почепцов Г. Г. Психологические войны* / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, Ваклер, 2000; *Тульчинский Г. Л. Фандрайзинг в социально-культурной сфере* / Г. Л. Тульчинский. – СПб. : [б.и.], 1999; *Stone N. The Management and Practice of Public Relations* / N. Stone. – Foreword, 1995.

Лазар Я.І.

ФЕМІНІЗМ. НАПРЯМИ ФЕМІНІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ. Суспільні зміни, пов'язані з бурхливим розвитком капіталістичного виробництва, урбанізацією та демократизацією в країнах Європи та Північної Америки на межі XIX–XX ст., стали вирішальними для трансформації суспільних поглядів на гендерну рівність, зокрема щодо політичних та громадянських прав жінок. Саме в цей період активізувалися різноманітні суспільні рухи за права жінок та набула поширення відповідна ідеологія, що отримала назву феміністичної. **“Фемінізм”** цей термін походить від латинського слова *femina* – жінка. Фемінізм – *ідеологія жіночої емансипації та досягнення гендерної рівності, а також жіночий рух, спрямований на зміни правового, політичного та соціально-економічного становища жінки в суспільстві.* Фемінізм як тип світогляду, теоретична, культурологічна та соціально-політична течія передбачає критику патріархатного устрою з його історично сформованою системою інститутів домінування чоловіків у суспільстві, а отже, соціальною, політичною, економічною та культурно-освітньою дискримінацією жінок.

Напрями феміністичної теорії та феміністичного руху. Розвиток феміністичної традиції умовно охоплює, принаймні, два історичних етапи – від кінця XVIII ст. до середини XX ст. і від 60-х рр. XX ст. до наших днів. Отже, феміністична ідеологія характеризується різними історичними завданнями, потребами та уявленнями жінок у різних культурах та ситуаціях. Наприклад, актуальна до початку XX ст. вимога законодавчого надання виборчого права жінкам є на сьогодні вже сталим і незаперечним здобутком демократичного світового розвитку, водночас питання представництва жінок у різних сферах прийняття рішень (влада, політика, бізнес) і досі є актуальними для багатьох країн. Тому часто фемінізм трактується не як однорідна систематизована теорія, а як різноманітні феміністичні напрями.

До основних напрямів феміністичної теорії належать:

1. *Ліберальний фемінізм.* Розрізняють *класичний ліберальний фемінізм*, який зосереджується на ідеях громадянської свободи і повного юридичного рівноправ'я жінок і чоловіків, та *егалітарний фемінізм* (Бетті Фрідан, Розі Брайдоггі), який зосереджується на проблемі поєднання приватної (сімейної) та публічної діяльності та пропагує ідеї економічної і соціальної справедливості.

Теоретики ліберального фемінізму у другій половині XX ст. висловили думку, що успішне входження жінок у публічну сферу залежить від асиміляції чоловіків у приватну сферу, зокрема від більшого задіяння їх у домашньому господарстві, участі у вихованні дітей, рівного розподілу сімейних обов'язків.

2. *Марксистський фемінізм.* Теоретики цього напрямку акцентують увагу на критиці капіталістичної системи, що породжує класову нерівність так само, як економічну залежність жінки від чоловіка. Згідно з цим підходом гендерна нерівність може бути ліквідована тільки з ліквідацією капіталізму та класового поділу і встановленням комуністичного ладу. Основним завданням жінок з точки зору марксистського фемінізму є вихід на ринок оплачуваної праці та участь у класовій боротьбі. Велика увага приділяється соціалізації домашньої праці, оскільки публічна (оплачувана) праця не звільняє жінку від домашньої праці, а несе з собою подвійне (у сфері публічного і приватного виробництва) навантаження.

3. *Радикальний фемінізм*. Головною ідеєю є переконання в тому, що гноблення жінок – це найперша історична, найпоширеніша та найфундаментальніша форма соціального гноблення, яка може бути концептуальною моделлю інтерпретації всіх інших форм гноблення та дискримінації: класових, расових, етнічних. Згідно з теоріями радикального фемінізму основою експлуатації жінок є репродукція, сексуальність, материнство. А відтак пропонуються різні шляхи звільнення жінки, пов'язані з цими її властивостями та ролями: ліквідація сім'ї як економічного інституту та інституту виховання дітей, формування засад т. зв. “*андрогінної культури*”, де відмінність між жінками і чоловіками була б зведена до мінімуму і яка б містила кращі здобутки обох статей. Основні теоретики радикального фемінізму – Кейт Міллет, Суламіф Файерстоун, Андреа Дворкін.

4. *Соціалістичний фемінізм*. Претендує на поєднання кращих ідей марксистського та радикального фемінізму. Теоретики цього напрямку, погоджуючись із твердженнями радикального фемінізму про всепроникність чоловічої влади і з тим, що всі сфери життя повинні розглядатися як політичні, прагнуть простежити історію чоловічої домінації і зрозуміти її зв'язок з іншими формами гноблення, зокрема взаємозв'язок класового гноблення і гноблення за статтю в капіталістичному суспільстві. На їхню думку, для звільнення жінок потрібна не тільки зміна економічних умов, а й реорганізація репродуктивної сфери. Отже, згідно з цим підходом люди повинні мати змогу контролювати народжуваність і незалежно від статі мати, наприклад, відпустки для догляду за дітьми, гнучкі робочі графіки.

До сучасних напрямів феміністичної ідеології також відносять психоаналітичний, постмодерністський, конструктивістський, антирасистський, кібер-фемінізм та ін.

Літ.: *Основи демократії* : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., оновл. і допов. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.; *Грицяк Н. В.* Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.

Грицяк Н.В.

ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – розділ теорії державного управління, що досліджує світоглядні, методологічні та аксіологічні засади і принципи державно-управлінської діяльності.

Це також комплексна, міждисциплінарна галузь знань, яка вивчає зв'язок державного управління як з іншими видами суспільної діяльності, так і з ціннісно-смысловими вимірами життєдіяльності людини й суспільства.

До компетенції **Ф.д.у.** входять також питання етики державної служби, культури та ідеології державно-управлінської діяльності, особистісні (екзистенційні) їх виміри. В останньому випадку державна служба та державне управління розглядаються не тільки як, відповідно, вид і сфера професійної діяльності, але і як покликання та спосіб самореалізації людини, відтворення її суспільної сутності та розвитку особистих творчих здібностей.

Історично **Ф.д.у.** виникає і розвивається в межах соціальної філософії, політології, юридичної науки (теорії держави і права, філософії права) тощо, обслуговуючи потреби як цих наук, так і формування теоретичного рівня світогляду (на відміну від буденного). Тільки з виникненням науки державного управління як самостійної галузі знань **Ф.д.у.** трансформується в теоретичну форму світогляду, необхідну, насамперед, для управлінських кадрів вищої кваліфікації (тих, хто приймає рішення стратегічного характеру), а також стає складовою теорії і практики державного управління, в тому числі підготовки відповідних кадрів.

Як складова теорії державного управління **Ф.д.у.** розглядає природу цієї наукової галузі, її предмет, гносеологічні, теоретичні та методологічні особливості, зв'язки з суміжними дисциплінами, історичні умови виникнення та закономірності розвитку, роль у суспільстві тощо, а також різноманітні аксіологічні, пізнавальні й технологічні проблеми та аспекти державно-управлінської діяльності. В аксіологічному плані (див. статтю “Аксіологія управлінська”) **Ф.д.у.** аналізує ціннісно-смыслові виміри державного управління, зокрема його суспільну мету і культурне призначення, ціннісні засади та орієнтації, морально-етичні норми, соціальні наслідки тих чи інших прийнятих (або не прийнятих) урядових рішень, роль ідеології та політики в державному управлінні, шляхи формування громадянського суспільства, взаємодію державної влади й суспільства, влади і бізнесу, причини корупції та шляхи

запобігання їй, проблеми свободи, демократії, законності та соціальної справедливості, соціологічні, психологічні та екзистенційні (особистісні) питання державного управління, професійної етики, етикету тощо.

Серед теоретичних проблем **Ф.д.у.** слід виділити: аналіз концепцій, доктрин, теорій державного управління, порівняльний аналіз систем державного управління, дослідження сучасних тенденцій державотворення, вплив на них процесів глобалізації, регіоналізації, національних традицій тощо. Окрему групу проблем, важливих для розвитку власне теорії державного управління, складають питання логіки (аналіз відповідних категорій, законів, принципів), гносеології (особливостей та закономірностей пізнавального процесу в науці державного управління), методології (вчення про методи і форми наукового пізнання – як загальнонаукові, так і особливі, притаманні лише науці державного управління).

До основних філософських проблем, що відображають технологію державного управління, слід зарахувати наступні: поняття технології, її взаємозв'язок з аксіологією; технократизм як суспільне явище; співвідношення методології, технології та стилю державно-управлінської діяльності; механізми, засоби та процедури державного управління; систему влади та форми державного устрою; особливості державного управління на центральному, регіональному та місцевому рівнях; взаємодію органів державної влади з органами місцевого самоврядування; галузеве управління; організацію та управління в державних установах; адміністративну культуру державного службовця та ін.

Ф.д.у. є основою, “квінтесенцією” державно-управлінської культури, самоусвідомленою формою сучасної практики державного управління.

Літ.: Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.; Гегель Г. В. Философия права / Г. В. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 489 с.; *Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми* : монографія / за заг. ред. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ ; Міленіум, 2003. – 320 с.; *Державне управління в Україні: централізація і децентралізація* / за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 480 с.; *Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки: Державець* / Н. Макіавеллі. – К. : Основи, 1998. – 492 с.; *Платон. Государство* / Платон // Сочинен-

ния : в 3 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – 450 с.; Райт Г. Державне управління / Г. Райт. – К. : Основи, 1994. – 191 с.; Тоффлер Э. *Метаморфози влади* : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М. : ООО “Изд-во “АСТ”, 2004. – 669 с.; Фукуяма Ф. *Великий разрыв* / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. – М. : ООО “Изд-во “АСТ”, 2003. – 474 с.

Князєв В.М.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – спосіб організації верховної влади в державі, який характеризується структурою, порядком формування, компетенцією вищих органів державної влади, встановленим порядком взаємовідносин між ними, ступенем участі населення в їх формуванні. Характер **Ф.д.п.** співвіднесений з конституційно-правовим статусом кожного з відповідних органів. **Ф.д.п.** зумовлена як взаємовідносинами органів законодавчої і виконавчої влади, так і юридичною та фактичною роллю, яку відіграє в державному механізмі глава держави.

Ф.д.п. дає уявлення про один із найважливіших елементів форми держави, який характеризує структурно-інституціональні та функціональні сторони організації верховної влади в державі. Власне “форма” у цьому контексті стосується визначення того, як і яким чином здійснюється правління, що є формальним джерелом влади. Джерелом влади може бути визнана воля однієї людини, воля всього народу або ж воля певної панівної соціальної верстви. Різноманітність особливостей, які характеризують окремі держави, та позицій, з яких вони можуть бути розглянуті, дає можливість визначити найрізноманітніші класифікації **Ф.д.п.** Класичним варіантом є поділ на монархічну та республіканську **Ф.д.п.**

Ще Аристотель розрізняв держави за кількістю осіб, які правлять, і виділяв три “способи правління”: царство, аристократію і політію. Ця класифікація вважалася класичною і за часів Середньовіччя. Тоді ж для позначення єдиновладдя як державної форми почали вживати термін “монархія”, а Н.Макіавеллі в XVI ст. уперше застосував термін “республіка” як антитезу єдиновладдю. Він же став, по суті, ідеологом визнаної класифікації держави на монархію і республіку. Така класифікація відображає основи організації держави за різних історичних часів. Монархія і республіка були фактично первинними формами правління, які еволюціонували разом із суспільством.

Монархія (від грец. *monarchia* – одновладдя) – **Ф.д.п.**, за якої верховна влада цілком

або частково належить одній особі (монарху). Розрізняють необмежені та обмежені монархії. До необмежених належать абсолютна (зосередження усієї повноти верховної влади в руках монарха і відсутність будь-яких органів, з якими він поділяв би свої повноваження) та теократична (верховна влада релігійного правителя є одночасно абсолютною державною владою) монархії. Прикладами абсолютної монархії у сучасному світі можуть служити Бахрейн, Катар тощо; теократичної – Ватикан, Саудівська Аравія. До обмежених монархій належать дуалістична (частина верховних державно-владних повноважень зосереджена в руках монарха, а частина – у представницького органу) та парламентська (зосередження усієї повноти влади в руках представницького органу за наявності монарха, який існує лише як символ держави або зберігає певні повноваження). Прикладами дуалістичної монархії є Йорданія, Марокко, Оман; парламентської – Великобританія, Данія, Нідерланди. Влада монарха є спадковою і передається від одного представника династії до іншого у встановленому законом порядку. Законодавчій практиці відомі три системи успадкування престолу: салічна (Бельгія, Норвегія, Японія), яка надає право спадкування тільки по чоловічій лінії; кастильська (Великобританія, Данія, Іспанія), що віддає перевагу чоловікам, але допускає й успадкування по жіночій лінії у випадках принципу старшинства; австрійська – допускає право успадкування для жінок тільки у випадку відсутності законних спадкоємців по чоловічій лінії (таку систему було введено в Росії у 1797 р., після чого, як відомо, жінок на російському престолі не було).

Республіка (від лат. *res* – справа і *publicus* – суспільний, всенародний) – **Ф.д.п.**, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін. Республіканська **Ф.д.п.** передбачає визнання народу носієм верховної влади, сувереном, який делегує її своїм представникам на певний строк. Розрізняють такі типи республіканської **Ф.д.п.**, як парламентська республіка, коли вся повнота державної влади фактично зосереджена в руках парламенту, який обирає президента і формує уряд; президентська республіка, коли президент має широкі повноваження, що досягається внаслідок всенародного обрання

парламенту і президента; напівпрезидентська (змішана) республіка, коли відбувається обмеження повноважень президента внаслідок того, що уряд формується парламентом і більше залежить від нього. Прикладами парламентської республіки є Німеччина, Греція, Ізраїль; президентської – США, Мексика, Уругвай; напівпрезидентської – Португалія, Фінляндія, Франція.

Відповідно до суспільно-політичних і державно-правових потреб країн, що розвиваються, запроваджуються також **Ф.д.п.**, які є модифікаціями основних форм. Найчастіше виокремлюють монократичну республіку, яку іноді визначають як суперпрезидентську. За змістом відповідних конституцій поділ влади набуває, по суті, атрибутивного значення, а президент – домінуючої ролі у здійсненні державного владарювання. Існують також інші модифікації та перехідні форми, які відображають специфічні особливості кожної країни.

Характер **Ф.д.п.** залежить від типу суспільства та зумовлюється конкретною розстановкою соціально-політичних сил і результатами боротьби між ними; історичними особливостями окремих країн; особливостями культури народу; впливом у країні державних процесів, у тому числі воєнних.

Ф.д.п. є переважно формально-юридичною характеристикою суспільно-політичного ладу. В реальному житті суто формальні ознаки держави можуть співіснувати з протилежними їм фактичними процесами й процедурами.

Літ.: *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія / С. К. Бостан. – Запоріжжя : Юрид. ін-т, 2005; *Кравченко В. В.* Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – Вид. 4-ге, випр. та допов. – К. : Атіка, 2006; *Рябов С. Г.* Основи теорії політики / С. Г. Рябов, М. В. Томенко. – К. : Тандем, 1996; *Шаповал В. М.* Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк, Вища шк., 1997; *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. – Т. 6.

Москаленко С. О.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ – спосіб організації державної влади, який визначається характером взаємовідносин держави як цілого та її складових частин (адміністративно-територіальних чи національно-територіальних одиниць). Держав-

ний устрій є визначальним фактором побудови організаційної структури державного управління. Свій вияв **Ф.д.у.** знаходить в особливостях політико-територіальної організації (устрою) держави та її адміністративно-територіального устрою.

Для простої за устроєм (унітарної) держави характерним є те, що жодна з частин її території не наділена статусом державного утворення. Унітарними державами є Україна, Франція, Швеція, Португалія, Іспанія тощо. В унітарній державі існують одна конституція, стереотипна схема організації й підпорядкування органів влади, одна система права, єдине громадянство, єдина судова система. Складові частини унітарної держави найчастіше мають статус адміністративно-територіальних одиниць – територіальної бази для здійснення загальних завдань державного управління. Однак у межах адміністративно-територіальних одиниць здійснюються не тільки функції державного управління у вузькому розумінні цього поняття (тобто суто адміністративні функції), а й певні політичні функції. Адміністративно-територіальні одиниці розглядають також як матеріальну основу організації публічної влади, що склалася на окремій частині державної території. Залежно від політичного режиму можуть існувати різні види унітарних держав. При тоталітарних режимах виборні місцеві органи звичайно відсутні, а функції управління на місцях здійснюються призначеними представниками центру. При демократичних режимах у деяких державах місцеві органи влади обираються населенням, а контроль з боку центральних органів влади зберігається тільки побічний (Великобританія та ін.). Інколи унітарну **Ф.д.у.** супроводжує автономія (Італія, Японія), що за таких умов розглядається як засіб децентралізації. За своєю юридичною природою автономія є самоврядуванням населення на частині території держави, що звичайно характеризується наданням органам автономії законодавчих повноважень з питань місцевого значення. Статус автономних одиниць відмінний від правового статусу звичайних адміністративно-територіальних одиниць. Автономії надаються за адміністративним і національним принципами з урахуванням історичних та географічних факторів.

Складна за устроєм держава характеризується наявністю національно-державних або інших державних утворень – штатів (Авст-

ралія, Індія, США), земель (Австрія, ФРН), провінцій (Аргентина, Канада), республік (Росія), кантонів (Швейцарія). Вона утворюється на підставі договору між суб'єктами, кожен з яких зберігає політичну самостійність і ознаки державності. Класифікація складних держав не є однозначною. Типовим різновидом такої держави є федерація. Головна ідея принципу федералізму (з лат. *foedus* – союз, об'єднання) полягає в розмежуванні сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації у наданні їм певної політичної самостійності. Принцип федералізму поєднує загальнонаціональні і регіональні інтереси.

Всі суб'єкти федерацій мають однаковий юридичний статус: з позицій визначення їх політико-правового статусу вони є державними утвореннями, нерідко наділеними багатьма відповідними державними ознаками (крім державного суверенітету). Самостійну зовнішню, а також з багатьох питань і внутрішню політику вони здійснювати не можуть. Ознаками федерації є: спільна територія, спільні збройні сили, єдина митна система, єдина грошова й податкова системи, спільні конституція й громадянство (поряд з конституціями і громадянством суб'єктів федерації). Водночас загальною рисою є наявність у кожного суб'єкта власної системи органів влади, зокрема законодавчих, виконавчих і судових органів. Прийнято навіть виділяти вищі органи суб'єктів федерації. До компетенції суб'єктів федерації, як правило, належать питання, що не потребують однотипного регулювання. Це, крім організації й діяльності місцевих органів влади, забезпечення громадського порядку, збереження довкілля, суспільно необхідні роботи й служби тощо. Принципи розмежування компетенції між федерацією та її суб'єктами відіграють вагому роль у визначенні політико-правового статусу відповідних державних утворень. Проте найбільше значення тут мають фактичний обсяг і предметний зміст владних повноважень, віднесених до органів суб'єктів тієї чи іншої федерації, а також характер практики реалізації цих повноважень, що залежить від конкретних умов виникнення і розвитку кожної федерації. Однак завжди ключові повноваження, природа яких пов'язана із самою суттю державного суверенітету, надані федеральним органам. Найширшою за обсягом і предметним змістом слід виз-

нати компетенцію суб'єктів децентралізованих федерацій.

Деякі автори до складної **Ф.д.у.** відносять також конфедерацію, імперію, унію, співтовариство та співдружність. Асоційованість цих форм та збереження повної самостійності суб'єктів ставлять під сумнів трактування їх як цілісних держав. Так, конфедерація є міждержавним об'єднанням з певними, визначеними звичайно в установочному акті, цілями. Члени конфедерації передають об'єднанню частину своїх суверенних прав, на підставі чого конфедерація може виступати як окремий суб'єкт міжнародного права. Проте конфедерація не наділена суверенністю. Спільні органи, що формуються в конфедерації, наділені обмеженою компетенцією (зазвичай у сфері міжнародних відносин). До того ж держави-члени мають право виходити зі складу конфедерації. Отже, сьгодні конфедерації у розумінні спільної держави не існують, хоча в історії відомі приклади конфедеративних утворень, окремі з яких існували досить тривалий час: Швейцарія (1291-1849), Нідерланди (1579-1795), Німеччина (1815-1864) тощо.

Чинниками, що впливають на встановлення тієї чи іншої **Ф.д.у.**, є історичні й конституційні традиції, умови виникнення держави, наслідки і спадок від часів колоніальної та іншої залежності, співвідношення й розстановка суспільно-політичних сил, рівень культури громадян, національний склад населення, рівень соціально-економічного розвитку країни, міжнародне становище тощо.

Літ.: *Конституційне (державне) право зарубіжних країн* : навч. посіб. / В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Суботін, С. М. Пашков ; за ред. В. М. Бесчастного. – К. : Знання, 2007; *Рябов С. Г. Основи теорії політики* / С. Г. Рябов, М. В. Томенко. – К. : Тандем, 1996; *Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн* : підручник / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк ; Вища шк., 1997; *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2.

Москаленко С. О.

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – процес, що згідно з відомим принципом А. Чандлера “стратегія визначає структуру” передбачає постановку цілей держави, визначення необхідних функцій для їх реалізації, створення відповідних органів державної влади для виконання

визначених функцій, розподіл повноважень та відповідальності між цими органами, а також визначення їх внутрішньої структури. Таким чином, державна влада реалізується через організацію, яка стає її матеріальною силою. Визначення спектру цілей, переліку основних функцій, виділення з них окремих підфункцій є визначальними чинниками впливу на вибір структури центральних і місцевих органів виконавчої влади.

Виділяють низку принципів, відповідно до яких має здійснюватися **Ф.с.о.д.в.** Насамперед до них відносять структурно-цільові принципи, зокрема: узгодженості цілей державного управління між собою, їх несуперечливості; взаємодоповнюваності цілей; підпорядкованості часткових, локальних цілей загальним, завдяки чому забезпечується ієрархія цілей у “дереві” цілей; розподілу цілей за функціями державного управління й управлінськими функціями державних органів тощо. В результаті забезпечується перехід “дерева” цілей у функціональну структуру державного управління. До іншої групи включають структурно-функціональні принципи, серед яких: диференціація функцій та їх правове закріплення в компетенції відповідних органів; сумісність однопорядкових функцій у межах одного органу і функцій цього органу з функціями інших органів у межах відповідної підсистеми; концентрація управлінських функцій і необхідних ресурсів у органах відповідно до інтересів і потреб об'єкта управління, тобто самодостатності; субсидіарність; поєднання централізації і децентралізації; комбінування з метою уникнення дублювання і паралелізму; відповідність управлінських впливів об'єктивним потребам і запитам об'єкта тощо. Виділяють також структурно-організаційні принципи, в тому числі: єдності системи державної влади, що забезпечує цілісність, узгодженість і дієвість державно-управлінських процесів; поєднання колегіальності та єдиноначальності; територіально-галузевої обумовленості організаційних структур; лінійно-функціональний, що визначає обсяг і зміст підлеглості та управлінської взаємодії в організаційній структурі державного управління; багатоманітності організаційних зв'язків. На основі останнього принципу визначаються вертикальні й горизонтальні зв'язки органів державної влади, а також органів виконавчої влади і

місцевого самоврядування, органів публічної влади та неурядових організацій. Одним з його проявів можна вважати подвійне підпорядкування.

Суттєве значення при **Ф.с.о.д.в.** має розподіл повноважень між елементами організаційної структури, що здійснюється за допомогою делегування. Існують різні ступені делегування повноважень. Зокрема, це: повне делегування, коли підлеглий виконує роботу та несе відповідальність за неї, а керівник не втручається у роботу, обмежене делегування, коли підлеглий виконує роботу та разом з керівником несе відповідальність за неї, нульове делегування, коли підлеглий виконує роботу, але відповідальність за неї несе керівник, і навіть делегування навпаки, коли підлеглий перекладає роботу на керівника. Після **Ф.с.о.д.в.** визначаються внутрішня структура, повноваження, чисельність штату і концепція діяльності кожного з таких органів та закріплюються у положеннях про них. При формуванні цих внутрішніх структур доречно використовувати процедуру організаційного проектування, що включає низку етапів. Спочатку здійснюється поділ організації по горизонталі на широкі блоки, що відповідають найважливішим напрямам її діяльності. Приймається рішення про те, які види діяльності повинні виконувати лінійні та штабні підрозділи. Встановлюється співвідношення повноважень різних посад та ланцюг команд. У разі потреби проводиться поділ на дрібніші організаційні одиниці для більш ефективної спеціалізації та уникнення перевантаження керівників. Визначаються посадові обов'язки як сукупність певних завдань та функцій. Багато аспектів формування внутрішньої структури органів виконавчої влади піддаються типізації, що дає уряду змогу спеціальним нормативно-правовим актом визначати типові структурні підрозділи апарату цих органів та регламентувати чисельність працівників у підрозділах. Взагалі проблема **Ф.с.о.д.в.** є дуже складною. Структура органів державної влади має відповідати певному періоду розвитку суспільства, а проектування такої структури має відбуватися виходячи із державної стратегії, щоб забезпечити реалізацію цієї стратегії. Розумно створена структура органів державної влади значною мірою визначає ефективність всієї системи державного управління. Структура пов'язує окремі елементи цієї

системи в єдине ціле, істотно впливає на форми та організацію планування, оперативного управління, засоби організації робіт та їх координацію, дає можливість виміряти і порівняти результати діяльності кожної ланки системи. Така структура впливає і на технології управління, ставить завдання оптимального розподілу інформації, раціонального добору й розстановки кадрів. Державне управління без чітко продуманої структури органів державної влади практично неможливе. Очевидно, що зміна стратегії має зумовлювати коригування організаційної структури державної влади для забезпечення ефективного вирішення проблем державного управління. Такі зміни, як правило, набувають характеру адміністративних реформ, метою яких є подолання кризи або неефективності влади, відновлення довіри населення до неї тощо.

Літ.: Мескон М. Х. Основы менеджмента : пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 702 с.; Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.; *Методологія державного управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко, Д. О. Безносенко, С. В. Бутівченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.; *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.; *Державне управління: основи теорії, історія і практика* : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.

Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ – взяті в комплексі основні напрями або види внутрішньої і зовнішньої діяльності держави, що виражають і конкретизують її сутність та призначення в суспільстві, цілі й завдання державного управління. Головні завдання і цілі держави на тій чи іншій стадії розвитку зумовлюються економічними, політичними та соціальними умовами в суспільстві. Здійснення **Ф.д.** має постійний, систематичний характер і відбувається протягом усього часу існування умов, що спричинили появу тих чи інших функцій. Від інших напрямів та видів діяльності (мети, завдань тощо) **Ф.д.** відрізняються тим, що вони є найбільш загальними і по-

стійними напрямами або видами діяльності, а їх виникнення, як правило, передують виникненню держави або окремих її інститутів.

Усебічне пізнання держави передбачає вивчення того, як цей соціальний інститут діє, змінюється, розвивається, як реалізує своє соціальне призначення.

Критеріями класифікації Ф.д. є насамперед основні елементи її діяльності: суб'єкти, об'єкти, способи, засоби та умови діяльності держави. Держава тільки тоді функціонує продуктивно, коли її функції повною мірою відповідають об'єктивним потребам суспільства. **Ф.д.** – основний напрям її діяльності, у функціях предметно виявляється її загальнолюдська сутність і суспільне призначення. **Ф.д.** показують, у чому виявляється вплив держави на суспільство, її регулююча роль. Виконуючи свої функції, держава тим самим вирішує завдання, що постають перед нею. **Ф.д.** конкретизують цілі державного управління. Також, здійснюючи свої функції, держава вирішує завдання з управління суспільними процесами. Реалізуються функції у певних формах і особливими, характерними для державної влади методами. **Ф.д.** мають об'єктивний, конкретно-історичний характер. За *суб'єктами діяльності* держави розрізняють, зокрема, такі **Ф.д.**, як загальнодержавні суб'єкти федерацій (федеративних держав), органів державної влади тощо. За *об'єктами (сферами) діяльності держави* її основні функції поділяються на:

– внутрішні, що здійснюються в межах даної держави і в яких виявляється її внутрішня політика. *Внутрішні Ф.д.* здійснюються в таких сферах: а) економічній, в якій держава виступає як організатор виробництва, координатор господарської діяльності та економічних процесів; б) культурній, виховній, освітній, науковій, спортивній і пропагандистській; в) соціальній, у якій держава виступає організатором соціального забезпечення, тобто страхування, опіки, піклування, компенсації, охорони здоров'я тощо; г) підтримки порядку. Внутрішня функція підтримки порядку має два аспекти. Перший полягає в гарантуванні елементарного порядку (переслідування за звичайні злочини, правосуддя, утримання в'язниць і апарату охорони громадського порядку і т.ін). Другий – у захисті суспільного ладу від дестабілізації або деструкції, тобто фактично це функція правоохоронно-політична;

– зовнішні, що забезпечують здійснення зовнішньої політики держави. До них належать такі функції, як підтримання міжнародного миру, міжнародне економічне співробітництво, організація міждержавних зв'язків тощо. Слід мати на увазі, що в державах різних типів і на різних етапах їх розвитку кількість і зміст як внутрішніх, так і зовнішніх функцій можуть змінюватися.

За *часом здійснення*, або за тривалістю у часі їх здійснення, **Д.ф.** поділяються на:

– постійні, що здійснюються протягом усього часу існування держави. До цього виду належать, напр., охорона країни, охорона правопорядку тощо;

– тимчасові, які здійснюються протягом певного періоду існування держави чи пов'язані з певним фактом. Прикладом можуть бути розробка конституційного законодавства, ліквідація наслідків стихійного лиха чи соціального конфлікту;

За сферою суспільного життя **Ф.д.** поділяються на:

– економічні (створення умов для розвитку виробництва, організація та стимулювання наукових досліджень, створення світової економічної системи);

– політичні (створення інститутів для вільного виявлення і врахування інтересів різних соціальних груп суспільства, охорона і захист державно-конституційного ладу, законності та правопорядку, оборона своєї країни від зовнішнього нападу);

– гуманітарні (охорона та захист основних прав людини, охорона природного середовища).

За *соціальним значенням державної діяльності* **Ф.д.** поділяються на:

– основні, що характеризують призначення держави, найбільш загальні, найважливіші напрями її діяльності на певному етапі розвитку. Вони здійснюються не окремими державними органами, а різною мірою багатьма ланками державного апарату. Крім того, основні функції мають комплексний характер, їх об'єктом є широке коло споріднених суспільних відносин, на які і впливає певна система напрямів державної діяльності. До основних функцій держави належать, напр., функція оборони країни, захисту правопорядку, законності, охорони прав і свобод громадян та ін.;

– додаткові (допоміжні), що є складовими елементами основних функцій, але самі по собі не розкривають сутності держави. Так, у складі такої основної **Ф.д.**, як оборона країни,

можна виділити ряд допоміжних: забезпечення збереження державної та військової таємниці, зміцнення збройних сил, організація та підтримка військового обладнання і т.ін.

Держава здійснює свої функції в особливих формах і специфічними методами. Форми реалізації **Ф.д.** показують, якого зовнішнього вигляду набуває діяльність держави, як вона оформлена. Методи ж здійснення **Ф.д.** являють собою способи і засоби, що використовуються під час забезпечення функціонування держави.

Розрізняють *правові* і *неправові* форми реалізації **Ф.д.** При цьому під правовими формами розуміють увесь механізм правового регулювання, яким володіє держава. До *неправових* форм відносять контрольну, ідеологічну, виховну, інформаційно-технічну (допоміжну) та інші види державної діяльності. Така класифікація форм здійснення **Ф.д.** не має чітких критеріїв, оскільки, напр., контрольна діяльність держави також регламентується нормами права. Більша перевага віддається класифікації головних форм здійснення **Ф.д.**, відповідно до якої виділяються правові й організаційні форми. Серед правових форм зазвичай називають законодавчу (правотворчу), управлінську (виконавчу), судову (правоохоронну) і контрольню-наглядову. *Правові* форми пов'язані з виданням юридичних актів, організаційні реалізуються в межах уже виданих актів і являють собою фактичні дії, що сприяють реалізації прийнятих юридичних актів. До організаційних форм можна віднести створення конкретних державних органів, їх структурних підрозділів, матеріальне забезпечення їх праці, підбір відповідних спеціалістів, технічного обслуговуючого персоналу тощо.

За умовами діяльності держави розрізняють **Ф.д.**: постійні (здійснюються на всіх етапах її діяльності), тимчасові (зумовлені воєнним або надзвичайним станом чи іншими факторами) і загальнодержавні (загальні) або локальні (місцеві, регіональні).

Щодо методів здійснення **Ф.д.**, то слід зазначити, що довгий час у теорії держави і права визнавалися лише методи переконання й примусу. Не відмовляючись від їх використання і підкреслюючи певну ефективність впливу цих методів на розвиток суспільних відносин і процесів, слід звернути увагу на те, що ускладнення керівництва суспільством вимагає різноманіття управлінських методів.

Можна назвати такі групи методів, за допомогою яких держава здійснює свої функції:

1) метод нормативно-правового регулювання;

2) метод примусу, який використовується при порушенні загальнообов'язкових державних приписів;

3) метод рекомендацій, тобто орієнтації на конкретний зразок поведінки або дій, бажаних з точки зору держави, і метод заохочення, який провадить до дотримання цього зразка, стимулюючи суспільно корисну діяльність;

4) метод договірної регулювання, який набуває в умовах демократичної держави універсального значення. Останнім часом метод договірної регулювання набув широкого поширення не тільки у сфері приватних, а й публічних інтересів;

5) методи контролю і нагляду. Зокрема, держава здійснює ліцензування окремих видів підприємницької діяльності, а також діяльності некомерційних організацій; стандартизує продукцію, роботи, послуги, видає сертифікати якості тощо. У здійсненні функції охорони прав і свобод громадян, усіх форм власності, забезпечення законності і правопорядку велику роль відіграє прокурорський нагляд за виконанням чинних законів та інших нормативно-правових актів фізичними і юридичними, посадовими і службовими особами. У будь-якій державі діють і спеціальні органи громадського контролю.

Реалізація інноваційної моделі розвитку країни передбачає необхідність підвищення ефективності *регуляційної* функції держави стосовно науки, технологій та інформації. Участь держави в організації науково-технологічної та інноваційної діяльності посилюється у міру зростання науково-технічного потенціалу країни та підвищення його ролі у розвитку суспільства. Серед пріоритетів більшості передових країн у тій чи іншій формі можна зустріти і розробку нових матеріалів, і дослідження проблем енергетики та збереження природного середовища, не кажучи вже про все більш виразне винесення на передній план розробки та впровадження на загальнодержавному рівні інформаційних технологій.

Здійснення **Ф.д.** забезпечується насамперед її органічним механізмом, який складають органи державної влади та інші інститути держави (бюджетна, грошова і банківська системи, територія, збройні сили та інші військові формування тощо.) Всі **Ф.д.** тісно

взаємопов'язані, а успішне здійснення кожної **Ф.д.** об'єктивно можливе лише за наявності міцної правової основи у вигляді окремої галузі чи сукупності галузей права або законодавства, наприклад, у вигляді господарського, економічного та інших галузей законодавства і права. Ефективність здійснення своїх функцій кожною державою залежить від різноманітних внутрішніх, національних і зовнішніх, міжнародних факторів та відображає, зрештою, закономірності розвитку окремої держави і держави взагалі.

Літ.: *Михненко А. М.* Управління суспільним розвитком. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Політологічний енциклопедичний словник* / упоряд. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Генеза, 2004; *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.; *Андрусак Т. Г.* Теорія держави і права / Т. Г. Андрусак. – Львів : [Б. в.], 2000. – 206 с.; *Кельман М. С.* Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
Ковбасюк Ю.В., Михненко А.М.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – специфічні за предметом, змістом і засобами забезпечення цілісні керівні впливи держави. **Ф.д.у.** тісно пов'язані з функціями держави і відображають способи здійснення останніх. **Ф.д.у.** розкривають і характеризують взаємозв'язки держави як цілісного суб'єкта управління.

У науковій літературі існують різні варіанти класифікацій **Ф.д.у.** Згідно з одним із найпоширеніших класифікаційних підходів за критерієм змісту, характеру й обсягу впливу **Ф.д.у.** поділяють на загальні та специфічні. Загальними є функції, які відображають сутнісні моменти державного управління, його об'єктивно необхідні взаємозв'язки і мають місце практично в будь-якій управлінській взаємодії органів державної влади з об'єктами управління. Відповідно до характеру і послідовності дій до загальних **Ф.д.у.** відносять такі:

– інформаційне забезпечення здійснення державно-управлінської діяльності;

– прогнозування як науково обґрунтоване передбачення цілей розвитку та результатів певних подій чи процесів у системі державної діяльності на основі отриманих даних, досягнень наукового аналізу, професійного досвіду та практики;

– прогнозування цілей та моделювання розвитку механізму держави, державного апарату, державної служби, органів державної влади, стандартів державного управління;

– планування як визначення напрямів, темпів, кількісних і якісних показників тих чи інших процесів у системі державного управління, державних функцій (економічні, соціально-культурні, військові, оборонні, боротьба з організованою злочинністю й корупцією у системі державної служби тощо), спрямованих на досягнення попередньо визначених цілей; розробку цілей і завдань, напрямів розвитку та реформування всієї державно-управлінської діяльності;

– організацію як формування певного типу організаційної структури об'єкта і суб'єкта управління та взаємозв'язків між ними, а також ступінь централізації і децентралізації управління, поділ і кооперацію праці в суб'єкті управління;

– керівництво – встановлення правил, нормативів, напрямів діяльності та окремих дій органів державної влади, керованих об'єктів;

– координацію – погодження діяльності різних структур державного механізму для досягнення загальних цілей і завдань держави;

– розпорядництво, тобто оперативне регулювання процесів державної діяльності (у вузькому розумінні – це поточні вказівки керівних державних службовців);

– облік – фіксація та аналіз інформації щодо повноважень і переліку органів державної влади, державних управлінських рішень, реєстру посад державних службовців, кадрового складу державної служби, результатів реалізації державно-службових відносин;

– контроль як спостереження за керованими процесами, перевірка якості, встановлення відхилень, збирання необхідної інформації для оцінки ситуації, налагодження зворотного зв'язку об'єкта управління й управлінського апарату;

– аналіз як розгляд керованих процесів і процесів управління в розрізі складових, що дає можливість усунути негативні прояви в об'єкті і суб'єкті управління, виявити причини і тенденції їх виникнення, закріпити ті

позитивні моменти, які забезпечують очікуваний результат.

Специфічні **Ф.д.у.** відображають особливий зміст окремих впливів, зумовлений різноманітністю багатьох компонентів, які взаємодіють в управлінні. Вони реалізуються, як правило, в окремих сферах, галузях державного управління і визначаються запитами керованих об'єктів. Виокремлюють підгрупи специфічних функцій управління за видами керованих об'єктів. Наприклад, управління економічними об'єктами потребує зовсім інших управляючих впливів, ніж управління духовними об'єктами чи об'єктами соціальної сфери. Навіть такі специфічні функції управління, як фінансування, оподаткування, ліцензування, регулювання праці і заробітної плати, кредитування тощо в кожному із видів керованих об'єктів і в кожній, відповідно, керівній підсистемі набувають своєї специфіки.

За ступенем функціонального навантаження розрізняють також головні та допоміжні **Ф.д.у.** До головних належать:

- політико-адміністративні – забезпечення державного суверенітету; здійснення внутрішньої та зовнішньої політики в межах Конституції та законів України; забезпечення прав і свобод людини та громадянина; здійснення заходів із забезпечення обороноздатності та національної безпеки; забезпечення та координація роботи органів влади; перегляд територіального устрою країни; забезпечення умов для створення та діяльності політичних партій; формування у громадян громадсько-правової відповідальності;
- соціальні – вироблення і реалізація соціальної політики; формування системи соціального захисту та пенсійного забезпечення; регулювання трудових відносин між найманими працівниками та роботодавцями; охорона дитинства, материнства, батьківства; забезпечення раціонального використання природних ресурсів; регулювання природоохоронної діяльності; забезпечення прав корінного населення та соціальних меншин; надання якісних соціальних послуг населенню;
- економічні – гарантія економічної безпеки та самостійності; формування економічної політики; організація грошового обігу; формування правових засад функціонування ринкової економіки; виробництво суспільних товарів; перерозподіл доходів; вироблення і реалізація фінансово-бюджетної, гро-

шово-кредитної, структурної, інвестиційної, науково-технічної та інноваційної політики; забезпечення однакових умов для розвитку всіх форм власності; організація та забезпечення зовнішньоекономічної діяльності;

- культурно-освітні – забезпечення розвитку фундаментальної науки; розробка та реалізація державних програм розвитку науки й освіти; створення умов для розвитку мистецтва, культури, фізкультури і спорту; формування системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів.

Допоміжні **Ф.д.у.** покликані забезпечити належні умови діяльності суб'єктів державно-управлінської системи. Перелік цих функцій включає: формування і використання кадрового потенціалу органів державної влади; організацію діяльності суб'єктів управління; технічне забезпечення управлінської діяльності органів влади; фінансове та юридичне забезпечення функціонування владних структур; організацію діловодства, контролю та аудиту, інформаційного забезпечення та зв'язків з громадськістю органів державної влади.

Залежно від спрямованості й місця впливу виділяють зовнішні й внутрішні **Ф.д.у.** Внутрішні **Ф.д.у.** уособлюють управління всередині державного апарату і спрямовані на те, щоб забезпечити діяльність самої керівної підсистеми й удосконалення її елементів – структури, форм і методів діяльності державних органів. Вони підпорядковані зовнішнім **Ф.д.у.** – безпосередньому впливу держави, її органів на суспільні процеси. Система зовнішніх **Ф.д.у.** визначається як вертикальною і горизонтальною побудовою організаційної структури механізму держави, так і особливостями цілей і змісту діяльності різних керованих об'єктів.

Набір **Ф.д.у.** та їх практична реалізація залежать від сукупності цілей, завдань та повноважень держави, її соціальної спрямованості; рівня централізації; розвитку громадянського суспільства; стану, структури і рівня самокерованості суспільних процесів та інших чинників.

Літ.: Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003; Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне. – К. : Основи, 1993; Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко

та ін. ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Державне управління: теорія і практика* / за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрінком Інтер, 1998; *Малиновський В. Я.* Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Ред.-вид. від. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000; *Мельник А. Ф.* Державне управління : підручник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Расіна ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009; *Райт Г.* Державне управління / Глен Райт. – К. : Основи, 1994.

Москаленко С. О.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – передбачені Конституцією та законами України напрями або види її здійснення. Мета та загальні функції, тобто принципові напрями діяльності державної влади в Україні, досить чітко визначені у Преамбулі та ст. 3, 8, 10-13 і 19 Конституції України.

Зі змісту Конституції випливає, що державна влада є багатофункціональною. Можна виокремити такі основні **Ф.д.в.**: законодавчу, управління (виконання законів та інших нормативно-правових актів), судову.

Наведені **Ф.д.в.** визначаються як головні, або пріоритетні, проте далеко не єдині. Про це, зокрема, свідчить компетенція органів законодавчої, виконавчої і судової влади, яка нерідко містить, поряд з власними функціями та повноваженнями – законодавчими, виконавчими і судовими – кілька суміжних функцій: контрольну, наглядову, представницьку, установчу, арбітражну, охоронну, інформаційну, бюджетно-фінансову, а також функцію програмування і прогнозування та інші, які розрізняють за тими самими критеріями (формою, способом чи засобом діяльності держави та її органів). Конституцією і законами України передбачені та функціонують на практиці низка органів державної влади, які зовсім неможливо або можливо лише умовно віднести до органів законодавчої, виконавчої або судової влади. Це такі органи, як Президент, прокуратура, Центральна виборча комісія, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення тощо.

Ф.д.в. раціонально класифікувати за такими ознаками: суб'єктами, об'єктами, способами, засобами, походженням, здійсненням тощо. Кожна конкретна функція державної влади має притаманні лише їй форми і методи здійснення. Так, основними формами здійснення **Ф.д.в.** вважають правотворчу,

правозастосовну та правоохоронну діяльність, правове регулювання і безпосередню організаторську роботу щодо здійснення правових настанов у цілому. Методами ж здійснення **Ф.д.в.** є переконання, заохочення і примус.

Змістом тієї або іншої **Ф.д.в.** є сам процес впливу держави за допомогою державної влади через практичну діяльність органів держави на певні або групу споріднених суспільних відносин.

Кожна конкретна **Ф.д.в.** поєднує у собі зміст, форми і методи здійснення відповідною гілкою державної влади (законодавчою, виконавчою, судовою), застосування якої пов'язане з особливостями конкретного об'єкта державного впливу.

Літ.: *Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування* / П. В. Бабич, Л. Ф. Биков, З. М. Борисенко, Г. М. Буянкіна, О. А. Воронько ; Укр. акад. держ. упр. при Президентіві України ; Центр дослідж. адмін. реформи. – К. : [б. в.], 2000. – Ч. 1-2; *Мінченко Р. М.* Теоретико-правові проблеми організації та функціонування державної влади в умовах модернізації механізму української державності : монографія / Р. М. Мінченко ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Одеса : Фенікс, 2008; *Фрицький Ю. О.* Державна влада в Україні: становлення, організація, функціонування / Ю. О. Фрицький ; Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2006.

Князєв В. М., Макаренко Е. М.

ФУНКЦІЯ І СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – нерозривно взаємопов'язані та взаємообумовлені сторони системи управління, що виступають, відповідно, як її зміст та форма. Структура управління – це форма організації системи управління, що визначає сукупність її стійких зв'язків, забезпечує цілісність і стабільність, тобто збереження основних властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх зв'язках. Організаційна структура є одним з основних елементів управління організацією. Вона характеризується розподілом цілей і завдань управління між підрозділами та службовцями і спрямована насамперед на встановлення чітких взаємозв'язків між окремими підрозділами організації, розподіл між ними прав та обов'язків. Зовнішнім відображенням організаційної структури управління є склад, співвідношення, розміщення і взаємозв'язок окремих підсистем організації.

У структурі управління кожною організацією виділяються наступні елементи: ланки,

рівні управління та зв'язки – горизонтальні й вертикальні. До ланок управління відносять структурні підрозділи, а також окремих службовців, що виконують відповідні функції управління або їх частину. В основу утворення ланки управління покладено виконання підрозділом певної функції управління. Зв'язки, встановлені між однорівневими підрозділами, мають горизонтальний характер. Під рівнем управління розуміють сукупність ланок управління, що займають певний ступінь у системі управління організацією. На одному рівні здійснюється розподіл компетенції між підрозділами.

У практиці державного управління найбільш широко застосовуються структури управління, які дістали назву ієрархічних або бюрократичних. До них можна застосувати сформульовані М.Вебером принципи раціональної бюрократії, насамперед принцип ієрархічності управління, згідно з яким структура нижчого рівня підпорядкована структурі вищого рівня і контролюється останньою. Якщо розглядати систему державного управління в цілому, то її структурними ланками виступають органи державної влади, що взаємодіють з приводу досягнення цілей державного управління у процесі реалізації відповідних управлінських функцій. Характеристики такої взаємодії залежать від функціональної структури державного управління, під якою розуміють нормативно закріплений розподіл кожної функції державного управління за управлінськими функціями органів державної, передусім виконавчої, влади відповідно до місця цих органів в управлінській системі. Таким чином, організаційна і функціональна структура державного управління органічно взаємопов'язані. Немає органів державної влади поза їх функціями. При цьому функції державного управління є первинними і визначальними щодо організаційної структури. Вони обумовлюють необхідність тих чи інших елементів системи органів виконавчої влади і будову цієї системи.

На практиці функціональна та організаційна структури постають як єдине ціле, тобто як організаційно-функціональна структура державного управління – сукупність органів державної влади, а також державних установ і організацій в єдності їх функцій, повноважень та організаційних зв'язків, яка забезпечує цілісний управлінський вплив на суспільну систему чи на окремі її сфери.

Літ.: Мескон М. Х. Основы менеджмента : пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 702 с.; Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.; *Методологія державного управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко, Д. О. Безносенко, С. В. Бутівченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.; *Атаманчук Г. В. Теория государственного управления* : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.; *Державне управління: основи теорії, історія і практика* : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.

Бакуменко В.Д., Надолішній П.І., Кравченко С.О.

ФУНКЦІЯ ПЛАНУВАННЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – управлінська функція, змістом якої є постановка цілей державного управління (цілепокладання), а також визначення шляхів досягнення цілей, необхідних для цього ресурсів та розроблення відповідних планів діяльності (цілезабезпечення). Планування пов'язане, за характеристикою американських учених Т.Сааті та К.Кернса, з досягненням бажаних майбутніх станів, які є малоімовірними без втручання людини; містить “формування подій” як у нинішньому, так і в майбутньому шляхом найкращого розміщення наявних ресурсів; є прагматичною діяльністю, що пов'язана з вибором ефективних та перспективних шляхів розвитку держави з низки альтернатив (враховує такі обмеження, як невідповідна технологія, недосконалість і неповна інформація); включає раціональний вибір і складається з прогнозування (довгострокове планування), програмування (розробки програм та планів) та проектування (прив'язки програм і планів до ресурсів, їх конкретизація у проектах).

Ф.п.д.у. має здійснюватися згідно з певними принципами. Серед них доцільно відзначити, насамперед, принцип універсальності, що дозволяє розробляти типові схеми планування у різних галузях державного управління. Згідно з цим принципом процес планування складається з однакових і тих етапів незалежно від масштабу та специфіки об'єкта планування. Науково обгрунтоване планування має також базуватися на принципах об'єктивності, випередження та оп-

тимальності. Принцип об'єктивності передбачає, що планування є ефективним лише тоді, коли воно базується на пізнанні специфіки об'єкта планування – його структури, об'єктивних потреб, закономірностей і можливостей функціонування та розвитку. Принцип випередження означає постановку цілей і завдань певної діяльності на основі аналізу і прогнозування можливостей, потреб і перспектив розвитку об'єкта планування з використанням науково обгрунтованої методології. Це передбачає активне виявлення і попередження можливих проблем розвитку об'єкта планування замість пасивного очікування їх прояву та реагування на необхідність їх термінового вирішення. Згідно з принципом оптимальності при визначенні як цільових пріоритетів, так і шляхів досягнення цілей необхідно проводити раціональний вибір найкращих із можливих варіантів за певними критеріями. Ефективність планування залежить також від дотримання принципу відповідності засобів завданням планування, що відображає необхідність використання найбільш доцільних засобів, особливо методологічних, для вирішення завдань планування того чи іншого типу. Наприклад, суттєво різні методи мають використовуватися при вирішенні добре структурованих, слабкоструктурованих та неструктурованих проблем.

Ф.п.д.у. реалізується через відповідний процес, що включає низку етапів. Початковим є аналіз наявного стану об'єкта і суб'єкта державного управління та на цій основі визначення місії, тобто головної загальної мети управлінської діяльності стосовно обраного об'єкта. Місія задає загальний орієнтир, без якого неможливо сформулювати “дерево” цілей державного управління, тому її визначення має передувати постановці цілей. Якісний виклад місії має включати опис: основних потреб або особливих проблем, які необхідно вирішити за допомогою управління; очікувань та вимог зацікавлених сторін; послуг/продукції, що планується надати, та процесів/ресурсів, що передбачається використати для задоволення цих вимог. Наступним етапом є визначення цінностей, тобто тих норм поведінки, управлінських стандартів, етичних вимог, суспільних ідеалів, на захист та утвердження яких має працювати суб'єкт державного управління. Цінності спрямовують поведінку членів організації,

ухвалення рішень і вибір стратегій, можуть слугувати могутнім знаряддям для перетворень в організаційній культурі та мотивації працівників. Завдяки цьому цінності, поряд з місією, стають основою постановки цілей. На практиці цінності, як правило, відображаються у вигляді загальних принципів діяльності організації, здійснення програми тощо. Наприклад, на даний час система базових принципів належного урядування набуває загальносвітового визнання як універсальна основа побудови та функціонування державного управління. Важливим етапом планування є прогнозування, тобто одержання науково обгрунтованої інформації про можливий майбутній стан як об'єкта, так і суб'єкта державного управління. Це включає передбачення негативних змін, яким доцільно протидіяти, позитивних змін, яким доцільно сприяти, майбутніх суспільних потреб, які потребуватимуть задоволення, можливостей розвитку як об'єктів, так і суб'єктів державного управління тощо. Прогнозування є невід'ємною складовою випереджального державного управління, яке не просто реагує на наявні суспільні проблеми, а передбачає і попереджає їх виникнення. Аналіз наявного стану об'єкта і суб'єкта державного управління, а також прогнозування їх розвитку створюють основу для виявлення управлінських проблем, тобто чітко усвідомлених та сформульованих невідповідностей між існуючим станом об'єктів державного управління та їх бажаним станом, що визначається місією та цінностями державно-управлінської діяльності. Це дає підстави для формування системи цілей державного управління, що полягають у вирішенні сформульованих проблем, тобто побудова “дерева” цілей та визначення цільових пріоритетів. На цьому завершується стадія цілепокладання та розпочинається стадія цілезабезпечення. Остання насамперед включає вибір загальних шляхів досягнення цілей державного управління. При цьому важливе значення має виявлення та оцінка максимально широкого, бажано повного, переліку альтернативних шляхів, що забезпечує їх необхідну різноманітність, а значить основу для оптимального вибору. Наступним етапом є програмування, тобто відповідно до вибраних шляхів досягнення цілей формування програм або планів з визначенням завдань, термінів та послідовності їх вико-

нання, виконавців завдань та обсягів необхідних ресурсів. Завершує процес планування етап проектування, що включає: формування переліку конкретних робіт для вирішення завдань; вибір доцільних засобів виконання робіт; розробку графіків (термінів та послідовності виконання робіт); добір виконавців за роботами; розрахунок розподілу необхідних ресурсів.

Будь-який управлінський процес починається з функції планування і вже це вказує на її особливе значення, оскільки помилки на цій стадії, особливо під час цілепокладання на рівні державних завдань, можуть зробити марними всі подальші зусилля. Рішення при плануванні можна узагальнити у три групи: стратегічні (головні, довгострокові), оперативні (рутинні, короткострокові) та адміністративні (координуючі дії щодо реалізації стратегічних та оперативних рішень). Переважно вважається, що планування охоплює й прогнозування. Водночас є й інша думка, згідно з якою прогнозування виділяється в окрему функцію управління і розглядається як метод науково аргументованого передбачення ймовірних тенденцій і напрямів при розв'язанні стратегічних завдань суспільства.

Літ.: Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем : пер. с англ. / Т. Саати, К. Кернс. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.; Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.; *Методологія державного управління* : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко, Д. О. Безносенко, С. В. Бутівченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.; *Запровадження стратегічного планування в Україні* : зб. док. і матеріалів / уклад. В. В. Тертичка. – К. : Вид-во НАДУ ; ЦДАР, 2004. – 437 с.; *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.; *Державне управління: основи теорії, історія і практика* : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.

Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ФУТУРОЛОГІЯ (від лат. futurum – майбутнє) – в широкому розумінні – майбутнє Землі та людства, у вузькому – сфера наукових знань, що охоплює перспективи соціальних процесів, прогнозування та прогностику концепцій майбутнього. Наукова основа **Ф.** –

прогностичні блоки і перевірені методи прогнозування, створені іншими науками. Крім того, кожне наступне футурологічне дослідження спирається на досвід попередніх досліджень, запозичуючи певні теми і прийоми або сперечаючись з ними. **Ф.** можна назвати наукою про шляхи розвитку цивілізації.

Термін **Ф.** був запропонований ще в середині 1940-х рр. німецьким професором Флехтхейм, а як наукова дисципліна вона сформувалася до 1960-х рр. завдяки зусиллям Германа Кана з корпорації RAND і ряду інших вчених, однак спроби наукового передбачення майбутнього робилися ще до XIX ст. У період античності і Новий час основним жанром **Ф.** були утопії в дусі “Держави” Платона або “Утопії” Томаса Мора. Утопії були довільно відірваними від реальності і не прив’язаними ні до конкретного місця, ні до часу ідеальних суспільств. В утопіях також був відсутній зв’язок між ними і реальністю, тобто не вказувався шлях, як досягти бажаного майбутнього. Авторам утопій здавалося, що досить описати ідеальне майбутнє, щоб воно за цим описом само себе створило. Наступна важлива футурологічна модель розроблена Марксом. Уявлення про майбутнє, за Марксом, містить у собі елементи як утопії, так і моделі. При цьому модель служить шляхом, який зв’язує сьогодення і майбутню утопію. Цей шлях включає певні етапи (робочий рух – революція – соціалізм), якими можна керуватися, рухаючись до мети, що й робили в подальшому всі комуністи і революціонери. Маркс також показав неминучість циклічних криз при капіталізмі через перевиробництво і вивів закон спадної віддачі від вкладень. Наступний ривок **Ф.** зробила в творчості письменників-фантастів Г.Уеллса і Ж.Верна. Уеллс вигдав універсальну “футурологічну зброю” – машину часу – технологічний аналог трансцендентного одкровення.

Футурологічним прогнозам 60-х – початку 70-х рр. XX ст. властиве глибоке самоусвідомлення катастрофічності сучасної цивілізації (глобальні проблеми, руйнівний вплив на людину техногенного суспільства, небезпека ядерної війни та ін). Водночас **Ф.** цього періоду відображала наявність стану фрустрації (краху всіх надій і віри в майбутнє, страху перед майбутнім, що за умов швидкої зміни (“модифікації”) суспільства стає феноменом повсякдення і в умовах панування

якого людині все важче адаптуватись до соціальної реальності (О.Тофлер, “Футурошок”, 1970). Наприкінці 70-х – у 80-х рр. ХХ ст. **Ф.** зосереджує увагу переважно на екологічних проблемах; розробляються концепції та моделі стабільного розвитку людства, “нового світового порядку”, постіндустріального та інформаційного суспільства. У першій половині 90-х рр. **Ф.** набула яскраво вираженої філософсько-історичної і соціально-політичної орієнтованості. Останнє зумовлене тим, що філософія політики в сучасному світі репрезентує найактуальніші проблеми. У 1990 р. Ф.Фукуяма висунув ідею “кінця історії” як майбутнього історичного затишшя внаслідок переваги ліберальної демократії на геополітичному просторі планети. 1994 р. С.Хантінгтон передбачив “реванш Бога”: після руйнації двополосного світу на людство чекає загострення суперечностей і ймовірне зіткнення між цивілізаціями, які консолідуються довкола традиції релігій. Останні прогнози можна розцінювати як різновид “прогнозів-провокацій”, “прогнозів-розвідників”, адресованих насамперед посттоталітарним країнам для стимулювання в них самопізнання й виявлення існуючих установок на майбутнє.

Епоха змін, які нас чекають попереду, кидає виклик **Ф.**, оскільки, з одного боку, вимагає більш точного передбачення, а з другого – може містити в собі безліч непередбачуваних подій, які не можна було навіть передбачити. Ідеальне майбутнє **Ф.** полягає в тому, що люди будуть розділяти більш-менш єдиний образ можливого майбутнього, при цьому основні фактори невизначеності в майбутньому будуть усунені і **Ф.** буде зближуватися з оперативним плануванням. **Ф.** як наука зможе показати повноту та ефективність своїх методів, успішно передбачивши багатозначні події майбутнього або підготувавши суспільство до несподіванок. Усі численні прогнози можна звести до двох основних футурологічних напрямів: соціально-оптимістичного й еколого-песимістичного. Перший базувався на успіхах науково-технічної революції, другий – із економічних і екологічних криз та катастроф. Головними темами футурологічних прогнозів є проблеми: 1) екології; 2) демографії і голоду; 3) гонки озброєнь і збереження миру; 4) ресурсів; 5) моральної деградації; 6) економічного і соціального розвитку людства.

Літ.: Турчин А. Учебник по футурологии / А. Турчин, М. Батин. – М. : [б. и.], 2010; *Політологічний*

енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004.

Михненко А.М., Щур Н.О.

ХАРИЗМА (грец. *charisma* – милість, благодать, божий дар) – виняткова обдарованість, надзвичайні якості, які наділяють особу (лідера) беззаперечним авторитетом в очах її послідовників, дають змогу впливати на широкий загал, підкоряти його своїй волі.

Термін “**Х.**” походить з християнської теології, вперше його запровадив у Новому Заповіті апостол Павло. У першому посланні апостола Павла до коринтян йдеться про надприродний дар, яким Христос наділяв вірного (чи вірних) з метою виконання певної місії чи послуги в церковній громаді; особливо наголошувалося на дарі “говорити мовами” та пророкувати.

У суспільствознавчих науках термін “**Х.**” набув поширення завдяки М.Веберу, який використав його у своїй типології легітимного панування. Поряд з легальним (раціональним) пануванням, яке існує завдяки встановленим правилам, і традиційним пануванням, що ґрунтується на вірі у святість тих порядків і тих можновладців, які існують здавна, М.Вебер виділив харизматичне панування. Це панування існує внаслідок відданості особі володаря та його **Х.**, насамперед через її магічні здібності, героїзм, сили духу та слова. Харизматичний авторитет не пов’язаний з нормами або правилами, а базується на афективних та емоційних почуттях. Прикладами **Х.** є надзвичайна військова відвага, дар пророцтва, магічні здібності тощо. Вирішальне значення для виникнення харизматичних відносин має не стільки саме володіння **Х.**, скільки її визнання послідовниками. Для цього необхідне підтвердження **Х.** знаменням або чудом. **Х.** зберігається доти, доки вона підтверджується, коли боги “полишають” вождя, коли його надзвичайні якості втрачаються, то закінчується і його панування.

Згідно з М.Вебером **Х.** володіють: великі полководці, пророки, видатні політики; засновники світових релігій – Будда, Христос, Магомет; засновники держав, великі завойовники – Олександр Македонський, Юлій Цезар, Наполеон. У ХХ ст., як свідчить історія, яскраво вираженою **Х.** володіли Ленін, Сталін,

Мао Цзедун, відомі релігійно-політичні діячі М.Ганді, Мартін Лютер Кінг та ін.

Термін “Х.” не несе в собі позитивного або негативного забарвлення – і Ганді, і Гітлер однаковою мірою володіли Х. Вирішальним у цьому питанні є не те, що вони робили і яким чином діяли, а те, що ці дії здобували визнання завдяки їм Х.

Харизматичне лідерство, за М.Вебером, виникає в суспільстві, як правило, у критичні соціально-політичні періоди. Він розцінював лідера харизматичного типу як одну з найреволюційніших сил історії, оскільки харизматичний вождь та його авторитет не пов’язані з минулим, а його емоційний зв’язок з масами робить такого лідера здатним мобілізувати їх на розв’язання завдань соціального оновлення.

Соціальною базою харизматичного лідерства зазвичай виступає широкий загал, який не має високої політичної культури і беззаперечно довіряє лідеру, оскільки неписьменним людям або тим, які не мають політичного досвіду, особа лідера є ближчою і зрозумілішою, ніж, наприклад, політична програма. Харизматичному лідеру притаманні такі риси, як неприйняття або формальне прийняття демократії; прагнення одноосібної

влади; підтримка культу особи; постійні пошуки зовнішніх і внутрішніх ворогів. Інакше кажучи, у чистій своїй формі він має авторитарний, панівний характер.

Харизматичне лідерство у справжньому, а не формальному вираженні, як правило, не може бути тривалим. У відносно спокійні, стабільні періоди воно трансформується в легальне (раціональне) або традиційне лідерство, яке зберігає історичні традиції і водночас здійснює необхідні реформи. Цей процес раціоналізації, або традиціоналізації, харизматичного лідерства М.Вебер назвав “рутинізацією Х.”

Таким чином, за М.Вебером харизматичне лідерство: 1) має особистий характер; 2) базується на емоційній основі; 3) відіграє новаторську або революційну роль; 4) недовговічне і з плином часу рутинізується.

Літ.: Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер, пер. з нім. О. Погорілий. – К. : Основи, 1998; *Політологія* : енциклопед. слов. / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993; *Політологічний енциклопедичний словник* / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004.

Тинкован О.В.

Ц

ЦЕРКВА ДЕРЖАВНА – форма, модель державно-церковних відносин, за якої одна з релігій (церква, віросповідання, конфесія) на законодавчому рівні проголошується привілейованою, панівною у країні та в тій чи іншій формі поєднується з державою.

Ц.д. є складовою державного апарату, виконує певні повноваження державно-владного характеру, здійснює державно-політичні, адміністративно-правові функції. **Ц.д.** має можливість впливати на політику державних інституцій, має право брати участь у політичному житті держави (представництво духовенства в державних органах, політичні церковні союзи), обов'язковими є релігійні церемонії під час проведення державних заходів (коронація монархів, релігійна клятва, присяга). **Ц.д.** на основі закону отримує з боку держави часткове або повне фінансування своєї діяльності (субсидії з капіталовкладень, землю у власність, звільнення від податків тощо). Правовий статус **Ц.д.** існував у період Середньовіччя, нею була Російська православна церква в Російській імперії та ін. На сьогодні **Ц.д.** набула поширення в 40 державах світу: Афганістан, Бахрейн, Великобританія, Греція, Данія, Ємен, Ізраїль, Ірак, Іран, Ісландія, Ліхтенштейн, Мавританія, Мальта, Марокко, Норвегія, ОАЕ, Оман, Пакистан, Саудівська Аравія, Туніс, Швеція та ін.

Наприклад, у Греції у ст. 3 Конституції Православна церква визнана панівною та розглядається як корпоративний інститут, що діє в системі публічного права. Статут Православної церкви має статус державного закону, її священний Синод має право видавати власні нормативні документи, які набувають сили закону з моменту публікації в державній газеті. Православна церква має привілейований статус, що визначається в на-

данні їй з боку держави повноважень, які притаманні державним інстанціям. Так, вона є впливовою у сфері освіти: в початкових і середніх школах релігійна освіта здійснюється згідно з її догматами і традиціями, справляє значний вплив на сімейно-шлюбні відносини: церковний шлюб має однакову силу з громадянським (введений 1982 р.), має право розглядати питання надання чи ненадання дозволу на будівництво церков неправославних конфесій, мечетей чи синагог: відмова митрополита Православної церкви дати згоду не має характеру адміністративної заборони, проте відповідні державні органи рахуються з нею. Держава наглядає за Православною церквою, має право втручатися у її справи, навіть у внутрішні, проте таке втручання спирається не на прямий примус, а реалізується через законодавство і правову традицію. Державне забезпечення Православної Церкви є нормою.

У Великобританії Англійська церква – **Ц.д.**, її главою є монарх. Керівний орган Англійської церкви – Церковний синод – залежить від держави: його законодавчі рішення, перш ніж набути статусу закону, мають бути затверджені в парламенті і узгоджені з монархом. У системі обрання вищих ієрархів Англійської церкви кінцеве призначення залежить від прем'єр-міністра Великобританії. Всіма церковними фінансами розпоряджається Інститут "Церковних уповноважених", його функціями є: виплата заробітної плати церковним ієрархам, фінансування будівництва нових церков, організація нових парафій, навчання священнослужителів тощо. Англійська церква користується рядом привілеїв: її представники беруть участь у коронації монарха, вона має 24 місця в парламенті, володіє статусом благодійної організації, свята цієї церкви мають статус

державних. Англiканська церква практикує пастирство в армiї, в мiсцях позбавлення волi, проводить богослужiння в школах.

У Саудiвськiй Аравiї iслам – державна релiгiя, головний закон держави, який визначає характер суспiльно-економiчного ладу, систему державних органiв, порядок їх утворення i дiяльностi, обов'язки пiдданих. Свiтськi та релiгiйнi структури поєднанi й тiсно переплетенi. Державна влада сприяє закрiпленню iсламськoї моралi, культури, етики у сферi освiти (мета ж освiти – “поширення й змiцнення” мусульманськoго вiровчення), сiм'ї, у масовiй свiдомостi та поведiнцi. Дiєвим механiзмом примусу населення до виконання iсламських постулатiв є т. зв. “комiтети дозволу добра i заборони зла”, котрi дiють практично в усiх населених пунктах королiвства. Данi комiтети уповноваженi забезпечувати “праведну” орієнтацiю громадян у виконаннi обов'язкiв, приписаних шариатом, не допускати з їх боку непристойних вчинкiв, звичок та новацiй, що суперечать системi мусульманськoго права. Обов'язком держави є утримання Мекки i Медини – “святих мiсць” iсламу – та опiкування прочанами. Що стосується України, то намагання утвердити Ц.д. спостерiгались у часи Гетьманату та Директорiї (1918-1920), коли Православна церква де-факто проголошувалась державною. У Захiдноукраїнськiй Народнiй Республiцi (1918-1939) Українська Греко-Католицька Церква практично функцiонувала як державна.

Втілення iдеї Ц.д. не є прийнятним для України з огляду на невизнання державою жодної релiгiї як обов'язкової (ст. 35 Конституцiї України) та проголошення рiвностi всiх релiгiй перед законом, недопущення переваг чи обмежень однiєї релiгiї, вiросповідання чи релiгiйної органiзацiї щодо iнших (ст. 5 Закону України “Про свободу совiстi та релiгiйнi органiзацiї”).

Лiт.: Здiорук С. І. Суспiльно-релiгiйнi вiдносини: виклики Українi ХХІ столiття : монографiя / С. І. Здiорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.; Козыренко Л. Государство и церковь в Великобритании / Л. Козыренко // Государственная служба : науч.-полит. журн. – 2006. – Янв.-февр. – № 1. – С. 126-129; Плохий С. Державна Церква в Україні: iдеї, моделi, реалiї / С. Плохий // Сучаснiсть. – 1995. – № 7-8. – С. 106-114; Релiгiєзнавство : навч. посiб. / за ред. С. А. Бублика. – К. : Юрiнком Iнтер, 1998. – 496 с.; Релiгiєзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика. – К. :

Четверта хвиля, 1996. – 392 с.; Шаповал В. М. Конституцiйне право зарубiжних країн. академiчний курс : пiдручник / В. М. Шаповал. – К. : Юрiнком Iнтер, 2008. – 480 с.

Грiнер О.М.

ЦЕРКОВНО-РЕЛIГIЙНА СИТУАЦIЯ – визначається складною системою взаємин, взаємодiї та взаємовпливiв церков та релiгiйних органiзацiй у тiй чи iншiй країнi, у тих чи iнших суспiльних умовах.

Ц.-р.с. в Україні представляють понад 120 церков та релiгiйних течiй. Найбiльш численними є конфесiйнi утворення християнськoго вiросповідання: Українська Православна Церква Московськoго патрiархату (УПЦ МП), Українська Православна Церква Київськoго патрiархату (УПЦ–КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), Римо-Католицька Церква (РКЦ), Всеукраїнськiй Союз об'єднань євангелiських християн-баптистiв (ВСО ЄХБ), Всеукраїнськiй Союз Християни вiри євангелiськoї-п'ятидесятники (ВСХВС), Українська унiонна конференцiя церкви адвентистiв сьомого дня (АСД), Свiдки Єгови. Крім названих, конфесiйна карта України представлена релiгiйними органiзацiями, що репрезентують iудаїзм (Об'єднання хасидiв Хабад Любавич iудейських громад та органiзацiй України, Об'єднання iудейських релiгiйних органiзацiй, релiгiйнi громади прогресивного iудаїзму та iн.), iслам (Духовне управління мусульман Криму, Духовне управління мусульман України та iн.), неохристиянськi течiї (Церква Христа, Церква Повного Євангелiя, Українська християнська євангелiська Церква та iн.), течiї християнськoго спрямування (Церква Нового Єрусалиму та iн.), схiднi релiгiйнi течiї (буддизм, Свiдомiсть Крiшни, iншi орієнталiстськi органiзацiї тощо), релiгiї етнонацiональних спiльнот (Вiрмено-апостольська церква, караїми та iн.), течiї язичницькoї основи (Рiдна Українська Нацiональна вiра, Слов'янськo-ведичний рух “Хара Хорс”, iншi органiзацiї язичникiв тощо).

Особливостями **Ц.-р.с.** нашої країни є: вiдсутнiсть домiнуючої територiально та загальнонацiональної за статусом церкви (релiгiйної органiзацiї); домiнування на конфесiйнiй картi країнi православ'я; втрата традицiйними релiгiйними iнституцiями

(трьома православними, греко-католицькою та римо-католицькою церквами) статусу рівноцінної духовної і соціальної інституції, наявність у них матеріальних проблем та їх низький рівень впливу на свідомість громадян нашої країни; переважання в кількісному плані релігійних об'єднань у Західному регіоні; динамічний розвиток конфесійних утворень протестантського віросповідання; стрімке поширення зарубіжних релігійних течій; поява різноманітних національних конфесійних утворень.

Вітчизняна **Ц.-р.с.** характеризується наявністю як негативних, так і позитивних факторів. Негативними проявами **Ц.-р.с.** нашої країни є низка факторів. По-перше, розкол в одній з найбільших конфесій України – православ'ї, яке на сьогодні представлено трьома самостійними церквами: УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ. По-друге, втручання в релігійно-церковне життя України зарубіжних релігійних інституцій (Ватикан, Московський патріархат, мусульманські центри та ін.) та світських чинників (влада країн, що мають в Україні свої етноменшини, Сенат США, ОБСЄ та ін.). По-третє, наявність конфліктних полів суперечності, нетолерантних відносин, нетерпимості, суперництва між традиційними конфесіями (православ'я, греко-католицизм, римо-католицизм, протестантизм та православно-мусульманський конфлікт), між традиційними та новітніми релігійними утвореннями. По-четверте, політизація релігійного життя (поєднання релігійного життя з політичним). По-п'яте, клерикалізація деяких сфер українського суспільства: освітньої та військової, що є результатом відсутності законодавчого забезпечення діяльності в них релігійних об'єднань. По-шосте, заперечення релігії як морального імперативу в повсякденному житті людини, її виключення з процесів національного відродження, перетворення деяких релігійних інституцій на дезінтегруючий фактор суспільного життя тощо. По-сьоме, регіоналізація українського суспільства за конфесійною ознакою (домінування УГКЦ у Західній частині країни, УПЦ КП та УАПЦ – у Західній та Центральній Україні, УПЦ МП – у Східному та Південних регіонах держави, ісламу – в АР Крим). По-восьме, низький рівень моральності та духовності українського суспільства: зростання зовнішніх виявів релігійності за відсутності глибокої і уста-

леної віри, прагнення до екзотичності й певної прагматичності в орієнтації молоді на релігійні феномени. Названі вище негативні явища, що характеризують **Ц.-р.с.**, свідчать про дезінтегративну роль релігії та церкви (релігійних організацій) в українському суспільстві.

Позитивними проявами **Ц.-р.с.** в Україні є такі фактори. По-перше, збільшення кількості, порівняно з комуністичними часами, релігійних організацій як традиційних, так і новітніх конфесій. По-друге, розширення мережі релігійних установ (недільних шкіл, релігійних засобів масової інформації тощо), видання релігійної літератури, здійснення добродійної діяльності та ін. По-третє, конфесії налаштовані на толерантне, терпиме ставлення одна до одної, готові до конструктивного діалогу, переговорів з проблем, що можуть призводити до ускладнень міжконфесійних відносин, їх загострення, неправових методів розв'язання (Всеукраїнська Рада церков та релігійних організацій та інші організації, створені вітчизняними релігійними об'єднаннями). По-четверте, активізація звернення релігійних інституцій до правового вирішення конфліктних ситуацій у відносинах між собою. По-п'яте, широке оприлюднення у ЗМІ в Україні і за кордоном позицій сторін у міжконфесійних конфліктах, що змушує конкретні конфесії більш зважено і толерантно діяти в межах правового поля тощо. По-шосте, покращення, порівняно з радянськими часами, рівня релігійності українського суспільства внаслідок забезпечення державою умов для реалізації її громадянами права на свободу совісті. По-сьоме, високий рівень довіри до церкви як суспільної інституції. По-восьме, релігійні організації стали активним чинником духовного відродження, у результаті чого підвищився їх суспільний статус.

Українська держава створила правові умови для стабілізації **Р.-ц.с.**, приведення її до критеріїв демократичного життя. Так, завдяки ст. 35 Конституції України та Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" держава визнає право кожної людини на свободу світогляду і віросповідання. Проте здійснення цього права може бути обмеженим іншими законами у випадку порушення громадського порядку, обмеження прав і свобод людини, посягання на її здоров'я та нівелювання загальнолюдських

моральних цінностей. Проголошується відокремлення церкви та релігійних організацій від держави і школи – від церкви. Держава не визнає жодну з існуючих релігій як обов'язкову, натомість, вона проголошує рівність усіх релігій перед законом. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” проголошує невтручання держави у діяльність релігійних організацій в межах закону. Натомість Українська держава законодавчо визначає, контролює та регулює тільки зовнішні аспекти діяльності релігійних спільнот, встановлює умови існування, межі діяльності, статус, права й міру їх відповідальності.

На сьогодні завданням Української держави є створення умов для досягнення міжрелігійного миру та нівелювання негативних явищ, що характеризують сучасну **Р.-ц.с.** в Україні. Це слід здійснювати шляхом формування міжконфесійної толерантності та безконфліктності виходячи з інтересів національної безпеки та розв'язання актуальних проблем буття релігійних спільнот: вирішення питань повернення церковної власності, землекористування, оподаткування, надання права церквам, релігійним організаціям засновувати загальноосвітні навчальні заклади тощо.

Літ.: *Історія релігій в Україні* : у 10 т. / редкол. : А. Колодний (голова) та ін. – К. : [б. в.], 1996-2004. – Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / за ред. проф. А. Колодного. – Дрогобич : Коло, 2003. – 616 с.; *Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми* : монографія / за ред. В. П. Горбатенка. – К. : ТОВ “Вид-во “Юрид. думка”, 2005. – 332 с.; *Колодний А. Актуальні проблеми релігійного життя нинішньої України* / А. Колодний // *Україна релігійна* : кол. моногр. – Кн. перша: Стан релігійного життя України. – К. : [б. в.], 2008. – С. 5-11; *Колодний А. Багатоманіття виявів релігійного життя України* / А. Колодний // *Україна релігійна* : кол. монографія. – Кн. перша: Стан релігійного життя України. – К. : [б. в.], 2008. – С. 12-23; *Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах* : монографія / А. М. Колодний. – Львів : СПОЛОМ, 2005. – 336 с.; *Климов В. Міжконфесійні відносини: стан і форми* / В. Климов // *Україна релігійна* : кол. моногр. – Кн. перша: Стан релігійного життя України. – К. : [б. в.], 2008. – С. 48-67; *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / [авт. кол. : В. П. Трощинський, В. А. Скурагівський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. П. Трощинського, В. А. Скурагівського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2010. – Ч. 2. – 244 с.

Грінер О.М.

ЦИРКУЛЯЦІЯ ЕЛІТ – теорія колообігу еліт, сформульована італійським соціологом, інженером за фахом В.Парето. Перенісши основний закон механіки на суспільні відносини та сформулювавши принцип підтримання та порушення рівноваги у соціальних системах, він здійснив спробу побудувати нову політико-правову теорію. На думку цього науковця, оскільки цикли підйому та занепаду, становлення й падіння еліти є необхідною умовою функціонування суспільства в цілому та державних механізмів зокрема, чергування, коливання, зміна еліт є законом існування людської спільноти.

Ц.е. В.Парето вважав соціальною закономірністю, що проявляється: у зміні одних елітарних груп іншими; в оновленні елітарних властивостей, якостей та ознак; у зміні типів пануючої еліти; у приході до влади еліти, яка володіє затребуваними суспільною ситуацією якостями тощо. Динамічні соціальні зміни в суспільстві, на думку В.Парето, є наслідком протиборства та **Ц.е.** Її основними формами є: поступальна (вибори та кооптація до своїх лав представників контреліти) та обвальна (переворот, революція). В.Парето поділяв еліту на правлячу і неправлячу (контреліту). Революція, на його думку, – лише боротьба зі зміною правлячої еліти на потенційну еліту, яка, щоправда, маскується тим, що діє нібито від імені народу. Отже, революція – це не більше, ніж зміна еліт: стара еліта, яка є при владі, виявляється нездатною до ефективного управління, тому в суспільстві формується нова потенційна еліта, якій для утвердження в статусі правлячої необхідна підтримка мас, незадоволених старим суспільно-політичним устроєм.

Еліти мають загальну тенденцію до занепаду, а нееліти здатні виробляти потенційно елітарні елементи. Це зумовлено тим, що належність до еліти (з точки зору її видатних ознак) не успадковується. Саме тому колишні еліти втрачають свою енергію та резерви утримання влади, отже, усе частіше відбувається зміна старих еліт новими, які часто є вихідцями з простих мас.

Динаміка еліт спричинює, стимулює та активізує дві типові тенденції, а саме: герметичність, суть якої полягає у своєрідному “зачиненні” еліти та перешкоджанні будь-якого входження до її лав (“ефект фортеці”); відкритість, що характеризує еліту, готову до залучення у свої лави нових прибічників,

симпатиків та членів. У відкритих елітах циркуляція має динамічний характер, причому рівень соціальної адаптації до зовнішніх змін також є досить високим. У закритих елітах циркуляція є сповільненою чи навіть загальмованою, хоча в них зберігаються внутрішня стабільність, наступність політики та виваженість прийнятих рішень. Цікавий аналіз процесу трансформації елітних груп пропонує І.Куколев, який виділяє кілька моделей, зокрема модель I – “зміна потоків”: трансформація як послідовна зміна кількох хвиль правлячої еліти. На кожному етапі трансформації попередня хвиля правлячої еліти висуває на керівництво наступну, а вона, у свою чергу, стає політичним “могильником” для тих, хто її висунув. У цій моделі аналізуються поверхові політичні зміни у трансформації еліти і, як правило, лише її персональний склад. Модель II (найпоширеніша концепція) – “політичний капіталізм”. Вона базується на конвертації політичного капіталу в капітал економічний. Політичні еліти змінюються першими і досить швидко заповнюють дві нові ніші – нової політичної еліти та нової економічної еліти. Політична номенклатура, використовуючи політичну владу, першою освоює механізми приватизації державної власності і в результаті низки послідовних дій утворює велику частину нової фінансової та підприємницької еліти, частково заповнюючи нові політичні інститути. Модель III – “бунт економічної еліти чи пробудження регіональних еліт”. Номенклатура СРСР складалася із двох великих взаємно суперечливих частин – партійних працівників і господарських керівників, кожна з яких мала певну владу і розпоряджалася певними ресурсами. Займаючись безпосередньо виробництвом, забезпечуючи його функціонування, господарники були в менш привілейованому стані, ніж партійна верхівка. “Перебудова” – бунт господарських, економічних еліт, які вимагали зміни політичних позицій і розкріпачення своєї діяльності. Партійна еліта розкололася, і її регіональна частина долучилася до господарської. У результаті зрощування “реформаторських” фрагментів номенклатури відбулося формування сучасних елітарних груп, які становлять певний “сплав” колишніх господарських і партійних регіональних еліт. Модель IV – “роль контреліти” – відображені публічні і соціальні мо-

менти політичного процесу. Господарська еліта в боротьбі проти “партократів” використала контреліту своїм політичним союзником, який зруйнував вищу політичну компоненту номенклатури і привів до влади економічну еліту і номенклатуру другого і третього ешелонів, частково з’єднавшись із ними.

Літ.: *Парето В.* Компендиум по общей социологии / В. Парето. – М.: [б. и.], 2008. – 511 с.; *Крыштановская О. В.* Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту / О. В. Крыштановская // Обществ. науки и современность. – 1995. – № 1. – С. 51-65; *Куколев И.* Трансформация политических элит / И. Куколев // Обществ. науки и современность. – 1997. – № 4. – С. 82-91; *Крестева А.* Власть и элита в обществе без гражданского общества / А. Крестева // Социс. – 1996. – № 4. – С. 19-29; *Хоффман-Ланге У.* Элиты и демократизация: германский опыт / У. Хоффман-Ланге // Социс. – 1996. – № 4. – С. 50-57; *Мясников О. В.* Смена правящих элит: “консолидация” или “вечная схватка”? / О. В. Мясников // Полис. – 1993. – № 1. – С. 52-60; *Елизаров В. П.* Элитистская теория демократии и современный российский политический процесс / В. П. Елизаров // Полис. – 1999. – № 1. – С. 72-78.

Пашко Л.А.

ЦІЛІ НАЦІОНАЛЬНІ – основні орієнтири (мотиваційні установки, бажані результати) узгодженої діяльності держави, суспільства і громадян, які видаються досяжними у межах деякого інтервалу часу; кінцевий момент (подія) політичного, економічного чи будь-якого іншого соціально значущого процесу досягнення суспільно значимих результатів загальнонаціонального масштабу.

Ц.н. формуються в руслі *національних інтересів*. Вони є їх своєрідною декомпозицією, а їх зміст, спрямованість, терміни та бажана інтенсивність досягнення головним чином визначаються динамікою та суперечливістю розвитку середовища існування суспільства і держави та іншими чинниками, зокрема, серед них наявні та прогнозовані загрози указаним національним інтересам та ступінь важливості реалізації національних інтересів у межах деякого інтервалу часу. Тобто формулювання (визначення) **Ц.н.** та важливість їх досягнення у процесі впровадження політики національної безпеки обумовлені передусім необхідністю реалізації національних інтересів.

Ц.н., як і національні інтереси, мають складну структуру і можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема за: характером

(коаліційні, національні); масштабом (загальнодержавні, регіональні, локальні); ступенем важливості (життєво важливі, важливі тощо); за строками дії (постійні, довгострокові, середньострокові, короткострокові), за сферами прояву життєдіяльності суспільства і держави (політичні, економічні, соціальні, гуманітарні). Формування системи **Ц.н.** та їх класифікація апіорі дають змогу побудувати деяку гіпотетичну модель кращого (бажаного) стану людини, суспільства, держави (у контексті безпечніших умов їх розвитку та життєдіяльності), а досягнення таких цілей є передумовою переходу до зазначеного стану. Це зумовлює необхідність декомпозиції **Ц.н.** у національні завдання, які за своєю суттю є не що інше, як кількісно визначені **Ц.н.**, оскільки постановка та виконання завдань передбачають необхідність визначення певної послідовності дій (заходів), терміни виконання, необхідні засоби (ресурси), способи їх використання, виконавців тощо.

Як правило, кожна держава визначає **Ц.н.** як кінцеві результати діяльності:

– політичного характеру (визначаються вищим політичним керівництвом і мають бути досягнуті у політичній сфері);

– економічного, соціального та гуманітарного характеру (визначаються в процесі здійснення економічної, соціальної та гуманітарної політики держави й повинні бути досягнуті в економічній, соціальній та гуманітарній сферах);

– воєнного характеру (визначаються в процесі здійснення воєнної політики держави, пов'язаної зі створенням, підготовкою і застосуванням засобів збройної боротьби, воєнним будівництвом, зміцненням оборони країни, забезпеченням воєнної безпеки, й мають бути досягнуті у воєнній сфері).

У тріаді “*національні цінності* – національні інтереси – **Ц.н.**” останні є найбільш рухливими (динамічними). Це зумовлено тим, що для будь-якого національного інтересу у загальному вигляді може бути сформована множина сукупностей **Ц.н.**, успішне досягнення яких може гарантувати його реалізацію. При цьому вказана тріада є головним мотиваційним і об'єктивним чинником формування системи забезпечення національної безпеки та визначає її функції і стратегічні завдання. Але оскільки інтереси, а тим більше цілі різних суспільних груп та політичних еліт на відносно короткому відрізку часу можуть

не збігатися, а за певних умов навіть набувати антагоністичного характеру, кінцеві результати функціонування зазначеної системи можуть бути незадовільними. Ці обставини також породжують значні труднощі при стратегічному управлінні та плануванні у сфері національної безпеки. Указані труднощі, зокрема, мають місце при розробці керівних документів з питань забезпечення національної безпеки (що спостерігається в Україні впродовж усіх років її незалежності), оскільки якість їх підготовки передбачає чітке (несуперечливе) та науково обґрунтоване визначення **Ц.н.**, адекватних можливостям та умовам реалізації національних інтересів. Тобто як і у випадку визначення пріоритетів політики національної безпеки, коли принципово важливим є визначення ієрархії національних інтересів, так і при стратегічному плануванні її забезпечення принципово важливим є визначення ієрархії **Ц.н.**

Як і національні інтереси, **Ц.н.** розподіляють на три категорії (групи) виходячи з того, на задоволення яких інтересів суспільства і держави вони спрямовані: у безпеці, добробуті чи на розвиток міжнародного співробітництва.

Цілі першої групи – забезпечення територіальної цілісності та суверенітету держави, прав і свобод людини; другої – підвищення якості життя суспільства, а саме економіки, соціального захисту, охорони здоров'я, системи освіти тощо. Цілі третьої групи – розвиток добросусідських відносин з іншими країнами та забезпечення доступу на зовнішні ринки.

Переважна частина **Ц.н.** перших двох груп спрямована на збереження (захист) та прогресивний розвиток матеріальних (природні ресурси, економіка, генофонд нації, географічна територія тощо) і духовних (культура, мова, наука, тощо) цінностей, а цілі третьої групи надають політиці національної безпеки зовнішнього спрямування, оскільки вони відображають тенденції все більшої взаємозалежності світового співтовариства при розв'язанні проблем забезпечення безпеки. Процес стратегічного планування у сфері національної безпеки базується на визначенні та врахуванні ступеня важливості **Ц.н.** для реалізації того чи іншого національного інтересу. Тобто в межах кожної групи **Ц.н.** (безпеки, добробуту та міжнародного співробітництва) цілі класифікуються як такі, що мають високий, середній чи низький ступінь важливості. При цьому значною мірою цілі у сфері інтересів безпе-

ки продиктовані потенційними чи реальними загрозами, а цілі, спрямовані на забезпечення добробуту, – змішані за характером (можуть бути наслідком намагань розширити наші можливості або ж захистити їх від наявних чи прогнозованих загроз). Досягнення ж цілей, які мають на меті розвиток міжнародного співробітництва (в економічній, політичній та інших сферах), повинне створити кращі можливості для реалізації цілей перших двох груп.

При цьому в межах кожної групи мають бути визначені пріоритетні **Ц.н.** Чинники, які суттєво впливають на ієрархію цілей, – це ресурси для їх досягнення, інтенсивність (енергійність, наполегливість), з якою держава має намір відстоювати той чи інший інтерес, актуальність цілей.

Крім того, серед **Ц.н.** завжди є віддалені цілі, яким віддається пріоритет, і короткострокові цілі, що є менш пріоритетними. Проте чим більш віддалені за часом прогнози (плани) ми складаємо, тим більш невизначеними стають умови досягнення віддалених цілей, а отже, все менш успішними будуть спроби їх досягнення. Тобто можна відмовитися від досягнення короткострокових цілей, але згодом з'ясувати, що і реалізація довгострокових не здійсненна внаслідок причин, які неможливо було передбачити заздалегідь.

Чинним законодавством визначені стратегічні цілі політики національної безпеки України, які з урахуванням викладеного вище можна інтерпретувати як **Ц.н.**, а саме:

- досягнення національної єдності та консолідації суспільства;
- підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування;
- забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливе без здійснення структурної перебудови й підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- забезпечення енергетичної безпеки;
- досягнення високих соціальних стандартів, розв'язання на цій основі нагальних демографічних проблем;
- створення безпечних умов життєдіяльності населення;
- реформування інститутів сектору безпеки Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів;
- прискорення реалізації судової реформи;
- розвиток системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави;

– забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави.

Літ.: Абдурахманов М. И. Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; *Міжнародна і національна безпека* : корот. слов. термінів / уклад : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Общая теория национальной безопасности* : учебник / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская, И. К. Макаренко и др. ; под общ. ред. А. А. Прохожаева. – М. : Изд-во "РАГС", 2002; *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Вид-во "Кондор", 2007; *Стратегія національної безпеки України* : затв. Указом Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007. – Режим доступу : www.rada.gov.ua

Ситник Г.П.

ЦІЛІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ – конкретні на певну перспективу кінцеві стани або очікувані результати суспільного розвитку. Серед різновидів **Ц.с.р.** можна виділити наступні: суспільно-політичні, що охоплюють комплексний, цілісний, збалансований і якісний розвиток суспільства; соціальні, що відображають вплив суспільно-політичних цілей на соціальну структуру суспільства, взаємовідносини її елементів, стан і рівень соціального життя людей; духовні, пов'язані в одному аспекті із сприйняттям духовних (культурних) цінностей, якими керується суспільство, а в іншому – із задіянням духовного потенціалу суспільства в реалізації суспільно-політичних і соціальних цілей; економічні, що характеризують та утворюють систему економічних відносин, які забезпечують матеріальну основу реалізації суспільно-політичних та інших цілей; організаційні, які спрямовані на розв'язання організаційних проблем розвитку, розбудову відповідних інституцій та організаційних структур; інформаційні, які ведуть до забезпечення накреслених цілей необхідною, достовірною і адекватною інформацією.

Основні **Ц.с.р.** відображені у Декларації тисячоліття ООН, прийнятій главами держав та урядів 189 країн під час 55-ї сесії Гене-

ральної Асамблеї ООН у м. Нью-Йорку 8 вересня 2000 р. У Декларації були визначені Цілі розвитку тисячоліття, яких країни-підписанти, включаючи Україну, зобов'язалися досягти до 2015 р. Серед таких цілей: викоринення крайніх злиднів і голоду; забезпечення загальної початкової освіти; заохочення рівності чоловіків і жінок, розширення прав і можливостей жінок; скорочення дитячої смертності; поліпшення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стійкості; формування глобального партнерства в цілях розвитку. Програма Цілей тисячоліття була опрацьована для кожної країни-учасниці процесу відповідно до потреб і проблем, які вимагають нагального вирішення у конкретній країні. Зокрема, програмні пункти **Ц.с.р.** України передбачають: 1. Подолання бідності: зменшити вдвічі кількість населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності, порівняно з 2001 р.; зменшити на третину частку бідного населення (згідно з показниками, визначеними національною межею бідності). 2. Забезпечення доступу до якісної освіти впродовж життя: підвищити рівень населення, яке охоплюється освітніми закладами, порівняно з 2001 р.; підвищити рівень якості освіти. 3. Забезпечення сталого розвитку довкілля: збільшити на 12% частку населення, що має доступ до чистої питної води в період з 2001 до 2015 р.; до 2015 р. стабілізувати забруднення повітря стаціонарними джерелами; розширити мережу заповідників та природних національних парків до 10,4% від загальної території України. 4. Поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності: зменшити на 17% рівень материнської смертності; зменшити на 17% рівень смертності серед дітей віком до 5 років. 5. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів: зменшити на 13% темпи розповсюдження ВІЛ/СНІДу; зменшити на 42% рівень захворюваності на туберкульоз. 6. Забезпечення гендерної рівності: забезпечити гендерне співвідношення обох статей на рівні не менше 30 до 70 у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади; скоротити наполовину розрив у доходах жінок та чоловіків.

Підписання Україною Декларації тисячоліття ООН стало визнанням першочерговості розв'язання проблем суспільного розвитку, ознакою прийняття державою відповідальності за стан і перспективи розвитку людського потенціалу.

Літ.: *Управління суспільним розвитком. Вступ до спеціальності* : навч. посіб. / А. М. Михненко, В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, С. О. Борисевич. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика* : монографія / А. М. Михненко (кер. авт. кол.). – К. : НАДУ, 2009; *Щокін Г. Управління суспільним розвитком: загальна концепція* / Г. Щокін. – К. : МАУП, 2005.

Михненко А.М.

ЦІННІСТЬ – феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізацію її творчих можливостей; **Ц.** – це такі результати або продукти різноманітної діяльності людей, які задовольняють які-небудь матеріальні або духовні потреби людей різних соціальних груп.

Історія виникнення поняття "**Ц.**" пов'язується з появою товарів, товарного обміну й поняття "ціна" товару. Ціна товару (далі – **Ц.** товару) є соціальною властивістю (ознакою) товару, що відображає кількість інших товарів (або грошей), на яку може бути вимінаний цей товар. Продукти діяльності людей (товари й послуги), що мають певну ціну, перетворилися в **Ц.** На відміну від розуміння **Ц.** як "переконаності", такі **Ц.** можна реально споживати у речовому вигляді.

Кожній сфері буття людини відповідають певні **Ц.** До **Ц.** відносять передусім усе те, що природа надала в користування людині, – чисте повітря, воду, корисні копалини, родючі ґрунти, ліси, багаті на рибу ріки і моря. Це – природні **Ц.**

Як економічні, так і політичні (управлінські) **Ц.** мають утилітарну корисність для людей та суспільства в цілому, тому називаються утилітарними **Ц.**, здатними принести людям користь шляхом задоволення або матеріальних потреб, або політичних, правових, управлінських тощо потреб людей і соціальних груп.

На відміну від утилітарних, духовні **Ц.** (естетичні, етичні, світоглядні, наукові тощо) задовольняють потреби людей і соціальних груп в удосконаленні, розвитку їхнього духовного світу, у насиченні свідомості людини знаннями, почуттями, ідеалами. Із практики відомо,

що духовні Ц. мають не матеріальну (утилітарну) корисність, а корисність духовну, тобто психоемоційну. При їх сприйнятті і розумінні вони здатні передавати людям або формувати в них певні соціальні почуття (моральні й естетичні) чи знання (світоглядні й наукові). Моральними Ц. є, наприклад, вчинки людей, їхня поведінка, спрямована на задоволення суспільних потреб чи інтересів у добрі (ввічливість, гостинність, пошана, милосердя, вірність даному слову, мужність, самопожертва, безкорисливість, честь, достоїнство, совість тощо). Як естетичні Ц. виступають, зокрема, художні твори.

Світоглядними Ц. є філософські або релігійні вчення, ідеологічні символи тощо. Наукові Ц. – це, насамперед, наукові здобутки, книги й інші знакові системи, що виражають і передають людям накопичені в науці знання про світ, суспільство, людину. Є й інші види духовних Ц.: педагогічні, спортивні, ігрові тощо.

Сукупність економічних Ц. зазвичай називають “багатством”, політичних – “правом”, управлінських – “владою”, моральних – “добром”, естетичних – “красою”, світоглядних і наукових – “істиною”. Всі Ц., тобто соціальні Ц. в цілому, називають “благом”. Тому можна зробити висновок, що Ц. для людей – це благо.

У наведеній класифікації Ц. розрізняють такі, що мають для людини індивідуальний характер (хоча і формуються під впливом соціуму), і такі, що мають виключно соціальний характер. Серед останніх, безсумнівно, перебувають Ц. політичні й управлінські, як такі вони є Ц. одного роду. Тому цілком обґрунтовано систему взаємодії політичних і управлінських Ц. у певному аспекті розглядати як цілісну – політико-управлінську або державно-управлінську – систему Ц.

Практика громадського життя показує, що в суспільстві постійно виникають різні комбінації розглянутих Ц., у тому числі утилітарних і духовних. Наприклад, застосування при створенні утилітарних Ц. дизайну, художнього конструювання й моделювання перетворює їх, створених у промисловому виробництві, на твори декоративно-прикладного мистецтва, що характерні не лише корисністю, а й виразністю, красою. Навіть виражено утилітарні речі, зокрема клейноди державної влади, можуть виявитися системами різних Ц. одночасно: символом багатства (економічна Ц.),

права (політична Ц.), влади (управлінська Ц.), шляхетності (моральна Ц.), краси (естетична Ц.), “легітимності” або вибраності (світоглядна Ц.) тощо.

Це свідчить на користь того, що будь-яка Ц. являє собою єдність об’єктивного і суб’єктивного, матеріального й ідеального. Тому й духовні Ц. мають не менш міцну матеріальну основу, ніж утилітарні.

У ХХІ ст. сучасна світова філософія, зокрема аксіологія (грец. *axios* – Ц., *logos* – вчення – філософська дисципліна, що вивчає сутність, типи і функції Ц.), входить із новим розумінням дефініції “Ц.”, історичних стилів Ц., законів їх розвитку, переоцінкою Ц. минулого часу, новою концепцією культури (не тільки як системи Ц., а й навичками зі створення й споживання Ц., їх освоєння, тобто сприйняття, розуміння, оцінки, збереження, поширення й споживання), розумінням Ц. майбутнього суспільства й окремої особистості.

Кожен управлінський процес має свої переваги й тим самим знаходить свою ціннісну нішу, що стає важливою складовою у взаємодії з подібними собі. Державно-управлінські Ц. можуть бути виявлені за допомогою суб’єктивного критерію, що включає переваги, якими можуть володіти соціальні спільноти завдяки реалізації цих Ц.

Державно-управлінські Ц. можна назвати ідеями реалізації політичних потреб певних суб’єктів, будь-то людина або соціальна група, або політична партія, або суспільство в цілому. Політичні ідеї також становлять основу дій суб’єктів державної влади, служать обґрунтуванням цих дій. Політичні Ц. постійно виникають, поширюються, функціонують певний проміжок часу, розчиняються, зникають, знову виникають тощо. Тобто вони функціонують у суспільній структурі як ідеї Ц. соціальних груп, спільнот та їх політичних представництв. Як такі вони можуть становити основу Ц. державно-управлінських, якщо їх носії стають суб’єктами державної влади. У цьому зв’язку виникає проблема гармонізації політичних Ц. окремих соціальних груп і суспільства в цілому. Таким чином, політичні Ц. – це ідеї політичних потреб, що виражають відносини індивідів, соціальних груп та суспільства між собою. Державно-управлінські Ц. в такому випадку – засоби, за допомогою яких політичні Ц. втілюються в реальність їх носіями – суб’єктами державної влади.

Літ.: *Козаков В. М.* Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні / В. М. Козаков. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с.; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.; *Современная украинская энциклопедия* : в 16 т. – Х. : Книжк. клуб сімейн. дозвілля, 2006.

Ребкало В.А., Козаков В.М.

ЦІННОСТІ (англ. *values*) – позитивна або негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства в цілому, обумовлена не їх властивостями, а залученням у сферу людської життєдіяльності інтересів і потреб, соціальних відносин; критерій і способи оцінки такої значимості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях. Розрізняють матеріальні, суспільно-політичні й духовні Ц.; позитивні й негативні Ц.

Основою еволюції філософських уявлень про Ц. була давня теоретична традиція, що формувала ставлення людини до світу в дихотомії знання та Ц. Світ ціннісних переживань перебував у центрі філософських досліджень, переважно у його етичних, естетичних та релігійних проявах. В античну, середньовічну епохи філософи розробляли ціннісну феноменологію, не аналізуючи власне категорію “Ц.”, її логічний зміст. Принциповим поштовхом до розвитку теорії Ц. стала філософія раціоналізму, що з'явилась у XVII ст.

Фундаментальною для теорії Ц. є проблема природи, способу буття Ц., їх способу функціонування в суспільстві. Ц. є духовними феноменами, вічні трансцендентні сутності, закладені Богом як потенційна довершеність у предмети довколишнього світу.

Ц. в структурі соціуму. Ц. в житті суспільства виступають соціально значимими орієнтирами діяльності суб'єктів, одним із факторів розгортання політичної історії. Вони є більш високим поняттям, ніж звичайна зацікавленість людини. Саме через культурні Ц. людина задовольняє свої потреби, і саме існування Ц. відрізняє людину від тварини. Ц. становлять фундамент культури, і предметним полем формування Ц. є культура. Ці категорії невіддільні одна від одної. Культура і визначається через систему Ц. та ідей, що слугують для регулювання поведінки членів певного соціуму.

Суб'єкт-об'єктна природа Ц. Існування культурних Ц. характеризує спосіб буття

людства, рівень виокремлення людини з природи. Ціннісний тип світорозуміння зумовлений суспільним способом життя людини, існуванням суспільних потреб. Ціннісні виміри дають змогу усвідомити дві площини реальності – ідеальну і реальну, зіставляючи їх, розглядаючи ідеальний світ як взірцевий щодо реального. Суспільні Ц. виокремлювались з реальних соціальних потреб, поступово набували ідеалізованих рис. Цим і пояснюється їх складна двоїста суб'єкт-об'єктна природа. Ціннісна свідомість творить власний світ, світ емоційних переживань, ціннісних образів. У ціннісній формі людина не об'єктивує, а суб'єктивує зовнішню дійсність, привласнюючи її, наділяючи людськими смислами, утверджуючи тождність із собою. Тому Ц. є лише те, що усвідомлюється, переживається як Ц.

Ц. як структурний елемент діяльності. Свій ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який акт діяльності включає ідеальний момент, під час якого складається задум дії, її ідеальна мета, план реалізації, а також життєвий сенс цієї діяльності, загалом те, для чого здійснюється вся дія. Саме цей момент діяльності і характеризує категорія Ц. Генетично закріплені Ц. у процесі суспільної практики акумулювали в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єкта.

Логічні елементи категорії Ц. Ціннісний світ людини складається з ціннісних образів. На відміну від пізнавального образу, спрямованого на відображення світу таким, який він є, основою, вихідною, власною формою буття Ц. є чуттєве переживання. Воно не може бути виражене в об'єктивних характеристиках. Ц. – явище соціальне, тому воно не може бути однозначно істинним чи хибним. Поняття істини надто вузьке для характеристики способу відповідності Ц. і дійсності. В певних соціальних умовах суб'єкт позбавлений ціннісного вибору, а тому і відповідальності за свою оцінку. Важливими характеристиками Ц. є об'єктивна значущість та суб'єктивна норма, на які теж не можна поширювати поняття істини. Критерії ціннісного вибору завжди відносні, зумовлені поточним моментом, історичними обставинами, оскільки переводять проблему істини в моральну площину. Ц. включають когнітивний та емоційний компоненти, знання та оцінку. Ці компоненти мають протилежні

логічні властивості. Знання фіксують доведене, **Ц.** – належне; в знаннях людина абстрагується від своєї зацікавленості, в оцінці, навпаки, стверджує свій інтерес. Суб'єктивний компонент **Ц.** не однорідний, він внутрішньо структурований на значення і особистісний смисл. Особистісний смисл **Ц.** визначається її відношенням до потреб людини.

Ієрархія Ц. людського буття. Основна форма, в якій функціонують **Ц.**, – ідеал. У цьому проявляється абсолютність ідеалу, його безкінечність, принципова недосяжність. Саме завдяки безкінечності ідеалу можливі ціннісна ієрархія, певна градація, що визначається відповідністю ідеалу; ідеал же не має ступенів. Свою діяльність людина будує відповідно до нормативів і **Ц.** Без усвідомлення людиною змісту **Ц.**, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності. Саме цей суб'єктивний аспект вироблення цілей суспільної діяльності людей і відображається категорією ціннісної орієнтації. Останні утворюються на основі системи **Ц.**, які в межах певного суспільства виконують близькі функції, мають єдину систему значень і є найважливішим елементом у структурі особистості. В них відображається вибіркоче, суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних умов її життя. Найважливішою функцією цих орієнтацій є функція регулятора зовнішньої поведінки індивіда. В історії культури було багато систем ціннісних орієнтацій, які на основі домінуючих **Ц.** об'єднувались у типи ціннісних орієнтацій. Виділяють різні типи таких орієнтацій. Загальноновизнаними є такі: етикорелігійна (етизм), образно-естетична (естетизм), утилітарна ціннісна, науково-теоретична, політична (етагизм) орієнтації. Домінування в кожному з типів певного виду **Ц.** модифікує сукупний зміст таких систем і робить їх системами, на які орієнтовані певні соціально-культурні групи з визначеними установками та способом життя. Ціннісній орієнтації утилітаризму характерне домінування господарського, прагматичного підходу до всіх **Ц.** Ця орієнтація вимірює всі **Ц.** користю, тобто знецінює їх, зводячи навіть людину до її вартості. Науково-теоретична орієнтація спрямована на пошук абстрактних сутностей в поясненні життя. В поясненні світу вона апелює до теоретичних доказів і претендує на універсальність свого світобачення.

Ціннісні орієнтації можуть формуватись у будь-якій сфері життєдіяльності. До таких ба-

зових, загальнолюдських **Ц.** належать **Ц.** добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри. Підсумковою **Ц.** є благо як єдність істини, добра і міри. Благо виступало вищим життєвим орієнтиром людини, узагальнювало в собі і вищу мету її існування і спосіб життя. Усвідомлення себе частиною універсуму, свого неповторного буття в ньому виражалось у **Ц.** сенсу і свободи. Пафос перетворення світу орієнтував людину на користь, а подолання перешкод – на **Ц.** добра. Пізнання об'єктивного світу і суб'єктивного світу інших людей формували **Ц.** істини й правди. Пізнання і перетворення світу зумовлювали ставлення до світу на основі творчості. Цілісний погляд на світ обумовлював, підносив людський дух до мудрості, а зв'язок з універсумом формував **Ц.** краси і віри.

Ц. як ядро світоглядної проблематики. Філософи намагалися збагнути сутність людини, причину її страждань. Вищою **Ц.** життя стародавніх філософів вважали природу, але не ту природу, що оточує людину, не довкілля, а істинну природу – споконвічний закон буття. Цей світовий закон – Логос у Геракліта, Дао – у Лао-цзи, Алейрон – у Парменіда і т.ін. Доки людина жила в замкнутому світі родової міфології, доки вся її поведінка суворо регламентувалася традиційною родовою мораллю, не поставало питання про індивідуальну відповідальність, про відповідність життя індивіда цьому колективному, універсальному закону. На початку XVI ст. церковній монополії в Західній Європі було покладено край. Багато чинників – і ідеологічних, і політичних вимагали реформи релігійного життя, але наслідки втручання в духовну сферу виявились більш далекосяжними. Суспільство розколось на релігійні табори: католиків, протестантів, лютеран, кальвіністів. Поділ населення не за національною і не за становою ознакою призвів до того, що мільйони людей, з думкою яких досі ніхто з політиків не рахувався, були змушені замислитись: хто вони, до якого табору належать, чи істинна їхня віра, і що таке істина взагалі. Тривалі релігійні і громадянські війни зруйнували звичний порядок життя. Маса людей з усіх верств вдалися до самовизначення ціннісних основ свого світогляду. Все духовне і філософське життя дістало потужний поштовх до вироблення нової ціннісної парадигми.

Літ.: Афанасьев М. С. Социальные ценности и ценностная ориентация личности / М. С. Афана-

сьєв. – М. : [б. и.], 1990; *Бакиров В. С.* Ценностное сознание / В. С. Бакиров. – Х. : [б. и.], 1985. – 224 с.; *Бакрадзе А. Т.* Идеал людяности і цінності людського життя / А. Т. Бакрадзе // Філосо. думка. – 1989. – № 2. – С. 17-23; *Блюмкин В. А.* Мир моральных ценностей / В. А. Блюмкин. – М. : [б. и.], 1981. – С. 4-36; *Дробницкий О. Г.* Понятие морали / О. Г. Дробницкий. – М. : [б. и.], 1974. – С. 358-361; *Малахов В. А.* Цінність як категорія культури / В. А. Малахов // Філосо. думка. – 1982. – № 5. – С. 76-85; *Ручка А. А.* Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. – К. : [б. и.], 1976. – 253 с.; *Столович Л. Н.* Природа эстетической ценности / Л. Н. Столович. – М. : [б. и.], 1972. – С. 39-117; *Чухина Л. А.* Человек и его ценностный мир в религиозной философии / Л. А. Чухина. – Рига : [б. и.], 1991. – С. 10-25, 189-250, 244-267.

Малюська В.А.

ЦІННОСТІ ДУХОВНІ – феномени суспільної свідомості, які виступають у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів тощо, що зумовлюють духовний розвиток індивіда чи суспільства в цілому. **Ц.д.** можуть бути зафіксовані у продуктах духовної діяльності: творах мистецтва, різноманітних наукових теоріях, системах моральних норм чи настанов тощо.

В окрему категорію виділяють загально-суспільні, загальнонародні, національні, класові, групові або особистісні цінності, на основі яких конкретне суспільство чи індивід у конкретний історичний період визначають позитивну чи негативну значущість наслідків людської діяльності. Кожному соціуму властива певна система цінностей, яка визначає особливість його історичного буття упродовж існування.

Процес формування та розвитку **Ц.д.** суспільства слід розглядати як поєднання індивідуального, групового та суспільного. На особистісному рівні він має сталий характер і проходить етапи визначення потреби, появи інтересу та здійснення мотивації.

У загальносуспільному масштабі формування **Ц.д.** зумовлене історичним розвитком соціуму. Система цінностей формується поступово, через відбір поведінки і досвіду людей. На початковому етапі цінності з'являються як сукупність звичок, прийомів людського побуту, специфічні форми поведінки, що передаються від покоління до покоління. У подальшому розвитку ці прийоми побуту закріплюються, схематизуються в таких нормативних утвореннях, як традиції, обряди, звичаї, ритуали. У них

закладаються певні ціннісні взірці, які в наступному зберігаються та транслюються через соціальні інститути: заклади освіти та виховання, засоби масової інформації, релігійні та політичні установи тощо.

Система **Ц.д.** народу становить частину його духовної культури. Базові **Ц.д.** акумульовані в національній культурі, у фольклорі, традиціях, звичаях, міфології, мистецьких творах тощо, які мають своєрідний національний характер. Система **Ц.д.** створює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб й інтересів індивідів та соціальних спільностей. Панівна система цінностей визначально впливає на інтереси, потреби та поведінку індивідів у суспільстві.

Як складова частина суспільного життя, система **Ц.д.** має низку специфічних рис, зміст яких викликає об'єктивну необхідність наукового управління процесом її розвитку. У процесі свого формування та розвитку система **Ц.д.** має індивідуально-суспільний характер. Безпосередній вплив на особистість, соціальні групи, виховна та певною мірою організуюча роль цієї системи цінностей викликають прагнення соціуму до регуляції, управління нею. Можливість такої регуляції, управління процесом формування та розвитку духовних цінностей насамперед на наукових засадах має будь-яке суспільство. При цьому управлінський вплив практично реалізується на основі властивості управління і як виду діяльності, і як суспільного відношення. У цілому система **Ц.д.** як частина суспільного буття є об'єктом управління саме через залучення її до системи суспільних відносин, безпосередній вплив на становлення соціуму.

Літ.: *Державна політика в соціогуманітарній сфері* : навч. посіб. / В. П. Трошинський, П. К. Ситник, В. А. Скуратівський та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2007; *Андрущенко В.* Культура. Идеология. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерский, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002; *Ситник П. К.* Проблеми формування національної самосвідомості в Україні / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – К. : НІС, 2004.

Мисів Л.В.

ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНІ – притаманні суспільству або окремому народу країни матеріальна, інтелектуальна і духовна власність та досягнення, що становлять основу його матеріального й морального існування і розвитку та визначальним чином

справляють вплив на формування системи національних інтересів і цілей, є їх базовим компонентом. Тому **Ц.н.** є основою національної безпеки. Їх деградація та втрата фактично означають втрату національної ідентичності. **Ц.н.** визначають ціннісні орієнтації суспільства, політичні, культурологічні та філософсько-світоглядні уявлення й переконання, моральні та етичні принципи поведінки кожного члена суспільства.

Ц.н. є фундаментальними нормами, які дають змогу окремій людині повсякденно здійснювати вибір життєвої позиції, суспільству – визначитися зі стратегічним баченням свого майбутнього та лінією поведінки в критичних ситуаціях, а державі – визначити пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики. Вони є найбільш стабільним і найменш рухливим елементом системи забезпечення національної безпеки, визначають сутність, цілісність, стійкість, конфігурацію та спрямованість формування й функціонування вказаної системи, а внаслідок екстраполяції **Ц.н.** на конкретно-історичні умови розвитку нації (суспільства) формуються відповідні національні інтереси. **Ц.н.** уособлюють цінності індивіда (особистості), суспільства та держави, а об'єктивне існування і вплив їх на безпеку природних і суспільних процесів зумовлюють доцільність поділу вказаних цінностей на природні та соціальні. Природні цінності зумовлені тим, що безпека особи та суспільства пов'язані з необхідністю мати житло, їжу, а також задовольняти інші потреби біологічного характеру. Щодо держави, то такою цінністю є цілком визначена географічна територія, без якої неможливе існування держави, тобто це та природна цінність, без наявності та належного захисту якої неможливо говорити про безпеку держави і суспільства. Наявність тих чи інших природних ресурсів теж слід вважати природними цінностями як суспільства, так і держави, оскільки вони визначають величину потенціалу, який може бути використаний державою для забезпечення національної безпеки. Соціальні цінності обумовлені суспільним характером існування людини. Вони більш перемінливі, ніж природні цінності, незважаючи на те, що технологічна могутність та зростаючі потреби людини в останнє століття досить потужно впливають на структуру, ієрархію, обсяг і пріоритетність для людини та суспільства природних цінностей.

Ц.н. завжди відіграють роль регуляторів людської діяльності, є факторами стабіль-

ності та інтеграції систем суспільства різних рівнів – від малих груп до суспільства в цілому. Прекрасне й потворне, трагічне й комічне, добро та зло не існують в об'єктивному світі самі, а відчуються ними як оцінки. Це означає, що головна функція **Ц.н.** – служити основою вибору для дій та інтеграції соціальних систем, оскільки в реальному житті такі цінності значною мірою є вже заданими людині, й вона має лише пристосувати свою поведінку до них. Тобто **Ц.н.** у житті суспільства відіграють роль особливих ідеологічних основ, інтегруючих, комунікативних засад, а чіткі, відносно стійкі, адекватні матеріальному та духовному потенціалу нації цінності є головними життєвими орієнтирами на шляху прогресивного суспільного розвитку. Тому складність політичних, соціальних і економічних проблем державного будівництва вимагає передусім їх ціннісної інтерпретації, тобто з'ясування і врахування ціннісних уявлень та орієнтацій, які є панівними в українському суспільстві. Мова йде про цінності, які визначають ціннісну систему суспільної свідомості. Без розв'язання цієї проблеми неможливо науково обґрунтувати систему національних інтересів та забезпечити духовну цілісність і безпеку суспільства. Тому формування системи **Ц.н.** в Україні є не тільки важливою теоретико-методологічною проблемою теорії національної безпеки та державного управління, а й проблемою суспільно-політичного характеру. Чим повніше соціальні норми (вимоги) відповідають **Ц.н.**, тим ефективніше вони будуть виконувати регулятивну функцію і тим сильніше впливатимуть на свідомість та поведінку особистості.

Це зумовлено тим, що держава не може існувати, спираючись лише на моральні норми. Вона повинна закріпити пануючі в суспільстві цінності нормами права шляхом включення їх у відповідні акти законодавства, унаслідок чого система **Ц.н.** та їх складова – цінності суспільства – набувають офіційного статусу і відповідного захисту з боку держави.

Чіткої структури та вичерпного переліку **Ц.н.** як колективної волі суспільства в жодному суспільстві не існує, оскільки різні соціальні групи можуть мати (і, як правило, мають) різні ціннісні орієнтації та пріоритети. Внаслідок цього **Ц.н.** є певною мірою своєрідним результатом суперництва та компромісу між різними соціальними групами (зокрема титульною нацією і національни-

ми меншинами) та соціально значущими орієнтирами діяльності суб'єктів і об'єктів національної безпеки. Головним завданням українського суспільства є соціальна модернізація. Водночас у суспільній та індивідуальній свідомості відбувається руйнування традиційних ціннісних норм, витіснення їх новими, про що свідчать численні соціологічні дослідження. Нові ціннісні норми формуються виходячи із тих цілей та завдань, які стоять перед суспільством і відображають суспільні потреби, задоволення яких можливе тільки при науковій організації державного управління. Визначальну роль у процесі інтеграції (дезінтеграції) суспільства відіграє ідентичність, основою якої є **Ц.н.** та відчуття безпеки. Вони значною мірою формують усвідомлення та оцінку загроз національній безпеці політичним керівництвом і населенням країни. Тому формування активної життєвої позиції особистості, спрямованої на захист і розвиток **Ц.н.**, має бути стратегічним пріоритетом у діяльності органів державної влади під час розробки та впровадження державної політики з питань національної безпеки. **Ц.н.** мають набути рельєфних рис у результаті їх екстраполяції на конкретно-історичні внутрішні та зовнішні умови, на особливості формування та розвитку Української держави. При цьому задоволення потреб подальшого розвитку духовності народу України, зміцнення її суверенітету, збереження територіальної цілісності, становлення як держави консолідованої демократії мають базуватися на органічному поєднанні загальнолюдських та специфічних **Ц.н.** України.

Літ.: Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма. – Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009; Абдурахманов М. И. Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баршполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; *Общая теория национальной безопасности* : учебник / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская, И. К. Макаренко и др. ; под. общ. ред. А. А. Прохожаева. – М. : Изд-во "РАГС", 2002; *Міжнародна і національна безпека* : корот. слов. термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004.

Ситник Г.П.

ЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНІ (англ. *political values*) – упорядковані за важливістю критерії або стандарти, за якими оцінюються об'єкти, явища, процеси політичного життя, ідеї, переконання, або ж ідеальні моделі певного стану, які впливають на орієнтацію суб'єкта у світі політики, на його політичний вибір чи поведінку. **Ц.п.** є орієнтирами і регуляторами політичної свідомості, політичних відносин та політичної практики. Вагомий внесок у вивчення **Ц.п.** зробили такі західні дослідники, як Г.Алмонд, С.Верба, М.Рокіч, П.Сорокін, Е.Тоффлер, Ш.Шварц, П.Штомпка та ін. Важливе значення мають також розробки вітчизняних науковців, зокрема Е.Афоніна, Є.Головахи, В.Карлової, В.Козакова, С.Макеєва, Н.Паніної, В.Рєбкала, А.Ручки, М.Слюсаревського, Ю.Сурміна, С.Телешуна та ін.

Ц.п. функціонують у суспільній структурі як цінності соціальних груп, спільнот та їх політичних представництв і є відносними, оскільки вони є продуктом політичного досвіду і залежать від умов життєдіяльності окремої соціальної спільноти, відтак можуть змінюватись. Зокрема, американський соціолог Ш.Шварц, провівши дослідження у дев'яти країнах Східної Європи і 11 західноєвропейських країнах (1997 р.), зафіксував суттєві розбіжності у **Ц.п.** у різних респондентів: зокрема східноєвропейці демонструють відданість ієрархічним цінностям (таким, що символізують владу) на противагу цінностям рівності (універсалізм і доброзичливість).

Ц.п. є не лише ідеалами, до них належать і чітко узаконені норми, що виступають у формі відповідних документів (конституцій та інших законів, кодексів, указів, угод тощо). Зокрема, Конституція України закріплює те, що всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Також Конституція гарантує громадянам України рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом тощо; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Таким чином, у Конституції зафіксовано такі **Ц.п.**, як права і свободи людини, її правова захищеність, людська та національна гідність, суспільна злагода, соціальна

справедливість, громадянська відповідальність, законність, суверенітет тощо.

Згідно з методологією, встановленою ООН щодо *якісного державного управління*, до **Ц.п.** належать: орієнтація на консенсус, спільна робота громадян і влади, чуйність реагування, оперативність, рівність і недискримінація, верховенство права.

Ц.п. нарівні з політичними установками та чинними нормами політичної практики функціонують в рамках певної політичної культури, яка задає певні межі, в яких члени суспільства приймають законність чинної форми правління, почувають себе політично дієздатними, висловлюють згоду чи незгоду з існуючими правилами гри.

До функцій **Ц.п.** належать такі:

- інтеграції, яка полягає у створенні цілісної системи вищих цінностей і їх взаємної сумісності (за П.Сорокіним);
- політичної ідентифікації, що полягає у збереженні й розвитку тотожності соціально-політичного суб'єкта;
- мобілізації, яка полягає у політичному мотивуванні і створенні умов, коли політичні цілі перетворюються на конкретні дії;
- контрольна, завдяки якій **Ц.п.** стають підґрунтям для вироблення критеріїв оцінки політичної дії та її результатів;
- інструментальна – полягає у визначенні соціально-політичних благ і механізмів їх досягнення;
- регулятивна – зумовлює ставлення соціальної/політичної групи до різних соціальних/політичних інститутів;
- директивна, яка сприяє встановленню ієрархії політичних цілей та кінцевої мети політичної діяльності.

Серед видів **Ц.п.** дослідники виокремлюють **Ц.п.-цілі** (наприклад громадянська ідея, прогрес, справедливість, порядок) і **Ц.п.-засоби** (наприклад влада/опозиція, мир/війна/революція).

Система **Ц.п.** тісно пов'язана з процесом **політичної соціалізації**, тобто процесом набуття орієнтацій щодо держави і політичного життя, який індивіди розпочинають з дитячого віку. Головними агентами політичної соціалізації у сучасних суспільствах є сім'я, школа, групи ровесників та засоби масової інформації; на пізніших етапах посилюється вплив таких агентів, як робота, армія, наука, церква, партії, держава. Орієнтації, яких індивід набуває у процесі політичної соціалізації, включають також узагальнені

установки щодо понять “влада”, “демократія”, певних політичних зобов'язань, симпатій до певної політичної партії або уявлень про припустимі форми вираження політичної активності. Український соціолог А.Ручка вважає, що постсоціалістичні країни (серед них Україна) нині зіткнулись з проблемою негативних наслідків суспільних перетворень. Такі явища, як зниження рівня життя, безробіття, інфляція, зростання злочинності, радикальна зміна стратифікаційної ієрархії, стали травмогенними чинниками, що призвели до виникнення т. зв. “травматичної ідентичності”. У своїх ідентифікаційних практиках соціальні групи та окремі індивіди використовують фрагментарні, почасти незрозумілі, сумнівні критерії; це означає ідентифікаційний хаос – ідентичності, у тому числі й політичні, у держави, соціальної групи та окремої людини можуть не збігатися. Ступінь консенсусу між членами суспільства визначається т. зв. “позитивними **Ц.п.**” (за визначенням К.Гаджієва). Г.Алмонд і С.Верба вважають, що для збереження стабільності демократична система потребує політичної прихильності громадян, яка базується на поєднанні їхніх прагматичних та емоційних орієнтацій. Будуючи політичну демократію, політичні лідери часто зосереджують свою увагу на існуванні формального набору демократичних урядових інституцій та створенні конституцій, – зауважують дослідники. Водночас розвиток стабільного і ефективного демократичного ладу залежить від орієнтацій громадян щодо політичного процесу та підтримки тієї чи іншої політичної діяльності, що є, фактично, легітимацією того чи іншого політичного режиму.

Літ.: *Конституція України* : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV. – К. : [б. в.], 2006. – 124 с.; *Афонін Е. А.* Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 250 с.; *Гаджієв К. С.* Политическая наука / К. С. Гаджієв. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 400 с.; *Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку* : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2008. – 55 с.; *Кін Джон.* Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення : пер. з англ. / Джон Кін. – К. : К.І.С. ; АНОД, 2000. – 192 с.; *Козаков В. М.* Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : моно-

графія / В. М. Козаков. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с.; *Концептуальні засади взаємодії політики й управління* : навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. – К. : НАДУ, 2010. – 300 с.; *Культура – суспільство – особистість* : курс лекцій : навч. посіб. / НАН України, Ін-т соціол. НАН України, Вища шк. соціол. ; за ред. Л. Скокової. – К. : [б. в.], 2006. – 396 с.; *Пірен М. І. Публічна політична діяльність* : навч. посіб. / М. І. Пірен. – К. : НАДУ, 2009. – 288 с.; *Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін*. – К. : Ін-т соціол. НАН України, 2009. – 560 с.
Федорів Т.В.

ЦІННОСТІ СУСПІЛЬНІ – прийнята співтовариством сукупність цінностей, досвіду, інформації та очікувань, що формує бачення бажаної і досяжної реальності, мобілізує соціум на розв’язання суспільних проблем, узгодження цілей з результатами і засобами їх досягнення, пошук ресурсів і самоорганізацію для досягнення очікуваних результатів. За традиційною класифікацією цінності поділяють на матеріальні, які існують у формі речей (одяг, продукти харчування, техніка, картина), і духовні – моральні, релігійні, художні, політичні та ін. Відповідно до принципу єдності теорії й практики аналіз практичного спрямування вживання поняття “цінність” у всесвітній історії і в сучасних суспільствах дає змогу дійти висновку про те, що цінності – *це такі результати або продукти різноманітної діяльності людей, які задовольняють які-небудь матеріальні або духовні потреби людей різних соціальних груп.*

Ц.с. можуть не тільки об’єднувати й інтегрувати суспільство, але також і диференціювати його через протилежність системи цінностей. Загалом у суспільстві виділяють такі цінності:

- існуючі (робота, сім’я, повага до людей, багатство тощо);
- цільові (ідеали, цілі, ціннісні бажання);
- належні (соціальні норми, ролі, установки).

Основна форма, в якій функціонують цінності, – ідеал. Особливістю ідеалу є його нездійсненність. У цьому проявляються абсолютність ідеалу, його безкінечність, принципова недосяжність. Саме завдяки безкінечності ідеалу можливі ціннісна ієрархія, певна градація, що визначається відповідністю ідеалу. Соціальні норми виконують функції оцінки й орієнтації особистості, спільноти, суспільст-

ва. Вони здійснюють регулювання і соціальний контроль за поведінкою людей. Норми мають вольовий характер і виявляють типові соціальні зв’язки, надають типові масштаби поведінки. Вони не тільки оцінюють і орієнтують, а й диктують свій тип поведінки. Соціальні норми встановлюють відповідні межі у житті суспільства: умови, форми поведінки, характер відносин, цілі та способи їх досягнення. Будь-яке суспільство є цілим і динамічним у своєму розвитку завдяки інтегруючій ролі соціальних норм і цінностей, тобто згоді більшості громадян сповідувати певну культуру з її суспільними нормами й ціннісними ідеалами. Вони обґрунтовують норми, пріоритети та очікування, які реалізуються у взаєминах людей.

Будь-яке суспільство має свою систему цінностей, що притаманні конкретній епосі його розвитку, конкретній спільноті: людству у цілому, окремій цивілізації, народу, населенню регіону, етнічній чи соціальній групі тощо. Якщо звернутись до фундаментальних базових цінностей демократичного суспільства, то ними є: людина, її життя, її природні права і свободи тощо. З ними пов’язані т. зв. інструментальні похідні цінності, тобто такі, які забезпечують існування і функціонування демократичного суспільства: народовладдя, верховенство права, багатопартійність, толерантність, свобода слова та ін.

До загальнолюдських **Ц.с.**, які сприймаються на сімейно-побутовому рівні громади і яких люди дотримуються в повсякденному житті, ближчим є місцеве самоврядування, яке базується на: народовладді; законності; гласності; колегіальності; поєднанні місцевих і державних інтересів; виборності; правовій, організаційній та матеріально-фінансовій самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб; державній підтримці та гарантіях місцевого самоврядування; судовому захисті прав місцевого самоврядування.

Літ.: Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : [б. в.], 1994; *Філософський енциклопедичний словарь*. – М. : [б. и.], 1997; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

Ребкало В.А., Козаков В.М.

Ч-Ш

ЧИННИКИ ПЕРЕХОДУ ВІД ІНДУСТРІАЛЬНОГО ДО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА – низка факторів, що зумовлюють та супроводжують такий перехід, а саме: а) зміна економіки від товаро-виробничої до обслуговуючої; б) зміна соціальної структури суспільства, де провідну роль відіграє професійна стратифікація, значне збільшення дипломованих спеціалістів у всіх галузях суспільної діяльності; в) поява нової панівної еліти, що має високий рівень освіти та знання; г) перетворення інформаційних технологій на основу всієї цивілізації.

Порівняння індустріального та постіндустріального суспільства

Основні складові	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
Технічний базис	Індустріальний	Інформаційний
Основа суспільного добробуту	Товари	Знання
Масовий клас	Робітники	Службовці, менеджери
Принцип управління	Керівництво	Узгодження
Форма власності	Приватна	Акціонерна
Політичний режим	Авторитаризм, представницька демократія	Безпосередня демократія, самоуправління

Індустріальне суспільство. Індустріальному суспільству властиве машинне виробництво, національна система господарювання, вільний ринок. Цей тип суспільства виник порівняно недавно – починаючи з XVIII ст., внаслідок промислової революції, що охопила спочатку Англію і Голандію, а згодом і решту країн світу. В Україні промислова революція почалася приблизно в середині XIX ст. Суть промислової революції полягає у переході від ручного способу виробництва до машинного, від мануфактури до фабрики. Освоюються нові джерела енергії: якщо раніше людство використовувало в основному енергію м’язів, рідше – води і вітру, то з початком промислової революції по-

чинають використовувати енергію пари, а пізніше – дизельні двигуни, двигуни внутрішнього згорання, електроенергію. В індустріальному суспільстві на задній план відійшло завдання, яке було головним для традиційного суспільства, – нагодувати людей і забезпечити їх найнеобхіднішими для життя речами. Тепер лише 5-10% людей, зайнятих у сільському господарстві, виробляють достатню кількість продуктів для всього суспільства. Індустріалізація приводить до посиленого зростання міст, зміцнюється національна ліберально-демократична держава, розвивається промисловість, освіта, сфера обслуговування. З’являються нові спеціалізовані суспільні статуси (“робітник”, “інженер”, “залізничник” та ін.), зникають станові перепони – уже не благородне походження чи сімейні зв’язки є підставою для визначення місця людини в суспільній ієрархії, а її особисті дії. У традиційному суспільстві дворянин, який збіднів, залишався дворянином, а багатий купець все одно був особою “неблагородною”. В індустріальному ж суспільстві кожен завойовує свій статус особистими заслугами – капіталіст, який збанкрутував, капіталістом уже не є, а вчорашній чистильник черевиків може стати власником великої фірми і зайняти високе становище в суспільстві. Зростає соціальна мобільність, відбувається вирівнювання людських можливостей, внаслідок загальної доступності освіти.

Постіндустріальне суспільство. Термін “постіндустріальне суспільство” запропонований Деніеллом Беллом у 1962 р. Свого часу Д.Белл очолював “Комісію 2000 року”. Завданням цієї комісії було напрацювання прогнозів соціально-економічного розвитку у третьому тисячолітті. На основі проведених комісією досліджень, Д.Белл разом з

іншими авторами написав книгу “Америка в 2000 р.”. У цій книзі, зокрема, доводилось, що за індустріальним суспільством настає новий етап людської історії, який базуватиметься на досягненнях науково-технічного прогресу. Цей етап Д.Белл і назвав “постіндустріальним”. У другій половині ХХ ст. в найрозвинутіших країнах світу, таких як США, країни Західної Європи, Японія, різко зростає значення знання та інформації. Динаміка оновлення інформації стала такою високою, що вже у 70-х рр. ХХ ст. вчені-соціологи зробили висновок (як показав час – правильний), що у ХХІ ст. неписьменними вважатимуться не ті, хто не вміє читати і писати, а ті, які не вміють учитися, забувати непотрібне, і вчитимуться знову. У зв’язку зі зростанням ваги знань та інформації наука перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства – дедалі більшу частину доходів передові країни отримують не від продажу промислової продукції, а від торгівлі новими технологіями і наукоємною та інформаційною продукцією (як-от: кіно, телепрограми, комп’ютерні програми тощо). У постіндустріальному суспільстві вся духовна надбудова інтегрується в систему виробництва і – тим самим – долається дуалізм матеріального та ідеального. Якщо індустріальне суспільство було економікоцентричним, то постіндустріальне суспільство характеризується культуроцентричністю: зростає роль “людського фактора” і всієї спрямованої на нього системи соціогуманітарного знання. Це, звичайно, не означає, що постіндустріальне суспільство заперечує базові компоненти індустріального (високорозвинена промисловість, трудова дисципліна, висококваліфіковані кадри). Як зауважив Д.Белл, “постіндустріальне суспільство не заміщує індустріальне, так само як індустріальне суспільство не ліквідує аграрний сектор економіки”. Але людина у постіндустріальному суспільстві уже перестає бути “людиною економічною”. Доміnantними для неї стають нові, “постматеріалістичні” цінності.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства визначається: зміною у сфері економіки – перехід від економіки, орієнтованої на товаровиробництво, до економіки, що орієнтується на сферу послуг та інформації. Причому, йдеться, насамперед, про висококваліфіковані послуги, такі як розвиток і загальна доступність банків-

ських послуг, розвиток засобів масової комунікації і загальна доступність інформації, охорона здоров’я, освіта, соціальна опіка, і тільки у другу чергу – послуги, що надаються окремим клієнтам. У середині 90-х рр. ХХ ст. у сфері виробництва та у сфері обслуговування й надання інформаційних послуг було, відповідно, зайнято: в США – 25% і 70% працюючого населення; в Німеччині – 40% і 55%; в Японії – 36% і 60%. Навіть у виробничій сфері у країнах з постіндустріальною економікою представники інтелектуальної праці, організатори виробництва, технічна інтелігенція й адміністративні кадри складають близько 60% усіх зайнятих. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства визначається також зміною в соціальній структурі суспільства (поділ за професійною ознакою приходить на зміну класовому поділу). Наприклад, Д.Белл вважає, що в постіндустріальному суспільстві зникає клас капіталістів, а його місце займає нова правляча еліта, яка володіє високим рівнем освіти і знань. Основний конфлікт, таким чином, у цьому суспільстві виникає не між працею і капіталом, а між знанням і некомпетентністю. Зростає значення вищих навчальних закладів: університет замінив промислове підприємство, чільну інституцію індустріальної епохи. За нових умов перед вищою школою стоять щонайменше два головних завдання: створювати теорії, знання, які стають головним чинником соціальних змін, а також виховувати радників та експертів; створювати нові інтелектуальні технології (серед іншого, наприклад, генна інженерія, клонування, нові агротехнології та ін.).

Літ.: *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Управління суспільним розвитком* : словник-довідник / за заг. ред. А. М. Михненка, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика* : монографія / А. М. Михненко (кер. авт. кол.), О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. В. Соснін. – К. : НАДУ, 2009.

Михненко А.М.

ШКОЛА ЛЮДСЬКИХ ВІДНОСИН (англ. *school of human relations*) – підхід до управління, що наголошує на соціальних факторах результативності групової діяльності, на

зумовленості стабільності становища, престижу, належності до групи та участі у справах працівників, що обумовлені складною внутрішньою структурою робочого колективу та системою неформальних зв'язків.

Засновниками **Ш.Л.В.** вважають двох учених – М.Фоллет та Е.Мейо, які виходили з того, що навіть чітко відпрацьовані виробничі операції та висока оплата праці не завжди забезпечують адекватне зростання продуктивності праці без відповідного задоволення соціальних потреб. Науково-практична цінність цього підходу полягає в тому, що мотивація виходить за межі суто економічного стимулювання праці, базуючись на соціально-психологічних чинниках групової взаємодії.

Передусім, при розгляді процесів прийняття рішень слід враховувати вплив на них цілеспрямованої (а не реактивної) поведінки людини, в основу якої покладений прояв волі останньої. Модель цієї поведінки, за спрощеною схемою, така: уявлення про цінність → дія → цінність.

Цей підхід пов'язує процеси прийняття рішень з психологічною проблематикою волі людини. Оскільки різні люди мають різну волю та способи її прояву, то вони різняться й способами прийняття рішень. Серед характеристик людини, що впливають на прийняття рішень, виділяють: ступінь схильності до ризику; особисті уподобання при виборі засобів досягнення результату; досвід реалізації засобів управлінських впливів; ступінь розвиненості інтуїції; особисті цілі. Останні визначаються: особистісною системою цінностей; матеріальним становищем; віком; оточенням, в якому людина функціонує та в якому вона виховувалася; сімейним станом; станом здоров'я.

Саме тому в науці управління визначився напрям підвищення ефективності організації за рахунок підвищення ефективності її людських ресурсів, який безпосередньо вплинув на подальший розвиток теорії прийняття рішень. Були запропоновані методи і прийоми, які, передусім, стосуються психологічних та соціологічних аспектів управління людьми і спілкування між ними. Серед зарубіжних дослідників найбільший внесок у становлення цього напрямку внесли М.Фоллет, Е.Мейо, К.Ар-

джиріс, Р.Лікерт, Д.Мак-Грегор, Ф.Герцберг. Їх ідеї є основоположними для численних сучасних досліджень з проблем професійного відбору та професійної орієнтації.

Основними напрацюваннями у цій сфері є теорії мотивації, що базуються на двох підходах. Перший пов'язує з теоріями задоволення (за іншою термінологією – змістовні теорії чи теорії потреб), оскільки він заснований на способах аналізу індивідуальних потреб та їх задоволення. Серед відомих теорій задоволення – ієрархія потреб А.Маслоу, теорія ЖВЗ, теорія двох чинників Ф.Герцберга, теорія трьох потреб Д.Макклеланда. Другий підхід пов'язує з теоріями процесу (або процесуальними теоріями). Він ґрунтується на зосередженні, передусім, на розмовних процесах індивідів, а не на їхніх потребах. Серед найбільш відомих теорій процесу – теорія справедливості, модель Портера-Лоулера та теорія сподівання В.Врума. Теорії мотивації та їхнє використання в управлінні слід розглядати з урахуванням культурної специфіки різних країн. На думку Г.Райта, ключовими поняттями теорій мотивації є зусилля, організаційні цілі та індивідуальні потреби. Застосовується така схема дій: задовольняються потреби працівників → вони докладають енергійних зусиль → в результаті забезпечується досягнення організаційних цілей. Саме задоволення потреб працівників є основною метою мотиваційних зусиль.

Загальновідома вирішальна роль керівника як при підготовці, так і при остаточному прийнятті рішень. За допомогою управлінських рішень керівник реалізує в системі управління ряд специфічних функцій, зокрема: спрямовуючу (визначає цілі та завдання), забезпечувальну (визначає механізми реалізації цілей та завдань), координуючу (координує досягнення цілей та виконання завдань) і стимулюючу (створює умови для ефективної праці персоналу). Тому значна увага дослідників зосереджена саме на проблемі керівництва (лідерства, проводу). При дослідженні цієї проблеми були застосовані різні підходи: з позицій особистих якостей, поведінковий та ситуаційний. Сучасне ставлення до цього питання таке – повинні вибиратися різні стилі керівництва залежно від конкретної ситуації. Це висуває досить жорсткі вимоги до керівників, їх особистісних якостей, знань, досвіду, інтуїції та здорового глузду. Серед найбільш відомих теорій лідерства: “теорія ікс та ігрек” (зіставлення

автократичного та демократичного керівництва), яка запропонована Д.Мак-Грегором; дослідження стилів керівництва К.Левіна, Р.Лайкерта; “управлінська сітка” Блейка-Мугона; десять управлінських ролей керівника, виділені Мінцбергом; ситуаційна модель керівництва Фідлера; підхід “шлях-мета” Мітчела-Гауза; теорія життєвого циклу Херсі-Бланшара і модель прийняття рішень керівником Врума-Ітона.

Літ.: Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні : навч. посіб. : у 2 ч. / В. Д. Бакуменко. – Ч. 1. Теоретико-методологічні засади. – К. : ВПЦ АМУ, 2010; Гвишиани Д. М. Організація и управление / Д. М. Гвишиани. – 3-е изд., перераб. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1998; Дункан Джек У. Основопологающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики : пер. с англ. / Джек У. Дункан. – М. : Дело, 1996; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко

та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Кнорринг В. И. Искусство управления : учебник* / В. И. Кнорринг. – М. : Изд-во “БЕК”, 1997; *Мескон М. Х. Основы менеджмента : пер. с англ.* / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело ЛТД, 1994; *Організаційна поведінка* / Д. Гелрігел, Дж. В. Слокум-молодший, Р. В. Вудмен, Н. С. Тренінг ; пер. з англ. І. Тарасюк, М. Зарицька, Н. Гайдукевич. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001; *Райт Г. Державне управління : пер. з англ.* / Г. Райт. – К. : Основи, 1994; *Румянцева З. П. Общее управление организацией: принципы и процессы* / З. П. Румянцева, Н. Б. Филинов, Т. Б. Шрамченко // 17-модульная программа для менеджеров “Управление развитием организации”. Модуль 3. – М. : ИНФРА-М, 1999; *Саймон Г. Адміністративна поведінка: Дослідження прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції* : пер. з англ. / Г. Саймон. – К. : АртЕк, 2001; *Саймон Г. Менеджмент в організаціях* / Г. Саймон, Д. Смитбург, В. Томпсон ; сокр. пер. с англ. – М. : Экономика, 1995.

Ковбасюк Ю.В., Бакуменко В.Д.

Я

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ (англ. – quality of life (QOL)) – комплексна інтегральна характеристика становища людини в різних соціальних системах і структурах, показник міри її соціальних свобод і можливостей для всебічного розвитку, задоволення матеріальних і нематеріальних (у т.ч. духовних) потреб. На відміну від категорії рівень життя, що відображає здебільшого кількісні параметри, **Я.ж.** синтезує та розкриває якісні параметри життя: якість праці, наявність якісного харчування, житла, міцного здоров'я, якість одягу, якісний рівень сфери освіти, охорони здоров'я, довкілля, високий морально-психологічний стан людини, наявність достатнього вільного часу для розвитку творчих здібностей людини та ін.

Фундаментальні засади дослідження **Я.ж.** закладено в працях провідних соціологів і філософів В.І.Вернадського, К.М.Долгова, А.Г.Здравомислова, Н.С.Злобіна, Б.І.Клейнера, І.С.Кона, Л.М.Леонтьєва. Окремі аспекти **Я.ж.** розкривають дослідження вчених радянської доби, присвячені проблематиці способу життя (С.А.Ануфрієв, І.В.Бестужев-Лада, А.Г.Здравомислов, В.А.Ядов та ін.) На відміну від радянських авторів, зарубіжні дослідники висувають саме концепцію “**Я.ж.**”, а не “спосіб життя”. Вони трактують **Я.ж.** як комплексну, інтегральну характеристику економічних, соціальних, політичних і культурних чинників, що визначають становище людини в суспільстві. Прихильники економічного підходу (Р.Арон, Т.Атталі, Д.Белл, Дж.Гелбрейт, М.Гійом, Д.Медоуз, У.Ростоу, А.Турен, Дж.Форрестер) розглядають **Я.ж.** як необхідний атрибут нового постіндустріального суспільства. Хоча вони і приписують **Я.ж.** нематеріальний характер, все ж пов'язують цей показник з досягненням певного рівня матеріального добробу-

ту, економічного розвитку і намагаються його виміряти за допомогою системи об'єктивних показників, включаючи в неї такі фактори, як стандарт життя, рівень доходів, демографічні показники, забруднення середовища та ін. Г.Маркузе, Б.Ф.Скіннер інтерпретують **Я.ж.** як соціальний, а не індивідуальний феномен. На їхню думку, необхідна умова поліпшення **Я.ж.** – не економічне піднесення і перехід до більш високого рівня виробничих і суспільних відносин, а великомасштабна зміна поведінки людини: зміна установок особистості, формування почуття відповідальності, пробудження самоповаги, ініціативи, зниження занепокоєння, рівня фрустрації, ослаблення почуття відчуженості та безнадії.

Поняття **Я.ж.** набуває широкого вжитку в сучасних наукових дослідженнях зарубіжних і вітчизняних вчених. У психології **Я.ж.** відображають показниками психічного благополуччя й почуття щастя; у правовому відношенні **Я.ж.** проявляється в реалізації права на гідне життя і вільний розвиток людини; у медицині **Я.ж.** виразно пов'язана з дефініцією здоров'я і передбачає комплексне оцінювання благополуччя фізичного, психічного й суспільного.

Попри значний інтерес до поняття **Я.ж.**, на рівні теорії сьогодні не існує спільної точки зору щодо його сутності та визначення критеріїв для вимірювання. Найчастіше обґрунтовують дві структурні складові **Я.ж.**: змістовну та операційну. У змістовній частині розкривається сутність поняття **Я.ж.**, а в операційній конкретизується спосіб кількісного вимірювання **Я.ж.** Змістова складова **Я.ж.** розкривається в рамках глобального і компонентного визначень його сутності.

*Глобальні визначення **Я.ж.** є досить загальними з акцентом на рівні задоволення матері-*

альних, культурних і духовних потреб людини. Пикладом такого підходу слугують запропоновані експертами ООН та Організації економічного співробітництва і розвитку показники **Я.ж.** (див. рисунок).

ООН (1961)	Організація економічного співробітництва і розвитку
Здоров'я	Здоров'я
Споживання продуктів харчування	Розвиток через освіту
Освіта	Зайнятість і якість трудового життя
Зайнятість, умови праці	Відпочинок
Житлові умови	Стан споживчого ринку товарів і послуг
Соціальне забезпечення	Стан навколишнього середовища
Одяг	Особиста безпека
Рекреація, вільний час	Соціальні можливості й соціальна активність
Права людини	

Показники якості життя

Компонентні визначення підкреслюють багатовимірну природу та дві сторони **Я.ж.**: об'єктивну і суб'єктивну. Критерієм об'єктивної оцінки його слугують науково обґрунтовані нормативи потреб та інтересів людей, із співвідношення яких можна об'єктивно судити про ступінь задоволення цих потреб та інтересів. Прикладом об'єктивного підходу до оцінки **Я.ж.** є індекс людського розвитку. Досить популярним серед *об'єктивних методів* є оцінка індексу **Я.ж.** (Quality of Life Index), що визначається журналом International Living і розраховується на основі 9 індикаторів, вимірюваних за 100-бальною шкалою серед 194 країн з метою оцінки і виявлення кращих місць у світі для життя людини. Питома вага індикаторів у загальному індексі за Quality of Life Index визначається таким співвідношенням: вартість життя – 15%; культура та дозвілля – 10%; економіка – 15%; навколишнє середовище – 10%; свободи – 10%; охорони здоров'я – 10%; інфраструктури – 10%; безпеки і ризику – 10%; клімату – 10%. За результатами 2010 р. перші місця у рейтингу країн за **Я.ж.** посідають Франція, Австралія та Швейцарія. Україна у цьому рейтингу посідає 62 місце з такими оцінками **Я.ж.** за категоріями (у %): вартість життя – 49; культура та дозвілля – 61; економіка – 42; навколишнє середовище – 74; свободи – 75; охорони здоров'я – 68; інфраструктури – 60; безпеки і ризику – 71 та клімату – 78. Суб'єктивний підхід до **Я.ж.** базується на тому, що потреби й інтереси індивідуальні, а тому ступінь їх задоволення можуть оцінити тільки самі люди. ВОЗ трактує понят-

тя **Я.ж.** як сприйняття людьми свого становища в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей, а також залежно від мети, очікувань, стандартів і потреб. Тобто з цієї позиції **Я.ж.** – це рівень задоволення людиною своїм життям за її власною суб'єктивною самооцінкою. Суб'єктивно оцінюється раціональна (загальна задоволеність життям і оцінка ступеня задоволеності його складовими) та емоційна (баланс позитивних та негативних емоцій) компоненти.

Вони існують у свідомості людей і, відповідно, в їх особистих судженнях і оцінках. Вимірювання **Я.ж.** здійснюється на основі обстежень самопочуття, суб'єктивного благополуччя (SWB) і психології щастя.

Категорія **Я.ж.** наприкінці ХХ ст. виходить на перший план у державній політиці і соціальній роботі як інтегральна оцінка ефективності управління в постеконічній епоху. Діяльність держави у визначенні та реалізації заданої **Я.ж.** забезпечується шляхом законодавчого введення стандартів (індексів) якості життя, які зазвичай включають три блоки комплексних індикаторів: 1) здоров'я населення і демографічне благополуччя, які оцінюються за рівнями народжуваності, тривалості життя, природного відтворення; 2) задоволеність населення індивідуальними умовами життя (добробуту, житла, харчування, роботи тощо), а також соціальна задоволеність станом справ у державі (справедливість влади, доступність освіти і охорони здоров'я, безпека існування, екологічне благополуччя). Для їх оцінки використовуються соціологічні опитування населення. Об'єктивним індикатором крайньої незадоволеності населення слугує рівень криміногенної ситуації, самогубств, інших асоціальних явищ; 3) духовний стан суспільства. Рівень духовності визначається за характером, спектром і активністю творчих ініціатив, інноваційних проєктів, з одного боку, та частотою порушень загальнолюдських норм і правил, з другого. Показниками духовного стану суспільства слугують дані офіційної статистики.

Літ.: Соціальна політика : енциклопедія / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Изд-во "Альфа-Пресс",

2006; *Ходос Е. М.* Социально-философские аспекты качества жизни : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Е. М. Ходос. – Пенза, 2000; *Трошинський В.* Соціальний розвиток. Конспект навчальної дисципліни / В. Трошинський, О. Петрос, І. Горрес. – К. : НАДУ, 2008; *Скуратівський В. А.* Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник / В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, П. К. Ситник та ін. – К. : НАДУ, 2010; *Лібанова Е.* Ринок праці та соціальний захист / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; Quality of Life Index // International Living. – Режим доступу : <http://internationalliving.com/2010/02/quality-of-life-2010/>
Петрос О.М.

ЯКІСТЬ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ – рівень задоволення особистих потреб працівників у процесі їх виробничої діяльності. **Я.т.ж.** характеризується таким групами показників: визнання і справедлива винагорода за виконану роботу; взаємовідносини у трудовому колективі; участь у прийнятті рішень, що стосуються виробничої діяльності; якість виробничого середовища; можливості професійного розвитку і кар’єрного зростання; соціальні гарантії.

З одного боку, **Я.т.ж.** може бути виміряна деякими кількісними величинами (тривалість робочого тижня, розмір заробітної плати тощо), з другого – її може оцінити сам працівник за такими якісними чинниками, як справедливість винагороди, цікавість роботи, повага до нього тощо.

Основними суб’єктами, які мають вплив на формування складових **Я.т.ж.**, є керівництво організації, профспілки і держава. Функції держави тут, в основному, полягають у нормативно-правовому регулюванні процесів формування і дотримання відповідних стандартів якості та в забезпеченні соціальних гарантій особам, які ще не приступали до трудової діяльності або припинили її з різних причин. Необхідними чинниками підвищення **Я.т.ж.** є зрілість правової культури й активність людини, які сприяють перетворенню її в активний, творчий суб’єкт реалізації соціально-трудоного потенціалу особи. Сучасні дослідники розглядають концепцію **Я.т.ж.** як одну з базових для запровадження у практику мотивації персоналу нових підходів до підвищення соціальної та виробничої активності працівників і звертають увагу на появу тенденцій з розробки та запровадження у господарську практику програм

гуманізації праці, нетрадиційних методів матеріального стимулювання, програм професійно-кваліфікаційного розвитку робочої сили та широкого залучення працівників до управління виробництвом. Сучасні підходи, які ґрунтуються на концепції **Я.т.ж.**, мають за основу класичні теорії мотивації. Їх основоположниками були Еміль Дюркгейм (1858-1917), Дуглас Мак-Грегор (1906-1964), Джон Кеннет Гелбрейт (1908-2006), Фредерік Герцберг (1923-2000). Зокрема, автор ідеї соціальної солідарності французький соціолог Еміль Дюркгейм був прихильником рівності соціальних можливостей і плати всім за заслугами. Він розглядав поділ праці не як суто економічне, а як всеохоплююче соціальне явище, що забезпечує соціальну солідарність. Автор “теорії співучасті” американський соціолог Дуглас Мак-Грегор розглядав заходи з активізації праці з використанням широкого залучення працівників до управління. Цей учений обґрунтував також т. зв. “теорію Y”, за якою пересічний працівник за відповідних умов та після належної підготовки стає здатним виявляти творчий підхід, винахідливість, брати на себе відповідальність. Американський економіст Джон Кеннет Гелбрейт для сприяння можливостям підвищення **Я.т.ж.** пропонував суттєво розширити соціальні програми, створити систему перенавчання осіб, які втратили роботу. Американський психолог Фредерік Герцберг додатково до чинників, пов’язаних з виробничим середовищем, виділив чинники, які задовольняють потребу персоналу в праці як джерелі самореалізації та особистого удосконалення: можливість професійного зростання, визнання добре виконаної роботи, привабливість праці, усвідомлення відповідальності.

Літ.: *Durkheim Emile.* De la division du travail social / Emile Durkheim. – Paris : Les Presses universitaires de France, 1967; *Herzberg Frederick.* The Motivation to Work / F. Herzberg, B. Mausner, and B. Snyderman. – New York : John Wiley & Sons, 1959; *Galbraith John Kenneth.* Economics and the Public Purpose / John Kenneth Galbraith. – Boston : Houghton Mifflin, 1973; *McGregor Douglas.* The Human Side of Enterprise / Douglas McGregor. – New York : McGraw-Hill Book Company Inc., 1960; *Гришнова О. А.* Економіка праці та соціально-трудоі відносини : підручник / О. А. Гришнова. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2007; *Колот А.М.* Соціально-трудоі відносини: теорія і практика регулювання : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2005.

Матвійшин С.Г.

ЯКІСТЬ УПРАВЛІННЯ (англ. *quality of management*) – оцінка процесу управління, яка визначається ступенем досягнення встановленої мети та раціональністю організації процесу її досягнення.

У науковий обіг термін “якість” увів Аристотель (384–322 до н.е.), яким він позначав важливу особливість, одну з істотних ознак об’єкта, сукупність його властивостей. Оновлений стандарт ІСО 8402-94 трактує *якість* як сукупність характеристик об’єкта, які визначають його здатність задовольняти встановлені і передбачувані потреби. У 1987 р. в світі введений в дію комплекс міжнародних стандартів ІСО 9000, які формують системно-теоретичну базу управління якістю для усіх видів діяльності.

Дослідження у сфері **Я.у.** проводяться з початку минулого століття. Найвідомішими публікаціями, присвяченими **Я.у.**, є: Е.Демінга “Якість, продуктивність, конкурентоспроможність”, де утверджується пріоритет замовника і споживача; Дж.Джурана “Довідник з управління якістю”, де вперше було обґрунтовано перехід від контролю якості до управління нею; К. Ісікави “Японські методи управління якістю”, в якій досліджені переваги комплексного управління якістю. А.Файоль зазначав, що процес управління якістю слід розглядати як суму функцій з управління нею. Російський вчений І.А.Льїн у 1928 р. визначив програму нової епохи якості, яка завдяки реалізації високих вимог до людини, управління, праці і продукту має забезпечити високий рівень життя. Значний внесок у розробку теорії якості управління зробили також російські вчені Л.Дубовицький, В.Нікітін, А.Субетто, українські вчені А.Новицький, П.Орлов, О.Чала, М.Шаповал та ін.

Ще за часів становлення радянської влади уряд СРСР дбав про забезпечення високої якості. Так, постановою ЦВК і РНК СРСР 1929 р. передбачалося: за недотримання обов’язкових стандартів примусові роботи строком до одного року або позбавлення волі на термін від 2 до 5 років. У 1933 р. встановлюється новий термін покарання – не менше від 5 років, а в 1940 р. Указом Президії Верховної Ради цей термін подовжений до 5-8 років.

У передових країнах для стимулювання розвитку систем забезпечення якості запроваджені національні премії – такі, як премія Е.Демінга в Японії (1958), М.Болдріджа в

США (1987), Європейська премія якості (1991), шведська премія якості (1992) та ін. Оскільки управління здійснюється через *вплив* одних людей на інших, до уваги слід брати соціальні результати і наслідки управління у вигляді забезпечення потреб окремих осіб, певних груп, суспільства у цілому і підтримання його цілісності і динаміки. Специфіка управління проявляється у тому, що управлінські впливи, які містяться в ньому, цілепокладають, організовують і регулюють відтворювальні процеси в керованих об’єктах, де відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання споживчих цінностей – матеріальних, соціальних і духовних продуктів. Тому **Я.у.** має оцінюватися, передусім за *кінцевим результатом управлінського процесу*, який синергетично поєднує чимало сил і чинників, ресурсів і резервів, знань і досвіду, етичних і психологічних складових усіх учасників цього процесу. **Я.у.** оцінюється за допомогою показників і критеріїв. *Показники* – це певні характеристики результату або процесу управління, які можуть бути кількісними, тобто вимірюваними, або якісними (індикаторами), тобто такими, що оцінюються за ступенем їх прояву. *Критерії* – це правила, за якими оцінюється **Я.у.** шляхом зіставлення фактичних значень показників або проявів індикаторів з еталонними. Склад показників та індикаторів, за якими оцінюється якість соціального, зокрема державного управління, відрізняється від показників та індикаторів **Я.у.** у сфері комерційної діяльності тим, що у державному управлінні головними є показники кінцевої соціальної ефективності, а в комерційному на першому місці стоїть прибуток.

Оцінюючи **Я.у.**, слід розрізняти *якість результату* управлінського впливу та *якість процесу* управління. *Якість результату* управлінського впливу характеризує результати функціонування управлінської системи у вигляді її внеску в результат діяльності організації, розвиток громади або її окремих складових, у тому числі: рівень продуктивності праці керованого об’єкта, рівень добробуту людей, упорядкованість, стан безпеки, зайнятість, стан довкілля і як узагальнюючий підсумок – якість життя.

Якість процесу управління включає якість процесу в цілому та якість його складових. Характеристиками *якості процесу управління в цілому* є обґрунтованість обраної управ-

лінської технології, раціональність структури управління, стиль управління, загальні економічні, соціальні, технічні, кадрові й часові витрати тощо. *Якість складових* процесу управління включає характеристики окремих елементів управлінської діяльності, зокрема обґрунтованість конкретних управлінських рішень, законності рішень і дій органів та посадових осіб, відповідності змісту управлінських актів нормативній моделі, рівня демократизму управлінської діяльності, відкритості, правдивості і повноти управлінської інформації, дотримання етичних норм особовим складом суб'єкта управління тощо.

Якщо внутрішньоорганізаційна система управління не є раціональною та зрозумілою, то незалежно від того, якими повноваженнями наділена ця система, вона діятиме неефективно. М. Вебер вважав, що раціональна діяльність є основою забезпечення ефективності адміністративного апарату. При цьому необхідним є чіткий розподіл функцій, чітко встановлена та зафіксована система правил, яка забезпечує однотипність управлінської діяльності у типових ситуаціях. Забезпечення **Я.у.** передбачає розробку стандартів якості, розподіл відповідальності за якість та контроль якості робіт. *Контроль Я.у.* містить методики і процедури зіставлення наявних значень показників з еталонними, встановленими у нормативних документах для певного виду діяльності. Обов'язковою умовою якісного управління є регулярна *звітність* суб'єктів управління.

У Великобританії в результаті адміністративної реформи з'явилися так звані *громадянські хартії* (стандарти адміністративних послуг певного відомства) та *Білі книги* (регламенти роботи відповідного органу). Лише за наявності зазначених складових вказані органи управління можуть претендувати на сертифікацію за стандартами ISO 9001:2000. В Україні цим стандартам надано чинності і вони прийняті як державний стандарт ДСТУ ISO 9001-2001.

Для забезпечення належної **Я.у.** в Україні в органах публічної влади приймаються регламенти. Регламенти органів виконавчої влади розробляються на основі Типового регламенту, затвердженого постановою КМУ. Але *недоліками* більшості з них є закритість від громадян, відсутність критеріїв ефективного адміністрування, відповідальності за не-

виконання норм регламенту, регламентації взаємодії з іншими органами влади.

Належна **Я.у.** забезпечується лише за умови комплексного, системного підходу. *Система управління якістю* – це сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих процесів, спрямованих на якість, які реалізуються керівництвом організації шляхом визначення політики і цілей, а також шляхом досягнення цих цілей (ISO 9000:2000). Оптимізація регламентованих належних чином управлінських процедур створює передумови для розроблення і впровадження в систему діяльності органів та організацій *управлінських стандартів*. *Стандарт* у Законі України “Про стандартизацію” визначається як документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення *оптимального* ступеня впорядкованості у певній галузі, розроблений у встановленому порядку на основі консенсусу.

Стандартизація сприяє впорядкуванню і покращанню організації управлінської діяльності, а впровадження комплексів стандартів дає змогу створювати на їх основі комплексні *системи управління якістю*, які сприяють вибору *оптимальних управлінських рішень* і підвищенню *ефективності діяльності органу управління* в усіх сферах господарського і державного управління. Одним із шляхів підвищення якості управління є “*процесний підхід*”, який за стандартом ДСТУ ISO 9000:2007 трактується як систематичне визначення процесів та їх взаємодій в організації, а також управління ними.

Я.у. у сфері публічної влади невід'ємна від таких чинників, як *демократія*, що забезпечує належну участь громадян в управлінні та представництво їх інтересів на усіх рівнях управління; *соціальна справедливість*, яка є однією з найважливіших умов сучасного суспільного розвитку, що інтегрує суспільство в єдине ціле; *право*, яке має аналогічне призначення. Важливою складовою **Я.у.** є *культура управління*, яка зумовлює як підвищену швидкість вирішення соціальних завдань, так і їх соціальну ефективність. Культура та етика управлінської діяльності проявляються у *стилі роботи* апарату управління. Важливим елементом забезпечення **Я.у.** є *дисципліна* як дотримання суб'єктом управління обов'язкових правил поведінки,

передбачених нормами права й суспільної моралі. Управлінська дисципліна включає відповідальність, що охоплює цивільну, кримінальну, адміністративну, матеріальну, майнову, моральну, конкретизація яких наведена в Законі України “Про державну службу”.

Однією з дієвих форм підвищення **Я.у.** є *громадський контроль*, який розглядається як інструмент *громадської оцінки* ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об’єктами їх *соціальних завдань*. З управлінських позицій громадський контроль є однією з функцій управління, а його головна мета – усунення причин, які породжують невідповідність діяльності підконтрольних об’єктів певним соціальним нормам, та запобігання їм.

Поширеною формою громадського контролю є *звернення громадян*, за допомогою яких вони у режимі зворотного зв’язку повідомляють державні та недержавні інституції про виконання, невиконання або неналежне виконання ними або підвідомчими їм органами чи установами соціальних функцій та вимагають вжиття відповідних заходів. *Громадська думка* також є важливим чинником у зовнішній оцінці **Я.у.** Особливу роль тут відіграють ЗМІ.

Найважливішою умовою підвищення якості управлінської діяльності органів влади є її *відкритість та прозорість*, яка досягається, зокрема, шляхом розширення доступу до

інформації про діяльність цих органів та їх підприємств.

Літ.: Закон України про державну службу. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; Закон України про стандартизацію. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; Міжнародний стандарт ІСО 8402:1994. Управління якістю та забезпечення якості. – Друге вид.; Державний стандарт ДСТУ ІСО 9001-2001; Державний стандарт України ДСТУ ІСО 9000:2007 (ІСО 9000:2005, ІДТ). Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів; Державний стандарт України ДСТУ ІСО 9004:2009. Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності; Атаманчук Г. В. Управление: сущность, ценность, эффективность : учеб. пособие для вузов / Г. В. Атаманчук. – М. : Акад. Проект ; Культура, 2006; Вебер М. Образ общества. Избран. соч. : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994; Джуран Д. Все о качестве: Зарубежный опыт. Высший уровень руководства и качество / Д. Джуран. – М. : [б. и.], 2001. – Вып. 2; Исикава К. Японские методы управления качеством / К. Исикава. – М. : Экономика, 1988; Мэннинг Н. Реформа государственного управления: международный опыт : пер. с англ. / Н. Мэннинг, Н. Парисон. – М. : Весь Мир, 2003; Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект) / В. В. Цветков. – Х. : Право, 1996; Шаповал М. І. Основи стандартизації, управління якістю і стандартизації / М. І. Шаповал. – К. : [б. и.], 2000; *European Governance. A White Paper*”, Comission of the European Communities. – Brussels, COM (2001).

Крупник А. С.